

LATVIJAS UNIVERSITĀTE JURIDISKĀ FAKULTĀTE

PROMOCIJAS DARBS

Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību Latvijā

Juridiskās zinātnes
doktora studiju programmas
doktorante
Elīna Grigore-Bāra
Dokt 06128

Promocijas darba vadītājs:
Prof., dr. iur. Jānis Lazdiņš

Rīga 2013

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijā - 2».

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads	3
1. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) jēdziens	14
1.1. Ekspropriācijas mērķis	17
1.2. Ekspropriācijas institūta juridiskā daba	26
1.2.1. Privāttiesiskā ekspropriācijas teorija	26
1.2.2. Publiski tiesiskā ekspropriācijas teorija	28
1.2.3. Jaukta rakstura ekspropriācijas teorija	30
1.3. Ekspropriācijas subjekti	31
1.3.1. Ekspropriants	31
1.3.2. Ekspropriāts	35
1.4. Ekspropriācijas objekts	36
1.5. Atlīdzības princips	39
1.5.1. Tiesības uz atlīdzību un atlīdzināšanas pienākums	40
1.5.2. Atlīdzības elementi	43
2. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) diskurss tiesību filozofijā	46
2.1. Privātipašuma tiesību ierobežojumu pieļaujamība un pamatojums	46
2.1.1. Ekspropriācijas problemātika dabisko tiesību skolā	47
2.1.2. Ekspropriācijas problemātika vācu klasiskajā filozofijā	52
2.1.3. Privātipašuma individuālistiskās dabas kritika	56
2.2. Ekspropriācija kā valsts varas atribūts	58
2.2.1. Viduslaiku izpratne par imperatora varu	59
2.2.2. Jaunlaiku sākuma teorija par ekspropriāciju – <i>dominium eminens</i> teorija	62
3. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) institūts Krievijas impērijā	68
3.1. Ekspropriācijas tiesiskā regulējuma pirmsākumi	68
3.2. Vispārīgais ekspropriācijas tiesiskais regulējums	71
3.2.1. 1833. gada 7. jūnija ekspropriācijas likums	77
3.2.2. 1887. gada 19. maija ekspropriācijas likums	83
3.3. Ekspropriācijas sevišķā kārtība	91
4. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) tiesiskais regulējums Baltijas guberņās	96

4.1. Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļā	99
4.2. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana zemnieku likumos	116
4.3. Ekspropriācija pareizticīgo baznīcu, draudžu un skolu vajadzībām	121
5. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) tiesiskais regulējums Latvijas Republikā starpkaru periodā	128
5.1. Noteikumi par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām	135
5.2. Likums par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām	139
5.3. Likums par zemes ceļiem	154
5.4. Pilsētu zemju likums	156
5.5. Pirmā pasaules kara laikā veikto nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanas dzelzceļa vajadzībām gadījumu legalizācija	159
6. Valsts vai sabiedriskām vajadzībām nepieciešamā nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas prakse Latvijas Republikā starpkaru periodā	162
6.1. Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana valsts vajadzībām	162
6.1.1. Rīgas hipotēku biedrības nama ekspropriācija	162
6.1.2. Ekspropriācijas artilērijas poligona vajadzībām	170
6.1.3. Ekspropriācijas Ķeguma spēka stacijas vajadzībām	170
6.1.4. Ekspropriācijas Finanšu ministrijas un Kara muzeja jaunceltņu novietošanai	172
6.1.5. Ekspropriācijas Kara ministrijas vajadzībām	173
6.1.6. Ekspropriācijas Pasta krājkases nama novietošanai	173
6.1.7. Ekspropriācijas Iekšlietu ministrijas vajadzībām	175
6.1.8. Ekspropriācijas Valsts elektrotehniskās fabrikas vajadzībām	175
6.2. Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana pilsētās	177
6.3. Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana dzelzceļu un citu satiksmes ceļu vajadzībām	180
Kopsavilkums	189
Anotācija	197
Anotācija angļu valodā (Abstract)	198
Anotācija vācu valodā (Annotation)	199
Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts	200
Pielikums	225

IEVADS

Latvijas Republikas Satversmes 105. pants garantē ikviena tiesības uz īpašumu. Īpašuma tiesību ierobežojumus var noteikt tikai saskaņā ar likumu. Izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību ir pieļaujama īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām.¹ Tiesības uz īpašumu kā pamattiesības sastāv no institucionālās garantijas – īpašuma kā tiesību institūta nodrošināšanas, un individuālgarantijas,² kuras mērķis ir aizsargāt personas subjektīvās tiesības – iegūtās tiesības uz īpašumu.³ Pamattiesību nozīmīgums ir pamatots ar cilvēka cieņu kā augstāko vērtību. Cilvēka cieņas neaizskaramības atzīšana nozīmē valstisku pienākumu garantēt personas brīvu attīstību. Personas subjektīvās tiesības uz īpašumu ļauj indivīdam savu brīvību realizēt ārējā pasaulē un tādējādi izpausties un attīstīties kā personībai. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācija) ir atkāpe no īpašuma tiesību individuālgarantijas, jo tiek aizskarta cilvēka brīvības ārējā sfēra.

Cilvēks nav vientuļa sala, bet gan sociāla būtne, kurai ir nepieciešama saskarsme ar sev līdzīgajiem. Tāpēc cilvēki dzīvo sabiedrībā, bet tās pastāvēšanas nepieciešams nosacījums ir indivīdu patvaļu saskaņošana un brīvības garantēšana ikvienam. Tāpēc indivīda subjektīvās tiesības uz īpašumu nevar būt absolūtas. Tās ir līdzsvarojamas ar citu indivīdu un visas sabiedrības interesēm. Tai pat laikā arī sabiedrības intereses nedrīkst pārvērtēt. Cilvēks ir mērķis sevī un nekad nedrīkst būt tikai līdzeklis kāda cita mērķa sasniegšanai.⁴ Tāpēc arī nav pieļaujama patvaļīga īpašuma tiesību atsavināšana. Jebkurš mērķis nevar kalpot par pietiekamu pamatojumu indivīda īpašuma tiesību aizskaršanai. Īpašuma tiesību ierobežojumiem ir jābūt saprātīgi pamatotiem un nepieciešamiem kādas sabiedrībai nozīmīgas intereses īstenošanai. Turklāt indivīda tiesību uz īpašumu ierobežojumi ir samērojami ar sabiedrības ieguvumiem. Tiesību uz īpašumu pamattiesību statuss uzliek valstij par pienākumu izvēlēties tādu sabiedrības vajadzību īstenošanas veidu, kas pēc iespējas vairāk saudzē indivīda tiesības un brīvības. Līdz ar to ekspropriācijas kā pamattiesības ierobežojoša institūta aktualitāte tiesiskā valstī ir neapstrīdama.

Par vienu no zinātniskās izziņas metodoloģijas pamatprincipiem tiek atzīts attīstības princips. Arī uz tiesību zinātņi ir attiecināma attīstības loģikas aksioma: „Atslēga gan tagadnes izpratnei, gan nākotnes prognozei ir vispusīgs un objektīvs retrospektīvais skatījums sistēmas

---

¹ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 1998, 23. okt.

² Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 14.-15. lpp.

³ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 465. lpp.

⁴ Kant, I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Dritte Auflage. Herausgegeben und mit Einleitung sowie einem Personen- und Sachregister versehen von Karl Vorländer. Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, 1906, S. 52.

pagātnē.”⁵ Tiesības ir dinamiskas un transformējas līdz ar sabiedrību.⁶ Tiesību institūti veidojas, pastāv un attīstās saistībā ar sociāliem procesiem. Tāpēc sabiedrības un tiesību transformācijas izpēte un cēloņsakarību apzināšana ir nepieciešama jebkura tiesību institūta būtības izpratnei.⁷

Retrospektīvi pētot nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) institūtu, iespējams atklāt mūsdienās spēkā esošā tiesiskā regulējuma būtību – tā izveidošanas mērķi un motīvus. Izzinot tiesību institūta attīstības gaitu, iespējams noskaidrot arī faktorus, kas ietekmē šī tiesību institūta realizāciju. Savukārt, atklājot agrāk pastāvējušā tiesiskā regulējuma trūkumus, kas negatīvi ietekmēja tā efektivitāti, iespējams izvairīties no iepriekšējo kļūdu atkārtošanas. Kopumā ekspropriācijas institūta izpēte dinamikā atklāj sabiedrībā pastāvējušās vērtības un to izmaiņas konkrētajā periodā. Ekspropriācija apvieno individuālistiskas vērtības un sabiedrības intereses, tādējādi šī institūta izpēte atklāj privātīpašuma neaizskaramības idejas attīstību.⁸

Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību institūta izcelšanās un attīstība Latvijas tiesību zinātnē faktiski nav pētīta. Latvijas Republikas starpkaru periodā par ekspropriācijas institūtu nav izdota neviena monogrāfija, ne arī atsevišķa šim jautājumam veltīta zinātniska publikācija. Mazliet šo tematu apskatījis Vasilijs Sinaiskis (1876–1949), kurš ekspropriācijai kā vienam no īpašuma izbeigšanās gadījumiem savā monogrāfijā „Civiltiesību pamati saistībā ar Latvijā un Igaunijā spēkā esošo likumu kopojuuma III daļu” veltījis trīs lapaspuses. Tajās tiesību zinātnieks īsumā pārstāstījis normatīvo regulējumu, kā arī norobežojis ekspropriācijas jēdzienu no piespiedu likvidācijas, konfiskācijas un piespiedu lietošanas tiesībām.⁹ Īsā apskatā ekspropriācijas institūts pieminēts Aleksandra Būmaņa (1881–1937)¹⁰ un Konstantīna Čakstes (1901–1945)¹¹ publicētajās Latvijas Universitātē lasītajās lekcijās

⁵ Vedins, I. Zinātne un patiesība. Rīga: Izdevniecība „Avots”, 2008, 549. lpp.

⁶ Vēsturiskās tiesību skolas pārstāvis Georgs Frīdrihs Puhta (*Georg Friedrich Puchta*, 1798–1846) runā par tiesībām kā dzīvu organismu, kura daudzveidību rada tā sistēmiskā uzbūve un vēsturiskā attīstība. Tāpēc tiesību zinātnei ir divas puses: sistēmiskā un vēsturiskā. Īstena tiesību zinātne nozīmē abu šo tiesību aspektu izziņāšanu. Skat.: Puchta, G. F. *Juristic Encyclopædia. Book: Outlines of the Science of Jurisprudence. An Introduction to the systematic Study of Law.* Translated and edited from the *Juristic Encyclopædias of Puchta, Friedländer, Falck and Ahrens* by W. Hastie. Edinburgh: T. T. Clark, 1887, p. 124.

⁷ Osipova, S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 12. lpp.

⁸ Angļu tiesību filozofs Deniss Loids (*Dennis Lloyd*, 1915–1992) rakstīja, ka 20. gs. veselu ražošanas nozaru nacionalizācija, likumos ietvertā zemju un būvju iespējamās izmantošanas kontrole, plašu pilnvaru piešķiršana valstij īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumā, kas atļauj valsts varai atsavināt privātīpašniekiem zemi bez viņu piekrišanas – visi šie pasākumi šodien tiek uzverti kā valsts mehānisma nepieciešami atribūti, lai nodrošinātu sabiedrības labklājību. Vienlaikus mūsdienu pasaulē turpina pastāvēt nesatricināma ticība privātīpašuma principam, respektīvi, tam, ka privātīpašums nevar tikt patvaļīgi atsavināts bez atbilstošas kompensācijas. Atklāts paliek tikai jautājums par to, kāda kompensācija uzskatāma par adekvātu un taisnīgu. Skat.: Ллойд, Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? Москва: Книгодел, 2004, с. 165.-166.

⁹ Синайский, В. И. Основы гражданского права в связи с частью III свода узаконений действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II, Вещное право; обязательное право; семейное право; наследственное право. Рига: Вальтерс и Рапа, 1926, с. 49.-52.

¹⁰ Būmanis, A. Civiltiesības. (Pēc doc. A. Būmaņa k-ga lasītām lekcijām L.U. 1923./24. mācības gadā). Rīga: [b.i.], 1924, 53.-54. lpp.

¹¹ Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, 116.-117. lpp.

par civiltiesībām. Atšķirībā no Vācijas Latvijas juristu (tai skaitā Kārļa Dišlera) starpkaru perioda publikācijās par administratīvajām tiesībām šim jautājumam uzmanība netika pievērsta. Arī laika posmā pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas ekspropriācijas institūts Latvijas tiesību zinātnieku vidū īpaši lielāku uzmanību nav ieguvis. Publikācijās par civiltiesībām ekspropriācijas institūts bez detalizētas analīzes vien pieminēts.

Salīdzinoši plašāk ekspropriācijas institūta ideja pētīta pamattiesību kontekstā, t. i., tiesībās uz īpašumu apskatā. Te gan jāatzīmē, ka publikācijas analizē pašlaik spēkā esošo nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas sabiedrības vajadzībām tiesisko regulējumu (gan nacionālo tiesību, gan arī starptautisko tiesību līmenī). Nevienā zinātniskā publikācijā nav pētīta šī tiesību institūta ģenēze un evolūcija, ne arī tā tiesībfilozofiskais pamatojums.

Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām apskatīta Andra Grūtupa un Erlena Kalniņa Civillikuma Lietu tiesību daļas komentāros.¹² Šajā publikācijā ietverta norāde uz spēkā esošo tiesisko regulējumu, kā arī uzskaitīti atsavināšanas procedūras etapi. Autori arī snieguši konfiskācijas, rekvizīcijas un nacionalizācijas jēdzienu skaidrojumus, netiešā veidā nosakot ekspropriācijas jēdzieniskās robežas.

Jānis Rozenfelds monogrāfijā „Lietu tiesības” ekspropriācijas jēdzienam veltījis vienu lapaspusi.¹³ Šajā publikācijā autors ekspropriāciju definē plaši – kā īpašuma tiesību atņemšanu īpašniekam pret viņa gribu, pamatojoties uz valsts varas aktu. Grāmatā norobežoti rekvizīcijas, konfiskācijas un nacionalizācijas jēdzieni, kā arī sniegta norāde uz atsavināšanas procedūru regulējošo likumu.

Tiesību uz īpašumu kā pamattiesību jautājumam pievērsusies Ilga Neimane trīs publikācijās žurnālā „Jurista vārds”.¹⁴ Apskatīt tiesību uz īpašumu vēsturisko attīstību Latvijā viņa sāk ar Latvijas Republikas Satversmes II daļas projektu, secinot, ka Latvijas likumdevējs idejiski iedvesmojies no Lielās franču revolūcijas likumdošanas aktiem. Krievijā [Krievijas impērijā], kā apgalvo I. Neimane, valsts privāto īpašumu neaizsargāja, bet gan patvaļīgi un bez atlīdzības pakļāva ekspropriācijai.¹⁵ Šādam apgalvojumam nevar piekrist, kā to pierādīs šīs disertācijas ietvaros veiktais pētījums. Bez tam rakstā tikai pieminēts 1923. gada 24. maija likums, kas regulēja nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu, bet tiesiskā regulējuma analīze nav veikta. Salīdzinoši plašāk I. Neimane raksturo tiesību uz īpašumu aizsardzību starptautiskajā tiesībās (Eiropas Cilvēka

¹² Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 165.-166. lpp.

¹³ Rozenfelds, J. Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 122. lpp.

¹⁴ Neimane, I. Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. *Jurista vārds*, 2004. gada 7. decembris, Nr. 47 (352); Neimane, I. Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. Nobeigums. *Jurista vārds*, 2004. gada 14. decembris, Nr. 48 (353); Neimane, I. Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse. *Jurista vārds*, 2005. gada 5. aprīlis, Nr. 12 (367).

¹⁵ Neimane, I. Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. Nobeigums. *Jurista vārds*, 2004. gada 14. decembris, Nr. 48 (353).

tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā) un ir sniegusi pārskatu par Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru šajos jautājumos.

Tiesības uz īpašumu cilvēktiesību kontekstā aprakstītas arī Jāņa Plepa, Edgara Pastara un Ilzes Plakanes monogrāfijā „Konstitucionālās tiesības”.¹⁶ Publikācijā aizstāvēta tēze, ka īpašuma tiesības nav absolūtas jeb „svētas un neaizskaramas” – nav pieļaujama īpašuma izmantošana pretēji sabiedrības interesēm. Autori arī secina, ka par īpašuma piespiedu atsavināšanas mērķi uzskatāmas sabiedrības intereses (vajadzības), kas vienmēr būs arī valsts intereses. Valsts nevar tikt nodalīta vai atrauta no sabiedrības, kā tas tiek darīts marksisma teorijā. Monogrāfijā ekspropriācijas klauzulā ietvertie principi ir pieminēti, taču to izvērsta analīze nav veikta.

Žurnālā „Jurista vārds” 2011. gada 22. jūnijā tika publicēts Sanitas Pieķes raksts „Nekustamā īpašuma atsavināšana sabiedrības vajadzībām”.¹⁷ Šī publikācija nav uzskatāma par zinātnisku pētījumu, jo tajā nav veikta tiesiskā regulējuma analīze. Rakstā S. Pieķe atreferējusi 2010. gada 14. oktobrī pieņemto „Sabiedrības vajadzībām nepieciešamā nekustamā īpašuma atsavināšanas likumu” un uz tā pamata izdotos Ministru kabineta 2011. gada 15. marta noteikumus Nr. 204 „Kārtība, kādā nosaka taisnīgu atlīdzību par sabiedrības vajadzībām atsavināmo nekustamo īpašumu”.

Latvijas tiesību zinātnē jaunākais un līdz šim plašākais tiesību uz īpašumu pētījums ir Kaspara Baloža Latvijas Republikas Satversmes 105. panta komentāri.¹⁸ Viņš raksturojis 105. panta ģenēzi, apskatot Satversmes II daļas projektu un konstitucionālo likumu „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”. Satversmes komentāros iztirzāta tiesību uz īpašumu juridiskā konstrukcija, tai skaitā arī īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām kā viens no īpašuma tiesību ierobežošanas veidiem. K. Balodis raksturojis kritērijus, kuri valstij, lai nodrošinātu īpašumu piespiedu atsavināšanas tiesiskumu, ir jāievēro. Komentāros ekspropriācijas klauzula analizēta saistībā ar 2011. gada 1. janvārī spēkā stājušos „Sabiedrības vajadzībām nepieciešamā nekustamā īpašuma atsavināšanas likumu”, kā arī apkopota Satversmes tiesas judikatūra šajā jautājumā.

Disertācijas tēmas ietvaros nozīmīgas bija arī atsevišķas Krievijas tiesību zinātnieku publikācijas, jo tajās analizēts tas tiesiskais regulējums, kas bija spēkā tagadējās Latvijas teritorijā. Līdz ar to šīs publikācijas izmantojamas arī Latvijas tiesību vēstures pētījumos. Krievijas impērijas periodā ekspropriācijas institūtam bija veltītas divas monogrāfijas. Par nozīmīgāko un zinātniski vērtīgāko atzīstama M. Venecianova (*М. Венецианов*) monogrāfija „*Экспроприация с точки зрения гражданского права*” (Ekspropriācija no civiltiesību aspekta), kurā autors pievēršies

¹⁶ Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 675.-678. lpp.

¹⁷ Pieķe, S. Nekustamā īpašuma atsavināšana sabiedrības vajadzībām. *Jurista vārds*, 2011. gada 21. jūnijs, Nr. 25/26 (672/673).

¹⁸ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 459.-478. lpp.

ekspropriācijas institūta vēsturiskai attīstībai Eiropā un Krievijā, kā arī detalizēti analizējis tiesību institūta elementus: ekspropriācijas objektu, ekspropriācijas subjektu, tiesības uz atlīdzību un pienākumu to izmaksāt, ekspropriācijas juridisko dabu u. c. jautājumus.¹⁹ Krievu jurists šajā monogrāfijā plaši izmantojis tā laika vācu juristu (it īpaši Karla Grīnhuta un Voldemāra Rolanda) publikācijas par attiecīgo tēmu, sasaistot Eiropā nostiprinājušās juridiskās atziņas ar Krievijas impērijas pozitīvajām tiesībām. Otra publikācija par pētāmo tēmu bija īstenā slepenpadomnieka Vasīlija Salova (*Салов Василий Васильевич*, 1839–1909) 1902. gadā izdotā monogrāfija „*Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы*” (Nekustamā īpašuma atsavināšana valsts vai sabiedrības labumam).²⁰ Šis darbs ievērojams tā iemesla dēļ, ka autors plaši aplūkojis ekspropriācijas tiesiskā regulējuma piemērošanas praksi Krievijas impērijā, norādot arī uz normatīvā regulējuma trūkumiem. Kā materiālus minētā darba rakstīšanai V. Salovs izmantoja 1874. gadā Krievijas imperatora apstiprinātās ekspropriācijas likumprojekta izstrādes komisijas žurnālus, Valsts padomē izskatītās ekspropriācijas lietas, kā arī ārvalstu (sevišķi Francijas) ekspropriācijas likumus.

Baltijas guberņu kontekstā nozīmīgs bija Tērbatas Universitātes izdotajā Tiesību zinātņu žurnālā publicētais Hermaņa Adolfi (*Hermann Adolphi*) raksts „*Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung*” (Par piespiedu atsavināšanas tiesību institūtu), kurā autors mēģināja pierādīt, ka Baltijas guberņās nav piemērojamas Krievijas impērijas kopējās tiesības, – ekspropriācija īstenojama saskaņā ar Baltijas guberņu vietējām tiesībām.²¹ Īsumā ekspropriācijas jautājums tika aplūkots arī Aleksandra Bašmakova (*Александр Башмаков*, 1858–1943) monogrāfijā „*Основныя начала ипотечнаго права*” (Hipotēku tiesību pamati), kurā viņš pamato tēzi, ka ekspropriācijas lietās Baltijā bija piemērojamas Krievijas impērijas kopējās tiesības.²² Pētījuma rezultāti apstiprināja šīs tēzes pareizību. Faktiski tikai norādes uz piemērojamajiem tiesību avotiem ekspropriācijas lietās sniedza Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge*, 1802–1897) savā monogrāfijā par Kurzemes privāttiesībām.²³ Viņš īsi pieskārs arī jautājumam par ekspropriācijas tiesībām zemnieku likumos.²⁴

Ārvalstīs ekspropriācijas institūts, jau sākot ar 19. gs. pirmo pusi, tika pētīts ievērojami plašāk. Ekspropriācijas tiesību apskati tika iekļauti enciklopēdijās un monogrāfijās par

¹⁹ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891.

²⁰ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1902.

²¹ Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. // Zeitschrift für Rechtswissenschaft, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873.

²² Башмаков, А. А. Основныя начала ипотечнаго права. Либава: Издание Лито-Типографии М. Петерсона, 1891, с. 103.-104.

²³ von Bunge, G. F. Das curländische Privatrecht, wissenschaftlich dargestellt. Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1851, S. 205.-206.

²⁴ von Bunge, G. F. Das liv- und estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1847, S. 203.

civiltiesībām, valsts un administratīvajām tiesībām. Tika izdota virkne monogrāfiju, kas detalizēti analizēja šo tiesību institūtu gan no tiesību dogmatikas viedokļa, gan arī pievērsās tā vēsturiskajiem pirmsākumiem. Sevišķi liela uzmanība tika pievērsta jautājumiem par ekspropriācijas institūta juridisko dabu, tā tiesisko pamatojumu, ekspropriācijas subjektiem un ekspropriācijas sekām. Šī laika zinātniskajās publikācijās redzama arī ekspropriācijas institūta izpratnes maiņa – pakāpeniski pārvarot civiltiesisko tiesību traktējumu un atzīstot ekspropriāciju par publiski tiesisku institūtu ar civiltiesisku iedarbību.²⁵

Valsts un administratīvo tiesību profesora Jēnas Universitātē Georga Meiera (*Georg Meyer*, 1841–1900) monogrāfijā „*Das Recht der Expropriation*” (Ekspropriācijas tiesības) ekspropriācijas institūta pētījums sadalīts divās daļās: vēsturiskajā, kurā aplūkoti ekspropriācijas principu pirmsākumi romiešu tiesībās, vecākajās vācu tiesībās, viduslaikos un jaunajos laikos līdz pat 18. gs. beigām. Savukārt otra pētījuma daļa veltīta tiesību dogmatikai, atsevišķi analizējot ekspropriācijas institūta juridisko dabu, nekustamā īpašuma atsavināšanu, atlīdzības principu un ekspropriācijas procedūru.²⁶ Disertācijas ietvaros plašāk izmantoti G. Meiera pētījumi par *dominium eminens* teoriju.

Civiltiesību profesora Vīnes Universitātē Karla Samuela Grīnhuta (*Carl Samuel Grünhut*, 1844–1929) monogrāfijā „*Das Enteignungsrecht*” (Piespiedu atsavināšanas tiesības) pētīts ekspropriācijas institūts dogmatiskajā aspektā, atsevišķi analizējot ekspropriācijas materiālās tiesības (objekts, subjekti, ekspropriācijas gadījumi, atlīdzības princips) un procedūru (atsavināšanas procesu un atlīdzināšanas procesu).²⁷ Voldemāra Rolanda (*Woldemar Rohland*) monogrāfijā „*Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts*” (Par vācu ekspropriācijas tiesību teoriju un praksi) atsevišķi pētīta īpašuma atsavināšanas un ierobežošanas mācība un atlīdzināšanas jautājumi.²⁸ Šīs divas monogrāfijas autore izmantojusi, lai varētu izdarīt patstāvīgus secinājumus par Krievijas impērijas ekspropriācijas tiesību atbilstību Eiropas tiesību doktrīnā izteiktajām atziņām.

Ārvalstu zinātnisko pētījumu vidū izceļama administratīvo tiesību doktora Maksa Laiera (*Max Layer*, 1866–1941) monogrāfija „*Principien des Enteignungsrechtes*” (Ekspropriācijas tiesību principi).²⁹ Šī publikācija atzīstama par visplašāko un pilnīgāko ekspropriācijas institūtam veltīto zinātnisko pētījumu disertācijas tēmas kontekstā. M. Laiers plaši pētījis ekspropriācijas tiesību vēsturisko attīstību, detalizēti analizējis modernās ekspropriācijas tiesības gan dogmatiskā,

---

²⁵ Grimm, D. Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluß der Industrialisierung. Buch: Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. IV. Eigentum und industrielle Entwicklung. Wettbewerbsordnung und Wettbewerbsrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1979, S. 133.-134.

²⁶ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868.

²⁷ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873.

²⁸ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875.

²⁹ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902.

gan arī salīdzinošo tiesību aspektā, aptverot lielāko daļu Eiropas valstu ekspropriācijas tiesības (tai skaitā arī ekspropriācijas tiesisko regulējumu Anglijā un ASV). Autors kritiski izvērtējis virkni iepriekš tiesību zinātnē izteiktās atziņas, attiecīgi atklājot ekspropriācijas tiesību doktrīnas attīstību 19. gs.

Arī 20. gs. vācu juridiskajā literatūrā ekspropriācijas institūts plaši analizēts, sevišķi pamattiesību aspektā. Frīdrihs Krefts (*Friedrich Kref*t) monogrāfijā „*Öffentlich-rechtliche Ersatzleistungen. Eigentum, Enteignung, Entschädigung*” (Publiski tiesiskā kompensācija. Īpašums, ekspropriācija, atlīdzība) plaši analizējis īpašuma tiesību garantiju konstitucionālajās tiesībās, tai skaitā pievēršies arī ekspropriācijas institūtam un citiem atlīdzināmiem īpašuma tiesību ierobežojumiem Vācijas Federatīvās Republikas Pamatlikuma 14. panta izpratnē.³⁰

Tiesību uz īpašumu analīzei veltīta arī Johena Roceka (*Jochen Rozek*) monogrāfija „*Die Unterscheidung von Eigentumsbindung und Enteignung: eine Bestandsaufnahme zur dogmatischen Struktur des Art. 14 GG nach 15 Jahren „Naßauskiesung”*” (Īpašuma saistības norobežošana no ekspropriācijas: Pamatlikuma 14. panta dogmātiskās struktūras pārskatīšana 15 gadus pēc „*Naßauskiesung*” lietas).³¹ Šajā pētījumā autors Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas judikatūras kontekstā analizē īpašuma tiesību saturisko ierobežojumu un ekspropriācijas nošķiršanas kritērijus.

Ulriha Heša (*Ulrich Hösch*) darbā „*Eigentum und Freiheit. Ein Beitrag zur inhaltlichen Bestimmung der Gewährleistung des Eigentums durch Art. 14 Abs. 1 Satz 1 GG*” (Īpašums un brīvība. Ieguldījums Pamatlikuma 14. panta pirmajā teikumā ietvertās īpašuma garantijas satura noteikšanā) lielāka uzmanība pievērsta vispārīgiem un tiesībfilozofiskiem tiesību uz īpašumu izpratnes aspektiem.³² Monogrāfijā aplūkots īpašuma garantijas mērķis un saturs, paskaidrojot, ka tas var būt atšķirīgs atkarībā no tā, kā īpašums tiek traktēts – kā ārpus tiesībām pastāvošs fenomens, kā cilvēktiesība vai kā valsts nodibināta un garantēta tiesība. Autore šo problemātiku analizē disertācijas otrajā daļā.

Runājot par minētajiem ārvalstu zinātniskajiem pētījumiem jāuzsver, ka tie lielākā vai mazākā mērā balstīti uz attiecīgās valsts pozitīvajām tiesībām, tāpēc tiešā veidā vai nekritiski uz Latvijas tiesībām nav attiecināmi.

Ekspropriācijas institūts, tā ģenēze un evolūcija Latvijas tiesībās faktiski nav pētīta, tādēļ promocijas darbs Latvijas tiesību zinātnē uzlūkojams par novitāti – pētījumā apzināti un analizēti ekspropriācijas tiesību avoti tagadējās Latvijas teritorijā, sākot ar 19.gs. pirmo pusi, kad Krievijas

³⁰ Kref, F. *Öffentlich-rechtliche Ersatzleistungen. Eigentum, Enteignung, Entschädigung*. 2., neubearbeitete Auflage. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1998.

³¹ Rozek, J. *Die Unterscheidung von Eigentumsbindung und Enteignung: eine Bestandsaufnahme zur dogmatischen Struktur des Art. 14 GG nach 15 Jahren „Naßauskiesung”*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998.

³² Hösch, U. *Eigentum und Freiheit. Ein Beitrag zur inhaltlichen Bestimmung der Gewährleistung des Eigentums durch Art. 14 Abs. 1 Satz 1 GG*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.

impērijas normatīvajos tiesību aktos pirmo reizi tika ieviests ekspropriācijas tiesiskais regulējums. Darbā izsekots šī tiesību institūta attīstībai līdz pat Otrajam pasaules karam, kad līdz ar Latvijas Republikas okupāciju un inkorporāciju PSRS sastāvā tiesību kontinuitāte tika pārtraukta. Autore ekspropriācijas tiesisko regulējumu analizējusi kontekstā ar ārvalstu zinātniskajās publikācijās izteiktajām atziņām, pētījusi nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanas praksi, kā arī izvērtējusi ekspropriācijas institūtu pamatojošās tiesībfilozofiskās atziņas.

Balstoties uz tiesību dinamisko dabu, var izvirzīt hipotēzi, ka dažādos vēstures periodos ekspropriācijas institūts atspoguļo atšķirīgas privātpersonas un sabiedrības (valsts) vērtībattiecības, atšķirīgā līmenī aizstāvot indivīda tiesības uz īpašumu vai dodot priekšroku pēc iespējas ērtākai un efektīvākai sabiedrības vajadzību īstenošanai.

Promocijas darba mērķis ir izpētīt nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) institūta izcelšanos un attīstību Latvijas tiesībās, kā arī atklāt šī tiesību institūta tiesībfilozofisko pamatojumu.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai ir noteikti šādi darba uzdevumi:

- 1) jēdzieniski definēt un izskaidrot ekspropriācijas institūtu, analizējot šo jautājumu no tiesību institūta ģenēzes un evolūcijas pozīcijām;
- 2) apkopot un analizēt juridiskajā literatūrā izteiktos viedokļus par ekspropriācijas institūtu un tā juridisko dabu;
- 3) apkopot un izvērtēt tiesību filozofijā izteiktos ekspropriācijas pamatojuma un pieļaujamības argumentus;
- 4) apzināt Krievijas impērijā spēkā esošos normatīvos tiesību aktus, kas regulēja nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību;
- 5) analizēt ekspropriācijas tiesisko regulējumu Krievijas impērijas kopējās tiesībās un Baltijas guberņu vietējās tiesībās;
- 6) izpētīt ekspropriācijas tiesību piemērošanas praksi Baltijas guberņās;
- 7) apzināt un analizēt Latvijas Republikā starpkaru periodā spēkā esošo ekspropriācijas tiesisko regulējumu;
- 8) apzināt un analizēt ekspropriācijas tiesiskā regulējuma piemērošanas praksi Latvijas Republikā starpkaru periodā.

Pētījums ir strukturēts sešās daļās. Pirmās divas daļas ir veltītas vispārīgiem jautājumiem, kuru noskaidrošana un analīze uzskatāma par pozitīvo tiesību un to piemērošanas prakses analīzes priekšnosacījumu. Pirmajā daļā autore no tiesību ģenēzes un evolūcijas pozīcijām jēdzieniski definē nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) institūtu un analizē tā elementus: ekspropriācijas mērķi, ekspropriācijas objektu un subjektus, atlīdzināšanas pienākumu un tiesības uz atlīdzību (tai skaitā arī atlīdzības

apmēra noteikšanas pamatprincipus un elementus), kā arī apkopo un izvērtē zinātniskajā literatūrā izteiktos viedokļus par ekspropriācijas institūta juridisko dabu.

Otrā daļa ir veltīta īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām diskursam tiesību filozofijas griezumā. Tiek apskatīti privātīpašuma tiesību izcelšanās un to pamatojuma jautājumi, izvērtējot dabisko tiesību skolas un vācu klasiskās filozofijas ietvaros izteiktās atziņas, kā arī pievēršoties tiesību filozofijā izteiktajiem argumentiem pret privātīpašuma individuālistisko dabu. Tiek aplūkota arī *dominium eminens* teorija, ar kuru tradicionāli tiek saistīta ekspropriācijas pamatprincipu izcelšanās.

Trešajā un ceturtajā daļā autore analizē ekspropriācijas institūtu Krievijas impērijā, apzinot un analizējot Krievijas impērijas kopējās tiesībās iekļauto regulējumu atsevišķi no Baltijas guberņu vietējo tiesību noteikumiem. Darbā, lai noskaidrotu, vai praksē tika ņemtas vērā visas normatīvo aktu prasības, t. i., kā savstarpēji „sadzīvo” esamības un jābūtības kategorijas, izvērtēti arī vairāki atsevišķi ekspropriācijas piemērošanas gadījumi.

Piektajā un sestajā daļā autore analizē nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību institūtu Latvijas Republikā starpkaru periodā. Tiek noskaidrots, kuri no ekspropriāciju regulējošajiem Krievijas impērijas normatīvajiem tiesību aktiem atbilstoši 1919. gada 5. decembra Latvijas Tautas Padomes Likumam par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā³³ ir piemērojami Latvijas Republikā. Spēkā esošais tiesiskais regulējums tiek analizēts salīdzinājumā ar iepriekšējo vēsturisko periodu, atklājot ekspropriācijas institūta attīstības tendences. Sestajā daļā ir apkopoti nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām gadījumi, analizējot gan Saeimas pieņemtos likumus par konkrētu nekustamu īpašumu atsavināšanu konkrētiem sabiedrībai nozīmīgiem pasākumiem, gan arī tiesu nolēmumus atlīdzības apmēra noteikšanas lietās.

Pētījumā autore izmanto zinātniskas publikācijas civiltiesībās, administratīvajās tiesībās un valsts tiesībās, kurās apskatīts ekspropriācijas institūts. Par nozīmīgākajām atzīstamas iepriekšminētās M. Venecianova un V. Salova publikācijas, kurās pētīts ekspropriācijas institūts Krievijas impērijas kopējās tiesībās. Darbā tiek izmantota virkne ārvalstu zinātnisko publikāciju ar mērķi analizēt Krievijas impērijas un Latvijas Republikas tiesībās noteikto ekspropriācijas institūtu Eiropas (sevišķi Vācijas) tiesību doktrīnas kontekstā.

Papildus jau minētajām ārvalstu publikācijām darbā izmantotas vairākas citas 20. gs. izdotas zinātniskās publikācijas par disertācijas tēmu, tai skaitā Mihaela Frenzela (*Michael Frenzel*),³⁴

---

³³ Likumu un valdības rīkojumu krājums. – 1919. gada 31. decembris – 13. burtn. – 154.

³⁴ Frenzel, M. Das öffentliche Interesse als Voraussetzung der Enteignung. Berlin: Duncker & Humblot, 1978.

Dītera Grimma (*Dieter Grimm*),³⁵ Roberta Irpmana (*Robert Uerpman*),³⁶ Sūzenas Reinoldsas (*Susan Reynolds*)³⁷ u. c. pētnieku publikācijas. Pētot ekspropriācijas diskursu tiesību filozofijā, autore izmantojusi Cicerona, Hugo Grocija, Samuela fon Pufendorfa, Kornēlija van Binkeršoka (*Cornelius van Bynkershoek*), Emeriha de Vatela (*Emmerich de Vattel*), Džona Loka, Šarla Luija de Monteskjē, Imanuela Kanta, Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa, Rūdolda fon Jēringa un Gustava Radbruha oriģināldarbus.

Disertācija lielā mērā balstīta uz tiesību vēstures pirmavotiem – normatīvajiem tiesību aktiem un tiesību prakses materiāliem. Nolūkā pētīt ekspropriācijas institūta ģenēzi Krievijas impērijā autore 2009. gadā stažējusies Sanktpēterburgas Valsts universitātes Juridiskajā fakultātē, vācot pētījuma materiālus Sanktpēterburgas Valsts universitātes Juridiskās fakultātes bibliotēkā un Krievijas Nacionālajā bibliotēkā. Disertācijas izstrādē izmantoti arī arhīva materiāli. Tika pētīti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātie fondi: Rīgas apgabaltiesas (1536. f.), Kurzemes gubernatora kancelejas (412. f.) un Vidzemes guberņas pārvaldes iestāžu iecelto speciālu uzdevumu komisiju (3716. f.) fondos esošās lietas.

Disertācijas izstrādē tika izmantotas vairākas zinātniskās pētniecības metodes:

1) vēsturiskā pētniecības metode izmantota, lai retrospektīvi izpētītu ekspropriācijas institūta ģenēzi un evolūciju;

2) salīdzinošās (komparatīvās) metodes ietvarā salīdzināti dažādu periodu (Krievijas impērijas laika un Latvijas Republikas starpkaru perioda) ekspropriāciju regulējošie normatīvie tiesību akti un to piemērošanas prakse. Tas ļauj secināt, kādas ir konkrētā tiesību institūta attīstības tendences. Salīdzinot normatīvo regulējumu ar tiesību doktrīnā un tiesību filozofijā izstrādātajām atziņām, var izdarīt secinājumus par šī regulējuma trūkumiem un nepilnībām;

3) ar analītiskās metodes palīdzību ekspropriācijas tiesiskais institūts loģiskās abstrakcijas ceļā tiek sadalīts atsevišķos elementos (ekspropriācijas mērķis, objekts un subjekti, atlīdzības princips u. c.), lai veiktu šo elementu detalizētāku izpēti;

4) indukcijas metode izmantota, lai, pētot atsevišķus tiesību institūta elementus, atsevišķas tiesību normas un tiesību piemērošanas aktus, spētu izdarīt vispārīgus secinājumus. Tā, piemēram, pētot atsevišķus nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumus Baltijas guberņās, secināts, ka ekspropriācijas lietās tika piemērotas Krievijas impērijas kopējās tiesības;

---

³⁵ Grimm, D. Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluß der Industrialisierung. Buch: Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. IV. Eigentum un industrielle Entwicklung. Wettbewerbsordnung und Wettbewerbsrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1979.

³⁶ Uerpman, R. *Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.

³⁷ Reynolds, S. *Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010.

5) dedukcijas metode izmantota ar mērķi no vispārējām idejām un principiem, kas izteiktas gan tiesību filozofijā, gan tiesību doktrīnā, izdarīt secinājumus par atsevišķām, konkrētām parādībām. Piemēram, privātīpašuma neaizskaramības principa atzīšanai attiecīgi ir jāizpaužas indivīda tiesību uz īpašumu aizsardzības līmenī, tātad ekspropriācijas gadījumā īpašniekam atlīdzība būtu izmaksājama pirms īpašuma pārņemšanas.

1. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) jēdziens

Jebkura tiesību institūta zinātniskā izpētē būtiski ir definēt šī institūta jēdzienu un līdz ar to noteikt pētāmās tēmas ietvaru. Vārdu salikums „nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību” pārņemts no pozitīvajām tiesībām (Krievijas impērijas un Latvijas Republikas starpkaru perioda normatīvajiem tiesību aktiem). Par šī tiesību institūta visnotaļ garā apzīmējuma ekvivalentu ir uzskatāms termins „ekspropriācija”³⁸ (lat. *'expropriatio'* – īpašuma atņemšana).³⁹

Pirmais likums, kas Eiropā regulēja ekspropriācijas procedūru, bija Francijas 1810. gada 8. marta likums⁴⁰ „*Loi sur les expropriations pour cause d'utilité publique*”.⁴¹ Jau likuma nosaukumā redzams, ka sākotnēji arī Francijā, lietojot terminu „ekspropriācija”, tika uzsvērts tās mērķis un attaisnojums – publiskais jeb sabiedriskais labums. Tomēr, pakāpeniski atzīstot, ka īpašumu piespiedu kārtā var atņemt tikai vispārējā labuma vārdā, arvien plašāk konkrētā tiesību institūta apzīmēšanai tika lietots ērtākais jēdziens ekspropriācija. Francijas izstrādātais ekspropriācijas modelis kalpoja par paraugu ne tikai turpmākajiem normatīvajiem tiesību aktiem Eiropā,⁴² tai skaitā arī vācu valstiņu, vēlāk Vācijas impērijas un Krievijas impērijas likumiem,⁴³ bet izplatījās arī pārējā kontinentālajā Eiropā. Domājams, tāpēc arī ekspropriācijas jēdziens tiek attiecināts uz visu kontinentālo Eiropu.⁴⁴

Tiesa, vācu valodā šim tiesību institūtam veltītajās monogrāfijās termins „ekspropriācija” lietots tikai sākotnēji, piemēram, 1866. gadā izdotajā Adolara Tīla (*Adolar Thiel*) „*Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der*

³⁸ Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1929. gada lietā Nr. 2 mazākumā palikušo senatoru atsevišķajās domās ietverta norāde: „Ekspropriācija jeb nekustamās mantas piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām.” Skat.: Senāta Apvienotās Sapulces 1929. gada 15. marta spriedums. *Jurists*, 1929. g., Nr. 4 (11), 120. lpp.

³⁹ Ekspropriācija. No: Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 2005, 192. lpp.

⁴⁰ Grimm, D. Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluß der Industrialisierung. Buch: Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. IV. Eigentum un industrielle Entwicklung. Wettbewerbsordnung und Wettbewerbsrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1979, S. 123.

⁴¹ Dalloz, D., Dalloz, A. Jurisprudence générale. Répertoire méthodique et alphabétique de législation, de doctrine et de jurisprudence en matière de droit civil, commercial, criminel, administratif, de droit des gens et de droit public. Tome XXIII. Paris: au Bureau de la Jurisprudence générale du Royaume, 1852, p. 501-502.

⁴² Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 46.

⁴³ Huebner, R. A History of German Private Law. Translated by Francis S. Philbrick; with an editorial preface by Ernest G. Lorenzen and introductions by Paul Vinogradoff and by William E. Walz. Originally published: Boston: Little, Brown and Company, 1818. Reprinted: New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2000, p. 258.; Дювернуа, Н.Л. Пособие къ лекциямъ по гражданскому праву. Часть особенная. Выпуск первый. (Права вещныя. Право авторское и промышленное). С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1899, с. 190., 192.

⁴⁴ Compulsory acquisition / expropriation. No: Multilingual Thesaurus on Land Tenure. English version. Edited by Gérard Ciparisse. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2003. Pieejams: <http://www.fao.org/docrep/005/X2038E/x2038e07.htm> [aplūkots 28.10.2012.]

*Wissenschaft und der Praxis*⁴⁵ un 1868. gadā izdotajā Georga Meiera „*Das Recht der Expropriation*”. Tomēr jau grāmatas ievadā G. Meiers piedāvājis šī institūta apzīmējumu arī vācu valodā – „*Zwangseignung*” (piespiedu atsavināšana/atņemšana).⁴⁶ Vēlāk zinātniskajās monogrāfijās vācu juristi termina „ekspropriācija” vietā lietoja vācisko ekvivalentu „*Enteignung*”, piemēram, 1873. gadā izdotajā Karla Samuela Grīnhuta „*Das Enteignungsrecht*”⁴⁷ un 1875. gadā izdotajā Voldemāra Rolanda „*Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts*”.⁴⁸ Vienīgajā šim tiesību institūtam veltītajā zinātniskajā monogrāfijā Krievijas impērijā – „*Экспроприация с точки зрения гражданского права*” – tās autors M. Venecianovs lietoja terminu „ekspropriācija” un paskaidroja, ka tā ekvivalents krievu valodā ir „*принудительное отчуждение*” – piespiedu atsavināšana.⁴⁹ Attiecīgā tiesību institūta apzīmēšanai minēto svešvārdu lietoja arī citi ievērojami Krievijas impērijas 19. gadsimta civilisti, piemēram, Nikolajs Djuvernuā (1836–1906)⁵⁰, Konstantīns Annenkovs (1843–1910)⁵¹, Gabriels Šeršeņevičs (1863–1912)⁵² un Jurijs Gambarovs (1850–1926).⁵³ Savukārt Baltijas provinču juristi savās publikācijās lietoja gan „*expropriation*”,⁵⁴ gan „*zwangseignung*”.⁵⁵ Latviešu valodā šis jēdziens netika tulkots līdz pat Latvijas Republikas dibināšanai.

Latvijas Republikas starpkaru perioda publikācijās tiesību zinātnē, kā arī atsevišķos tiesu nolēmumos⁵⁶ lietoja terminu „ekspropriācija”. Piemēram, Vasilijš Sinaiskis rakstīja, ka termins „ekspropriācija” tiek lietots kā pretstats propriācijai, t. i. īpašuma iegūšanai.⁵⁷ Tiesnesis O. Osten-

⁴⁵ Thiel, A. *Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und der Praxis*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866.

⁴⁶ Meyer, G. *Das Recht der Expropriation*. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868.

⁴⁷ Grünhut, C. S. *Das Enteignungsrecht*. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873.

⁴⁸ Rohland, W. *Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts*. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875.

⁴⁹ Венецианов, М. *Экспроприация с точки зрения гражданского права*. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 3.

⁵⁰ Дювернуа, Н. Л. *Пособие къ лекциямъ по гражданскому праву. Часть особенная. Выпуск первый. (Права вещныя. Право авторское и промышленное)*. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1899, с. 188.

⁵¹ Анненков, К. *Система русскаго гражданского права. Второе издание, пересмотренное и дополненное. Том II. Права вещныя*. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1900, с. 276.

⁵² Шершеневич, Г. Ф. *Учебник русскаго гражданского права. Восьмое издание*. С.-Петербург: Издание Бр. Башмаковых, 1910., с. 310.

⁵³ Гамбаров, Ю. С. *Добровольная и безвозмездная деятельность въ чужомъ интересе вне договарнаго отношения и не по предписанию закона. Выпускъ первый. Общественный интересъ въ гражданскомъ праве*. Москва: Типография А. И. Мамонтова и Ко, 1879, с. 87.

⁵⁴ Bunge, von G. F. *Das Liv- und Estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, Die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend*. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1847, S. 203., 204.; B. a. *Die Expropriation nach provinziellem Recht. Baltische Monatsschrift*. 19. Band. Neuer Folge 1. Band. Riga: Verlag von H. Brutzer & Co, 1870, S. 267-285.

⁵⁵ D. L. *Zwangseignung und Provinzialrecht. Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Dritter Jahrgang. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1871.; Adolphi, H. *Über das Rechtsinstitut der Zwangseignung. Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873.

⁵⁶ Skat.: Senāta Civilā kasācijas departamenta 1925. gada 31. janvāra spriedums. Latvijas Dzelzceļu virsvaldes pilnvarnieka juriskonsulta Melnbārda lūgums par Rīgas Apgabaltiesas sprieduma atcelšanu Jēkaba Reipolta prasībā pret Dzelzceļu virsvaldi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929. g., Nr. 11/12, 47. lpp.; Senāta Apvienotās Sapulces 1929. gada 15. marta spriedums. *Jurists*, 1929. g., Nr. 4 (11), 120. lpp.

⁵⁷ Sinaiskis, V. *Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995, 53. lpp.

Sakens aizrādīja, ka jau 1927. gada 23. marta likumā (Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par nekustamu īpašumu atsavināšanu un apgrūtināšanu) svešvārds „ekspropriācija” bija aizvietots ar terminu „piespiedu atsavināšana”.⁵⁸ Atšķirībā no latviskā ekvivalenta termins „ekspropriācija” jau kopš 19. gadsimta tika lietots kā nosaukums veselam tiesību institūtam un ietvēra sevī vairākus elementus – ekspropriācijas mērķi, objektu un atlīdzināšanas pienākumu. Savukārt vārdu savienojums „piespiedu atsavināšana” tik plašā nozīmē nav lietots. Lai precīzāk apzīmētu šī tiesību institūta būtību Krievijas impērijas un Latvijas Republikas starpkaru perioda normatīvajos tiesību aktos tika lietots tā garākais nosaukums „nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām”.

20. gadsimta sākumā Krievijas impērijā termins „ekspropriācija” arvien plašāk tika lietots ideoloģiskā izpratnē. To izmantoja gan dažādu politisko partiju programmās, gan arī atsevišķos likumprojektos, turklāt abos gadījumos saistībā ar jautājumu par agrāro attiecību reformēšanu nolūkā īstenot zemes pārdalīšanu un novērst zemes trūkumu starp zemniekiem. Bieži vien jautājums par ekspropriāciju bija vidus posms diskusijās par privātīpašuma nepieciešamību vispār, kas savukārt veda pie diskusijām par nacionalizāciju.⁵⁹ Rezultātā, runājot par agrārajām reformām gan Latvijas Republikā starpkaru periodā, gan padomju tiesību periodā, jēdzieni „ekspropriācija” un „nacionalizācija” tika sapludināti un jaukti.⁶⁰ Šajā sakarā jāuzsver, ka nacionalizācija nav pastāvīgs tiesību institūts un ir uzskatāma par ārkārtēju politisku varas aktu, kas parasti tiek attiecināts uz personu grupām, noteiktiem lietu veidiem u. tml. Turklāt atlīdzības piešķiršana šajos gadījumos ir fakultatīva.⁶¹ Domājams, iemesli šādam no juridiskā viedokļa nepareizam ekspropriācijas termina lietojumam meklējami marksisma teorijas popularitātē un Kārļa Marksa (1818–1883) formulētajā prasībā pēc „ekspropriatoru ekspropriācijas”, ar to saprotot ekspluatatoru šķiru ražošanas līdzekļu privātīpašuma likvidēšanu un pārvēršanu sabiedriskā īpašumā (nacionalizācija).⁶²

Promocijas darba ietvaros autore terminu „ekspropriācija” lieto tā juridiskajā izpratnē kā jēdziena „nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret

⁵⁸ Osten-Sakens, O. Mūsu likumdevējam. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1928. g., Nr. 12, 408. lpp.

⁵⁹ Федорова Н. А. Принудительное отчуждение (экспроприация).

Pieejams: <http://www.stolypin.ru/enciklopediya/prinuditelnoe-otchuzhdenie> [aplūkots 06.11.2012.]

⁶⁰ Kā piemēru šādam terminoloģiskam sajukumam pat vēl pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas var minēt Jāņa Riekstiņa sastādīto un 1998. gadā izdoto dokumentu krājumu „Ekspropriācija (1940.–1959. g.)”, kas būtībā atspoguļo minētajā laika posmā veiktās nacionalizācijas. Skat.: Riekstiņš, J. *Ekspropriācija (1940.–1959. g.)*. Rīga: Ievanda, 1998. Arī profesors Dr. habil. hist. Rihards Treijs, rakstot par minētā dokumentu krājuma izdošanu, terminu ekspropriācija lieto kā sinonīmu nacionalizācijai un īpašumu atņemšanai. Skat.: Treijs, R. Iznākušas liecības par ekspropriāciju Latvijā. *Diena*, 1998. gada 17. septembris. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/iznakusas-liecibas-par-ekspropriaciju-latvija-10327121> [aplūkots 12.11.2012.]

⁶¹ Rozenfelds, J. *Lietu tiesības*. 4. labotais, papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 122-123. lpp.

⁶² Ekspropriācija. No: Latvijas Padomju enciklopēdija. 3. sējums (Dže–Hain). Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 97. lpp.

atlīdzību” sinonīmu. Autore izmanto šaurāku un pētāmajam periodam atbilstošu ekspropriācijas izpratni, kas par galveno vai pat vienīgo ekspropriācijas objektu atzīst nekustamo īpašumu.

Jaunlaiku izpratnē ekspropriācijas jēdziena pirmsākumi saistāmi ar 19. gs. sākumu un Francijas tiesībām. Nolūkā veikt precīzāku un detalizētāku tiesību institūta analīzi, katrs ekspropriācijas institūta elements – ekspropriācijas mērķis, subjekti, objekts un atlīdzības princips, tiks analizēts atsevišķi.

1.1. Ekspropriācijas mērķis

Jebkura tiesību norma kā uzvedības priekšraksts ir uzskatāma par līdzekli kāda tiesībpolitiska mērķa sasniegšanai. Vēlāk, izvērtējot tiesību normas realizāciju, var spriest, vai iecerētais mērķis ir sasniegts vai vismaz, – cik lielā mērā izdevies mērķim tuvoties. Ekspropriācijas institūta gadījumā tā mērķis nav ārpus tiesiskā regulējuma esošs motīvs, bet gan tās tiesiskais pamats. Savukārt pats tiesiskais pamats var būt formāls vai materiāls. Ekspropriācijas formālais tiesiskais pamats ir likums, kas noteiktiem publisko tiesību subjektiem piešķir tiesības veikt īpašuma piespiedu atsavināšanu. Savukārt materiālais tiesiskais pamats ir vispārējais labums, kuru likums noteicis par ekspropriācijas pieļaujamības priekšnosacījumu.⁶³ Viens no valsts mērķiem ir nodrošināt indivīdu savstarpējo brīvības sfēru harmoniju, kas nozīmē arī nepieciešamību līdzsvarot viena indivīda intereses ar visas sabiedrības vajadzībām. Tas nozīmē, ka indivīda tiesības nav absolūtas un tām ir robežas, kas izpaužas gan kā saturiski (imanenti) tiesību ierobežojumi,⁶⁴ gan kā ārēji ierobežojumi. Komentējot Latvijas Republikas Satversmē noteiktās tiesības uz īpašumu, Kaspars Balodis raksta, ka īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām ir viens no īpašuma tiesību ierobežošanas veidiem.⁶⁵ Tātad ekspropriācija nav tiesību uz īpašuma satura sociālais elements, bet gan īpašuma institūta, kas saturiski ietver gan personas brīvību mantiskajā jomā, gan arī t. s. īpašuma sociālo funkciju⁶⁶ ierobežojumus. Līdz ar to ekspropriācija kā pamattiesību (tiesību uz privātīpašumu) ierobežojoša tiesību institūta pieļaujamība ir atkarīga no leģitīma mērķa esamības.

Ekspropriācijas mērķa formulēšanā ir iespējams izmantot divas pieejas:

1) vispārīgo pieeju – ekspropriācijas mērķis tiek definēts ģenerālklausulas formā – kā vispārējais labums, publiskās intereses, valsts un sabiedrības vajadzības u. tml. Šī ir visizplatītākā pieeja

⁶³ Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 18., 177.

⁶⁴ Plakane, I. Pamattiesību ierobežošana Satversmē. *Jurista Vārds*, 08.04.2003, Nr. 14 (272).

⁶⁵ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 475. lpp.

⁶⁶ Rozek, J. *Die Unterscheidung von Eigentumsbindung und Enteignung. Eine Bestandsaufnahme zur dogmatischen Struktur des Art. 14 GG nach 15 Jahren „Naßauskiesung“*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, S. 30.

ekspropriācijas gadījumā, kas izmantota gan dažādu valstu konstitucionālos tiesību aktos, gan arī ekspropriācijas procedūru regulējošos likumos;

2) enumeratīvo pieeju⁶⁷ – ekspropriācijas mērķis tiek definēts aprakstošā – uzskaitījuma formā. Piemēram Bavārijas 1838. gada Ekspropriācijas likumā, kurā nosaukti 14 pieļaujamie ekspropriācijas mērķi: cietokšņu, baznīcu, skolu un slimnīcu, kapsētu, upju regulēšanas un kuģošanas nodrošināšanas, ielu, ūdens piegādes, purvu nosusināšanas, aizsardzības pret plūdiem, kanālu, slūžu un tiltu, ostu, dzelzceļa, telegrāfa līniju, sanitārās un drošības ierīcību, mākslas vērtību aizsardzības vajadzības.⁶⁸ Attiecībā uz tagadējās Latvijas teritoriju šāda pieeja sastopama 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā (42. paragrāfs), kurā ekspropriācijas mērķis nav sniegts vispār, taču uzskaitīti konkrēti ekspropriācijas gadījumi: jaunu ceļu un grāvju ierīkošana, ūdens nosusināšana un ūdens pievadīšana.⁶⁹

Latvijas Republikā starpkaru posmā konkretizēti (uzskaitīti) ekspropriācijas gadījumi iekļauti tikai atsevišķos normatīvajos tiesību aktos, piemēram, Likumā par zemes ceļiem⁷⁰ un Pilsētu zemju likumā⁷¹. Citos gadījumos izmantota ģenerālklausula „valsts vai sabiedriskās vajadzības”.

Vērtējot, kura no ekspropriācijas mērķa definēšanas pieejām būtu uzskatāma par pareizāku vai efektīvāku, būtu jāiesaistās plašākā diskusijā par tiesību normas kazuālo konkrētumu un jēdzienisko abstraktumu.⁷² Zināms, ka lietojot likumos daudznazīmīgus, abstraktus jēdzienus, nereti cieš tiesiskā drošība. Tai pat laikā šādi vispārīgi jēdzieni var nodrošināt tiesību normu elastību, kas ļauj tiesību normu pielāgot konkrētiem gadījumiem. Tādējādi iespējams nodrošināt kā taisnīgu tiesisko regulējumu, tā arī īstenot tiesiskās orientācijas drošības prasību pēc tiesību nepārtrauktības.⁷³ Valsts tiesības iejaukties indivīda privātajā brīvības sfērā (privātīpašuma tiesībās) pieļaujamības un pamatojuma skaidrība un noteiktība ir būtisks tiesiskās drošības elements. Ģenerālklausulas formā izteikts ekspropriācijas mērķis autores ieskatā sekmīgāk atklāj tiesiskās kārtības pamatprincipus un galvenās idejas. Savukārt uzskaitījumu izmantošana ekspropriācijas mērķa definēšanā, it īpaši, ja uzskaitījums nav izsmeļošs, var radīt maldīgu vai neskaidru priekšstatu par gadījumiem, kuros privātīpašuma tiesības būtu pakārtojamas vispārējam

⁶⁷ Enumeratīvais princips (*Enumerationsprinzip*) juridiskajā metožu mācībā nozīmē kāda tiesību jēdziena definēšanu, izmantojot uzskaitījumu. Skat.: *Enumerationsprinzip*. Pieejams: <http://de.wikipedia.org/wiki/Enumerationsprinzip> [aplūkots 20.11.2012.]

⁶⁸ Grimm, D. Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluß der Industrialisierung. Buch: Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. IV. Eigentum un industrielle Entwicklung. Wettbewerbsordnung und Wettbewerbsrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1979, S. 131.

⁶⁹ Likkumi Widsemes semneekeem. Apstiprināti 13tā Nowemebrī 1860tā gaddā no pascha augsta Keisera Aleksandera II godihbas. Rihgā: W. F. Häcker, 1862.

⁷⁰ Likums par zemes ceļiem. Valdības Vēstnesis, 1925. gada 10. februāris, Nr. 32.; Likums par zemes ceļiem. Valdības Vēstnesis, 1935. gada 26. jūnijs, Nr. 140.

⁷¹ Pilsētu zemju likums. Valdības Vēstnesis, 1928. gada 22. marts, Nr. 67.

⁷² Plašāk skat.: Melņkisis, E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Rīga: Latvijas Universitāte, 1998.

⁷³ Cipeliuss, R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 103.-105., 109. lpp.

labumam. Turklāt, izvēloties vienu vai otru ekspropriācijas mērķa definēšanas paņēmieni, jāpievērš uzmanība, kam piešķirtas tiesības izlemt, vai iecerētais pasākums kalpos vispārējam labumam u. tml. Ja šāda lēmuma pieņemšana ir paša likumdevēja kompetencē, ekspropriācijas gadījumu uzskaitījums būtu lieks. Savukārt gadījumos, kuros lēmuma pieņemšana par konkrētā pasākuma sabiedrisko nepieciešamību deleģēta izpildvarai, ekspropriācijas mērķu uzskaitījums var mazināt ļaunprātīgu valsts varas izmantošanas iespēju.

Pamatideja, kas nosaka, ka valsts iejaukšanās privāttiesībās (it īpašumi īpašumtiesībās) ir pieļaujama tikai vispārējā labuma vārdā, ir atzīta Eiropas tiesību tradīcijā. Taču „vispārējā labuma” formulējumos normatīvajos tiesību aktos vērojamas savstarpējas atšķirības. Piemēram, 1789. gada Cilvēka un pilsoņu tiesību deklarācijas 17. pantā par ekspropriācijas mērķi noteikta publiska jeb sabiedriska nepieciešamība (fr. *nécessité publique*, vācu *öffentliche Notwendigkeit*).⁷⁴ Francijas 1804. gada *Code Civil* 545. pantā ekspropriācijas mērķis formulēts kā sabiedriskais labums (fr. *utilité publique*,⁷⁵ angļu *public good*⁷⁶). Savukārt 1794. gada Prūsijas Vispārējo zemes tiesību 74. paragrāfs noteica, ka indivīda tiesībām kolīzijas gadījumā jāpiekāpjas kopējā (vispārējā) labuma priekšā (*gemeinschaftliches Wohl*).⁷⁷ Arī Krievijas imperatore Katrīna II 1767. gada 30. jūlija norādījuma 11. punktā par ekspropriācijas mērķi deklarēja kopējo labumu (*общая польза*).⁷⁸ Savukārt Krievijas impērijas likumu korojuma X sējuma Pirmajā daļā (*Сводъ законовъ Российской империи, Законы Гражданские*, turpmāk □ Krievijas Civillikums) ekspropriācijas mērķa formulējums tika mainīts vairākkārt. 1832. gada Krievijas Civillikuma redakcijā par mērķi tika definēts sabiedriskais labums un nepieciešama lietošana (*общественная польза и необходимое употребление*).⁷⁹ 1842. gada izdevumā minētais formulējums tika papildināts nosakot, ka privātu nekustamo īpašumu var atsavināt, ja tas nepieciešams kādam valsts (*государственной*) vai sabiedriskajam labumam un nepieciešamai lietošanai.⁸⁰ Visbeidzot 1887. gada Krievijas impērijas Civillikuma izdevumā tika iekļauts noteikums, ka ekspropriācija ir

⁷⁴ Erklärung der Rechte des Menschen und des Bürgers. Grām.: Heer, F. Freitag, S., Günther, K. Für eine Gerechte Welt. Große Dokumente der Menschheit. Darmstadt: Primus Verlag, 2004, S. 115., 117.

⁷⁵ Code civil des français: éd. originale et seule officielle. Paris: Imp. de la République, 1804. Pieejams: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517/f138.image> [aplūkots 12.11.2012.].

⁷⁶ French Civil Code.

Pieejams: http://www.napoleon-series.org/research/government/code/book2/c_title02.html#chapter1 [aplūkots 12.11.2012.].

⁷⁷ Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten.

Pieejams: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> [aplūkots 12.11.2012.].

⁷⁸ Генераль-Прокурорский Наказ при Комиссии о составлении проекта новаго Уложения, по которому и Маршалу поступать. Полн. собр. зак. – т. XVIII - № 12.950.

⁷⁹ Законы Гражданские и Межевые. Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Часть первая. Санктпетербург: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1832.

⁸⁰ Законы Гражданские и Межевые. Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Издание 1842 года. Часть первая и вторая. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.

pieļaujama, ja tā nepieciešama kādam valsts vai sabiedriskam labumam (*государственная или общественная польза*).⁸¹ Nedaudz atšķirīgs formulējums ietverts Baltijas novada Vietējo likumu korojuma III daļā (likuma tekstā krievu valodā, kas bija uzskatāms par oriģinālu) – īpašuma atsavināšana bija pieļaujama tikai valsts vai sabiedriskām vajadzībām (*государственные или общественные потребности*).⁸² Likuma tekstā vācu valodā ekspropriācijas mērķis bija formulēts kā valsts vai kopienas (sabiedrības) labums (*zum Wohl des Staates oder des Gemeinwesens*).⁸³

Latvijas Republikas likumos tika pārņemts Baltijas vietējās tiesībās pastāvējušais formulējums – valsts vai sabiedriskās vajadzības.⁸⁴ Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, 1998. gada 15. oktobrī pieņemot Latvijas Republikas Satversmes astoto nodaļu „Cilvēka pamattiesības”⁸⁵, ģenerālklausula tika īsināta, nosakot par ekspropriācijas mērķi tikai sabiedrības vajadzības. Šāds īsāks ekspropriācijas mērķa formulējums uzskatāms par pareizāku, jo tiesiskā valstī nav pamata valsts un sabiedrības pretnostatīšanai.

Dažādās ekspropriācijas mērķa definīcijas sastāv no diviem jēdzieniem, no kuriem katrs var tikt atšķirīgi formulēts. Normatīvajos tiesību aktos un tiesību zinātnē tiek izmantoti vairāki radniecīgi jēdzieni: „labums”, „vajadzības” un „intereses” savienojumā ar „vispārējs”, „sabiedriska” jeb „publiska” un „valsts” (valstiska). Vispirms autore pievērsīsies pirmās grupas jēdzienu analīzei.

Nereti vārdi „labums”, „vajadzības” un „intereses” latviešu valodā tiek lietoti kā sinonīmi.⁸⁶ Labums tiek definēts kā tāds, kas apmierina noteiktu cilvēka (materiālo vai garīgo) vajadzību, atbilst cilvēka, sabiedrības interesēm, centieniem.⁸⁷ Labums nozīmē arī ieguvumu vai pozitīvu rezultātu, kas nosakāms, salīdzinot divas dažādas situācijas.⁸⁸ Savukārt vajadzības definē kā faktorus, to kopumu (dabiski, sociāli, garīgi), kas nepieciešami (organisma, personības, sociālas grupas) dzīves, darbības nodrošināšanai.⁸⁹ Tātad atšķirība starp šiem abiem jēdzieniem pastāv to nepieciešamības pakāpē – vajadzības ir tuvākas nepieciešamībai un to nepildīšanas gadījumā varētu

⁸¹ Законы Гражданские. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887.

⁸² Законы гражданские. Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Санктпетербург: Въ Типографии Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1864.

⁸³ Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Keisers Alexander II. St.Petersburg: Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864.

⁸⁴ Likums par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Likumu un noteikumu krājums.- 1923. gada 2. jūnijs – 8.burtn. - 59.; Civillikums. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.- 1937. gada 6 .martā- 5.burtn.- 29.

⁸⁵ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 1998, 23. okt.

⁸⁶ Interese. No: Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 2005, 312. lpp.

⁸⁷ Labums. No: Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=labums> [aplūkots 26.11.2012.]

⁸⁸ Labums. No: Eiropas Savienības terminu vārdnīca.

Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=labums&list=labums&lang=LV> [aplūkots 26.11.2012.]

⁸⁹ Vajadzība. No: Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=vajadz%C4%ABba> [aplūkots 26.11.2012.]

iestāties kādas negatīvas sekas.⁹⁰ Turpretim labuma neiegūšana drīzāk nozīmē to, ka līdzšinējais stāvoklis palicis nemainīgs, nenotiek uzlabojums. Realitātē dažkārt rast robežu starp vajadzībām un labumiem ir visai grūti, jo mūsdienu (globalizācijas laikmeta) straujā sabiedrības dzīve līdz ar zinātnes un tehnoloģiju progresu jebkuras lietas uzlabojumu nereti izvērs par akūtu nepieciešamību.

Interesu jēdziens savā ziņā apvieno abus iepriekš minētos – labumu un vajadzības. Tāpēc starptautiskajās tiesībās⁹¹ un arī vācu tiesību zinātnē, runājot par ekspropriācijas mērķi un attaisnojumu, izmanto jēdzienu „publiskās (sabiedriskās) intereses” (*öffentliches Interesse*).⁹²

Interesu jēdziens nav nepārprotams un par tām var runāt kā subjektīvā, tāobjektīvā nozīmē. Subjektīvo interešu jēdziens ir empīrisks vai antropoloģisks, ar to saprotot indivīda personisko izpratni par savām vajadzībām.⁹³ Roberts Irmans (*Robert Uerpman*), mēģinājis teorētiski nošķirt jēdzienus „labums” un „intereses”, kā iespējamās kritērijas minot attiecības subjektīvs-objektīvs,⁹⁴ kā arī materiāls-ideāls.⁹⁵ Intereses kā subjektīva parādība var tikt nošķirtas no labuma kā objektīva jēdziena. Taču sabiedrisko interešu gadījumā, kas sevī ietver zināmu vispārinājumu, atzīt intereses par kaut ko subjektīvu ir apšaubāmi.⁹⁶ Savukārt objektīvās intereses ir normatīvas, tās „saka priekšā”, kas indivīdiem būtu jāgrib, un tiek izsecinātas no priekšstatiem par labu vai vērtīgu dzīvi.

---

⁹⁰ Tomēr arī vajadzības ne vienmēr identificējamās ar nepieciešamību, kas savukārt ir attaisnojums valsts galējās nepieciešamības tiesību (*Staatsnotrecht*) izmantošanai, kas saistās ar valsts rīcību izņēmuma stāvokļa apstākļos. Skat.: Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 36., 37.; Lorencs Šteins (*Lorenz Stein*) šīs valsts tiesības skaidro kā saīsinātā procesā īstenojamu ekspropriāciju, kas ir pamatota ar pēkšņu un neatliekamu valsts vajadzību, kas citā veidā nevar tikt nodrošināta. Skat.: Stein, L. *Innere Verwaltungslehre. Drittes Hauptgebiet. Die wirthschaftliche Verwaltung (Volkswirthschaftspflege)*. Erster Theil. Die Entwährung. Stuttgart: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1868, S. 342.

⁹¹ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola pirmais pants nosaka, ka īpašuma atņemšana ir pieļaujama sabiedrības interesēs un apstākļos, kas noteikti ar likumu un atbilst vispārējiem starptautisko tiesību principiem. Skat.: Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144 (858/859), 1997, 13. jūn.

⁹² Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 180.

⁹³ Röhl, K. F., Röhl, H. C. *Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch*. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 265.

⁹⁴ R. Irmans šajā sakarā analizē Gintera Dīriģa (*Günther Dürig*) 1949. gada disertācijā aprakstīto sabiedrisko interešu teoriju. G. Dīriģis uzskatīja, ka interešu un labuma būtība neatšķiras un šie jēdzieni daļēji pārklājas kā apli ar vienu centru, bet atšķirīga garuma rādiusiem. Interesi viņš definēja kā subjekta □ cilvēka attieksmi pret intereses objektu. Kas objektīvi šķiet kā labums, subjektīvā ziņā kļūst par interesi. Rezultātā objektīvas, no indivīdiem neatkarīgas intereses nemaz nevar pastāvēt. Savukārt sabiedriskās intereses veidojas nevis no individuālo interešu summas, bet gan no vairākuma interesēm, kas uzskatāmi atklājas, piemēram, tautas nobalsošanā. Plašāk skat.: Uerpman, R. *Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 5.-8.

⁹⁵ Interesēm piemīt saistība ar konkrētām, materiālām un tautsaimnieciskām vērtībām, turpretim labums sevī ietver arī nemateriālus labumus un tādas augstākas vērtības kā, piemēram, taisnīgums un miers. Plašāk skat.: Uerpman, R. *Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 24.

⁹⁶ Uerpman, R. *Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 23. -25.

Lai uzsvērtu atšķirību starp šiem abiem interešu jēdzieniem, tiek runāts par likumīgām, vispārējām, vispārināmām vai sabiedriskām interesēm.⁹⁷

Tālāk jāpievēršas iztirzāto jēdzienu „labums”, „vajadzības” un „intereses” apzīmētājiem – „vispārējs”, „sabiedrisks” (publisks) vai „valsts” (valstisks). Vispārējs apzīmē to, kas būtu attiecāms uz daudziem vai visiem, aptver daudzus vai visus.⁹⁸ Tomēr, lai kādu pasākumu atzītu par vispārēji nozīmīgu, nav nepieciešams, lai tas būtu vienlīdz noderīgs vai nozīmīgs pilnīgi visiem sabiedrības locekļiem. Sabiedrība kā sociāla organizācija nav viendabīga, tajā ietilpst dažādas sociālās vienības, kuras savā starpā var atšķirties ekonomiskā, kulturālā, politiskā vai citādā aspektā. Piemēram, apstākļi, ka visi pilsoņi neapmeklēs publisko bibliotēku nenozīmē, ka tā nav sabiedriski nozīmīga. Līdzīgi arī slimnīcu būvēšana un uzturēšana ir atzīstama par sabiedrības vajadzību, neskatoties uz to, ka ne visiem iedzīvotājiem ir veselības problēmas un ne visiem vajadzēs izmantot slimnīcas pakalpojumus. Par vispārēji nozīmīgu pasākumu var atzīt arī tad, ja tas ir nozīmīgs tikai kādā valsts daļā – vietējā mērogā. Tātad vispārējs labums nav identificējams ar vispārēju lietošanu. Piemēram, militāra rakstura būves ir pieejamas tikai ierobežotam personu lokam, taču to pastāvēšana pati par sevi ir pamatota ar vispārēju vajadzību pēc valsts aizsardzības un drošības.

Skatoties no demokrātiskas valsts iekārtas pozīcijām, varētu secināt, ka „visi” ir tauta tās juridiskajā nozīmē jeb valsts tauta, taču tas nozīmētu, ka ārpus vispārības paliktu ar konkrēto valsti juridiski nesaistītas personas, piemēram, ārvalstnieki. Šāda koncepcija nonāktu pretrunā ar cilvēka cieņu kā konstitucionālu pamatvērtību.⁹⁹ Otrs jautājums saistās ar nosacītu izvēli starp „visiem” vai „daudziem”. Izmantojot demokrātisku lēmumu pieņemšanas modeli, būtu jānonāk pie slēdziena, ka „vispārējs” attiecas uz daudziem, proti, uz tautas vairākumu, kas pauž un reprezentē visu kopējo gribu. Tādā gadījumā varētu izveidoties situācija, kurā vispārējā labuma aizsegā, stabils vairākums varētu tiranizēt stabilu mazākumu,¹⁰⁰ kas savukārt nebūtu pieļaujams reprezentatīvas demokrātijas sistēmā un tiesiskā valstī. Rezultātā jāpiekrīt R. Irpmana tēzei, ka labāk būtu, ja vispārības jēdzienā iekļauto personu loks paliktu nenoteikts. Lai arī vispārībā vispirms ieskaitāmi attiecīgās valsts pilsoņi, jāņem vērā arī tādu personu intereses, kurām ar valsti nav tik noturīgas tiesiskās saiknes.¹⁰¹ Savukārt, lai vispārības jēdziens „neizplūstu” pa visām kāda reģiona vai pat visas pasaules valstīm un praktiski nebūtu iespējams definēt kādas cilvēku kopienas vajadzības, būtu izmantojams

⁹⁷ Röhl, K. F., Röhl, H. C. Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 265.

⁹⁸ Vispārējs. No: Latviešu literārās valodas vārdnīca.

Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=visp%C4%81r%C4%93js>[aplūkots 26.11.2012.]

⁹⁹ Uerpman, R. Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 28.

¹⁰⁰ Zipeliuss, R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 67. lpp.

¹⁰¹ Uerpman, R. Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 29.

jēdziens „sabiedrība” tādā nozīmē, kā to lieto tiesību socioloģijā, t. i., kādas valsts iedzīvotāju kopums.¹⁰² No tā izriet, ka jēdzieni „vispārējs” un „sabiedrīks” lietojami kā sinonīmi.

Ņemot vērā lēmumu pieņemšanas kārtību, vispārība jeb sabiedrība gandrīz pilnībā sakrīt ar valsti, kuras institūcijas ir tās, kas pieņem konkrētus lēmumus un definē vispārējā labuma jēdzienu katrā atsevišķā gadījumā, veicot dažādo interešu izvērtēšanu un saskaņošanu. Modernajā demokrātijā vairs nepastāv duālisms starp valdītājiem un valdāmajiem,¹⁰³ un līdz ar to valsts un sabiedrības pretnostatīšanai nav nekāda pamata. Satversmes tiesa, skaidrojot atšķirības „valsts vajadzību” un „sabiedrisko vajadzību” lietojumā 1992. gada 15. septembrī pieņemtajā likumā „Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”, norāda, ka minētais likums sabiedrisko vajadzību uzskaitījumu attiecina tikai uz pašvaldībām, bet sabiedrības vajadzības visas valsts mērogā var uzskatīt par valsts vajadzībām, pie kurām būtu pieskaitāmas arī likuma uzskaitījumā tieši nenorādītas vajadzības.¹⁰⁴ Tātad jāsecina, ka valsts un sabiedrības vajadzības savā būtībā ir identiskas, jo nevar būt tādas valsts vajadzības, kas nav balstītas uz kādu sabiedrisku interesi. Kā argumentu tikai viena jēdziena – sabiedrības vajadzības – lietošanai var minēt apstākli, ka ne visas sabiedriskās vajadzības apmierina valsts (publisko tiesību subjekti). Vispārējo vajadzību nodrošināšana var tikt uzticēta arī privāto tiesību subjektam,¹⁰⁵ piemēram uz koncesijas līguma pamata publiskās un privātās partnerības ietvaros (šāds modelis plaši tika izmantots jau 19. gs. dzelzceļa līniju ierīkošanas gadījumā). Nosakot sabiedrības vajadzības, galvenā uzmanība piešķirama nevis tiesību subjektam, kurš tās nodrošinās, bet gan privāto un publisko vajadzību nošķiršanai, jo privātās intereses, kā zināms, nevar kalpot par ekspropriācijas mērķi.

Lai arī katra atsevišķā indivīda subjektīvās intereses ir vienlīdz nozīmīgas, to pretrunīguma dēļ tās nav iespējams summēt vai īstenot vienlaikus. Tieši tādēļ, veidojot vispārējā labuma jēdzienu, individuālās intereses nepieciešams kvalificēt un saskaņot. Vispārējā labuma jēdziens pēc būtības ir viengabalains un pat terminoloģiski izslēdz dažādu „vispārēju labumu” kolīziju iespējas. Tai pat laikā „vispārējais labums” gluži tāpat kā „sabiedriskās vajadzības” ir uzskatāmi par atklātiem normatīviem jēdzieniem,¹⁰⁶ kas katrā konkrētā gadījumā ir jāvērtē no jauna – nosakot, kuras no interesēm konkrētā gadījumā atzīstamas par relevantām un iekļaujamas vispārējā

¹⁰² Osipova, S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 71. lpp.

¹⁰³ Dišlers, K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 9. lpp.

¹⁰⁴ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103 (22. 1. punkts).

¹⁰⁵ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 33.; Enteignung. D. Enteignungszweck. No: Deutsches Rechts-Lexikon. Band I A □ F. Herausgeber Dr. Horst Tilch. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992, S. 1188.; Маттеи, У., Суханов, Е. А. Основные положения права собственности. Москва: Юристъ, 1999, с. 287.

¹⁰⁶ Rüthers, B., Fischer, C., Birk, A. Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre. 6., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2011, S. 120-121.

labuma saturā.¹⁰⁷ Kopīgā jeb vispārējā labuma koncepcija ir tiesiski organizētas sabiedrības kā brīvu un vienlīdzīgu cilvēku kopības pamats un jēga.¹⁰⁸ Jau Aristotelis (384. g. p. Kr. dz. – 322. gadā p. Kr. dz.) rakstīja, ka valsts ir veidojusies un pastāv noteikta kopīga labuma dēļ, pēc kura tiecas arī likumdevēji, atzīdami, ka taisnīgs ir tas, kas derīgs visiem.¹⁰⁹ Akvīnas Toms (1225–1274) turpināja Aristoteļa mācību un šādu augstāko labumu, kas uzskatāms par valsts rīcības galīgo mērķi, dēvēja par *bonum commune*. Tomēr mūsdienās šādu ticību vienotam mērķim šķietami sarežģītu padara relativisma koncepcijas radītais labumu un vērtību plurālisms.¹¹⁰ Galēji relatīva vai subjektīva pieeja vērtībām nav savienojama ar tiesībām (it īpaši, pozitīvajām) raksturīgo noteiktību. Pozitīvās tiesības fiksē zināmus labumus, pārvēršot tos par normatīvi noteiktām vērtībām. Tā, piemēram, Vācijas konstitucionālās tiesas judikatūrā ir nostiprinājies uzskats, ka pamattiesības ir brīvības tiesības un objektīva vērtību skala (*die objektive Wertordnung*) vienlaikus. Šī objektīvā vērtību kārtība ir tāds priekšstats par vērtībām kopums, ko tauta noteiktā savas garīgās un kulturālās attīstības punktā ir sasniegusi un fiksējusi konstitūcijā.¹¹¹ Vispārējais labums ietver šīs sabiedrībā atzītās vērtības, kas tālāk kalpo par pamatu valsts rīcības mērķu izvēlei. Valsts savu sabiedrību pārzina vislabāk, tāpēc tai lemjot, kuri pasākumi atzīstami par sabiedrībai vajadzīgiem, piešķirta rīcības brīvība. Izvērtējot dažādus politiskus, ekonomiskus un sociālus faktorus, valsts izlemj, kādi konkrēti pasākumi atzīstami par sabiedrībai vajadzīgiem.¹¹² Tomēr, vērtējot ekspropriācijas mērķa pieļaujamību, vispirms ekspropriācijas pamatojumā nepieciešams konstatēt kādas vērtības esamību. Pretējā gadījumā (ja valsts rīcības mērķis nav balstīts uz kādas vērtības aizsardzību vai nodrošināšanu) valsts rīcības racionalitāte ir apšaubāma, savukārt iejaukšanās indivīda brīvības sfērā – neattaisnojama.

Vērtības iekļaušana ekspropriācijas mērķa pamatojumā tomēr vēl neattaisno jebkuru īpašuma piespiedu atsavināšanu. Ekspropriācija paredz valsts iejaukšanos individuālajā brīvības sfērā, atņemto atņemot indivīdam privātīpašumu, tāpēc uz to attiecināms samērīguma princips. Proti, piespiedu atsavināšana ir pieļaujama tikai tad, ja mērķa sasniegšanai nav iespējams izmantot citus – tiesiskus vai ekonomiskus līdzekļus, kas pēc iespējas mazākā mērā aizskartu indivīda tiesības. Ekspropriācijas institūts nevar tikt izmantots arī par līdzekli fiskālu mērķu sasniegšanai –

¹⁰⁷ Uerpmann, R. Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 26-27.

¹⁰⁸ Нерсесянц, В. С. Философия права. Учебник для вузов. Москва: Издательство НОРМА, 1998, с.72.

¹⁰⁹ Aristotelis. Nikomaha ētika. Rīga: Zvaigzne, 1985, 171. lpp.

¹¹⁰ Röhl, K. F., Röhl, H. C. Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 274.

¹¹¹ Willoweit, D. Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands. 6. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2009, S. 369-370.

¹¹² де Сальвиа, М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 981.

valsts mantas palielināšanai.¹¹³ Šim nolūkam izmantojami tie līdzekļi, kas paredz vienlīdzīgu līdzdalību valsts kases pildīšanā (piemēram, nodokļi).¹¹⁴

Attīstoties sabiedrībai, mainās valsts loma dažādu publisku vajadzību nodrošināšanā. Pakāpeniski, sākot jau ar 19. gs., Eiropā arvien mazinās morāles normu iedarbīgums un to vietā industriālajā un postmodernajā sabiedrībā pieaug tiesību nozīme.¹¹⁵ Attiecīgi mainās arī vispārējā labuma un sabiedrisko vajadzību saturs. Vēl 19. gs. sabiedrības vajadzības tika noteiktas liberālas ideoloģijas ietvaros, savukārt sociālas tiesiskas valsts koncepcija liek šīs vajadzības arvien paplašināt.¹¹⁶ 20. gs. aizliegumam valstij pārmērīgi iejaukties pilsoņu tiesībās (proporcionalitātes princips) tiek pretnostatīts aizliegums iejaukties par maz.¹¹⁷ Līdz ar to tas tiešā veidā ietekmē ekspropriācijas mērķu pieļaujamību. M. Venecianovs, atsaucoties uz K. Grīnhutu, rakstīja, ka ekspropriācijas mērķiem ir jākalpo sabiedrības attīstībai un nosauca vairākas mērķu grupas:

- 1) ekonomiskie mērķi – pasākumi, kas sekmē dažāda veida ražošanas (lauksaimnieciskās un rūpnieciskās), kā arī tirdzniecības attīstību. Visbiežāk šīs grupas mērķu sasniegšanai tiek ierīkoti vai uzlaboti dažādi transporta un inženierkomunikāciju infrastruktūras objekti;
- 2) militārie mērķi – valsts aizsardzībai nepieciešamu objektu būvniecība;
- 3) garīgie mērķi – baznīcu celšana un paplašināšana, izglītības un kultūras iestāžu celšana;
- 4) sanitārie mērķi – slimnīcu celšana, ūdens apgādes ierīkošana;
- 5) drošības mērķi – cietumu un labošanas iestāžu celšana, aizsardzības līdzekļu ierīkošana dabas stihiju un katastrofu gadījumā u. tml.¹¹⁸

Šīs ekspropriācijas mērķu grupas tika formulētas 19. gs. beigās un atspoguļo tā laika izpratni par valsts uzdevumiem, kā arī atklāj valsts un baznīcas saistību. Piemēram, mūsdienās ekspropriācija kādas baznīcas vajadzībām būtu pieļaujama tikai tad, ja tas būtu nepieciešams kultūras vai izglītības tiesību nodrošināšanai. 20. gs. beigās ekspropriācijas mērķu sarakstu var veidot, izmantojot pamattiesības, kurās noteiktas sabiedrībā atzītas vērtības un sevišķās administratīvo tiesību nozares,¹¹⁹ kas detalizēti atklāj konkrētus valsts uzdevumus.

---

¹¹³ Enteignung. D. Enteignungszweck. No: Deutsches Rechts-Lexikon. Band I A–F. Herausgeber Dr. Horst Tilch. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992, S. 1188.

¹¹⁴ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 185.

¹¹⁵ Osipova, S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 74. lpp.

¹¹⁶ Frenzel, M. Das öffentliche Interesse als Voraussetzung der Enteignung. Berlin: Duncker & Humblot, 1978, S. 68.

¹¹⁷ Vildbergs, H., Messeršmits, K., Niedre, L. Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 243. lpp.

¹¹⁸ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 84-85.; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 34.

¹¹⁹ Plašāk skat.: Vildbergs, H., Krasts, V. Salīdzinošās administratīvās tiesības: lietas un risinājumi. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 3. lpp.

1.2. Ekspropriācijas institūta juridiskā daba

Pirms ekspropriācijas subjektu, objekta un atlīdzības principa analīzes nepieciešams pievērsties diskusijām par ekspropriācijas institūta juridisko dabu. Analizējot ekspropriācijas institūtu, atsevišķos jautājumos juristu viedokļi ir bijuši krasi atšķirīgi. 19. gs. tiesību zinātnē izstrādātās un pētāmajā periodā apspriestās ekspropriācijas teorijas atklāj ekspropriācijas elementu dažādās interpretācijas iemeslus. Visas 19. gs. izvirzītās teorijas var iedalīt trīs lielās grupās:

- 1) privāttiesiskā ekspropriācijas teorija;
- 2) publiski tiesiskā ekspropriācijas teorija;
- 3) jaukta rakstura ekspropriācijas teorija.¹²⁰

1.2.1. Privāttiesiskā ekspropriācijas teorija

Hronoloģiski pirmā tika formulēta privāttiesiskā ekspropriācijas teorija, jo valsts tiesību teorija mūsdienu izpratnē vēl tikai formējās. Tāpēc daudzas būtībā publiski tiesiskas attiecības juristi mēģināja skaidrot, izmantojot privāttiesību principus un institūtus. Redzamākie privāttiesiskās ekspropriācijas teorijas pārstāvji bija Francs Fersters (*Franz Förster*, 1819–1878), Karls fon Gerbers (*Karl von Gerber*, 1823–1891), Georgs Bezelers (*Georg Beseler*, 1809–1888) u. c.

Šīs teorijas ietvaros ekspropriācija tika uzlūkota kā privāttiesisks darījums – piespiedu pirkums (*zwangskauf*), piedēvējot šim institūtam līguma raksturu. F. Forsters skaidroja, ka kādas lietas īpašnieks var tikt piespiests to pārdot trešajai personai, ja tai uz likuma pamata piešķirtas tiesības to pieprasīt. Turklāt šī piespiešana pamatota ar noteikumu, ka indivīda tiesības un priekšrocības ir pakārtotas vispārējam labumam, bet par šādiem aizskārumiem valstij ir pienākums nodrošināt atlīdzību. Neskatoties uz vairākām atkāpēm no pirkuma līguma elementiem (nepastāv brīva vienošanās, cenu nenosaka, pusēm vienojoties, nav atbildības par atsavinātās lietas trūkumiem u. tml.), piespiedu atsavināšanas gadījumā pastāv pirkuma līgumam klasiskā maiņa – lieta pret cenu. Līgumslēdzējpusēs ir īpašnieks un sabiedrībai nepieciešamā pasākuma īstenotājs (valsts vai kāds uzņēmums, piemēram, dzelzceļa sabiedrība). Savukārt atlīdzība par atsavināto īpašumu ir uzskatāma par pirkuma maksu, bet pārdevēja griba tiek aizvietota vai papildināta ar

---

¹²⁰ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 29., 33., 35.; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 52.; Gierke, O. Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1905, S. 483.; 251.

tiesas spriedumu.¹²¹ Arī K. fon Gerbers rakstīja, ka viņš nepiekrīt citu juristu izteiktajam viedoklim un tiem jaunākajos tiesību aktos ietvertajiem principiem, kuri ekspropriāciju atzina par atvasināto īpašuma tiesību iegūšanas veidu un kuri pamatoti ar eksproprianta vienpusēju gribas izteikumu. Tā vietā par pamatotu viņš uzskatīja piespiedu pirkuma konstrukciju.¹²² Savukārt G. Bezelers rakstīja, ka ekspropriācija ir uzskatāma par likumā noteiktu nepieciešamās pārdošanas (*nothwendige Verkauf*) tiesisko darījumu.¹²³ Viens no iemesliem šādi ekspropriācijas institūta izpratnei bija Prūsijas Vispārējās zemes tiesībās (1794) ietvertais noteikums par valsts tiesībām vispārējā labuma vārdā piespiest kādu pārdot sev piederošu lietu.¹²⁴ Šāda konstrukcija izmantota arī atsevišķos Lībekas un Berlīnes tiesu spriedumos.¹²⁵

Pamatoti šo teoriju kritizēja A. Tīls, Pauls Labands (*Paul Laband*, 1838–1918), K. Grīnhuts, V. Rolands, M. Venecianovs u. c. Pats jēdziens „piespiedu pirkums” ir *contradictio in adjecto* – iekšēji pretrunīgs, jo katrs līgums prezumē pušu brīvu vienošanos. Ekspropriācijas gadījumā šāda vienošanās nepastāv, valsts vara neatstāj īpašniekam nekādu izvēles brīvību attiecībā uz to, vai pārdot savu īpašumu vai nē. P. Labands ironizēja, ka tikpat labi varētu veidot analogiskas juridiskās fikcijas un uzskatīt, ka noziedznieks, kurš notiesāts ar brīvības atņemšanas sodu, slēdz īres līgumu ar cietuma administrāciju vai arī kontrabandists, kura preces tika konfiscētas, patiesībā tās ir uzdāvinājis valstij.¹²⁶ K. Grīnhuts atzīmēja, ka šī teorija nespēj izskaidrot ekspropriācijas tiesiskās sekas, jo abi tiesību institūti ir tik atšķirīgi, ka vienkārša tiesiskā fikcija nespēj aizpildīt starp tiem pastāvošo plaisu.¹²⁷ Konsekventi piemērojot šo teoriju, uz ekspropriāciju būtu attiecināmas visas tās pašas tiesiskās sekas, kas pastāv pirkuma līguma gadījumā. Piemēram, pārdevējs atbild par attiesājumu un lietas apslēptajiem trūkumiem, savukārt ekspropriētās lietas īpašnieks šādus atbildību nenes, pretējā gadījumā tas būtu klaji netaisnīgi. Ja kļūdaini ir noteikts atsavinātās lietas īpašnieks, tas neatceļ pašu ekspropriāciju. Īstajam īpašniekam ir tikai tiesības prasīt atlīdzību no tās saņēvēja vai arī no eksproprianta, ja tāda vēl nav tikusi izmaksāta. Viņš pat nav tiesīgs prasīt īpašuma pārvērtēšanu. Tāpat arī fakts, ka viena vai otra puse cieš pārmērīgu zaudējumu, neatceļ ekspropriāciju, jo atlīdzības apmēru nosaka valsts varas

---

¹²¹ Förster, F. *Theorie und Praxis des heutigen gemeinen preussischen Privatrechts auf der Grundlage des gemeinen deutschen Rechts*. Vierte, veränderte Auflage. II Band. Berlin: Druck und Verlag von G. Reimer, 1882, S. 165-166., 169-170.

¹²² Gerber, K. F. von. *System des Deutschen Privatrechts*. Zehnte verbesserte Auflage. Jena: Mauke's Verlag, 1870, S. 460-461.

¹²³ Beseler, G. *System des gemeinen deutschen Privatrechts*. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866, S. 351.

¹²⁴ *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*, Erster Theil, Eilfter Titel, §. 4. Pieejams: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1 fuer die preussischen Staaten 1794 teil 1.htm> [aplūkots 01.12.2012.]

¹²⁵ Thiel, A. *Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und der Praxis*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866, S. 2.

¹²⁶ Венечанов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 53.

¹²⁷ Grünhut, C. S. *Das Enteignungsrecht*. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 179., 182.

pārstāvji likumā noteiktā kārtībā. Arī īpašuma atsavināšanas vispārējie ierobežojumi (piemēram, dzimtsīpašuma gadījumā) neattiecas uz ekspropriāciju. Ekspropriētās lietas īpašniekam nav pienākuma slēgt formālu līgumu un nodot īpašumu, viņš tikai nedrīkst likt šķēršļus uzņēmējam ņemt īpašumu savā valdījumā.¹²⁸

Privāttiesiskā ekspropriācijas teorija līdz ar ekspropriācijas tiesiskā regulējuma paplašināšanu savu aktualitāti pakāpeniski zaudēja. Tādējādi pozitīvās tiesības deva tiešas atbildes uz daudziem agrāk neregulētiem jautājumiem par kārtību, kādā valsts piespiedu kārtā var atsavināt nekustamo īpašumu, kā arī par atlīdzības noteikšanas principiem.

1.2.2. Publiski tiesiskā ekspropriācijas teorija

Publiski tiesiskās ekspropriācijas teorijas pārstāvji – Lorencs Šteins (*Lorenz Stein*, 1815–1890), K. Grīnhuts un M. Laiers¹²⁹ visas tiesiskās attiecības, kas pastāv ekspropriācijas ietvaros, uzskatīja par publiski tiesiskām attiecībām. Šī teorija ekspropriāciju atzina par vienpusēju valsts varas aktu, valsts administratīva rakstura pasākumu. Kā vienīgais privāttiesiskais elements šajā tiesību institūtā atzīta īpašuma tiesību pāreja.¹³⁰ K. Grīnhuts, noraidot privāttiesiskās teorijas pozīciju, rakstīja, ka īpašuma pārejas pamatā nav saistību tiesiskās attiecības, bet gan legāla iegūšana (*Legalerwerb*), t. i., īpašuma iegūšana *ipso jure*, pamatojoties uz objektīvajām tiesībām un neatkarīgi no līdzšinējā īpašnieka gribas. Savukārt ekspropriantam objektīvās ekspropriācijas tiesības uzliek pienākumu izmaksāt atlīdzību, turklāt šis pienākums ir publiski tiesiska rakstura, tāpat kā pienākums pakļauties ekspropriācijai un nodot īpašumu.¹³¹

L. Šteins ekspropriācijas tiesības iedalīja divās nosacīti atsevišķās daļās: nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana (attiecas uz nepieciešamo lietu – konkrētu nekustamo īpašumu) un atlīdzināšanas process (attiecas uz vērtību).¹³² Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas procesā viņš izdalīja trīs stadijas:

- 1) iecerētā pasākuma atzīšana par sabiedrības vajadzībām atbilstošu;
- 2) ekspropriācijas plāna akceptēšana (tai skaitā konkrētu atsavināmo objektu noteikšana);

¹²⁸ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 54-55.

¹²⁹ Makss Laiers 1902. gadā habilitējās administratīvajās tiesībās Grācas universitātē Vācijā.

¹³⁰ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 33-34.; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 58-59.

¹³¹ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 183-184.

¹³² Stein, L. Innere Verwaltungslehre. Drittes Hauptgebiet. Die wirtschaftliche Verwaltung. Volkswirtschaftspflege. Erster Theil. Die Entwährung – Grundentlastung, Ablösung, Gemeinheitstheilung, Enteignung und Staatsnotrecht in England, Frankreich und Deutschland. Stuttgart: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1868, S. 319.

3) ekspropriācijas prasība un nekustamā īpašuma nodošana pasākuma īstenošanā valdījumā.¹³³

Savukārt atlīdzināšanas procesā ietilpa:

1) atlīdzības noteikšana (tai skaitā nekustamā īpašuma novērtēšana);

2) atlīdzības izmaksāšana.¹³⁴

L. Šteins uzsvēra, ka ekspropriācija rada patstāvīgas tiesiskās attiecības, kas jāuztver kā vienots veselums un kurām nav nekāda sakara ar privāttiesībām, jo tās veido administratīvo tiesību daļu.¹³⁵ Atlīdzības piešķiršana par atsavināto īpašumu ir valsts pārvaldes pienākums, bet pats atlīdzināšanas process ir subsidiārs process, t. i., gadījumā, ja nav iespējams panākt labprātīgu vienošanos ar īpašnieku par atlīdzības apmēru (par atsavinātās lietas vērtības atdošanu), tas īstenojams likumā noteiktā kārtībā.¹³⁶

Pie publiski tiesiskās ekspropriācijas teorijas aplūkojama arī M. Laiera sniegtā ekspropriācijas institūta juridiskā analīze. Viņš par publiski tiesiskām atzina ne vien pašas tiesības piespiedu kārtā atsavināt īpašumu, bet arī tiesības uz atlīdzību. Turklāt M. Laiers bija pirmais, kurš apsvēra jautājumu, vai tiesības uz atlīdzību atzīstamas par publiskām subjektīvām tiesībām. Viņš tiesības uz atlīdzību definēja kā *sui generis* (unikālām) atlīdzības tiesībām, kas ietilpst publiskajās tiesībās, ja vien likumdevējs tiešā veidā tām nebija piešķīris citu juridisko dabu.¹³⁷

Tomēr publiski tiesiskā ekspropriācijas teorija pētāmajā periodā nekļuva par vadošo ekspropriācijas izpratni. 20. gs. pirmajā pusē diskusijas par ekspropriācijas institūta juridisko dabu vairs nebija arī juristu interešu lokā. Domājams tādēļ, ka šajā laika posmā bija izstrādāts jau pietiekami detalizēts tiesiskais regulējums, kā arī izveidojusies tā piemērošanas prakse. Vairs nebija nepieciešamības pēc ekspropriācijas elementu piesaistīšanas vienai vai otrai tiesību sfērai nolūkā noskaidrot piemērojamos tiesību principus. Turklāt tiesību pozitīvisms kā vadošā tiesībfilozofiskā doktrīna kopā ar privātpašuma izpratnes maiņu (arvien lielāku nozīmi piešķirot tā sociālajai funkcijai) lielā mērā sekmēja atteikšanos no privāttiesiskiem ekspropriācijas skaidrojumiem.

---

¹³³ Ibid, S. 325.-336.

¹³⁴ Ibid, S. 337.-342.

¹³⁵ Ibid, S. 324.

¹³⁶ Stein, L. Innere Verwaltungslehre. Drittes Hauptgebiet. Die wirtschaftliche Verwaltung. Volkswirtschaftspflege. Erster Theil. Die Entwährung – Grundentlastung, Ablösung, Gemeinheitstheilung, Enteignung und Staatsnotrecht in England, Frankreich und Deutschland. Stuttgart: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1868, S. 336-337.

¹³⁷ Lauer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 485-486.

1.2.3. Jaukta rakstura ekspropriācijas teorija

Kā trešā un 19. gs. izplatītākā teorija bija jaukta rakstura ekspropriācijas teorija, kas ietvēra sevī abu iepriekšminēto teoriju elementus. Tās redzamākie pārstāvji bija P. Labands, V. Rolands, A. Tīls, M. Venecianovs u. c. Šī teorija ekspropriāciju atzina par vienpusēju valsts varas aktu (šajā jautājumā pilnībā piekrītot publisko tiesiskās teorijas pārstāvjiem), kura rezultātā uz likuma pamata notiek īpašnieku maiņa un rodas privāttiesiska rakstura saistības – tiesības uz atlīdzību un atlīdzības izmaksāšanas pienākums. Diskutabls bija jautājums, par kāda veida saistībām šajā gadījumā ir runa.¹³⁸

P. Labands šīs saistības pieskaitīja kvazikontrakta saistībām un vērtēja tās pēc analogijas ar pircēja saistībām.¹³⁹ V. Rolands šādai konstrukcijai iebilda, uzsverot, ka atlīdzība sastāv ne tikai no lietas vērtības (cenas), bet tajā ieskaitāmi arī zaudējumi, kas radušies ekspropriācijas rezultātā. Savukārt pārdošanas cena nav saistīta ar pārdodamās lietas vērtību, un cena var būt pat zemāka par to. Šajā gadījumā, pēc V. Rolanda domām, runa drīzāk būtu par zaudējumu atlīdzināšanas pienākumu. Tāpat atlīdzināšanas pienākums ir saistības *ex lege*.¹⁴⁰ A. Tīls, pievienojoties viedoklim par atlīdzināšanas pienākumu kā privāttiesisku saistību, uzskatīja, ka šīs saistības rodas no *damnum iniuria datum* (tīšs lietas bojājums) uz delikta pamata.¹⁴¹ Taču ekspropriācija kā valsts varas rīcība nevar tikt uzskatīta par *iniuria* – prettiesisku.¹⁴² Atbilstoši romiešu tiesību izpratnei runa drīzāk varētu būt par kvazideliktu kā saistību izcelšanās pamatu, jo šajā gadījumā atbildētājs nav izdarījis prettiesisku, neatļautu darbību, tomēr saistība izceļas līdzīgi kā no deliktiem. Voldemārs Kalniņš rakstīja, ka jaunlaiku civiltiesībās nelieto šādu „kvazi” apzīmējumu, bet runā par saistībām, kas izceļas uz likuma pamata.¹⁴³ Tā arī V. Rolands un M. Venecianovs secinājuši, ka saistības – pienākums izmaksāt atlīdzību – rodas nevis uz delikta, bet gan likuma pamata, jo valsts ekspropriācijai uzliek pienākumu izmaksāt atlīdzību.¹⁴⁴

Ekspropriācijas un tās ietvaros pastāvošo prasījumu kvalifikācijas praktiskā nozīme bija saistīta ar atbilstošas procesuālās kārtības izvēli strīdu risināšanas gadījumos. Respektīvi, varētu secināt, vai, piemēram, strīds par atlīdzības apmēru būtu izskatāms administratīvajā vai civilprocesuālajā kārtībā. Taču pozitīvās tiesības ne vienmēr bija veidotas atbilstoši tiesību zinātnē

¹³⁸ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 35.

¹³⁹ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 60.

¹⁴⁰ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 35.

¹⁴¹ Thiel, A. Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und der Praxis. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866, S. 21.

¹⁴² Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 61.

¹⁴³ Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati. 1977. gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums, papildināts ar Dr. iur. Jāņa Rozenfelda ievadvārdiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 163. lpp.

¹⁴⁴ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 61.

izdarītajiem secinājumiem par ekspropriācijas juridisko dabu. M. Laiers atzina, ka vairumā Eiropas valstu atlīdzības jautājums ir nodots vispārējās jurisdikcijas tiesu kompetencē, lai gan būtībā tas ir tuvāks administratīvo tiesu kompetencei.¹⁴⁵ Krievijas impērijas tiesībās ekspropriācijas īstenošana bija nodota valsts pārvaldes (izpildvaras) kompetencē, tiesu varas iestādes neiesaistot nevienā posmā. Līdz ar to jautājumam par ekspropriācijas juridisko dabu bija tikai teorētiska nozīme. Savukārt Latvijas Republikas starpkaru posma pozitīvajās tiesībās jautājumā par atlīdzības principa piederību privāttiesībām vai publiskajām tiesībām nebija ievērota konsekvence. Tā, piemēram, atlīdzības apmēra noteikšana apelācijas instancē bija piekritīga apgabaltiesas administratīvajai nodaļai, bet piemērojami bija civilprocesuālie noteikumi. Apgabaltiesas lēmums savukārt bija pārsūdzams Senātā Likuma par administratīvām tiesām noteiktā kārtībā. Šāds tiesiskais regulējums nebija pilnībā atbilstošs nevienai no ekspropriācijas teorijām un atstāja atklātu diskusiju par ekspropriācijas juridisko dabu.

1.3. Ekspropriācijas subjekti

Ekspropriācijas institūta ietvaros jārunā par ekspropriantu – valsti vai personu (kā publisku, tā privātu), kuras labā ekspropriācija tiek īstenota un kas realizē sabiedrībai vajadzīgo pasākumu, un ekspropriātu – personu, kuras īpašums tiek atsavināts.

1.3.1. Ekspropriants

19. gs. gaitā, vēl tikai formējoties izpratnei par ekspropriācijas institūta juridisko dabu, juristu viedokļi par ekspropriantu bija visnotaļ atšķirīgi. A. Tīls 1866. gada monogrāfijā rakstīja, ka par ekspropriantu atzīstama tikai valsts, tai pat laikā viņš atzina, ka valsts tiesības uz ekspropriāciju ir cedējamas. Šāds cesijas darījums nevar grozīt abpusējās tiesības un pienākumus. Saistības starp cedentu un cesionāru turpina pastāvēt savā sākotnējā veidā. Parādniekam ir jāpakļaujas prasībai par īpašuma atņemšanu, savukārt cedentam ir pienākums izmaksāt atlīdzību. Cedēt var tikai pašu prasījumu (*actio*). Tātad pienākumam izmaksāt atlīdzību būtu jāpaliek valsts ziņā. Taču arī pats autors atzina, ka Prūsijas likumi atlīdzināšanas pienākumu uzliek pasākuma īstenošanai.¹⁴⁶ Šāda A. Tīla aprakstītā konstrukcija, kas mēģināja publiskas tiesības uz īpašuma piespiedu atsavināšanu traktēt kā privāttiesisku prasījumu, ir apšaubāma. Ekspropriācijas pieļaujamība prezumē arī atlīdzināšanas pienākumu, bet cesijas gadījumā šis pienākums tiktu

---

¹⁴⁵ Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 466.

¹⁴⁶ Thiel, A. *Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und der Praxis*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866, S. 17-18.

nošķirts no pašas īpašuma atņemšanas, kas varētu traucēt efektīvai un tiesiskai ekspropriācijas procedūras norisei.

Divus gadus vēlāk G. Meiers rakstīja, ka par ekspropriantu, pirmkārt, uzskatāma valsts, tomēr šāds statuss atzīstams arī jebkurai citai fiziskai vai juridiskai personai, kas īsteno sabiedrībai nozīmīgu pasākumu. Šajā sakarā vispirms jārunā par pašvaldībām (*die Gemeinden*), taču tiesības uz ekspropriāciju, ja tas nepieciešams sabiedrības interešu nodrošināšanai, var tikt piešķirtas arī privātām korporācijām. G. Meiers pamatoti kritizēja arī A. Tīla tēzi par ekspropriācijas tiesību cedēšanu. Ekspropriācija ir publiski tiesisks institūts, ko nevar pakārtot privāttiesiskai cesijas formai. Privāttiesiska rakstura saistības rodas tikai pēc tam, kad kādam tiesību subjektam ir piešķirtas tiesības veikt ekspropriāciju. Savukārt pirms šī brīža nekādas saistības starp noteiktām personām nepastāv, līdz ar to cesija nav iespējama.¹⁴⁷

K. Grīnhuts savā 1873. gada monogrāfijā neizmantoja terminu „ekspropriants” un runāja par ekspropriācijas subjektu – valsts varu (*Staatsgewalt*), ar to saprotot valsti vai tās organisku daļu (tātad publisku personu). Pie tam ekspropriācijas subjekts palika nemainīgs arī tad, ja ekspropriācijā iesaistījās privātas sabiedrības, akciju sabiedrības vai atsevišķas privātpersonas. Par spīti G. Meiera nosauktajiem argumentiem K. Grīnhuts atzina cesiju par tiesisko pamatu privāto tiesību subjektu tiesībām uz ekspropriāciju. Tomēr jurists uzsvēra, ka privātpersona (cesionārs) uz ekspropriācijas pamata neiegūst brīvas īpašuma tiesības uz atsavināto zemes gabalu, tāpat neiegūst arī tiesības brīvi ar to rīkoties. Privātpersonai, kas īsteno sabiedrībai nozīmīgu pasākumu, zemes gabals nodots turējumā, un tai ir uzlikts pienākums rīkoties ar zemi atbilstoši noteiktajam mērķim (sabiedrības vajadzībām). Ekspropriācija šādā gadījumā var tikt īstenota tikai valsts vai kādas tās organiskas daļas (piemēram, pašvaldības) vārdā, kas arī iegūtu īpašuma tiesības uz atsavināto zemi. Savukārt īpašuma pāreja uz privāto uzņēmēju varētu notikt tikai kādas citas, netiešas iegūšanas ceļā no īstenā ekspropriācijas subjekta. Pienākums izmaksāt atlīdzību būtu jāsauglabā pašai valstij. Jurists gan atzina, ka ne visu valstu normatīvajos tiesību aktos šis princips ticis ievērots.¹⁴⁸ Bez jau iepriekšminētajiem trūkumiem cesijas institūta attiecināšanā uz ekspropriāciju K. Grīnhuta skaidrojumu formulējumi bija arī iekšēji pretrunīgi: jurists runāja par ekspropriācijas tiesību cedēšanu, taču vienlaikus norādīja, ka cesionārs rīkojas valsts (cedenta) vārdā un iegūst īpašumu viņam par labu. Privāttiesību kontekstā kļūst acīmredzams, ka autors drīzāk ir definējis pilnvarojuma līgumu¹⁴⁹ vai vācu tiesībās pastāvošo uzdevuma līgumu.¹⁵⁰ Proti, privāts uzņēmējs ir

¹⁴⁷ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 260.-262.

¹⁴⁸ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 78.-81.

¹⁴⁹ Ar pilnvarojuma līgumu viena puse uzņemas izpildīt otrai zināmu uzdevumu, savukārt pilnvaras devējs apņemas pilnvarnieka rīcību atzīt par saistošu. Skat.: Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, 182. lpp.

¹⁵⁰ Uzdevuma līguma (*Auftrag*) gadījumā uzdevumaņēmējam dotais uzdevums var izpausties kā jebkāda darbība uzdevuma devēja labā □ darījumu slēgšana, darbību izpildīšana, kurām ir tiesiska nozīme, bet kas nav tiesiski darījumi,

apņēmies veikt sabiedrības vajadzībām nepieciešamo īpašumu atsavināšanu un pārņemšanu, savukārt valsts šo rīcību atzīst par saistošu, jo privātpersona taču rīkojusies valsts labā un interesēs. Tomēr lielākā kļūda slēpjas apstākļi, ka publiski tiesisku institūtu vairāki juristi mēģināja skaidrot privāttiesību ietvaros un ar privāttiesiskiem jēdzieniem.

V. Rolands kā ekspropriācijas subjektus nosauc valsti, kas atsavina vai ierobežo īpašumu, ekspropriantu – personu, kurai par labu atsavina, un ekspropriātu. V. Rolands kritizēja A. Tīla un K. Grīnhuta mēģinājumus ekspropriāciju privātpersonu labā skaidrot ar cesijas institūta palīdzību. Viņš precizēja vairākuma juristu aizstāvēto teoriju, kas par ekspropriantu atzina valsti vai jebkuru citu personu, kura ekspropriācijas tiesības pārņēmusi no valsts, savukārt atlīdzināšanas pienākumu piedēvēja katrreizējam ekspropriantam (valstij vai privātam uzņēmumam). V. Rolands uzsvēra, ka valsts tiesības piespiedu kārtā atsavināt īpašumus nevienam citam tiesību subjektam nenodod, jo tās ir neatsavināmas suverēnas tiesības, kuras var īstenot tikai valsts (tās orgāni). Ja uzņēmums īsteno kādu sabiedrisku vajadzību, valsts pilnvaro šo uzņēmumu prasīt (ierosināt) ekspropriāciju,¹⁵¹ turklāt katrā konkrētā gadījumā pati veic īpašuma piespiedu atsavināšanu uzņēmuma labā. Jebkurā gadījumā sabiedrības vajadzības ir uzskatāmas par materiālas dabas priekšnosacījumu, lai jebkura juridiska vai fiziska persona, kas īsteno sabiedrībai nozīmīgu pasākumu, varētu valstij prasīt ekspropriācijas tiesību īstenošanu, tādējādi kļūstot par ekspropriantu. Turklāt šis princips attiecināms arī uz gadījumiem, kuros sabiedrībai vajadzīgo pasākumu īsteno pati valsts (fisks) – pēc konkrētā pasākuma atbilstības sabiedrības vajadzībām pārbaudes, lēmumu par īpašuma piespiedu atsavināšanu pieņem kompetentais valsts orgāns.¹⁵² Tātad vienas personas rokās nevar tikt koncentrētas subjektīvās ekspropriācijas tiesības, tiesības definēt sabiedriskas vajadzības, kā arī tiesības izvērtēt konkrēta pasākuma atbilstību tām.

Nolūkā ieviest zināmu noteiktību vācu juristu viedokļu dažādībā M. Laiers uzsvēra, ka vispirms nepieciešams precizēt, ko nozīmē ekspropriācijas tiesības subjektīvā nozīmē. Šajā sakarā jānošķir trīs lietas:

- 1) iespēja ar tiesību normu noteikt, ka noteiktos gadījumos un pie noteiktiem priekšnosacījumiem zināmu mērķu sasniegšanai var tikt atsavinātas vai ierobežotas īpašuma tiesības. Šīs tiesības neapšaubāmi pieder likumdošanas varai – valstij. Šādas tiesības pat vairs nevarētu saukt par subjektīvajām tiesībām, jo runa būtībā ir par valsts varu un likumdošanas tiesībām;

---

arī faktisku darbību veikšana. Skat.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 574. lpp.

¹⁵¹ Pilnvarojums ierosināt ekspropriāciju var tikt piešķirts ar koncesijas līgumu, speciālu likumu, rīkojumu vai tml.

¹⁵² Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 10.-13.

- 2) tiesiska iespēja piemērot vispārīgu normu attiecībā uz konkrētu gadījumu, izmantojot piespiešanu, ja tas ir nepieciešams. Arī šajā gadījumā runa ir par valsts varas tiesībām – izpildvaru;¹⁵³
- 3) tās personas tiesības, kas, atsaucoties uz likumā noteiktajiem priekšnosacījumiem, iesniedz prasījumu (ierosina) iegūt īpašuma tiesības uz noteiktu objektu, attiecīgi izbeidzot jau pastāvošās tiesības. Tieši šīs tiesības būtu uzskatāmas par ekspropriācijas tiesībām subjektīvā nozīmē, savukārt šo tiesību subjekts – par ekspropriantu. M. Laiers to argumentēja sīkāk: ja ir īstenojušies likumā noteiktie priekšnosacījumi (tiek īstenots kāds sabiedrībai vajadzīgs pasākums), pastāv arī tiesiski aizsargāta interese (šajā gadījumā – sabiedriska). Persona, kas iesniedz pieprasījumu, t. i., uzņēmējs pauž savu gribu, kuras īstenošana ir tiesiski aizsargāta (nodrošināta). Līdz ar to ir konstatējami visi subjektīvo tiesību elementi.¹⁵⁴

Būtībā M. Laiers pauž V. Rolanda viedokli analogisku izpratni, tikai sīkāk iztirzājot un precīzāk pamatotojot. Turklāt tiesību doktrīnā nostiprinās tieši šī subjektīvo ekspropriācijas tiesību izpratne. Piemēram, Oto fon Gērke (*Otto von Gierke*, 1841–1921) 1905. gadā rakstīja, ka ekspropriantam, kas var būt arī privātpersona, piemīt subjektīvas tiesības prasīt nepieciešamo lietu tiesību iegūšanu ekspropriācijas ceļā.¹⁵⁵ Analogiski arī Rūdolfs Hibners (*Rudolph Hübner*, 1864–1945) 1918. gadā skaidroja, ka ekspropriants var būt valsts vai uzņēmējs (persona, kurai par labu īpašums tiek atsavināts), tādējādi subjektīvās ekspropriācijas tiesības ir vērstas uz privāttiesību iegūšanu.¹⁵⁶ Šādu izpratni par subjektīvajām ekspropriācijas tiesībām (kā prasījumu nodot vai ierobežot pastāvošās privāttiesības ekspropriantam par labu) un eksproprianta jēdzienu savā disertācijā uzturēja arī Alfrēds Lafons (*Alfred Lafont*),¹⁵⁷ uz kura viedokli vēlāk atsaukusies arī Šveices Augstākā tiesa savā 1972. gada 1. marta spriedumā.¹⁵⁸

Tomēr atbildes uz jautājumiem, kādas personas ir tiesīgas īstenot sabiedrībai vajadzīgu pasākumu, vai par ekspropriantu vēl bez pašas valsts (publisko tiesību subjektiem) var būt arī citi

---

¹⁵³ Vācijas tiesībās gadījumus, kad piespiedu atsavināšana notiek ar likumpamatotu aktu, dēvē par „administratīvo ekspropriāciju”. Tā savukārt šķirama no „legālās ekspropriācijas”, kas paredz piespiedu atsavināšanu īstenot tieši ar likumu. Skat.: Enteignung. E. Legal- und Administrativenteignung. No: Deutsches Rechts-Lexikon. Band I A □ F. Herausgeber Dr. Horst Tilch. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992, S. 1188.; Krievijas impērijas tiesībās šāda administratīva ekspropriācija nebija paredzēta, savukārt Latvijas Republikā starptaru periodā tādu noteica Likums par zemes ceļiem.

¹⁵⁴ Lauer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 235.-237.

¹⁵⁵ Gierke, O. Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1905, S. 476-477.

¹⁵⁶ Huebner, R. A History of German Private Law. Translated by Francis S. Philbrick; with an editorial preface by Ernest G. Lorenzen and introductions by Paul Vinogradoff and by William E. Walz. Originally published: Boston: Little, Brown and Company, 1818. Reprinted: New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2000, p. 258.

¹⁵⁷ Lafont, A. Die Subjekte der Enteignung mit besonderer Berücksichtigung der Nebenberechtigten (Bundesgesetz vom 20. Juni 1930): Inauguraldissertation. Bern: Juristische Fakultät der Universität Bern, 1931, S. 18.

¹⁵⁸ Schweizerisches Bundesgericht, Urteil vom 1. März 1972 i. S. Neth und Felber gegen Baukonsortium Kreuzbühl, Gemeinderat Meggen und Regierungsrat des Kantons Luzern (BGE 98 I a 43), S. 49. Pieejams: <http://www.bger.ch/index/jurisdiction/jurisdiction-inherit-template/jurisdiction-recht/jurisdiction-recht-leitentscheide1954.htm> [aplūkots 05.12.2012.]

(privāto) tiesību subjekti, var sniegt tikai pozitīvās tiesības. Līdz ar to izšķirošs ir jautājums, kādā veidā persona šīs subjektīvās ekspropriācijas tiesības var iegūt: tiešā veidā ar likumu vai arī tās sabiedrības vajadzībām nepieciešama pasākuma īstenošanai „tiek pievienotas automātiski”.¹⁵⁹ Šajā sakarā nepieciešams konstatēt, kāda persona un uz kāda pamata īsteno sabiedrības interesēm atbilstošu pasākumu. Publisko tiesību subjekti var rīkoties tikai savas kompetences ietvaros, kas ir noteikta normatīvos tiesību aktos. Ja kādas sabiedrības vajadzības nodrošināšana ietilpst publisko tiesību subjekta kompetencē, uzskatāms, ka šim subjektam ir piešķirtas arī subjektīvās ekspropriācijas tiesības (tiesības ierosināt ekspropriāciju). Runājot par privāto tiesību subjektiem, jāvērtē, vai sabiedriskām vajadzībām noderīgs pasākums tiek īstenots pēc brīvas izvēles uz pašiniciatīvas pamata (realizējot privātautonomiju) vai arī privāto tiesību subjektam pienākums īstenot šādu pasākumu radies uz likuma vai līguma pamata.¹⁶⁰ Tikai pēdējā gadījumā var runāt par subjektīvo ekspropriācijas tiesību piešķiršanu privāto tiesību subjektam.

Pašsaprotami, ka eksproprietāram ir arī pienākums izmaksāt atlīdzību par atsavināto īpašumu, tomēr arī šajā jautājumā juristu vidū bija domstarpības. K. Grīnhuts apgalvoja, ka jebkurā gadījumā valstij saglabājas subsidiārs pienākums nodrošināt atlīdzības izmaksāšanu.¹⁶¹ Taču, kā skaidroja M. Laeirs, tikpat kā nevienas valsts tiesības šādu konstrukciju neparedz un atlīdzināšanas pienākumu uzliek tam tiesību subjektam, kurš īsteno sabiedrībai nozīmīgo pasākumu.¹⁶² Autore K. Grīnhuta apgalvojumu uzskata par pamatotāku un tiesiskas valsts principiem atbilstošāku, jo valsts pienākums izmaksāt atlīdzību par sabiedrības interesēs atsavināto īpašumu ir galvenais atlīdzības principa garants. Valsts ir atbildīga par to, lai indivīda privātīpašuma aizskārums tiktu atlīdzināts. Ja atbilstoša tiesiskā regulējuma izveide nav pietiekams līdzeklis atlīdzības garantēšanai, valstij būtu jāizmaksā indivīdam pienākošos atlīdzību no valsts kases.

1.3.2. Ekspropriāts

Jautājumā par ekspropriāta jēdziena formulēšanu principiālas domstarpības juridiskajā literatūrā nav bijušas. Vispirms gan jāatzīmē, ka ekspropriātu var definēt atkarībā no tā, kas noteikts par ekspropriācijas objektu. Runājot par nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu, V. Rolands par ekspropriātu atzina katru, kuram pieder kāda lietu tiesība uz ekspropriācijai pakļauto īpašumu.

---

¹⁵⁹ M. Laeirs, meklējot atbildi uz šo jautājumu, secināja, ka jebkurš tiesību subjekts subjektīvās ekspropriācijas tiesības iegūst līdz ar tiesībām īstenot kādu sabiedriski nozīmīgu pasākumu. Savukārt, ja kāda privātpersona tikai pēc savas iniciatīvas īsteno sabiedrībai noderīgu pasākumu, tā nevar pretendēt uz subjektīvo ekspropriācijas iegūšanu. Skat.: Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 286.

¹⁶⁰ Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 288-289.; Kreft, F. *Öffentlich-rechtliche Ersatzleistungen. Eigentum, Enteignung, Entschädigung. 2., neubearbeitete Auflage*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1998, S. 60.

¹⁶¹ Grünhut, C. S. *Das Enteignungsrecht*. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 98-99.

¹⁶² Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 487.

Tātad par ekspropriātu var būt lietas īpašnieks, arī tās lietotājs, servitūta izlietotājs, hipotekārais kreditors u. tml., ciktāl ar atsavināto īpašumu saistīto lietu tiesību turpmāka izlietošana nav savienojama ar sabiedrības vajadzību īstenošanu.¹⁶³ M. Venecianovs šādu V. Rolanda viedokli papildināja, rakstot, ka ekspropriācijai tiek pakļautas arī saistību tiesības, attiecīgi par ekspropriātiem var atzīt arī īrniekus, nomniekus un citas ieinteresētās personas.¹⁶⁴ M. Laeirs šādu plašu ekspropriāta definīciju noraidīja, skaidrojot, ka, piespiedu kārtā atsavinot īpašumu, saistību tiesību izbeigšanās attiecībā uz atsavināto lietu uzskatāma par ekspropriācijas tiesiskajām sekām, nevis piespiedu atsavināšanu. Viņš rakstīja, ka ekspropriāta tiesiskais statuss būtu atzīstams tikai īpašniekam un citiem lietu tiesību turētājiem. Šis princips, lai gan ar zināmām atkāpēm, bija iestrādāts lielākajā daļā Eiropas valstu 19. gs. ekspropriācijas likumu. Ekspropriāta statusu un no tā izrietošās tiesības uz atlīdzību un dalību ekspropriācijas procedūrā visbiežāk atzina tikai īpašniekam un noteikta veida lietu tiesību turētājiem.¹⁶⁵ Savukārt pārējie lietu un saistību tiesību turētāji prasību varēja celt tikai pret pašu īpašnieku, nevis pret ekspropriantu.¹⁶⁶ Jāpiekrīt M. Venecianova uzskatam, ka svarīgāk par ekspropriāta statusa noteikšanu pozitīvajās tiesībās ir fakts, ka atlīdzības princips tiek attiecināts uz visām personām, kurām ekspropriācijas rezultātā radies kāds zaudējums.¹⁶⁷ Tātad ekspropriāta statusa nepiešķiršana neizslēdz tiesības saņemt atlīdzību, bet mainās tikai atlīdzināšanas pienākuma subjekts – tas vairs var nebūt ekspropriants, bet gan atsavinātās lietas īpašnieks, kuram tika piešķirta atlīdzība.¹⁶⁸

1.4. Ekspropriācijas objekts

Ekspropriācijas institūta izstrādes sākumposmā 19. gs. juristi bija vienisprātis, ka par ekspropriācijas objektu uzskatāma lieta un uz tās esošās lietu tiesības,¹⁶⁹ atšķirās tikai formulējuma detalizācijas pakāpe. Vairāki juristi (F. Fersters, A. Tīls, G. Meiers), analizējot ekspropriācijas institūtu, iesākumā norādīja uz pamatprincipu, kas paredzēja, ka individuālās tiesības ir pakārtojamas vispārējā labuma prasībām un valsts iejaukšanās ir pieļaujama tikai pret atlīdzību.¹⁷⁰

¹⁶³ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 14.

¹⁶⁴ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 49.

¹⁶⁵ Piemēram, Latvijas Republikā starpkaru periodā likums vēl bez paša īpašnieka par ekspropriātu atzina dzimtas nomniekus un hipotekāros kreditorus.

¹⁶⁶ Lauer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 391.-394.

¹⁶⁷ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 50.

¹⁶⁸ Krievijas impērijā un Latvijas Republikā starpkaru periodā tiesiskais regulējums paredzēja noteiktos (strīdīgos) gadījumos atlīdzības summu deponēt valsts kasē, kura atlīdzību izsniedza tām personām, kurām uz to bija tiesības.

¹⁶⁹ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 263.

¹⁷⁰ Förster, F. Theorie und Praxis des heutigen gemeinen preussischen Privatrechts auf der Grundlage des gemeinen deutschen Rechts. Vierte, veränderte Auflage. II Band. Berlin: Druck und Verlag von G. Reimer, 1882, S. 166.; Thiel, A. Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und

M. Laiers, iesākot ekspropriācijas jēdziena definēšanu, norādīja, ka šī institūta pamatā ir fundamentāla tiesību filozofijas problēma: kādas attiecības pastāv starp indivīdu un sabiedrību, individuālajām tiesībām un valsts varu. Līdz ar to ekspropriācija ir iejaukšanās privāto tiesību sfērā – indivīda mantiskajās tiesībās, it īpaši īpašuma tiesībās.¹⁷¹ K. Grīnhuts skaidroja, ka par ekspropriācijas objektu atzīstams īpašums vai kāda cita lietu tiesība uz svešu lietu. Priekšmeti, kurus neaptver īpašuma tiesības vai uz kuriem nepastāv cita veida lietu tiesības, nevar būt par ekspropriācijas objektiem.¹⁷²

Juristu domas dalījās jautājumā, vai ekspropriācija ir attiecināma tikai uz nekustamām vai arī uz kustamām lietām. Vairāki juristi par vienīgo ekspropriācijas objektu atzina īpašuma tiesības uz zemi (*Grundeigentum*).¹⁷³ Tā kā nekustamā īpašuma tiesības tika uzvertas kā vienotas un nedalāmas, tad zeme kā ekspropriācijas objekts ir jāsaprot nevis burtiskā, bet juridiskā nozīmē. Tātad zemes ekspropriācija aptvēra arī zemes virsmu un zemes dzīles, kā arī visas zemes daļas un piederumus. A. Lafons šajā sakarā izšķīra tiešo un netiešo ekspropriācijas objektu. Par tiešo objektu, piemēram, būtu atzīstams īstenojamajam pasākumam nepieciešamais zemes gabals, bet par netiešo objektu – visas uz šī zemes gabala pastāvošās tiesības, kuru atcelšana, lai spētu sasniegt iecerēto mērķi, ir jāpieprasa.¹⁷⁴ Lai netraucētu sabiedrībai nepieciešamā pasākuma realizāciju, bija svarīgi ekspropriantam nodot neapgrūtinātu nekustamu īpašumu, tādēļ ekspropriācija aptvēra arī citas uz nekustamā īpašuma esošās lietu tiesības (servitūtus, reālnastas, ķīlas tiesības utt.). Šajā grupā pētāmajā periodā bija ieskaitāma arī dzimtsnoma, kas tikai formāli izskatījās kā saistību tiesība, bet būtībā bija kļuvusi par lietu tiesību.¹⁷⁵

Viedoklis par ekspropriācijas attiecināšanu tikai uz nekustamu īpašumu lielākoties bija balstīts uz pozitīvajām tiesībām. Tai pat laikā, ievērojot ekspropriācijas pamatideju, vispārējo interešu vārdā nevarēja izslēgt arī kustamu lietu piespiedu atsavināšanu. Viens no retajiem juristiem, kurš mēģināja pamatot, kāpēc kustamas lietas nevar būt par ekspropriācijas priekšmetu, bija V. Rolands. Viņš skaidroja, ka lieta var tikt ekspropriēta tikai tādā gadījumā, ja tā ir nepieciešama sabiedrībai nozīmīga pasākuma īstenošanai. Savukārt nepieciešamība pēc lietas var rasties tās atrašanās vietas dēļ. Tas neattiecas uz kustamām lietām, kuras, nekaitējot sabiedriskā pasākuma īstenošanai, var tikt aizstātas ar citām kustamām lietām. Gadījumi, kad sabiedrības

---

der Praxis. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866, S. 9.; Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 1.

¹⁷¹ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 5-6.

¹⁷² Grünhut, C.S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 73.

¹⁷³ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 15.; Hübner, R. Grundzüge des deutschen Privatrechts. Leipzig: A. Deichert'sche Verlagbuchhandlung, 1908, S. 250.; Meyer, O. Thiel, F., Froberg, G. Enteignung von Grundeigentum. Kommentar. 5. Auflage. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1959, S. 23.

¹⁷⁴ Lafont, A. Die Subjekte der Enteignung mit besonderer Berücksichtigung der Nebenberechtigten (Bundesgesetz vom 20. Juni 1930): Inauguraldissertation. Bern: Juristische Fakultät der Universität Bern, 1931, S. 28.

¹⁷⁵ Rozenfelds, J. Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 16. lpp.

vajadzībām ir nepieciešama kāda lieta, kuru noteiktā laikā nav iespējams aizstāt ar citu tāda paša veida kustamu mantu, liecina par neatliekamu vajadzību, kas savukārt ir priekšnosacījums valsts galējās nepieciešamības tiesību izlietošanai.¹⁷⁶ Autore gan nevar piekrist V. Rolanda apgalvojumam, ka visas kustamas lietas var aizvietot ar kādu citu, jo, kā zināms, kustamas lietas var būt arī neatvietojamas vai pat unikālas. Tai pat laikā kāds atsevišķs gruntsgabals var nebūt neaizstājams sabiedrībai vajadzīga pasākuma īstenošanā. Piemēram, būvējot kādu sabiedrisku ēku, izšķiroša nav tās novietošana uz kāda konkrēta gruntsgabala, svarīgi ir tikai šīs ēkas atrašanās kādā noteiktā apvidū. K. Grīnhuts, rakstot par kustamu lietu ekspropriācijas iespēju, uzsvēra, ka visa lielā valsts aparāta izmantošana un garās ekspropriācijas procedūras piemērošana attiecībā uz kustamām lietām nebūtu racionāla. Turklāt kustamas lietas var viegli noslēpt vai iznīcināt, tās ir daudz vieglāk iegūt labprātīgas vienošanās ceļā vai arī aizstāt ar citām tāda paša veida lietām.¹⁷⁷ Piekrītot pamatidejai, ka sabiedrības vajadzībām piespiedu kārtā var atsavināt arī kustamas lietas (un tik pat labi arī bezķermeniskas lietas), autore iespējamību attiecināt uz kustamām lietām ekspropriācijas institūtu, kas vēsturiski ticis izstrādāts tieši nekustamu lietu atsavināšanai, tomēr noraida. Kustamu lietu vai bezķermenisku lietu ekspropriācijai būtu veidojams atsevišķs tiesību institūts un atšķirīgs tiesiskais regulējums. Piemēram, ekspropriācijas pieļaujamības kritēriji būtu diferencējami atkarībā no tā, vai tiek atsavināta bezķermeniska lieta, kustama atvietojama lieta vai neatvietojama lieta u. tml. Turklāt atšķirīgi būtu veidojama arī ekspropriācijas procedūra un kārtība, kādā veicama atsavinātās lietas novērtēšana. Šeit gan jāpaskaidro, ka valsts tiesības atsavināt kustamas lietas neatliekamas nepieciešamības dēļ ietilpa rekvizīcijas institūtā.¹⁷⁸ Ja sabiedrības interesēs būtu iegūt kādu mākslas darbu vai ķīmisku formulu nolūkā nodrošināt kultūras mantojuma saglabāšanu vai sabiedrības veselības aizsardzību, valsts šādas lietas varētu atpirkt, taču šādi gadījumi neietilpst ekspropriācijas jēdzienā disertācijas tēmas izpratnē. Ekspropriācija nevar tikt izmantota kā galvenais līdzeklis sabiedrības vajadzībām nepieciešamu lietu iegūšanai. Tā vietā nepieciešamās lietas iegūšanai būtu izmantojama labprātīga vienošanās.

---

¹⁷⁶ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 16-17.

¹⁷⁷ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 74.

¹⁷⁸ Atbilstoši 1907. gada 18. oktobra Hāgas konvencijai „Par sauszemes kara likumiem un paražām” rekvizīcija ir īpašuma piespiedu atsavināšana uz laiku ar zaudējumu atlīdzināšanu, un tā pamatā tiek piemērota ārkārtējos gadījumos. Rekvizīcija var tikt pieprasīta tikai karaspēka vajadzībām. Tā ir attiecināma uz transportlīdzekļiem, veikaliem, provianta rezervēm un citu kustamo mantu, kura var kalpot kara vajadzībām. Skat.: Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 168-169. lpp.

1.5. Atlīdzības princips

Atlīdzības princips kā ekspropriācijas institūta elements izriet no privātīpašuma neaizskaramības principa, kas nozīmē mantas neaizskaramību. Ekspropriācija ir pieļaujama tikai tik lielā mērā, cik tas nepieciešams sabiedrības vajadzību nodrošināšanai. Ekspropriācijas uzdevums ir novērst šķēršļus, kas stāv kāda sabiedrībai nepieciešama pasākuma īstenošanas ceļā. Individīdam piederošas vērtības nevar būt šķērslis šādā izpratnē, jo valstij ir nepieciešama tikai konkrēta lieta. Lai valsts iejaukšanās īpašumtiesībās varētu tikt atzīta par taisnīgu un būtu atbilstoša vienlīdzības principam, tā jāīsteno tā, lai konkrētas lietas atņemšana nekļūtu par individuālu mantisku ieguldījumu sabiedrības vajadzību apmierināšanai. Tiesības uz atlīdzību tiek pamatotas ar indivīda „sevišķā upura” (*Besonderes Opfer*)¹⁷⁹ nepieļaujamību.¹⁸⁰ Tātad arī ekspropriācija ir attiecināma uz atsevišķu lietu, un tā nedrīkst iznīcināt indivīda mantu, t. i., indivīdam piederošo vērtību summu.¹⁸¹

19. gs. juristi atzina, ka ekspropriācija var tikt īstenota tikai pret pilnu atlīdzību. Turklāt tās rezultātā nedrīkstēja pasliktināties (bet arī ne uzlaboties¹⁸²) indivīda mantiskais stāvoklis – atšķirība starp mantisko stāvokli pirms un pēc īpašuma atņemšanas tika uzskatīta par atlīdzības apmēra mērauklu.¹⁸³ Tāpēc nereti atlīdzība tika apzīmēta ar jēdzienu „vērtību kompensācija” (*Wertersatz*).¹⁸⁴

Lai saglabātu īpašnieka mantas vērtību, izmaksājama pilnīga atlīdzība. M. Laiers skaidroja, ka tādējādi valsts iejaukšanās tiek ierobežota tikai ar kapitāla ārējo formu, savukārt ekspropriāciju var nosaukt par mantas piespiedu pārveidošanu. Tai pat laikā ekspropriācija izpaužas arī kā iejaukšanās personīgajā brīvības sfērā, jo valsts atceļ indivīda brīvās gribas izvēlēto vērtību ārējo formu.¹⁸⁵ M. Venecianovs secina, ka ar atlīdzību tiek kompensēts tikai īpašumam nodarītais zaudējums. Publiskās tiesības un ar konkrēto īpašumu saistītās priekšrocības, kā arī *pretium*

¹⁷⁹ Sevišķā upura (*Sonderopfer*) ideju mūsdienās izmanto Vācijas Federālā Augstākā tiesa, lai nošķirtu ekspropriāciju no īpašuma tiesību saturiskajiem ierobežojumiem. Skat.: Hösch, U. Eigentum und Freiheit. Ein Beitrag zur inhaltlichen Bestimmung der Gewährleistung des Eigentums durch Art. 14 Abs. 1 Satz 1 GG. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, S. 210.; Dörner, H., Ebert, I., Eckert, J. [et al.] Bürgerliches Gesetzbuch: Handkommentar. Schriftleitung, Professor Dr. Reiner Schulze. 2. Auflage. Baden-Baden: Nomos, 2002, S. 1151.

¹⁸⁰ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 25.-27.

¹⁸¹ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 97.

¹⁸² Lafont, A. Die Subjekte der Enteignung mit besonderer Berücksichtigung der Nebenberechtigten (Bundesgesetz vom 20. Juni 1930): Inauguraldissertation. Bern: Juristische Fakultät der Universität Bern, 1931, S. 49.

¹⁸³ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 271.; Венечанов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 76.

¹⁸⁴ Thiel, A. Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und der Praxis. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866.; Gierke, O. Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1905, S. 483.; Hübner, R. Grundzüge des deutschen Privatrechts. Leipzig: A. Deichert'sche Verlagbuchhandlung, 1908, S. 251.

¹⁸⁵ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 25.-27.

*affectionis*¹⁸⁶ atlīdzības summā netiek ierēķināti.¹⁸⁷ V. Rolands atzina, ka valsts nemaz nevar kompensēt visu, ko īpašniekam ir nācies upurēt ekspropriācijas rezultātā. Tā, piemēram, īpašnieka statusa zaudēšana vai ar personīgām tieksmēm pamatotā lietas vērtība nav novērtējama naudā.¹⁸⁸ Arī A. Lafons vēl 20. gs. piekrita šādam viedoklim un rakstīja, ka atlīdzināti tiek tikai mantiskie zaudējumi, jo ideālie (garīgie) labumi nevar tikt novērtēti naudas izteiksmē. Tāpēc sevišķās vērtības (*Affektionsinteresse*) aizskārums (lai cik tas arī nebūtu smags) nedod tiesības prasīt atlīdzību.¹⁸⁹ M. Laiers uzsvēra, ka ar personīgām tieksmēm pamatota vērtība nevar būt par atlīdzības priekšmetu, jo tā nav īsta mantiska vērtība.¹⁹⁰ Tāpēc šīs vērtības neierēķināšana atlīdzības summā uzskatāma par pašsaprotamu arī tajos gadījumos, kad likums tiešā veidā tās neatlīdzināšanu nav noteicis.¹⁹¹ Autoresprāt, šāda ekonomiska pieeja īpašuma tiesību aizskāruma vērtēšanā, nerada pareizu priekšstatu par pilnīgu atlīdzību un tās elementiem, jo tā sašaurināta līdz mantiskā aizskāruma ekvivalentam. Taču, radot indivīda brīvības aizskārums (t. i., nemantisku labumu aizskārums), pilnīgai atlīdzībai būtu jāiekļauj sevī arī personiskā aizskārums atlīdzinājums. Līdz ar to, ja ekspropriācijas rezultātā īpašniekam (fiziskai personai) ir nodarīts morāls kaitējums, atlīdzības summā būtu apsverama arī atsavinātā nekustamā īpašuma sevišķās vērtības un *pretium affectionis* iekļaušana.

1.5.1. Tiesības uz atlīdzību un atlīdzināšanas pienākums

Atlīdzības princips izpaužas divos aspektos – kā eksproprianta pienākums izmaksāt atlīdzību un kā ekspropriāta subjektīvās tiesības uz atlīdzības saņemšanu. 19. gs. valdošais viedoklis ekspropriāciju atzina par publiski tiesisku institūtu ar privāttiesisku iedarbību, tiesībām uz atlīdzību piedēvējot privāttiesisku raksturu – definējot tās kā saistību tiesības (tiesības uz

---

¹⁸⁶ *Pretium affectionis* jeb *Affectionswerth* Baltijas vietējo likumu kopojuuma III daļā 588. pantā tika formulēta kā „uz personiskām tieksmēm pamatotā vērtība”. Tā bija atkarīga no tām priekšrocībām, kādu lietas valdītājs tai piešķīra tās īpatnību dēļ, savu sevišķo attiecību dēļ pret to, kā arī neatkarīgi no labuma, kādu lieta sagādāja pati par sevi.

¹⁸⁷ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 76.

¹⁸⁸ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 55.

¹⁸⁹ Lafont, A. Die Subjekte der Enteignung mit besonderer Berücksichtigung der Nebenberechtigten (Bundesgesetz vom 20. Juni 1930): Inauguraldissertation. Bern: Juristische Fakultät der Universität Bern, 1931, S. 48.

¹⁹⁰ 19. gs. vācu tiesību doktrīnā bija vispārpieņemta atziņa, ka privāttiesisks atlīdzināšanas pienākums izriet tikai no mantas aizskārumiem. Par zaudējumu iedalījumu mantiskos un nemantiskos zaudējumos var sākt runāt tikai ar 1880. gadu, kad par neekonomiskām interesēm sāka rakstīt R. fon Jērings. Taču tas nebūt nenozīmēja, ka tie bija vienādi atlīdzināmi. Skat.: Ady, J. Ersatzansprüche wegen immaterieller Einbußen. *Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht*, 136. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, S. 15-16.; Pat mūsdienās Vācijas Civillikuma (BGB) 253. paragrāfs paredz, ka nemantisks kaitējums ir atlīdzināms tikai likumā noteiktajos gadījumos. Skat.: Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I, S. 738), das zuletzt durch Artikel 7 des Gesetzes vom 19. Oktober 2012 (BGBl. I S. 2182) geändert worden ist. Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_253.html [aplūkots 19.12.2012.]; Arī mūsdienu Latvijas tiesībās attiecībā uz morālā kaitējuma atlīdzināšanu (mantisku kompensāciju) nav piemērojams ģenerālā jeb vispārējā delikta princips, kas nosaka, ka jebkurš kaitējums, kas personai nodarīts prettiesiskas darbības rezultātā, ir jāatlīdzina. Skat.: Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 124., 149. lpp.

¹⁹¹ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 522.

zaudējumu atlīdzību).¹⁹² Ekspropriācija ir pieļaujama tikai pret atlīdzību, tātad tā pastāv kā priekšnoteikums tiesību uz īpašuma atsavināšanu īstenošanai, it īpaši gadījumos, kuros likums paredz iepriekšēju atlīdzību. Līdz ar to primāra nozīme ir publiski tiesiskam pienākumam nodrošināt atlīdzības izmaksāšanu. M. Laiers šajā sakarā iztirzāja jautājumu, vai tiesības uz atlīdzību vispār būtu uzskatāmās par patstāvīgām subjektīvām tiesībām, ņemot vērā, ka to būtība nozīmē tiesības prasīt likumīgo ekspropriācijas priekšnoteikumu izpildi. Tiesības uz atlīdzību nav identiskas civiltiesiskajām prasījuma tiesībām uz zaudējumu atlīdzību vairāku iemelsu dēļ. Iepriekšējas atlīdzības gadījumā zaudējums īpašniekam vēl nemaz nav nodarīts, līdz ar to nav pamata prasīt zaudējumu atlīdzību. Tāpat arī tiesības uz atlīdzību netiek realizētas pēc tiesību subjekta iniciatīvas un pēc viņa brīvas izvēles, – iniciatīvu izrāda ekspropriants, kuram ir pienākums uzsākt atlīdzības noteikšanas procesu. Rezultātā viņš secināja, ka būtībā tiesības uz atlīdzību būtu piederīgas publiskajām tiesībām, ja vien pozitīvās tiesības tās nepārveido par privāttiesībām.¹⁹³

Pētot 19. gs. un 20. gs. pirmā puses izpratni par tiesībām uz atlīdzību iezīmējas tiesiskās domāšanas paradigmas maiņa. Sākotnēji civiltiesības tika uztvertas kā gribas brīvības autonomijas izpausme¹⁹⁴ un īpašuma tiesību garants.¹⁹⁵ Frīdrihs Karls fon Savinji (*Friedrich Carl von Savigny*, 1779 – 1861), skaidrojot principiālas privāttiesību un publisko tiesību atšķirības, līdzīgi kā Šarls Luijs de Monteskiē (*Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu*, 1689–1755), norādīja, ka publisko tiesību mērķis ir veselums (sabiedrība), kuram tiek pakārtots atsevišķais (individuālais). Turpretim privāttiesībās atsevišķs cilvēks, viņa esamība un viņa īpašais stāvoklis tiek uzlūkoti kā mērķis, kuram kalpo visas tiesiskās attiecības.¹⁹⁶ Tādējādi dabisko tiesību principi lielā mērā tika īstenoti ar civiltiesībām indivīda subjektīvo tiesību formā. Gustavs Radbruhs (*Gustav Radbruch*, 1878–1949) rakstīja, ka tiesiskas valsts ideja operē ar civiltiesību ietvaros izstrādātām kategorijām. Kā zināms, civiltiesības paredz nevis varas un pakļautības

¹⁹² Šis uzskats atspoguļojās arī ekspropriācijas tiesiskajā regulējumā Krievijas impērijā, kur ekspropriācijas noteikumi tika iekļauti Civillikuma sadaļā ar nosaukumu „Par tiesībām uz atlīdzību par nodarīto kaitējumu īpašumam vai personiskiem aizskārumiem”.

¹⁹³ Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 459.-463., 483.-485.

¹⁹⁴ Lazdiņš, J. *Vēsturiskā tiesību skola un Latvija*. Latvijas Universitātes Raksti. 703. sēj. Juridiskā Zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, , 29. lpp.

¹⁹⁵ Šeit kā piemēru var minēt Šarla Luija de Monteskiē izpratni par pozitīvajām tiesībām, pie kurām viņš pieskaitīja tautu tiesības, politiskās jeb valsts tiesības (vācu valodā šis jēdziens tiek tulkots kā *Staatsrecht*) un civiltiesības. Skat.: Montesquieu, C. L. de. *Des Herrn von Montesquieu Werk vom Geist der Gesetze*. Nach der neuesten und vermehrten Auflage aus dem Französischem übersezt und mit vielen Anmerkungen versehen. Erster Band. Prag: [b.i.], 1785, S. 105. Apgaismotājs izvirzīja tēzi, ka lietas, kas izriet no civiltiesību principiem, nedrīkst regulēt valsts tiesību ietvaros, jo civiltiesības attiecas pret visiem vienlīdzīgi un katru pilsoni uzlūko kā veselu sabiedrību. Līdz ar to civiltiesību ietvaros valstij ir jāievēro tie paši principi, kas ir saistoši indivīdiem to savstarpējās attiecībās. Monteskiē nepieļāva iespēju, ka valsts, pat rīkojoties vispārējā labuma vārdā, varētu atkāpties no civiltiesībās esošā principa, ka nodarītie zaudējumi ir jāatlīdzina. Skat.: Montesquieu, C. *The Spirit of Laws*, Book XXVI, 15. Pieejams: http://www.constitution.org/cm/sol_26.htm#015 [aplūkots 22.12.2010.].

¹⁹⁶ Stolleis, M. *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. Band 2: Staatsrechtslehre und Verwaltungswissenschaft 1800 bis 1914. München: C. H. Beck, 1992, S. 51.

attiecības, bet gan tiesiskās attiecības starp līdztiesīgiem subjektiem. Tāpēc civiltiesisku ideju pārņemšana vai attiecināšana uz publiskām tiesībām nozīmē absolūtās valsts varas pār padotajiem ierobežošanu.¹⁹⁷ Atzīstot tiesības uz atlīdzību par privāttiesiskām subjektīvām tiesībām, indivīds tiek pasargāts no patvaļīgas vai bezatlīdzības īpašuma atņemšanas. Pamattiesības sākotnēji tika atzītas par objektīvām tiesībām, kas tikai regulē valsts varas izmantošanu.¹⁹⁸ Tāpēc civiltiesības (vismaz saistībā ar ekspropriācijas institūtu) tika uzskatītas par tiesiskās aizsardzības līdzekli pret valsts varas patvaļu. Savukārt 19. gs. gaitā, veidojoties tiesiskas valsts idejai un nostiprinoties uzskatam par valsts varas pašierobežošanu kā valststiesisku principu, indivīda tiesību aizsardzība pakāpeniski tika pārnesta uz publisko tiesību (pamattiesību) sfēru un saistīta ar subjektīvām publiskām tiesībām.¹⁹⁹ Georgs Jellineks (*Georg Jellinek*, 1851–1911), kura izstrādātā statusu teorija un subjektīvo publisko tiesību teorija atzīta par valsts tiesību klasiku, strikti noraidīja šo tiesību atvasināšanu no dabiskajām tiesībām, un izveidoja tīri normatīvu juridisko konstrukciju, kas būtībā atbilda tiesību pozitīvisma nostādnēm.²⁰⁰ Viņš uzskatīja, ka visu tiesību, tai skaitā arī privāttiesību, realizācija ir atkarīga no valsts un secīgi no publiskajām tiesībām. Subjektīvās publiskās tiesības ir atvasinātas no objektīvas publisko tiesību kārtības.²⁰¹ Vēl pat t. s. Veimāras konstitūcijas sakarā Vācijas juristu vidū tika asi diskutēts, vai pamattiesības būtu uzskatāmas par programmatiskiem uzsaukumiem/deklarācijām/politiskiem mērķiem vai tomēr par subjektīvām tiesībām,²⁰² kas paredz indivīdam iespēju celt prasību pret valsti.

Atkarībā no tā, vai atlīdzības jautājums tiek atzīts par privāttiesisku prasījumu vai subjektīvām publiskām tiesībām, var mainīties šī principa saturs – atlīdzības augstums.²⁰³ Civiltiesības paredzēja pilnas zaudējumu atlīdzības principu,²⁰⁴ tātad arī atlīdzībai par ekspropriēto nekustamo īpašumu bija jābūt pilnai. Savukārt atlīdzībai kā subjektīvai publiskai tiesībai bija jābūt likumīgai vai atbilstoši konstitūcijai. Proti, likumdevējs varēja noteikt pilnu atlīdzību, bet varēja

---

¹⁹⁷ Радбрух, Г. Введение в науку права. Разрешенный автором перевод. со второго переработанного издания М. М. Островской и И. З. Штейнберга; со вступительной статьей Б. Кистяковского. Москва: Труд, 1915, с. 94.

¹⁹⁸ Röhl, K. F., Röhl, H. C. Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3., neu bearbeitete Auflage. B.v.: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 372.

¹⁹⁹ Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Administratīvo tiesību kursa vispārīgā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 146-147. lpp.

²⁰⁰ Kersten, J. Georg Jellinek System □ Eine Einleitung. Buch: Jellinek, G. System der subjektiven öffentlichen Rechten. Herausgegeben von Jens Kersten. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, S. 33., 35.

²⁰¹ Pauly, W. Georg Jellinek „System der subjektiven öffentlichen Rechte“. Buch: Georg Jellinek □ Beiträge zu Leben und Werk. Herausgegeben von Stanley L. Paulson und Martin Schulte. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, S. 230-231.

²⁰² Röhl, K. F., Röhl, H. C. Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3., neu bearbeitete Auflage. B.v.: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 373-374.

²⁰³ Ja piekrītam G. Jellineka subjektīvo tiesību izpratnei, tad nav būtiski, vai prasījums pastāv kā publiski tiesisks vai privāttiesisks, jo abos gadījumos, tas balstās uz valsts atzīšanu un šī prasījuma garantēšanu. Skat.: Pauly, W. Georg Jellinek „System der subjektiven öffentlichen Rechte“. Buch: Georg Jellinek □ Beiträge zu Leben und Werk. Herausgegeben von Stanley L. Paulson und Martin Schulte. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, S. 234-235.

²⁰⁴ Mūsdienās šāds zaudējumu pilnas atlīdzības princips, kas būtu piemērojams visos gadījumos, tiek uzskatīts par likumu nepilnību – neatbilstošu taisnīguma un atbildības proporcionalitātes principam. Skat.: Torgāns, K. Cēloniskais sakars kā kaitējuma atlīdzības priekšnoteikums. Grām.: Torgāns, K. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999. □ 2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 408. lpp.

paredzēt arī taisnīgu vai piemērotu atlīdzību.²⁰⁵ Starpkaru periodā piemērotas atlīdzības jēdziens netika pilnīgi noskaidrots, bet, piemēram, Vācijas tiesu praksē iezīmējās tendence atlīdzības summā neiekļaut ārkārtēju apstākļu izsauktu īpašuma vērtības pieaugumu, jo nebija pieļaujams, ka īpašnieks iedzīvotos uz vispārības (valsts) rēķina.²⁰⁶ Tātad atkāpes no pilnas atlīdzības principa bija īstenojamas caur nekustamā īpašuma vērtības noteikšanu, kas ne vienmēr tika strikti piesaistīta tirgus vērtībai.

1.5.2. Atlīdzības elementi

Pilna atlīdzība sastāvēja no diviem elementiem: īpašuma vērtības kompensācijas un ekspropriācijas rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzības.

K. Grīnhuts īpašuma vērtību sauca par pārdošanas vērtību, ar to domājot summu, ko īpašnieks atbilstoši vispārīgam novērtējumam varētu prasīt par atsavināšanai pakļauto nekustamo īpašumu.²⁰⁷ Arī V. Rolands rakstīja par pārdošanas vērtību, tikai atšķirīgi to definēja – kā summu, ko īpašnieks būtu saņēmis par ekspropriācijai pakļauto īpašumu, ja viņš to būtu laidis parastajā apgrozībā brīvprātīgi, taču neņemot vērā plānotā sabiedriski nozīmīgā pasākuma izraisītās cenas izmaiņas.²⁰⁸ Autore uzskata, ka šāda īpašuma vērtības definēšana saistībā ar pārdošanas cenu ir pārāk subjektīva un spekulatīva, jo tā paredzēja uzminēt, ko īpašnieks būtu varējis prasīt vai būtu varējis saņemt. Šādai definīcijai trūkst objektīvu atskaites punktu, kādus gan abi šie juristi pieminēja (vispārīgs vērtējums un parastā apgrozība), bet nepievērsa tiem pietiekamu uzmanību. Tāpēc par veiksmīgu un arī precīzāku uzskatāms M. Venecianova izvēlētais īpašuma vērtības apzīmējums „tirgus cena”.²⁰⁹

Nosakot īpašuma tirgus vērtību, kā galvenā novērtēšanas metode parasti tiek izmantota darījumu salīdzinājums, bet var izmantot arī ienākuma (ienesīguma) metodi. Ja nav notikušas tirgus

²⁰⁵ Piemēram, t. s. Veimāras konstitūcijas 153. pants paredzēja maksāt piemērotu atlīdzību. Skat.: Der Verfassung des Deutschen Reichs. Vom 11. August 1919. *Reichsgesetzblatt*, Jahrgang 1919, Nr. 152. Pieejams : <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1919&page=1561&size=45> [aplūkots 01.04.2012.].

²⁰⁶ J. G. Īpašuma piespiedu atsavināšana publiskām vajadzībām. *Pašvaldības Balss*. Mēnešraksts komunālpolitikai, 1939. g. septembris, Nr. 9, 658. lpp.; Analogiska atlīdzības principa izpratne Vācijas tiesībās tika atzīta arī pēc Otrā pasaules kara. 1949. gada Vācijas Pamatlikuma 14. pants noteica, ka atlīdzība par ekspropriēto īpašumu nosakāma, taisnīgi samērojot vispārības un īpašnieka intereses. Vācijas Konstitucionālā tiesa, skaidrojot minēto tiesību normu, norādījusi, ka likumdevējs noteiktos apstākļos var noteikt tādu atlīdzību, kas ir zemāka par pilnu kompensāciju, jo Pamatlikums neuzliek pienākumu atlīdzību samērot ar tirgus vērtību (BVerfGE 24, 367). Vācijas Augstākā tiesa atzinusi, ka īpašuma vērtības pieaugums, kas radies saistībā ar sabiedrībai nozīmīga pasākuma īstenošanu, nedrīkst nest labumu atsevišķam ekspropriātam. Skat.: Ockermann, J. Die soziale Bindung des Eigentums in der Bundesrepublik Deutschland, ihrer Nachbarländern und der Vereinigten Staaten von Amerika. Eine Untersuchung der Rechtsordnungen im Hinblick auf die Beschränkung des Eigentums im Interesse der Allgemeinheit: Inaugural-Dissertation. Köln: Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität zu Köln, 1974, S. 112-113.

²⁰⁷ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 100.

²⁰⁸ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 65.

²⁰⁹ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 83.

aktivitātes, var izmantot arī izmaksu metodi.²¹⁰ Tirgus vērtība tiek uzskatīta par objektīvu nekustamā īpašuma novērtējumu un, domājams, tāpēc arī taisnīgu. Taču atsevišķas vērtēšanas metodes var radīt atšķirīgus rezultātus.²¹¹ Jautājams tikai, kuru no piedāvātajām atbildēm vajadzētu uzskatīt par „īsto” tirgus vērtību un tātad – taisnīgu atlīdzību. Piešķirot ekspropriētā īpašuma vērtībai neatbilstošu atlīdzību, zināma īpašuma daļa tiek atsavināta bez kompensācijas, kas ir pretrunā ekspropriācijas pamatprincipiem un ir netaisnīgi.²¹² Tātad atlīdzībā būtu ieskaitāms augstākais no aprēķinātajiem nekustamā īpašuma novērtējumiem.²¹³ No tā izriet otrs jautājums – vai un kāpēc būtu nepieciešams noteikt tiesības īpašniekam izvēlēties vērtēšanas metodi (kā tas pētāmajā periodā bija paredzēts Krievijas impērijas un Latvijas Republikas normatīvajos tiesību aktos). Parasti īpašnieks ar sabiedrībai vajadzīgā pasākuma īstenotāju par atlīdzības apmēru nevarēja vienoties tāpēc, ka īpašnieks vēlējās saņemt lielāku atlīdzību nekā piedāvāts. Tas ļauj secināt, ka viņam nebija nodoma atteikties no daļas savas mantas (īpašuma vērtības) un ziedot to sabiedrības vajadzībām. Ja īpašnieks izvēlas vērtēšanas metodi, tiek atvieglots nekustamā īpašuma vērtētāju, t. i., valsts darbs, bet atbildība par pareizas metodes izvēli un līdz ar to arī par taisnīga atlīdzības apmēra noteikšanu gulstas uz paša īpašnieka pleciem. Šāda kārtība nenodrošina maksimālu privātpersonu interešu ievērošanu un mūsdienās nebūtu pieļaujama. Taču pētāmajā periodā šāda tiesiskā regulējuma pastāvēšana ir skaidrojama ar ekspropriācijas institūta izpratni, kas tikai pakāpeniski spēja pārorientēties no privāttiesību sfēras uz publiskajām tiesībām.

Atlīdzībai ir jākompensē arī tie zaudējumi, kas ekspropriācijas rezultātā nodarīti ekspropriētās lietas īpašniekam. A. Tīls rakstīja, ka ekspropriācijas tiesību izmantošana ietver sevī mantiska kaitējuma nodarīšanu, proti, būtībā tā raksturojama kā „*damnum injuria datum*” jeb tīšs lietas bojājums.²¹⁴ Tātad A. Tīls atlīdzību par ekspropriēto īpašumu traktēja kā saistību no neatļautas darbības (delikta). Šāda izpratne gan nebija atbilstoša ekspropriācijas institūta publiski

---

²¹⁰ Viitanen, K. Just Compensation in Expropriation? Pieejams: http://www.fig.net/pub/fig_2002/Js26/Js26_viitanen.pdf [aplūkots 28.10.2012.]

²¹¹ Starptautiski atzītas un nekustamā īpašuma vērtēšanas standartos noteiktas vērtēšanas metodes, kuras izmanto arī Valsts zemes dienests, nosakot nekustamo īpašumu kadastrālo vērtību, ir trīs: 1) darījumu salīdzināšanas metode (visplašāk izmantotā metode – izmanto apbūves un lauku zemju, kā arī ēku kadastrālo vērtību bāzes izstrādei); 2) ienākumu kapitalizācijas metode (izmanto meža zemes kadastrālo vērtību bāzes izstrādei); 3) izmaksu metode (izmanto papildus darījumu salīdzināšanas metodei ēku un inženierbūvju kadastrālo vērtību bāzes izstrādē). Skat.: Vērtēšanas pamatprincipi. Pieejams: <http://kadastralavertiba.lv/profesionali/pamatprincipi/> [aplūkots 10.12.2012.]

²¹² Pēc II pasaules kara Vācijas Konstitucionālā tiesa vairākos savos spriedumos norādījusi, ka ekspropriācija bez atbilstošas atlīdzības ir pretrunā likumības principam un aizskar pamattiesības uz privātpašumu. Tāpēc, ja gadījumā atlīdzības tiesiskā regulējuma nav vispār vai arī tas ir nepietiekams (nenodrošina taisnīgas atlīdzības piešķiršanu), civiltiesām ir nevis jāpiemēro ekspropriācijas likums, bet gan jāpiespiež atlīdzība „dziedējot” likuma antikonstitucionalitāti. Skat.: Rozek, J. Die Unterscheidung von Eigentumsbindung und Enteignung. Eine Bestandsaufnahme zur dogmatischen Struktur des Art. 14 GG nach 15 Jahren “Naßauskiesung”. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, S. 87.

²¹³ Uzskatāms piemērs netaisnīgam nekustamā īpašuma novērtējumam ir 1923. gadā Rīgas Hipotēku biedrības nekustamā īpašuma Rīgā, Kr. Valdemāra ielā 3 atsavināšanas lieta, kad tiesa nesaprotamu iemeslu dēļ izvēlējās vienas vērtēšanas metodes piemērošanas rezultātā iegūto vērtību, kas diezgan būtiski atšķīrās no citas vērtēšanas metodes sniegtā rezultāta. Šis gadījums sīkāk analizēts promocijas darba sestajā daļā.

²¹⁴ Thiel, A. Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und der Praxis. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866, S. 21.

tiesiskajai dabai un nebija savienojama ar iepriekšējas atlīdzības principu. V. Rolands pienākumu izmaksāt atlīdzību atzina par saistību tiesību, kas izriet no likuma.²¹⁵ Tātad šajā gadījumā likums noteica konkrētās saistības saturu – kādi ir zaudējumi un kādā kārtībā tie atlīdzināmi. Būtībā šī privāttiesiskā izpratne bija vistuvākā publiski tiesiskai ekspropriācijas teorijai.

Atsaucoties uz K. Grīnhutu un V. Rolandu, M. Venecianovs rakstīja, ka atlīdzināmi tie zaudējumi, kas stāv tiešā cēloņsakarībā ar ekspropriāciju. Ekspropriācijas radītos zaudējumus minētie juristi iedalīja divās grupās: nekustamajam īpašumam nodarītie zaudējumi un personiskie zaudējumi. Pirmajā grupā runa ir par tiem gadījumiem, kad tiek atsavināta tikai daļa no nekustamā īpašuma, bet atlikusī neatsavinātā daļa tādēļ kļūst nevērtīgāka. Atlīdzības summā attiecīgi jāieskaita atlikušās īpašuma daļas vērtības samazinājums.²¹⁶ Lai mazinātu ekspropriācijas radītos zaudējumus, likumā bieži vien tika iekļauts pienākums ekspropriācijai ierīkot un uzturēt tiltus, ceļus, aizsprostus, pārbrauktuves u. tml. būves, kuru ierīkošana bija nepieciešama, lai likvidētu zaudējumus un neērtības, kas varēja rasties, īstenojot sabiedrībai nozīmīgos pasākumus. Savukārt personiskie zaudējumi varēja rasties nekustamā īpašuma lietošanas tiesību atņemšanas rezultātā, un tajos ietilpa pozitīvie zaudējumi jeb tagadējās mantas samazinājums (*damnum emergens*) un atrautā peļņa (*lucrum cessans*).²¹⁷

Atlīdzības summā abi aplūkotie elementi – nekustamā īpašuma tīrgus vērtība un zaudējumu atlīdzība – nav pilnībā ierēķināmi. Primāra nozīme piešķirama nekustamā īpašuma vērtējumam (kas tiek atzīts par objektīvu īpašuma vērtības mērauklu iepretim subjektīvajai – nodarītajiem zaudējumiem). Tātad atlīdzināmi ir tikai tie zaudējumi un tikai tādā apmērā, kādā tie nav iekļauti nekustamā īpašuma novērtējumā.

---

²¹⁵ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E.Bidder, 1875, S. 35., 65.

²¹⁶ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 102.; Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E.Bidder, 1875, S. 69-70.; Венедианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 85.

²¹⁷ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 103-104.; Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E.Bidder, 1875, S. 70., 74.; Венедианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 86.; Lauer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 512.

2. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) diskurss tiesību filozofijā

Ekspropriācijas institūts sevī ietver divus fundamentālus tiesību filozofijas jautājumus – par privātīpašumu un valsts varas tiesībām, ierobežojot personas īpašuma tiesības. Diskusija par šo jautājumu sākās vienlaicīgi ar valsts izcelšanos. Eiropā kopš Sokrāta, Platona un Aristoteļa laikiem ir zināms, ka par īpašuma un valsts problemātiku filozofiski ir ticis diskutēts. Diemžēl ekspropriācijas institūts, t. i., īpašuma atsavināšana valsts un/vai sabiedrības interesēs, nav izpelnījies pietiekamu uzmanību. Tik pat maz sastopamas atziņas par kompensācijas aprēķināšanu un kritērijiem īpašuma „atņemšanas” valsts un/vai sabiedrības interesēs gadījumā. Visbiežāk tas tika, un, iespējams, joprojām tiek, reducēts uz to, lai kompensācija īpašuma ekspropriācijas gadījumā būtu taisnīga.

2.1. Privātīpašuma tiesību ierobežojumu pieļaujamība un pamatojums

Īpašums var tikt izprasts civiltiesiski divējādi – kā valdījums jeb faktiskā vara pār lietu un kā īpašuma tiesības, kas paredz tiesības iegūt visus labumus arī no lietas, kas faktiskā varā var arī neatrasties. Īpašums ir tiesiskās domāšanas neatņemama sastāvdaļa un apriora tiesiskā kategorija.²¹⁸ Jebkurā tiesiski organizētā sabiedrībā pastāvēs īpašums kā tiesiski aizsargāta vara pār lietu, atšķirīgas var būt tikai īpašuma piederības formas – privāts vai publisks īpašums (t. i., sabiedrības vai valsts īpašums). Vēsturiski pirmā īpašuma forma ir kopīpašums jeb visas kopienas komunālais īpašums. Piemēram, romiešu sabiedrības veidošanās pirmsākumos pastāvēja cilts jeb kolektīvās īpašuma tiesības uz zemi, tikai „ķēniņu” laikmetā atsevišķi zemes gabali pakāpeniski tika piešķirti atsevišķiem indivīdiem mantojamā lietošanā. Līdzīgu procesu var saskatīt arī Baltijā 12.–13. gs. mijā pirms t. s. katoļticīgo kristiešu „invāzijas” tagadējā Latvijas teritorijā.

Romiešu tiesībās – XII tabulu likumā (pieņemti 451.–450. g. pr. Kr.) ir jau noteiktas privātīpašuma tiesības.²¹⁹ Tāpat bija noteikts aizliegums aizskart svešu īpašumu.²²⁰

Corpus Iuris Civilis (izdots 529.–534. g.) noteica trīs tiesību pamatprincipus: 1) dzīvot godīgi, 2) neaizskart citus un 3) katram dot to, kas viņam pienākas.²²¹ Aizliegums aizskart citus

²¹⁸ Радбрух, Г. Философия права. Перевод с немецкого доктора юридических наук, профессора Ю. М. Юмашева. Москва: „Международные отношения“, 2004, с. 151.; Zippelius, R. Rechtsphilosophie. Ein Studienbuch. 6., neubearbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, S. 191.

²¹⁹ Kelly, J. M. A Short History of Western Legal Theory. Oxford: Clarendon Press, 1992, p. 76.

²²⁰ Азаркин, Н. М. Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва: Юридическая литература, 2003, с. 143.

²²¹ The Institutes of our Lord Justinian. Book I, Title I, Sec. 3. Pieejams: http://www.constitution.org/sps/sps02_j1-1.htm [aplūkots 05.12.2012.]

prezumēja, ka citiem jau piemīt noteiktas tiesības, kuras var ievērot vai aizskart. Savukārt taisnīguma trešo pamatprincipu „katram dot viņējo” filozofijas profesors Otrfrīds Hefe (*Otfried Höffe*) atzinis par mulķīgu, jo tas paredzot piešķirt tiesības, kuras jau ir piešķirtas saskaņā ar otro pamatprincipu. Tāpēc viņš piedāvā savu izpratni: jau pastāvošās tiesības tiek nodrošinātas jeb garantētas.²²² O. Hefe, domājams, Imanuela Kanta ideju ietekmē, uzskata, ka valsts ir vienīgā, kas var garantēt tiesības, tai skaitā arī piespiedu kārtā. Autoresprāt, tiesību pastāvēšana prezumē to spēkā esamību un secīgi arī to garantēšanu. Tiesības ir pastāvējušas jau pirms valsts izcelšanās. Tās bija privāttiesības, kuru spēkā esamību nodrošināja (centās nodrošināt) katrs indivīds atsevišķi. Reinholds Cipeliuss (*Reinhold Zippelius*) šādu sistēmu, kuras pamatā ir regulēta tikai cietušās personas pašpalīdzība ar lielāku vai mazāku viņa pozīcijās atrodošas grupas atbalstu, dēvē par embrionālu tiesību attīstības pakāpi. Tajā trūkst t. s. garantēto tiesību, kas ir valstiski organizētas civilizācijas produkts.²²³ Tātad valsts īpašuma aizsardzības pienākumu ir pārņēmusi no indivīda.

Taisnīguma priekšrakstu „katram dot viņējo” var saistīt ar nolīdzinošo (maiņas) taisnīgumu, kas paredz „apmainīt” ekvivalentus vai līdzvērtīgus labumus. Piemēram, ja kādam nodarīts zaudējums, tad tas atlīdzināms tādā pašā apmērā neatkarīgi no tā, vai pie vainas ir indivīds vai valsts. Tātad atbilstošas kompensācijas piešķiršana šādā situācijā nozīmē atdot katram tiesiski pienākošos – atdot viņējo. Nolīdzinošais taisnīgums pastāv starp indivīdiem un var īstenoties arī pirmsvalstiskā stāvoklī. Tiesiski pienācīgais var tikt noteikts arī sadalošā taisnīguma ietvaros, kad var rasties nepieciešamība pārdalīt jau iegūtos labumus. Sadalošā taisnīguma īstenošana ir iespējama pilsoniskā sabiedrībā (valstī). Tātad trešais minētais taisnīguma pamatprincips („katram dot viņējo”) piemērojams tad, ja pirmie divi pamatprincipi („dzīvot godīgi” un „neaizskart citus”) tikuši pārkāpti vai arī nav nesuši vēlamos rezultātus. Turklāt tas var darboties kā cilvēka dabiskā stāvoklī, tā arī valstiski organizētas sabiedrības attīstības pakāpē.

2.1.1. Ekspropriācijas problemātika dabisko tiesību skolā

Priekšstats par privātīpašumu kā dabisko tiesību nav nemaz tik sens kā sākotnēji varētu šķist. Kā rakstīja Marks Tullijs Cicerons (106.–43. pr. Kr. dz.), privātīpašums nav dabas iedibināts, individuālas īpašuma tiesības uz lietu rodas okupācijas vai iekarojuma ceļā, vai saskaņā ar likumu vai līgumu. Dabiskā kārtība paredz, ka visas lietas atrodas kopējā īpašumā.²²⁴

Atkarībā no sabiedrības vēsturiskās attīstības pakāpes īpašuma tiesības ir radušās vai rodas uz:

²²² Hefe, O. Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 51. lpp.

²²³ Cipeliuss, R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 12.-13. lpp.

²²⁴ Cicero, Marcus Tullius. De Officiis. Translated by Walter Miller. Cambridge: Harvard University Press, 1913, Book I Moral Goodness, VII. Pieejams: http://www.constitution.org/rom/de_officiis.htm#book1 [aplūkots 07.12.2012.]

- 1) okupācijas;
- 2) līguma;
- 3) tiesas sprieduma;
- 4) likuma pamata.

Katrs no šiem īpašuma iegūšanas veidiem paredz atšķirīgu tiesību aizsardzības (nodrošināšanas) mehānismu. Turklāt pēdējie divi prezumē garantēto tiesību pastāvēšanu un tāpēc ir iespējami tikai valstiski organizētā sabiedrībā.

Sākotnējo kopīpašumu Cicerons gan neuzskatīja par šķērslī privātīpašuma pastāvēšanai vai tā aizsardzībai. Romiešu tiesības atzina, ka okupācija kā īpašuma tiesību iegūšanas veids atbilst dabiskajai kārtībai,²²⁵ tātad šādi iegūtās privātīpašuma tiesības arī ir aizsargājamās.

Agrīnajos viduslaikos kristietībā privātīpašums netika uzskatīts par dabisku institūtu, bet gan par cilvēku tiesību radītu. Tā esamība vienkārši tika akceptēta. Aurēlijs Augustīns (354–430) apgalvoja: „Ja privātīpašumu radījis cilvēka likums, tad tas šo īpašumu var arī likvidēt. Tomēr privātīpašuma pastāvēšanu varēja attaisnot pareiza izmantošana, t. i., rēķināšanās ar līdzcilvēku vajadzībām.”²²⁶

Akvīnas Toms (1225/1226–1274) piedāvāja attaisnojumu privātīpašuma pastāvēšanai. Privātīpašums cilvēka dzīvē ir nepieciešams trīs iemeslu dēļ:

- 1) par savu lietu katrs rūpējas vairāk kā par kopīgo;
- 2) veidojas sakārtotākas cilvēku attiecības, jo katrs var nodarboties ar savu lietu un nav sajukuma, kurā visi mēģina darīt visu;
- 3) privātīpašums veicina mieru sabiedrībā.

Tomēr morāles priekšraksti paredz, ka cilvēkam pret lietām nav jāattiecas kā tikai pret sev vienam piederošām, bet gan jāizmanto tās vispārējam labumam un jābūt gatavam nepieciešamības gadījumā tajās dalīties ar citiem.²²⁷

Viduslaiku tiesību teorijā jautājumā, vai valsts vara atrodas zemāk par dabiskajām tiesībām, bet augstāk par pozitīvajām, valdīja vienprātība. Uz pozitīvo tiesību pamata iegūtās tiesības nebija izmantojamas pret valsts varu. Tāpēc, lai saglabātu jau iegūto tiesību zināmu „svētumu” attiecībā pret suverēnu, to pamatojums tika meklēts ārpus pozitīvajām tiesībām – dabiskajās tiesībās. Pirmkārt, īpašuma tiesības tika saistītas ar tautu tiesībām (*ius gentium*): tiesībām, kas bez valsts līdzdalības tika atvasinātas no dabiskajām tiesībām un kas pastāvēja vēl pirms pašas valsts. Ja konkrētās tiesības bija iegūtas saskaņā ar tautu tiesībām, to eksistence nebija atkarīga no valsts. Otrkārt, tika atzīts, ka līgumu saistošais spēks ir noteikts saskaņā ar dabiskajām tiesībām. Tātad

---

²²⁵ Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati. 1977. gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums, papildināts ar Dr. iur. Jāņa Rozenfelda ievadvārdiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 107. lpp.

²²⁶ Kelly, J. M. A Short History of Western Legal Theory. Oxford: Clarendon Press, 1992, p. 107.-108.

²²⁷ Ibid, p. 151.-152.

suverēns, kurš nevarēja tikt ierobežots ar likumu, varēja sevi ierobežot attiecībā pret padotajiem ar līgumu. Tiesības, kuras valsts bija piešķīrusi ar šādu līgumu, vēlāk apstrīdēt vairs nevarēja, lai gan arī šajā gadījumā taisnīga mērķa (*iusta causa*) sasniegšanai bija pieļaujami izņēmumi.²²⁸ Šāda īpašuma tiesību konstrukcija – īpašuma pamatošana ar *ius divinum*, nozīmē, ka ekspropriācija nav tiesiski iespējama.

Jauno laiku sākumā arī holandiešu jurists Hugo Grocijs (*Hugo Grotius*, 1583–1645) pievienojās ieskatam par sākotnējo kopīpašumu, kas pastāvēja dabiskajā stāvoklī. Pirms valsts izveides viss bija kopējs un katram bija tiesības ņemt sev nepieciešamo. Šādas kopējas lietošanas tiesības sākotnēji aizvietoja privātīpašumu. Nevienam nedrīkstēja ņemt to, ko cits jau bija ņēmis savā valdījumā. Taču šāds stāvoklis varēja turpināties tikai tik ilgi, kamēr cilvēki saglabāja vienkāršību un savstarpēji labas attiecības.²²⁹ Palielinoties cilvēku skaitam, atsakoties no vienkāršas dzīves, vairs nebija pietiekamas drošības un aizsardzības, tāpēc cilvēki vienojās izveidot pilsonisku sabiedrību un pakļauties valsts likumiem.²³⁰

Visi piekrita tam, lai katrs īpašumā iegūtu to, ko bija paspējis jau iegūt valdījumā.²³¹ Privātīpašuma nodibināšana nebija atkarīga no atsevišķa indivīda gribas, bet gan notika, pamatojoties uz savstarpēju vienošanos. H. Grocijs piebilda, ka dažreiz īpašuma sākotnējā iegūšana attiecināma uz tautu vai tās valdnieku. Tādējādi arī īpašums vispirms piederēja visai tautai vai valdniekam, un tikai pēc tam tika īstenota pārdale privātpersonu starpā tā, ka šīs privātpersonu īpašuma tiesības arvien palika atkarīgas no sākotnējā kopīpašuma.²³² Šeit gan izveidojas iekšēja pretruna. Visticamāk, šāda viedokļa korekcija tika veikta atbilstoši kristīgajai reliģijai. Līdz ar to būtu jārunā par zināmu tiesību rezervēšanu, jo ne visas tiesības vai arī ne pilnībā tika nodotas privātpersonām. H. Grocijs apgalvoja, ka privātīpašuma iedibinātāju nodoms ir bijis pēc iespējas mazāk atkāpties no dabiskā taisnīguma, tāpat arī rakstītie likumi ir attiecīgi tulkojami. Galējās nepieciešamības stāvoklis ir tas gadījums, kurā atgriežas īpašuma sākotnējās kopējās lietošanas tiesības, it kā īpašums būtu palicis kopīgā valdījumā. Tādēļ arī visi cilvēku likumi paredz izņēmumus šādas galējas nepieciešamības apstākļos. Tai pat laikā, lai šāda brīvība nepārvērstos patvaļā, jāpieņem arī zināmi aizsardzības mēri. Vispirms būtu jādara viss iespējamais, lai izvairītos

²²⁸ Gierke, O. *Political Theories of the Middle Ages*. Translated with an Introduction by Frederic William Maitland. Cambridge: University Press, 1913, p. 78.-81.

²²⁹ Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично право / Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр „Ладомир”. 1994, с. 202.

²³⁰ Reynolds, S. *Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010, p. 94.-95.

²³¹ Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично право / Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр “Ладомир”. 1994, с. 204.

²³² Grotius, H. *The Rights of War and Peace*, edited and with an Introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. Vol. 2., Book II, Chapter 3, XIX, Indianapolis: Liberty Fund, 2005. Pieejams: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1947&chapter=121280&layout=html&Itemid=27 [aplūkots 20.12.2012.]

no šādas galējās nepieciešamības stāvokļa iestāšanās.²³³ Tāpat galējās nepieciešamības tiesības nav atļauts izmantot gadījumā, ja lietas īpašnieks pats nonācis šādā stāvoklī. H. Grocijs arī uzsvēra, ka šajos gadījumos būtu jāatdod paņemtais, ja vien tas ir iespējams, jo tiesības nav neierobežotas, bet tās ietver sevī arī pienākumu pēc galējās nepieciešamības stāvokļa beigšanās atlīdzināt zaudējumus. Šāds noteikums ir dabiskās taisnības prasība.²³⁴ Tātad arī H. Grocijs bija okupācijas teorijas kā privātīpašuma izcelšanās pamatojuma piekritējs. Viņš arī nepiedēvēja privātīpašumam absolūtu raksturu tādā ziņā, ka jebkurš cits indivīds būtu izslēdzams no īpašuma lietošanas. Tiesības uz sveša īpašuma lietošanu galējās nepieciešamības apstākļos būtībā ir sava veida īpašuma sociālā saistība, veidojot taisnīgumam atbilstošu privātīpašuma izpratni, kas mēģina līdzsvarot indivīda un visas sabiedrības intereses.

Līdz pat 17. gs. izplatītākā īpašuma teorija bija okupācijas teorija, kura paredzēja cilvēka tiesības sagrābt bezsaimnieka lietu. Šī teorija prezumēja, ka visi cilvēki ir vienojušies, ka katram piederēs tas, ko viņš ir ņēmis savā varā. Tai pat laikā šī vienošanās arī paredzēja, ka nevienlīdzīgas labumu pārdales rezultātā rodas sociāls (morāls) pienākums palīdzēt citiem, kā arī dabiska tiesība uz svešas lietas izmantošanu tiem, kam ir tāda nepieciešamība. Tātad okupācijas teorija īpašuma jēdzienā ietver arī tā sociālo funkciju. Pieņemot, ka privātīpašums ir radies vienošanās ceļā, tika atzīts, ka, mainoties šī konsensusa saturam, jebkurā laikā var mainīt vai pat atcelt īpašuma tiesības.²³⁵ Tātad īpašuma tiesības nerodas uz lietas okupācijas fakta pamata, bet gan saskaņā ar cilvēku savstarpēju vienošanos par šī fakta atzīšanu. Līdz ar to līgumiskā privātīpašuma izcelšanās ļauj pamatot īpašuma atņemšanu. Šajā aspektā pastāv arī būtiskas atšķirības starp romiešu un vēsturiskās tiesību skolas īpašuma tiesību izpratni, no vienas puses, un īpašuma traktējumu dabisko tiesību skolas formulētās sabiedriskā līguma teorijas kontekstā – no otras. Ja privātīpašums rada valsti, tad valsts to vēlāk nav tiesīga atsavināt. Savukārt, ja valsts tiek radīta uz sabiedriskā līguma pamata, pastāv teorētiska un tiesiska iespēja šo īpašumu atņemt.

Džons Loks (*John Locke*, 1632–1704) aizstāvēja tēzi, ka katram ir dabiska tiesība uz pašuzturēšanos (pašsaglabāšanos), tai skaitā arī tiesības iegūt savā īpašumā tās lietas, kas ir nepieciešamas vai noderīgas. Pēc dabas katram pieder savu roku darbs.²³⁶ Šāda īpašuma tiesību mērķa esamība vienlaikus noteica arī to dabiskās robežas: pamatā īpašums var tikt iegūts, taču

---

²³³ Nolūkā novērst ļaunprātīgu tiesību izmantošanu šis princips vēlāk tika attiecināts arī uz ekspropriācijas tiesību izmantošanu, nosakot, ka ekspropriācija pieļaujama tikai tad, ja nav iespējams sabiedrības labumu sasniegt ar citiem □ privātīpašuma tiesības mazāk aizskarošiem līdzekļiem.

²³⁴ Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично право / Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр „Ладомир”. 1994, с. 206.-207.

²³⁵ Hösch, U. Eigentum und Freiheit. Ein Beitrag zur inhaltlichen Bestimmung der Gewährleistung des Eigentums durch Art. 14 Abs. 1 Satz 1 GG. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, S. 85.

²³⁶ Dž. Loka formulētā darba (specifikācijas) teorija kā īpašuma tiesību pamatojums uzskatāma par vienu no ietekmīgākajām tiesību filozofijām. Tā atzīst īpašuma tiesību neaizskaramības nodrošināšanu kā vienu no galvenajiem valsts varas uzdevumiem.

vienlaikus to arī ierobežo cilvēka paša darbs un izmantošanas iespējas. Tomēr Dž. Loks šīs tēzes attiecināja tikai uz dabisko stāvokli un piebilda, ka naudas saimniecība šādu stāvokli var izmainīt.²³⁷ Tomēr ar sabiedriskā līguma noslēgšanu un iestāšanos valstī indivīdi nekļuva beztiesiski, jo viņi valstij nenodeva savas pamattiesības – uz dzīvību, brīvību un īpašumu.²³⁸ Savā darbā „Otrais traktāts par valdību” Dž. Loks uzsvēra, ka augstākā vara nevienam nevar atņemt īpašuma daļu bez viņa paša piekrišanas, jo īpašuma saglabāšana ir valdības mērķis, kura dēļ cilvēki ir apvienojušies pilsoniskā sabiedrībā.²³⁹ Šādu piekrišanu var izteikt caur vairākuma konsensu, kuru panāk paši indivīdi, vai arī to var izteikt viņu ievēlēti pārstāvji. Lielā mērā tieši Dž. Loka ideju ietekmē (sevišķi angļu-amerikāņu tiesību lokā) nostiprinājās pieņēmums par ekspropriācijas tiesībām kā pārstāvju sapulces – parlamenta funkciju.²⁴⁰ Savukārt kontinentālajā Eiropā tiesības veikt piespiedu atsavināšanu tika saistītas ar valsts varu kā tādu, neatkarīgi no tā, kurai publisko tiesību personai šīs tiesības tikušas piešķirtas vai deleģētas. Šajā aspektā iezīmējas arī atšķirības starp angļu-amerikāņu tiesību saimes un romiešu-ģermāņu tiesībās pastāvošo ekspropriācijas izpratni.

Dž. Loka īpašuma tiesību izpratne bija balstīta individuālismā, kas akcentēja indivīdu un viņa ieguldījumu kā valsts izveidošanas priekšnosacījumu, tāpēc visi īpašuma tiesību ierobežojumi sabiedrības interesēs ir atsevišķi pamatojami, tie nav ietverti īpašuma tiesību jēdzienā, bet pastāv ārpus tā (kā ārēji ierobežojumi). Darba teorijas izteiktais individuālisms noliedz jebkādas īpašuma sociālās funkcijas, jo īpašums tiek aplūkots kā ar atsevišķa indivīda ieguldījumu pamatotas tiesības, kas izslēdz citu personu prasījumus.²⁴¹ Dž. Loks tiek uzskatīts par cilvēktiesību diskursa liberālās tradīcijas pamatlicēju,²⁴² viņa idejas tika pārņemtas vēlākajās cilvēktiesību deklarācijās.²⁴³ Rezultātā par tradicionālo un dominējošo cilvēktiesību strukturālo pieeju līdz pat mūsdienām tiek uzskatīta individuālā pieeja (kas nereti nonāk konfliktā ar kolektīvo cilvēktiesību izpratni).²⁴⁴ Kā zināms, tiesības nevar būt tikai individuālas, jo cilvēks dzīvo sabiedrībā, kas nozīmē, ka vienas

---

²³⁷ Zippelius, R. Rechtsphilosophie. Ein Studienbuch. 6., neubearbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2001, S. 192.

²³⁸ Kēnigs, M. Cilvēktiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 19. lpp.

²³⁹ Locke, J. The Second Treatise of Civil Government. Chap. XI „Of the Extent of the Legislative Power”, Sec. 138. Pieejams: www.constitution.org/jl/2ndtreat.htm [aplūkots 27.05.2011.]

²⁴⁰ Stoebuck, W. B. A General Theory of Eminent Domain. *Washington Law Review*, Vol. 47, Number 4, August 1972, p. 566.-567.

²⁴¹ Hösch, U. Eigentum und Freiheit. Ein Beitrag zur inhaltlichen Bestimmung der Gewährleistung des Eigentums durch Art. 14 Abs. 1 Satz 1 GG. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, S. 90.-91.

²⁴² Liberālais konstitucionālisms tiesības uz īpašumu aplūko kā personības atribūtu un dabisku tiesību, kas vienlaikus ir ērtākais un produktīvākais cilvēka rīcības līdzeklis ekonomikā. Konstitucionālo tiesību regulējumā kopš 18. gs. beigām tikušas izmantotas divas pieejas šādas fundamentālas nozīmes piešķiršanai privātpašumam – nostiprinot tā neaizskaramību vai arī piešķirot tam dabisko tiesību raksturu. Skat.: Андреева, Г. Н. Экономическая конституция в зарубежных странах. Москва: Наука, 2006, с. 164.-165.

²⁴³ Kēnigs, M. Cilvēktiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 19. lpp.

²⁴⁴ Levits, E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. gada 8. maijs, Nr. 68 (2833).

personas brīvība ir saskaņojama ar citu personu brīvībām. Tātad arī īpašuma tiesības nevar būt absolūtas – tikai uz atsevišķu indivīdu vērstas, tām jākalpo arī sabiedriskam labumam.

2.1.2. Ekspropriācijas problemātika vācu klasiskajā filozofijā

Vācu klasiskā filozofija ir likusi pamatus jaunlaiku tiesību izpratnei romāņu-ģermāņu tiesību saimē. Tāpēc šī filozofiskā novirziena ietvaros nepieciešams pievērsties tām par īpašuma tiesībām izteiktajām atziņām, kas saistāmas ar ekspropriācijas problemātiku.

Imanuels Kants (1724–1804) noraidīja H. Grocija un Dž. Loka formulētās īpašuma sākotnējās iegūšanas teorijas. Viņš neatzina ne īpašuma iegūšanu, to apstrādājot, ne arī iegūšanu uz tādas vienošanās pamata, kas atļāva okupētā zemes gabala piesavināšanos (izņemšanu no kopējā īpašuma sastāva). Kants aizrādīja, ka H. Grocija teorija būtībā paredz īpašuma iegūšanu līguma ceļā. Līguma slēgšana presumē, ka īpašums kādam jau pieder un viņš šīs savas tiesības var nodot tālāk. Tomēr ne visas īpašuma tiesības var tikt atvasinātas, bija jābūt arī sākotnējai īpašuma iegūšanai ar vienpusēju gribas aktu. Kants, līdzīgi kā H. Grocijs, rakstīja, ka sākotnējā īpašuma tiesību iegūšana uz zemi ir iespējama tikai tad, ja pastāv visu kopējs īpašums. Tomēr tās nebūtu uzskatāmas par kopīpašuma tiesībām juridiskā izpratnē, bet gan par iespēju ikvienam nodibināt valdījumu. Sākotnēji lietas juridiskā nozīmē nevienam nepiederēja. Ņemot lietu savā varā, radās valdījums, bet, atzīstot valdījumu no citu puses – īpašums. Turklāt nelabticīgu valdījumu neatzīst un īpašuma tiesības neveidojas. Līdz ar to Kanta sākotnējā kopīpašuma koncepcija bija citāda nekā H. Grocija formulētā. Kants nerunāja par pieņēmumu, ka pastāvējusi kāda vēsturiska valsts, kurā visas lietas piederējušas kopienai. Viņš ar sākotnējo kopējo īpašumu saprata visai cilvēku rasei kopēju apdzīvojamu zemes virsmu.²⁴⁵ Tāpēc jebkurš varēja pārvietoties un apmesties jebkur un iegūt noteiktu zemes platību ar vienpusēju gribas aktu, ņemot to savā valdījumā.²⁴⁶ Tātad sākotnēji visiem cilvēkiem bija dabiskas tiesības lietot un ņemt valdījumā kādu zemes gabalu, vienlaikus izslēdzot citus no šīs zemes platības lietošanas. Pēc tam, kad valdījums bija kļuvis par īpašuma tiesībām, īpašuma aprīte ir iespējama tikai līguma ceļā. Šo koncepciju vēlāk pārņēma arī Hēgelis.

Lietas iegūšana izpaudās trīs posmos:

- 1) nevienam nepiederušas lietas okupācija;
- 2) deklarācija – lietas apzīmēšana par sev piederošu, lai citi atturētos no tās sagrābšanas;

²⁴⁵ Gregor, M. Kant's Theory of Property. *The Review of Metaphysics*, Vol. 41, No. 4 (Jun., 1988), p. 757.-787, p. 781.-783. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/20128661> [aplūkots 23.01.2013.]

²⁴⁶ Kant, I. Die Metaphysik der Sitten, in: Kant's gesammelte Schrifften. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band VI. Erste Abtheilung: Werke. Sechster Band. Kant's Werke Band VI. Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten. Berlin: Druck un Verlag von Georg Reimer, 1907, § 13., S. 262.

3) piesavināšanās – noslēguma akts jebkuras lietas ņemšanai valdījumā, kas būtībā nozīmē valdījuma atzīšanu no citu personu puses.²⁴⁷

Īpašuma tiesību pastāvēšanai ir nepieciešams, lai citi cilvēki šo īpašumu atzītu, t. i., apņemtos to neatsavināt un neizmantotu vienpusējā kārtā (neaizskartu).²⁴⁸ Līdz ar to šādas dabiskajā stāvoklī pastāvošās valdījuma tiesības pastāv tikai tik ilgi, kamēr pats valdītājs tās spēj aizsargāt. Tāpēc sākotnējā īpašuma iegūšana radīja nepieciešamību pēc pilsoniskās sabiedrības, kas spētu nodrošināt to, lai citi cilvēki atturētos no kāda cita iegūtās zemes lietošanas. Tikai pilsoniskā sabiedrībā, kas pazīst un atzīst likumdošanu, t. i., likumu saistošo spēku, pastāv garantētās valdījuma tiesības.²⁴⁹

Kants apgalvoja, ka dabiskā stāvoklī indivīds īpašumu var iegūt tikai provizoriski. Tāpēc viņš noraidīja Dž. Loka secinājumu, ka indivīda tiesību uz privātīpašumu nostiprināšanai nav nepieciešama visu piekrišana (sabiedriskais līgums). I. Kants atzīmēja, ka Dž. Loks ir sajaucis empīrisku valdījumu ar īpašuma tiesībām juridiskā nozīmē – inteligīblu īpašumu,²⁵⁰ t. i., tādu īpašumu, kas nav atkarīgs no jutekliskiem nosacījumiem, bet ir citu atzīts.²⁵¹ Tikai pilsoniskā sabiedrībā īpašuma tiesības tiek noteiktas galīgi (tiesa var noteikt, ko indivīds ir ieguvis). Transformācija no dabiskajā stāvoklī pastāvējušā un provizoriskā „mans” un „tavs” uz īpašuma tiesībām pilsoniskā sabiedrībā, vienlaikus ir pāreja no privāttiesībām uz publiskām tiesībām.²⁵² Pilsoniskajā sabiedrībā tiesa, pamatojoties uz pozitīvajām (publiskajām) tiesībām, rada sadalošo taisnīgumu.²⁵³ Valdošajai varai cilvēka tiesības ir jātur svētas, lai arī cik lielu uzpurēšanos tas prasītu. Tās nevar dalīt uz pusēm vai izgudrot pragmatiski nosacītas tiesības, meklējot vidējo starp tiesībām un derīgumu.²⁵⁴ Acīmredzot, Kants atzina cilvēka iegūto tiesību, tai skaitā arī īpašuma tiesību neaizskaramību – valstij nav tiesību atteikties no agrāko provizorisko tiesību garantēšanas.

---

²⁴⁷ Kant, I. Die Metaphysik der Sitten, in: Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band VI. Erste Abtheilung: Werke. Sechster Band. Kant's Werke Band VI. Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1907, § 10., S. 258.-260.

²⁴⁸ Rubenis, A. Imanuels Kants. Ķerras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim. B. v.: Izdevniecība „Minerva”, 2006, 216.-217. lpp.

²⁴⁹ Kant, I. Die Metaphysik der Sitten, in: Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band VI. Erste Abtheilung: Werke. Sechster Band. Kant's Werke Band VI. Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1907, § 15., S. 264.-266.

²⁵⁰ Williams, H. Kant's Concept of Property. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 27, No. 106 (Jan., 1977), p. 32.-40., p. 35., 38. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2218926> [aplūkots 23.01.2013.]

²⁵¹ Rubenis, A. Imanuels Kants. Ķerras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim. B. v.: Izdevniecība „Minerva”, 2006, 216. lpp.

²⁵² Gregor, M. Kant's Theory of Property. *The Review of Metaphysics*, Vol. 41, No. 4 (Jun., 1988), p. 757.-787, p. 785. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/20128661> [aplūkots 23.01.2013.]

²⁵³ Козлихин, И. Ю., Поляков, А. В., Тимошина, Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, Издательство юридического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, с. 255.

²⁵⁴ Kants, I. Mūžīgu mieru. Grām.: Kants, I. Kas ir apgaismība? Sakārtojis un no vācu valodas tulkojis Igors Šuvajevs. Rīga: Zvaigzne ABC, [b. g.], 132. lpp.

Izņēmums varētu būt tikai galējas nepieciešamības stāvoklis. Tātad secināms, ka ekspropriācija būtu pieļaujama tikai kā galējas nepieciešamības tiesības īstenošana sabiedrības interesēs.

Atbilstoši Kanta tiesību teorijai īpašuma tiesības rada indivīda gribas akts atbilstoši morāles likumam. Nepareizi būtu liegt indivīdam izmantot savu brīvību un iegūt kādu lietu savā īpašumā. Tāpat arī nepareizi būtu liegt kādam turpināt lietot sev piederošo lietu. Tas būtu nepareizi, jo tādējādi tiktu radīti neattaisnojami ierobežojumi personas brīvības izlietošanai. Laurens Bekers (*Lawrence Becker*) kritizēja šos Kanta izteikumus, argumentējot, ka morāles likums var ne tikai attaisnot īpašuma tiesību iegūšanu, bet tikpat labi arī pamatot šo tiesību atņemšanu (ekspropriāciju).²⁵⁵ Kants uzsvēra, ka visu tikumisko rīcības aktu mērķis ir cilvēka cieņa un tāpēc uz tuvāko cilvēku mērķiem jāskatās kā uz saviem. Visiem ir jāveicina arī citu labklājība.²⁵⁶ Var cerēt uz cilvēka saprātīgumu un spēju darboties morāli. Ja tas vienmēr tā arī īstenotos, nekāda piespiešana nebūtu vajadzīga – indivīds labprātīgi (līguma ceļā) savu īpašumu nodotu valstij sabiedrības vajadzību apmierināšanai. Taču, kā bija spiests atzīt arī pats Kants, cilvēki ir būtnes, kurus ietekmē noslieces un intereses – viņi ne vienmēr rīkojas saprātīgi. Līdz ar to valsts īstenošana ir attaisnojama, ja tās mērķis ir saprātīgs un atbilstošs tikumiskajam likumam (kategoriskā imperatīva nosacīts).

Georgs Vilhelms Frīdrihs Hēgelis (1770–1831) savā darbā „Tiesību filozofija” rakstīja, ka katrai personai ir jādod tās ārējā brīvības sfēra, lai persona pastāvētu kā ideja. Personības subjektivitāte tiek pārvarēta caur īpašumu, kurā persona var uzstāties kā saprāts.²⁵⁷ Personai piemīt absolūtas tiesības uz jebkuras lietas piesavināšanos, t. i., tiesības ievietot savu brīvo gribu jebkurā lietā un tādā veidā pārvērst to par savu īpašumu.²⁵⁸ Hēgelis apgalvoja, ka lieta pieder tam, kurš pirmais ir ņēmis šo lietu savā valdījumā, jo cits vairs nespēj valdīt to, kas jau ir kāda īpašums. Īpašuma kā personības esamības (izpausmes) formai nepietiek vien ar iekšēju priekšstatu, ka kaut kam ir jābūt manam, bet ir nepieciešams šo lietu ņemt arī savā valdījumā – ar ārēju rīcības aktu, izmantojot fizisku spēku, viltību vai veiklību. Īpašuma esamība ietver sevī arī tā atzīšanu no citu personu puses.²⁵⁹ Īpašumā aizsākas brīvības objektivizēšanas process un formālās vienlīdzības nostiprināšanās. Nākamais attīstības posms ir līgums – gribas attiecības ar citu gribu. Līgums tiek noslēgts patvaļīgi un tajā izpaužas pušu griba, bet tam nav vispārīga rakstura – līguma priekšmets ir

---

²⁵⁵ Becker, L. C. *Property Rights: Philosophic Foundations*. London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1977, p. 28.-29.

²⁵⁶ Rubenis, A. *Imanuels Kants. Ķerras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim*. B. v.: Izdevniecība „Minerva”, 2006, 216., 246.-247. lpp.

²⁵⁷ Hegel, G. W. F. *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*. Mit einem Vorwort von Eduard Gans. Vierte Auflage der Jubiläumsausgabe. Stuttgart-Bad Cannstatt, 1964. [Bd. 7], § 41.

²⁵⁸ *Ibid*, § 44.

²⁵⁹ *Ibid*, § 50., 51.-52.

tikai atsevišķas lietas. Īpašums un līgums pieder pie abstraktām tiesībām, kurās brīvība vēl līdz galam nav realizēta.²⁶⁰

Privātpašums kā abstrakto tiesību daļa rodas noteiktā tiesību jēdziena (brīvības) attīstības stadijā, tāpēc personas tiesības ir nesatricināmas. Abstrakto tiesību nozīme ir negatīva – nesagraut personības tiesības un no tām izrietošās tiesības. Hēgelis atzīst valsti par tikumības idejas realizāciju. Valsts ir cilvēka, ģimenes un pilsoniskās sabiedrības pastāvēšanas mērķis un pamatojums, kurā tiek atrisinātas visas pretrunas.²⁶¹ Hēgeļa izpratnē, valsts vienlaikus ir individuālās un vispārējās brīvības īstenojums – racionālās (saprātīgās) nevis vairākuma gribas izpausme.²⁶² Valstī tiesības un pienākumi tiek apvienoti – izpildot savu pienākumu pret valsti, indivīds vienlaikus realizē savas tiesības un tādā veidā sasniedz brīvību. Pienākumu pildīšanai (sekošanai vispārīgajam un tād – saprātīgajam) ir jānotiek apzināti un labprātīgi.²⁶³ No minētā var secināt, ka valstī kā tikumības augstākajā izpausmes formā ekspropriācijas institūtam nemaz nevajadzētu pastāvēt. Indivīdiem šādā tikumības stāvoklī nevajadzētu pretoties sabiedrības vajadzībām nepieciešamā īpašuma nodošanai valsts rokās, bet gan pašam piedāvāt savu īpašumu valstij vai labprātīgi vienoties par tā pārdošanu, jo tā būtu saprātīga rīcība.

No vācu klasiskajā filozofijā paustajām atziņām izriet, ka valsts privātpašumu nevar atcelt, jo tādējādi tiku noliegta brīvības ideja, kas izpaužas privātpašuma institūtā. Īpašums rada personu. Persona ir īpašnieks – vismaz kā īpašums sevī. Absolūta īpašuma neesamība atņemtu arī personas statusu. Līdz ar to vācu klasiskajā filozofijā īpašuma ekspropriācijas jautājums tiek vērtēts piesardzīgi, ko daudzējādā ziņā veicināja arī romiešu tiesību recepcija. Salīdzinoši – sabiedriskā līguma teorijas piekritējiem, kā arī anglo-amerikāņu tiesību lokā pret īpašuma jēdzienu nav tik liela pietāte, jo valsti ir radījis līgums.²⁶⁴ Strīdīgs gan ir jautājums, vai arī atsevišķā gadījumā nebūtu pieļaujama konkrētai personai piederoša īpašuma atņemšana, ja tā ir nepieciešama valsts interesēs. Vieni un tie paši argumenti nevar tikt izmantoti ekspropriācijas un privātpašuma institūta atcelšanas (noliegšanas) pamatošanai. Atzīstot privātpašumu par saprātīgu institūtu, tika

²⁶⁰ G. V. F. Hēgeļa ieskatā patvaļa ir spēja lemt un izvēlēties, bet tā ir tikai formāla un nevis saturiska brīvība. Par brīvu nav uzskatāms jebkurš patvaļas akts, bet gan tikai saprātīgs akts. Brīva griba ir „domājošs intelekts”. Saprātīga rīcība ir tikumiska. Skat.: Козлихин, И. Ю., Поляков, А. В., Тимошина, Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, Издательство юридического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, с. 289., 296.-297.

²⁶¹ Козлихин, И. Ю., Поляков, А. В., Тимошина, Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, Издательство юридического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, с. 294., 303.

²⁶² Broks, J. Tiesības filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 2004, 168. lpp.

²⁶³ Козлихин, И. Ю., Поляков, А. В., Тимошина, Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, Издательство юридического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, с. 304.

²⁶⁴ Piemēram, Anglijā parlamentam piemītošā augstākā vara teorētiski pat pieļauj īpašuma tiesību atsavināšanu bez kompensācijas. Praksē gan tā vienmēr tiek piešķirta. Skat.: Eminent domain (law). Britannica Online Encyclopedia. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2090/EBchecked/topic/185870/eminent-domain> [Aplūkots 20.01.2013.]

pasludināta tā neaizskaramība, kas primāri nozīmē īpašuma tiesību institucionālo garantiju, t. i., valsts apņemšanos saglabāt šo tiesību institūtu un tā būtību. Ekspropriācija nenozīmē īpašuma tiesību atcelšanu, bet gan paredz konkrēta objekta piederības piespiedu grozīšanu – īpašuma tiesības tiek pārceltas no vienas personas uz citu. Īpašuma tiesību individuālgarantija saturiski ir šaurāka – tā attiecas tikai uz konkrētu personu un tai piederošām tiesībām. Šādi atšķirīgi īpašuma tiesību aizsardzības līmeņi ir saistīti ar nepieciešamību saskaņot individuālās tiesības ar visas sabiedrības interesēm. Vispārīgi skatoties (sabiedrības mērogā), privātīpašums atzīstams par nepieciešamu indivīda brīvības ārējās izpausmes sfēru, kas būtībā nevar tikt likvidēta, kamēr vien cilvēka cieņa tiek atzīta par pamatvērtību. Taču īpašuma tiesības nav un nevar būt absolūtas, jo tām ir jābūt savstarpēji saskanīgām un attiecīgi arī atbilstošām vispārības (sabiedrības) interesēm. Tāpēc konkrētas personas īpašuma tiesību uz konkrētu objektu atcelšana, ja tā ir pamatota ar sabiedrības interesēm un notiek pret taisnīgu atlīdzību, autoresprāt, nav pretrunā ar īpašuma tiesību neaizskaramības ideju.

2.1.3. Privātīpašuma individuālistiskās dabas kritika

Iebildumi pret individuālu privātīpašuma pieeju un tās rezultātā radušos labumu nevienlīdzīgu pārdali sabiedrībā bijuši vienmēr. Privātīpašums ticis pasludināts gan par ļaunumu pēc savas būtības, gan arī par vienīgo vai galveno nevienlīdzības pamatu. 19. gs. šāda veida iebildumi ievērojami pieņēmas spēkā līdz ar sociālistisko ideju arvien lielāku izplatīšanos. Pret privātīpašumu un tā individuālo dabu iebildumus izteica gan utopiskie sociālisti, gan anarhijas teorijas pamatlicējs Pjērs Žozefs Prudons (*Pierre-Joseph Proudhon*, 1809–1865),²⁶⁵ gan vēlāk arī marksisti, Kārlis Markss un Frīdrihs Engelss (1820–1895).

Pret individualizētu privātīpašuma traktējumu iebilda arī Rūdolfs fon Jērings (*Rudolf von Jhering*, 1818–1892). Viņš uzskatīja, ka īpašuma ideja neparedz absolūtu rīcības brīvību, jo tā pati par sevi nevar ietvert neko tādu, kas ir pretrunā sabiedrības idejai. Piemēram, zeme un augsne nepastāv tikai indivīda dēļ, bet arī sabiedrībai, kas ir ieinteresēta, lai tā nestu augļus. R. fon Jērings kritizēja dabisko tiesību doktrīnas rezultātā nostiprinājušos uzskatu par īpašnieka neierobežotu varu pār īpašumu un pieņēmumu, ka šīs varas aprobežojumi nonāk pretrunā ar īpašuma ideju. Īpašuma

²⁶⁵ Apjomīgu publikāciju privātīpašuma jautājumam (tā kritikai) veltīja franču filozofs, sociologs un anarhijas teorijas pamatlicējs P. Ž. Prudons, 1840. gadā izdodot „Kas ir īpašums?”. Viņš kategoriski noraidīja apgalvojumu, ka īpašums līdzās brīvībai, vienlīdzībai un drošībai pastāv kā dabiskās un neatsavināmās cilvēka tiesības. Par absolūtām tiesībām, t. i., tādām, kuras nav iespējams pavairot vai mazināt, P. Prudons atzina tikai brīvību (kā cilvēkam raksturīgu), vienlīdzību (jo bez tās nevar pastāvēt sabiedrība) un drošību. Taču īpašums pēc savas jēgas un atbilstoši tās juridiskajai izpratnei pastāv ārpus sabiedrības (antisociālas tiesības). Katra īpašums nevar būt vienlaikus arī sabiedrības īpašums. Filozofs rakstīja, ka, izveidojot sabiedrību brīvībai, vienlīdzībai un drošībai, cilvēki nav sabiedrotie īpašuma jomā, jo īpašums ir vienlīdzības noliegums. Skat.: Прудон, П. Ж. Что такое собственность? или исследование о принципе права и власти. Подгот. текста и коммент. В. В. Сапова. Москва: Республика, 1998, с. 36., 41., 156.

neaižskaramības princips šādā izpratnē nozīmētu sabiedrības nodošanu kaprīzas un stūrgalvīgas atsevišķas personas rokās, kas varētu paziņot: „Kaut vai pasaule iet bojā, galvenais, lai mana māja, mana zeme un mani lopi paliek neskarti!”²⁶⁶ R. Jērings rakstīja, ka sabiedrības intereses ir arī indivīda intereses, un, ja īpašuma tiesības tiek ierobežotas, tas notiek kā paša indivīda dēļ, tā, protams, arī sabiedrības interesēs. Tiesībām ir jātiecas uz abpusēju interešu saskaņošanu, un šis mērķis tiek sasniegts ekspropriācijas gadījumā.²⁶⁷ Ekspropriācija, kā nenormāls, īpašuma idejai pretrunā esošs institūts, varētu šķist tikai no tīras īpašuma individuālistiskās teorijas pozīcijām. Taču tādu viedokli R. fon Jērings noraidīja kā nepamatotu un nepieņemamu, atbalstot sabiedrisko īpašuma teoriju.

Savā darbā „Mērķis tiesībās” R. fon Jērings kritizēja pārspīlēti individuālistisku pieeju tiesībām vispār, tai skaitā arī īpašuma izpratnei, savu viedokli argumentējot ne tikai ar racionāliem apsvērumiem, bet arī ar piemēriem no romiešu tiesībām. Viņš attīstīja redzējumu par privāttiesību sabiedrisko raksturu. Jurists skaidroja: „Lai arī visas privāttiesības vispirms attiecināmas uz indivīdu, vienlaikus tās atrodas sabiedrības ietekmē, pielāgojoties tās prasībām, jo nav tādu tiesību, par kurām to subjekts varētu teikt: „Šīs tiesības ir vienīgi manas tiesības, kas izslēdz iespēju tās ierobežot sabiedrības interesēs”.”²⁶⁸ R. fon Jērings apgalvoja, ka nav nekā, kas piederētu vienīgi indivīdam, visur viņam līdzās ir sabiedrība vai tās pārstāvis – likums, jo visur sabiedrība uzstājas kā indivīda partneris. Tiesības viņš formulēja kā indivīda un sabiedrības īstenotu partnerību, turklāt piemetināja, ka sabiedrība laika gaitā kļūst arvien prasīgāka.²⁶⁹

Vācu vēsturiskās tiesības skolas ģermānistu novirziena redzamākais pārstāvis Oto fon Gērke absolūto īpašuma tiesību jēdzienu uzskatīja par sabiedrībai bīstamu fikciju, kas rada neierobežotības sajūtu. Katras tiesības ietver sevī arī pienākumu un tām ir morālas robežas, līdz ar to nepieciešams morālos īpašuma pienākumus pārvērst par likumiskiem. Tāpēc O. fon Gērke kritizēja 1888. gadā publicēto jaunā civillikuma projektu, jo tas neaizliedza ļaunprātīgu īpašuma izmantošanu.²⁷⁰ Līdzīgi arī Leons Dugi (*Léon Duguit*, 1859–1928) 1912. gadā rakstīja, ka īpašums nav tiesības, bet gan sociāla funkcija.²⁷¹ Tādējādi par primārām viņš atzina nevis kādas sākotnējās tiesības, bet gan katra cilvēka pienākumu pret citiem.²⁷² G. Radbruhs jau 20. gs. konstatēja, ka laika gaitā individuālistiskās īpašuma teorijas, kas bija balstītas uz atziņu, ka individuālais egoisms atrodas mūžīgā līdzsvarā ar vispārējo labumu, pakāpeniski zaudējušas savu izteikti individuālo

²⁶⁶ Фонь-Иеринг, Р. Цель вь Праве. Первый томъ. Санктпетербургъ: Издание Н. В. Муравьева, 1881, с. 380.

²⁶⁷ Ibid, с. 381.

²⁶⁸ Ibid, с. 385.

²⁶⁹ Ibid, с. 386., 387.

²⁷⁰ Dietze, G. Problematik der Menschenrechte. Berlin: Duncker und Humblot, 1995, S. 174.

²⁷¹ Mirow, M. C. The Social-Obligation Norm of Property: Duguit, Hayem, and Othersp. *Florida International University Legal Studies Research Paper Series*, 2010, november, No. 10-60, p. 191. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1662226> [aplūkots 27.12.2012.]

²⁷² Broks, J. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 2004, 318. lpp.

raksturu. Sociālās teorijas, kas atzīst, ka šāda mūžīga harmonija ir ilūzija un ka īpašuma sociālā funkcija nav nošķirama no individuālās, kļūst ietekmīgākas. Līdz ar to tiesības uz privātīpašumu kļūst nosacītas un ierobežotas, tās vairs nav „svētas un neaizskaramas”.²⁷³ Pakāpeniski arī Eiropas valstu tiesībās īpašuma tiesības zaudēja savu neaprobežoto dabu un no izteikti individualizētām tiesībām kļuva par sociāli saistītu tiesību institūtu. Rezultātā tas varēja novest pie tādiem īpašuma tiesību ierobežojumiem, par kuriem atlīdzība netiek piešķirta, attiecīgi sašaurinot to gadījumu loku, kad īpašniekam pienākas atlīdzība par iejaukšanos viņa īpašuma tiesībās.²⁷⁴

Ekspropriācijas institūts atspoguļo konkrētās tiesību sistēmas īpašuma tiesību individuālo un sabiedrisko elementu samēru. 18./19. gs. gaitā pozitīvajās tiesībās nostiprinātais privātīpašuma neaizskaramības princips nenoliedza iespēju atsevišķos gadījumos īpašuma tiesības atsavināt, taču paredzēja valsts pienākumu nodrošināt atlīdzību. Tādējādi absolūta īpašuma tiesību aizsardzība netika attiecināta uz konkrētu objektu, bet gan tikai uz šajā objektā ietvertu mantisko vērtību.²⁷⁵ Savukārt sabiedriskie elementi īpašuma tiesību izpratnē ekspropriācijas institūta kontekstā parādās ekspropriācijas mērķī un atlīdzības jautājumā un izpaužas kā atkāpšanās no pilnas atlīdzības principa. Turklāt īpašuma sociālās saistības nostiprināšana pozitīvajās tiesībās (konstitūcijā) ļauj sašaurināt ekspropriācijas jēdzienu, vienlaikus paplašinot to gadījumu loku, kuros ir pieļaujama bezatlīdzības iejaukšanās privātīpašuma tiesībās. Līdz ar to mainās arī atlīdzināšanas pienākuma pamatojums: tas vairs nav saistīts ar jebkuru valsts iejaukšanos īpašuma tiesībās, bet gan tikai ar tādu, kas no konkrētā īpašnieka prasa sevišķu ieguldījumu, kas savukārt nav savienojams ar vienlīdzības principu. Tādēļ autore secina, ka pienākums garantēt atlīdzību par ekspropriēto īpašumu izriet ne tikai no privātīpašuma tiesību aizskārums (atsavināšanas), bet arī no aizlieguma pieprasīt atsevišķas personas nevienlīdzīgu ieguldījumu. Savukārt pati īpašuma atņemšana var tikt pamatota ar saprātīgu mērķi, kas ir visu tiesību pamatā.

2.2. Ekspropriācija kā valsts varas atribūts

Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām (ekspropriācijas) attaisnojuma un pieļaujamības meklējumi tiesību filozofijā ir cieši saistīti ar jautājumu par valsts varu un valsts kompetenci.

²⁷³ Радбрух, Г. Философия права. Москва: „Международные отношения”, 2004, с. 157.-159.

²⁷⁴ Attiecīgi 20. gs. otrajā pusē vācu tiesībās sašaurinās ekspropriācijas jēdziens, nošķirot to no īpašuma sociālās saistības. Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa 1857. gada „Skābaržu birzs spriedumā” norādīja, ka valsts ierobežojumi raksturojami kā atsavināšana tad, ja tie pārkāpj vienlīdzības principu, kas attiecīgajam indivīdam sabiedrības labā liek nest neatbilstošu upuri. Valsts var īpašumam uzlikt īpašas sociālas saistības, veidojot tās kā juridisku pienākumu. Skat.: Vildbergs, H., Messeršmits, K., Niedre, L. Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 296.-299. lpp.

²⁷⁵ Grimm, D. Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluß der Industrialisierung. Buch: Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. IV. Eigentum un industrielle Entwicklung. Wettbewerbsordnung und Wettbewerbsrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1979, S. 121.

Kārlis Dišlers (1878–1954) valsts varu definē kā tiesisku parādību, kas paredz tiesības dot tiesiskas pavēles un vajadzības gadījumā pielietot tiesiskus līdzekļus to izpildīšanai.²⁷⁶ Reinholds Zipeliuss valsts varu formulē kā valsts varas nesēju spēju ar pilnvaru (viņu kompetences ietvaros) saistoši regulēt izturēšanos sabiedrībā un ar varas līdzekļiem panākt noteikto izturēšanos, ārkārtējā gadījumā pielietojot arī fizisku varu.²⁷⁷ Abās definīcijās redzams, ka valsts varai ir noteiktas robežas – tiesībās noteikta valsts varas kompetence. Taču rodas jautājums, vai arī absolūtā monarhijā augstākās valsts varas nesējs (suverēns) drīkst regulēt padoto izturēšanos tikai kādās noteiktās robežās?

Valsts varas suverenitātes teorijas izstrādātājs Žans Bodēns (*Jean Bodin*, 1530–1596) skaidroja, ka suverenitātei jābūt neatkarīgai kā no iekšējām valstiskām, tā arī no ārējām varām. Tomēr tai vajadzētu būt ierobežotai ar Dieva baušļiem, dabiskajiem likumiem un zināmiem vispārējiem tiesību principiem, tāpat suverenitātei nevajadzētu zaudēt saistību ar līgumiem.²⁷⁸ Tātad valsts varai piemītošā suverenitāte arī absolūtas monarhijas apstākļos nenozīmēja, ka augstākās varas nesējam ir tiesības patvaļīgi atņemt personai piemītošās tiesības. Konstitucionālā valstī, saprotams, ka konstitūcija kalpo par kritēriju, lai nošķirtu patvaļīgu valsts varas rīcību no pamatotas (konstitucionālas). Šajā sakarā jānoskaidro, kas kalpo par kritēriju valsts varas rīcības pareizībai absolūtisma apstākļos. Eiropā šādu kritēriju piedāvāja kristīgie teologi, runājot par valsts rīcības mērķi – vispārējo labumu.²⁷⁹

2.2.1. Viduslaiku izpratne par imperatora varu

Viljams no Okamas (ap 1288–ap 1348) rakstīja, ka imperators nav visu laicīgo lietu kungs tādā izpratnē, ka viņam būtu tiesības ar visām lietām rīkoties pēc savas brīvas gribas. Tomēr viņš savā ziņā ir šo lietu saimnieks, jo var tās izmantot vispārējam labumam, kad vien tas ir svarīgāk par indivīdu interesēm. Taču viņš nedrīkst to darīt patvaļīgi, bet tikai ņemot vērā īpašnieka vainu, vai arī tad, ja tam ir saprātīgs pamatojums, t. i. sabiedrības labumam.²⁸⁰

²⁷⁶ Dišlers, K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 23. lpp.

²⁷⁷ Cipeliuss, R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: Izdevniecība AGB, 1998, 40. lpp.

²⁷⁸ Turpat, 44. lpp.

²⁷⁹ Akvīnas Toms valdnieka rīcības mērķi izvirzīja par kritēriju pareizu valsts pārvaldes formu nošķiršanai no nepareizām. Cilvēks pēc dabas ir sabiedriska būtne, tāpēc viņš dzīvo kopībā ar sev līdzīgajiem, jo tikai kopība var nodrošināt cilvēku savstarpējās vajadzības. Cilvēkiem tāpēc ir arī kopīgs mērķis (labums), kuru nosaka vara. Tātad šis vispārējais labuma konkretizēšanas pienākums ir uzlikts valdniekam □ cilvēkam, kurš, tāpat kā visi pārējie, ir brīvs savā izvēlē starp labo un ļauno. Ja valdnieks par mērķi izvēlas vispārējo labumu, tad viņa valdīšana ir taisnīga, bet, ja viņš izvēlas personīgu mērķi, tad nav. Skat.: Козлихин, И. Ю., Поляков, А. В., Тимошина, Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, Издательство юридического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, с. 124.-125.

²⁸⁰ Kelly, J. M. A Short History of Western Legal Theory. Oxford: Clarendon Press, 1992, p. 152.-153.

Jautājumam par imperatora varas tiesībām attiecībā uz padoto privātīpašumu bija pievērsušies arī glosatori – Mārtiņš (*Martinus*) un Bulgārs (*Bulgarus*).²⁸¹ Viņu viedoklis arī šajā jautājumā bija atšķirīgs. Mārtiņš piedēvēja imperatoram īstenas īpašuma tiesības uz visām lietām un no tās izrietošo rīcības brīvību pār privātpersonu tiesībām. Šāda doktrīna tika pārņemta arī kanoniskajās tiesībās, piedēvējot šādas tiesības pāvestam. Pretēji Mārtiņa viedoklim Bulgārs uzskatīja, ka imperatoram nav nekādu īpašuma tiesību pār padoto privātīpašumu. Tā vietā viņš atzina imperatora augstākās varas tiesības pār privātīpašumu, kas izpaudās kā jurisdikcijas un aizsardzības tiesības. Bulgāra viedoklis laika gaitā guva lielāku atbalstu juristu vidū. No šīs imperatora varas pārākuma idejas tālāk tika atvasinātas ekspropriācijas tiesības, saskaņā ar kurām valsts, kad vien atbilstoši tās nodomam tas bija vajadzīgs, varēja grozīt vai vispār atcelt privātas tiesības.²⁸²

Kā rakstīja O. fon Gērke, viduslaiku tiesību zinātnē bija vispāratzīts, ka augstākā vara var iejaukties jau iegūtās tiesībās laba mērķa vadīta, bet ne patvaļīgi. Kā pietiekams iemesls tika atzīta publiska nepieciešamība, kurai pastāvēt, privātām tiesībām bija jāpiekāpjas sabiedrības priekšā. Vēl bez taisnīga mērķa kā ekspropriācijas attaisnojuma, arvien biežāk izskanēja apgalvojums, ka par sabiedrības labā atsavinātu īpašumu jāmaksā atlīdzība no valsts kases. Tomēr divos gadījumos no šī noteikuma tika pieļauti izņēmumi:

- 1) ja vispārīgs likums attiecās uz visiem indivīdiem vienādā mērā;
- 2) galējās nepieciešamības apstākļos.²⁸³

Ekspropriācijas teoriju tālāk attīstīja arī komentatori (postglosatori), kuri savu uzmanību pievērsa trim jautājumiem:

- 1) kādos gadījumos drīkst īstenot īpašuma atņemšanu;
- 2) vai šajos gadījumos aizskartajām personām ir maksājama atlīdzība;
- 3) vai vēl bez ķeizara un pāvesta arī citām personām ir tiesības uz ekspropriāciju.

Sākotnēji nevaldīja vienprātība jautājumā par taisnīga mērķa esamību kā ekspropriācijas pamatojumu. Vieni uzskatīja, ka tikai ar tautu tiesībām pamatotu tiesību atņemšanas gadījumā nepieciešams taisnīgs mērķis. Savukārt citi sabiedrības labumu atzina par morālu saistību nevis

---

²⁸¹ Sjūzena Reinolds apraksta nostāstu, kas liecina par šo gadījumu. Vācu Svētās Romas impērijas valdnieks Frīdrihs I Barbarosa esot jautājis Mārtiņam un Bulgāram, vai saskaņā ar tiesībām viņš ir visas pasaules valdnieks (*dominus mundi*). Mārtiņš atbildējis apstiprinoši, bet Bulgārs skaidrojis, ka imperatoram nav īpašuma tiesību uz savu padoto īpašumiem (viņš nav *dominus quantum proprietatem*). Tāpēc Frīdrihs savu zirgu esot uzdāvinājis Mārtiņam. Skat.: Reynolds, S. Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010, p. 86.

²⁸² Reynolds, S. Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010, p. 86.; Gierke, O. Political Theories of the Middle Ages. Translated with an Introduction by Frederic William Maitland. Cambridge: University Press, 1913, p. 79.

²⁸³ Gierke, O. Political Theories of the Middle Ages. Translated with an Introduction by Frederic William Maitland. Cambridge: University Press, 1913, p. 80.

juridisku ierobežojumu.²⁸⁴ Komentators Baldus stingri iestājās par nepieciešamību maksāt atlīdzību par valsts atsavināto īpašumu²⁸⁵ un jau 15. gs. šis atlīdzināšanas pienākums kļuva vispāratzīts.²⁸⁶ Pilnvaras iejaukties privātīpašumā un citās privātpersonu tiesībās komentatori uzskatīja par ķeizara un pāvesta *Reservatrecht*²⁸⁷ – majestātes tiesībām, t. i., valdniekam piederošām personīgām tiesībām.²⁸⁸

16. gs. tiesību zinātnē bija nostiprinājušās pamattēzes, ka ikvienu īpašumu var atsavināt tikai taisnīgam mērķim un tikai pret pilnu atlīdzību. Izpratne par ekspropriācijas tiesībām kā ķeizara majestātes tiesībām tika atmesta, tā vietā ekspropriācijas pilnvaras atzīstot katram zemes kungam un arī republikai. G. Meiers kā lielāko sasniegumu 16. gs. ekspropriācijas teorijā atzina šī valststiesiskā institūta nošķiršanu no privāttiesībās, krimināltiesībās un tautu tiesībās pastāvošiem īpašuma atņemšanas pamatojumiem. Tādējādi ekspropriācija tika uzskatīta par valsts varas kompetencē esošām tiesībām, kas paredzēja sabiedrības interešu vārdā piespiest personu atkāpties no sava īpašuma. Tomēr 16. gs. ekspropriācijas pamatprincipi vēl arvien tika atvasināti no romiešu tiesībām, un tikai 17. gs. ekspropriācijai tika meklēts patstāvīgs tiesībfilozofiskais pamatojums.²⁸⁹

Runājot par glosatoru un komentatoru radītajām teorijām, jāpiebilst, ka viņu formulētie ekspropriācijas pamatprincipi tolaik nekļuva par spēkā esošajām tiesībām, jo šo juristu izstrādāto mācību attīstības pakāpe bija augstāka nekā faktiskās attiecības valstī. Tikai pēc vairākiem gadsimtiem ekspropriācijas tiesības kļuva par valsts varas un pārvaldes rekvizītu, bet tad jau vairs nebūs nepieciešams atsaukties uz romiešu tiesībām. Pārejot no viduslaikiem uz jaunajiem laikiem, no feodālas valsts uz centralizētu un vienotu valsts iekārtu, tika radīti nepieciešamie priekšnosacījumi šajās teorijās formulēto pamatprincipu piemērošanai praksē.²⁹⁰ Tādējādi jau 16. gs. tika formulēti ekspropriācijas pamatprincipi, kas vairāk vai mazāk nemainīgā veidā ir palikuši spēkā līdz pat mūsdienām.

---

²⁸⁴ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 97.-98.

²⁸⁵ Atlīdzināšanas pienākumu ekspropriācijas gadījumā Baldus izsecināja no romiešu tiesību priekšrakstiem: kad vergs, kurš ir uzrādījis naudas viltotājus, saņem brīvību, viņa īpašnieks saņem tā vērtības kompensāciju; kad valsts caur svešiem fūriem grib rakt grāvjus, tai ir jāmaksā atlīdzība īpašniekam. Skat.: Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 112.-113.

²⁸⁶ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 124.

²⁸⁷ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 113.

²⁸⁸ Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos. Sast. P. Valters. 2. papildinātais izdevums. Rīga: Divergens, 2001, 85. lpp.

²⁸⁹ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 116., 118.-119.

²⁹⁰ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 125.

2.2.2. Jaunlaiku sākuma teorija par ekspropriāciju – *dominium eminens* teorija

H. Grocijs bija pirmais, kurš formulēja *dominium eminens* (augstākā īpašuma) teoriju.²⁹¹ Lai arī viņš neieviesa neko principiāli jaunu un nebijušu – *dominium eminens* mācība bija balstīta tiesību zinātnes tradīcijās un tā laika juridiskajā praksē,²⁹² Grocija radītā teorija tiek uzskatīta par ekspropriācijas pamatprincipu avotu.²⁹³ Holandiešu jurists ekspropriācijas tiesības saistīja ar karalim piederošām augstākā īpašuma (virsīpašuma) tiesībām (*Obereigentum des Königs*),²⁹⁴ tai pat laikā ierobežojot tās ar dabisko tiesību noteikto valsts varas mērķi – sabiedrības labumu (*publica utilitas*).²⁹⁵

H. Grocijs uzskatīja, ka tiesībām ir divējāda daba: tās var būt privātas un zemākas, kas ir vērstas uz katra indivīda labumu (*ius vulgare*), kā arī augstākas un pārkāpas (*ius eminens*). Proti, tās, kas ir sabiedrībai pār tās locekļiem un viņu īpašumiem vispārējā labuma vārdā. Valdnieka vara ir augstāka par tēva un saimnieka varu, valdniekam ir lielākas tiesības pār savu padoto īpašumiem vispārējā labuma sasniegšanai nekā pašiem īpašniekiem.²⁹⁶ Jau pašā tiesību formulējumā Grocijs ietvēra valsts varas pārkāpuma pamatojumu, proti, tieši rūpes par vispārējo labumu ļauj valsts varas tiesības nostādīt augstāk par privāttiesībām, kuru uzdevums ir aizsargāt tikai katru indivīdu atsevišķi. No minētā var secināt, ka valsts varu primāri leģitimē tās mērķis nevis varas avots.

Grocijs rakstīja, ka valdnieks padoto iegūtās tiesības var atņemt divos veidos: kā sodu vai arī ar augstākā īpašuma tiesībām. Taču pēdējā gadījumā tiesību atņemšanai, vispirms, ir nepieciešama valsts intereses esamība, otrkārt, ja iespējams, jādod atlīdzinājums no kopējās kases

²⁹¹ Vēlāk jēdziens *dominium eminens* jeb *Eminent Domain* tika pārņemts Amerikas Savienoto Valstu tiesībās un vēl arvien tiek lietots kā apzīmējums ekspropriācijas tiesībām. Skat.: Reynolds, S. Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010, p. 94.

²⁹² Reynolds, S. Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010, p. 94.

²⁹³ Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 119.; Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 126; Stoebuck, W. B. A General Theory of Eminent Domain. *Washington Law Review*, Vol. 47, Number 4, August, 1972, p. 559.; Grimm, D. Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluß der Industrialisierung. Buch: Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. IV. Eigentum un industrielle Entwicklung. Wettbewerbsordnung und Wettbewerbsrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1979, S. 121.

²⁹⁴ Šeit jāpiebilst, ka H. Grocija lietotais jēdziens “*dominium*” tiek tulkots dažādi – gan īpašuma nozīmē, gan arī kā sinonīms varas jēdzienam. Krievu valodā šis jēdziens H. Grocija darbā „Par kara un miera tiesībām” tiek tulkots kā „*верховная собственность*” – augstākais īpašums. Angļu valodā dažādos šī darba tulkojumos šo jēdzienu tulko gan kā “*eminent power*”, t. i., augstākā vara, gan arī vienkārši kā “*eminent domain*” – augstākais īpašums. Vācu valodā (J. H. fon Kirhmana 1869. gadā Berlīnē publicētajā tulkojumā) šo H. Grocija jēdzienu tulko kā „*das höchste Obereigentum*”, tātad augstākais virsīpašums. Autore par pareizāku uzskata tulkojumu „augstākais īpašums”, jo tas precīzāk atspoguļo H. Grocija izveidoto teoriju un ļauj atklāt šīs teorijas vēlākos pārveidojumus, kas „*dominium*” aizstāj ar „*imperium*” jēdzienu vai runā par „*ius eminens*”. Jēdziena „*virsīpašums*” lietošana šajā kontekstā nebūtu vēlama, jo latviešu valodā tāpat tiek tulkots arī „*dominium directum*” – virsīpašums lēņu tiesību kontekstā.

²⁹⁵ Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 126.

²⁹⁶ Grotius, H. The Rights of War and Peace, edited and with an Introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. Vol. 1, Book I, Chapter 1, VI. Indianapolis: Liberty Fund, 2005. Pieejams: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1425&chapter=138593&layout=html&Itemid=27 [aplūkots 20.12.2012.]

tam, kurš savas tiesības ir zaudējis.²⁹⁷ Teksta tulkojamos krievu un angļu valodā rakstīts, ka atlīdzība ir maksājama tikai tad, ja tas ir iespējams. Vācu valodas tulkojumā šādas atrunas nav. Maz ticams, ka H. Grocijs būtu domājis, ka atlīdzināšanas pienākums ir fakultatīvs, jo jau 15. gs. juristu vidū šis pienākums bija kļuvis par vispāratzītu, kā arī jau nākamajā grāmatas punktā autors norāda uz nešaubīgi pastāvošu atlīdzināšanas pienākumu.

Atšķirībā no komentatoriem H. Grocijs rakstīja, ka nav nozīmes tam, vai atņemamās tiesības ir iegūtas pamatojoties uz dabiskajām tiesībām vai arī uz valsts iekšējiem likumiem (pozitīvajām tiesībām). Abos gadījumos valdniekam ir vienādas tiesības un ne vienā no gadījumiem padoto tiesības nevar atņemt bez pietiekama pamatojuma. Ja kāds īpašumu vai tiesības ir ieguvis likumīgā ceļā, tad atbilstoši dabiskajām tiesībām tās nedrīkst viņam atņemt bez tiesiska pamatojuma. Ja valdnieks tomēr ir nolēmis to darīt, tad viņam bez šaubām ir arī pienākums atlīdzināt nodarīto zaudējumu, jo viņš rīkojies pretēji padotā īstenajām tiesībām. Augstākā īpašuma tiesībām ir pakļauti tikai padotie, bet uz ārzemniekiem tās neattiecas. Savukārt padoto tiesības ir pakļautas augstākā īpašuma tiesībām tik lielā mērā, kādā tas ir nepieciešams valsts interesēm.²⁹⁸ Tātad H. Grocijs bija formulējis divus būtiskus ekspropriācijas pamatprincipus – vispārējo labumu kā piespiedu atsavināšanas attaisnojumu un mērķi, kā arī valsts atlīdzināšanas pienākumu. Turklāt šie principi vairs netika atvasināti no romiešu tiesību priekšrakstiem, bet gan tika pamatoti ar valsts un privātīpašuma izcelšanās motīviem. Vēlāk netika izteikti iebildumi pret šo divu pamatprincipu atzīšanu, bet kritizēja atsevišķas, citas H. Grocija teorijas tēzes saistībā ar privātīpašuma tiesībfilozofisko pamatojumu un izcelšanos, kā arī lietotos jēdzienus.

Vilhelms Leizers (*Wilhelm Leyser*) savā 1658. gada disertācijā noraidīja H. Grocija lietoto divdomīgo jēdzienu *dominium eminens* un skaidroja, ka īpašums balstās uz indivīda personību, bet par valsts vai suverēna augstākā īpašuma tiesībām nevar būt ne runas. Valstij pieder tikai *imperium* – augstākā valsts vara, kas ietver sevī arī ekspropriācijas tiesības, t. i., pilnvaras atņemt īpašumu vai privāttiesības vispārējam labumam pret atlīdzību.²⁹⁹

---

²⁹⁷ Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично право/Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр “Ладомир”. 1994, с. 378.; Grotius, H. *The Rights of War and Peace*, edited and with an Introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. Vol. 1, Book II, Chapter XIV, VII. Indianapolis: Liberty Fund, 2005. Pieejams: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1947&chapter=121302&layout=html&Itemid=27 [aplūkots 20.12.2012.]; Grotius, H. *Drei Bücher über das Recht des Krieges und Friedens, in welchem das Natur- und Völkerrecht und das Wichtigste aus dem öffentlichen Recht erklärt werden. Aus dem Lateinischen des Urtextes übersetzt, mit erläuternden Anmerkungen und einer Lebensbeschreibung des Verfassers versehen von J. H. v. Kirchmann. Erster Band. Berlin: Verlag von L. Heimann, 1869, S. 452.-453.*

²⁹⁸ Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично право/Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр „Ладомир“. 1994, с. 379.; Grotius, H. *Drei Bücher über das Recht des Krieges und Friedens, in welchem das Natur- und Völkerrecht und das Wichtigste aus dem öffentlichen Recht erklärt werden. Aus dem Lateinischen des Urtextes übersetzt, mit erläuternden Anmerkungen und einer Lebensbeschreibung des Verfassers versehen von J. H. v. Kirchmann. Erster Band. Berlin: Verlag von L. Heimann, 1869, S. 453.*

²⁹⁹ Meyer, G. *Das Recht der Expropriation*. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868, S. 126.-127.; Layer, M. *Prinzipien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 127.;

Jautājumam par augstākās valsts varas tiesībām pār īpašumu pievērsās arī Samuels fon Pufendorfs (*Samuel von Pufendorf*, 1632–1694) publikācijā „Par cilvēka un pilsoņa pienākumu saskaņā ar dabiskajām tiesībām” (1673).³⁰⁰ Tā kā īpašumu pilsoņiem ir dāvājuši valdnieki, pēdējiem ir tiesības lemt par valsts varas tiesībām pār īpašumu. Tāpat arī īpašums, ko pilsoņi ieguvuši paši ar savu darbu vai arī kādā citā ceļā, ir pakļauts trim principiālām tiesībām, kas atvasinātas no valsts dabas un ir nepieciešamas tās mērķu īstenošanai, un pieder valdniekiem:

- 1) pirmā tiesība paredz valdnieku tiesības norādīt pilsoņiem, kādā veidā ir izmantojams viņu īpašums saskaņā ar valsts interesēm vai ņemot vērā īpašuma apmēru un kvalitāti, kā arī citos līdzīgos gadījumos;
- 2) otrā tiesība nosaka valdnieka tiesības atņemt nelielu daļu pilsoņa īpašumu kā nodevu vai nodokli. Valsts pienākums ir aizsargāt pilsoņu dzīvību un mantu, savukārt pilsoņu pienākums ir piedalīties šo mērķu sasniegšanai radīto izdevumu segšanā. Par nekauņu ir uzskatāms tas, kurš vēlas baudīt valsts radītās priekšrocības un aizsardzību, bet negrib dot ieguldījumu vai īpašumu valstij. Tomēr gudriem valdniekiem ir jāpiemērojas pūļa īgnajai un žēlabainajai dabai un jācenšas nodokļus iekasēt, cik vien iespējams nemanāmi, sevišķi ievērojot vienlīdzību un nosakot nevis lielas un unificētas, bet gan mērenas un diferencētas nodokļu likmes;
- 3) trešā tiesība ir *dominium eminens*, kas nosaka, ka valsts vajadzībām neatliekamas nepieciešamības (*urgent necessity*) gadījumā ikviena subjekta īpašums var tikt atņemts un izlietots publiskiem mērķiem, pat tajos gadījumos, ja īpašums ievērojami pārsniedz to proporciju, kas īpašniekam ir jāiegulda valsts izdevumu segšanā. Tādēļ šis papildus ieguldījums ir jāatlīdzina no valsts kases vai citu pilsoņu iemaksām, ciktāl tas ir iespējams.³⁰¹

Būtībā S. fon Pufendorfs runāja par valsts augstākās varas tiesībām, paturot tikai H. Grocija lietoto terminu.³⁰² Taču atšķirībā no H. Grocija vācu jurists nevis vienkārši atzīst valsts pienākumu izmaksāt atlīdzību, bet pamato to ar vienlīdzības principu.

Dominium eminens tiesības savā 1737. gada publikācijā „Publisko tiesību jautājumi” analizēja arī holandiešu jurists Kornēlijs van Binkeršoks (*Cornelius van Bynkershoek*, 1673–1743).³⁰³ Viņš, atsaucoties uz Kristiānu Tomāziju (*Christian Thomasius*), aizrādīja, ka pareizāk būtu runāt par *imperium eminens*, jo valdnieku īstentās tiesības ir atvasinātas no suverēnās varas. Viņš piemin arī Seneku, kurš šīs tiesības dēvēja par *potestas* (vara), skaidrojot, ka imperatoram ir

---

Reynolds, S. Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010, p. 96.-97.

³⁰⁰ von Pufendorf, S. The Two Books on the Duty of Man and Citizen According to the Natural Law. Book II, Chapter XV. Pieejams: http://www.constitution.org/puf/puf-dut_215.htm [aplūkots 20.12.2012.]

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Lamer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 127.; Reynolds, S. Before Eminent Domain. Toward a History of Expropriation of Land for the Common Good. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2010, p. 97.

³⁰³ Bynkershoek, C. Questions of Public Law. Book II, Chapter XV. Pieejams: <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-215.htm> [aplūkots 20.12.2012.]

potestas pār visām lietām, bet *proprietas* (īpašums) attiecas tikai uz indivīdiem.³⁰⁴ Tātad jau 17. gs. beigās 18. gs. sākumā H. Grocija formulētā teorija, nemainot tās pamatprincipu saturu, bija pārveidota par *ius eminens* teoriju, kas ekspropriācijas tiesības atvasināja nevis no valdnieka īpašuma tiesībām, bet gan no valsts augstākās varas tiesībām. Šajā teorijas attīstībā atspoguļojas pāreja no viduslaiku valsts varas tiesiskās izpratnes, kas balstījās uz lēņu tiesību sistēmu, uz jauno laiku juridisko domāšanu, kurā tika atzīta centralizētas augstākā valsts vara jeb suverenitātes ideja.

K. van Binkeršoks uzskatīja, ka taisnīgs valdnieks ierobežo pats savu varu un nebaidās uzklaut arī citu spriedumus par valsts varas robežām. Taču vienprātības nav par to, kuros gadījumos valdnieka rīcība, atņemot īpašumu, ir atzīstama par likumīgu (tiesisku). Holandiešu domātājs atzina, ka īpašuma piespiedu atsavināšanas mērķis var būt gan, kā rakstīja H. Grocijs, sabiedrības labums (*utility*), gan arī, kā uzskatīja S. fon Pufendorfs, nepieciešamība (*necessity*). Praksē valdnieki savas *dominium eminens* tiesības izmantoja gan nepieciešamības gadījumā, gan arī sabiedrības labumam. Šos abus jēdzienus ne vienmēr ir iespējams šķirt, – kas vienam labums, citam var būt jau nepieciešamība. Tāpēc K. van Binkeršoks kā adekvātus ekspropriācijas pamatojumus atzīst abus šos mērķus. Taču labuma jēdziens atzīstams par plašāku nekā nepieciešamība, jo valdnieks tajā var iekļaut arī tādus pasākumus, kas nav absolūti nepieciešami, bet ir noderīgi sabiedrībai. Ja nepieciešamības gadījumā īpašuma atņemšana ir nešaubīgi attaisnojama, neskaidrs ir jautājums par to, cik tālu valdnieks var iejaukties privāttiesībās sabiedrības labuma vārdā. Piemēram, vai sabiedrības labums aptver īpašumu piespiedu atsavināšanu izklaides vai greznuma mērķiem?³⁰⁵ Jebkurā gadījumā lēmuma pieņemšana un adekvāta ekspropriācijas mērķa izvēle ir valdnieka ziņā, kuram vajadzētu spriest kā taisnprātīgam vīram.

K. van Binkeršoks uzsvēra, ka neatkarīgi no izvēlētā mērķa taisnīgums un vienlīdzība prasa, lai īpašnieks saņemtu atlīdzību par atsavināto īpašumu no valsts kases.³⁰⁶ Lai arī holandiešu domātājs nepiedāvāja jaunus principus, kas būtu attiecināmi uz ekspropriācijas tiesībām, viņš ir viens no retajiem, kurš pievērsās ekspropriācijas mērķa saturam, liekot apzināties, ka ne visas valdnieka ieceres var tikt atzītas par pietiekamu attaisnojumu indivīdu īpašumu atņemšanai.

Analizējot *dominium eminens* teoriju un tās attīstību, jāpiemin arī šveiciešu jurista un diplomāta Emeriha de Vatela (*Emmerich de Vattel*, 1714–1767) darbā „Tautu tiesības vai dabisko

³⁰⁴ Bynkershoek, C. Questions of Pulic Law. Book II, Chapter XV. Pieejams: <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-215.htm> [aplūkots 20.12.2012.].

³⁰⁵ K. van Binkeršoks kā piemēru min Oranžas prinča Viljama I (1533–1584) (Spānijas karaļa Filipa II (1527–1598) vārdā) 1574. gadā 6. janvārī izdoto hartu par Leidenes (*Leyden*) Akadēmijas nodibināšanu. Hartā viņš pilnvaroja Leidenes maģistrātu iznīcināt un ieņemt privātmājas, kā arī citus publiskus un privātus īpašumus, kas nepieciešami kā akadēmijas ēku būvniecībai, tā arī dekoratīviem un studentu rekreācijas mērķiem, samaksājot īpašniekiem atlīdzību, kuras apmēru nosaka pilsētas municipalitātes loceklis. Skat.: Bynkershoek, C. Questions of Pulic Law. Book II, Chapter XV. Pieejams: <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-215.htm> [aplūkots 20.12.2012.].

³⁰⁶ Bynkershoek, C. Questions of Pulic Law. Book II, Chapter XV. Pieejams: <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-215.htm> [aplūkots 20.12.2012.].

tiesību principi” atspoguļotie uzskati.³⁰⁷ Politiskā sabiedrībā visās lietās pastāv tiekšanās uz kopienas labumu. Šim mērķim ir pakļauti pilsoņi personīgi, tāpēc to īpašums nevar būt izņēmums. Valsts nespētu pienācīgi pildīt savus uzdevumus, ja laiku pa laikam tai nebūtu tiesību izlietot visu veidu īpašumus, kas ir pakļauti tās varai. E. de Vatel izvirzīja prezumpciju, ka nācija, izveidojot valsti, indivīdiem īpašuma tiesības uz atsevišķām lietām piešķirusi tikai ar šādu atrunu. Sabiedrībai vai suverēnam pieder tiesības, kas paredz iespēju nepieciešamības gadījumā vai sabiedrības drošībai izlietot visu bagātību, kas valstī atrodas. Šādas tiesības sauc par *dominium eminens*, un tās ir daļa no *imperium* vai suverēnās varas.³⁰⁸ Tauta, piešķirot kādam varu, vienlaikus pilnvaro šo subjektu izmantot *dominium eminens* tiesības, ja vien netiek atrunāts pretējais.³⁰⁹ Tātad E. de Vatel ekspropriācijas tiesības vairs nesaista ar valdnieka īpašuma tiesībām (viņš tikai patur H. Grocija ieviesto terminu), bet gan ietver tās suverenitātes jēdzienā, kas nozīmē, ka teorētiski šīs tiesības var piederēt arī citam tiesību subjektam (piemēram, parlamentam), ja vien tauta to ir pilnvarojusi.

Tāpat kā iepriekš minētie juristi, arī E. de Vatel uzskatīja, ka taisnīgums prasa, lai īpašnieks saņemtu atlīdzību no publiskajiem resursiem. Gadījumā, ja valsts kase nav spējīga segt izdevumus, visiem pilsoņiem ir pienākums dot savu ieguldījumu šajā atlīdzināšanā, jo valsts uzturēšana ir visu vienlīdzīgs (vienāds) vai taisnīgi proporcionāls pienākums.³¹⁰ Tāpat kā K. van Binkeršoks, arī E. de Vatel līdās taisnīgumam par atlīdzināšanas pienākuma pamatojumu minēja vienlīdzību. Ja par atņemto īpašumu atlīdzība netiktu piešķirta, tiktu pārkāpts vienlīdzības princips, jo bijušais īpašnieks būtu spiests valsts mērķu sasniegšanā sniegt lielāku ieguldījumu nekā pārējie, bet tas savukārt vairs nebūtu taisnīgi.

Dominium eminens teorijā redzama cita pieeja ekspropriācijas pamatošanai. Izejas pozīcija ir valsts vara nevis indivīda īpašuma tiesības. Mazāka uzmanība tiek pievērsta īpašuma tiesību izcelšanās apstākļiem vai to pastāvēšanas nosacījumiem, vai mērķim. Līdz ar to mazsvarīgs ir jautājums, vai īpašuma tiesību iegūšana un pastāvēšana ir taisnīga vai nē. Priekšplānā tiek izvirzīta valsts un tās uzdevums darboties sabiedrības interesēs. Attiecīgi šī teorija attaisno īpašuma tiesību aizskārumus neatkarīgi no pašu īpašuma tiesību pamatojuma.

Jāsecina, ka *dominium eminens* teorija attaisnoja un pamatoja valsts varas tiesības piespiedu kārtā atņemt privātīpašumu, bet atlīdzības princips vēl netika uztverts kā šādas iejaukšanās

---

³⁰⁷ de Vattel, E. *The Law of Nations or Principles of the Law of Nature*. A new edition, revised, corrected and enriched with many valuable Notes never before translated into English. London: G. G. and J. Robinson, 1797.

³⁰⁸ E. de Vatel "imperium" definēja kā tiesības dot saistošas pavēles visās zemes vietās, kas pieder nācijai. Skat.: de Vattel, E. *The Law of Nations or Principles of the Law of Nature*. A new edition, revised, corrected and enriched with many valuable Notes never before translated into English. London: G.G. and J. Robinson, 1797, p. 113.

³⁰⁹ Ibid, p. 112.

³¹⁰ Ibid.

neatņemama sastāvdaļa.³¹¹ Attaisnojot pašu privātīpašuma atņemšanu, ekspropriācijas tiesības faktiski kļuva neierobežotas, jo arī valsts varai nebija nekādu juridisku robežu. Dabiskajās tiesības balstītais ekspropriācijas mērķis – vispārējais labums absolūtā un arī policejiskā valstī drīzāk pastāvēja kā ētisks ieteikums nevis faktisks un tiesisks ierobežojums.³¹² Situācija mainījās, sākot ar 18. gs. otro pusi/19. gs. sākumu līdz ar tiesību kodifikācijas vilni, kad privāttiesības tika fiksētas civilkodeksos, savukārt svarīgākās valsts tiesību normas – satversmēs/konstitūcijās. Tikai tad vienā tiesību institūtā tika savienotas tiesības sabiedrības labumam atsavināt privātpersonām piederošu īpašumu ar valsts pienākumu izmaksāt atlīdzību par šādu īpašuma atņemšanu.

---

³¹¹ Stein, L. Innere Verwaltungslehre. Drittes Hauptgebiet. Die wirtschaftliche Verwaltung (Volkswirtschaftspflege). Erster Theil. Die Entwährung. Stuttgart: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1868, S. 302.

³¹² Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 131.-132.

3. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) institūts Krievijas impērijā

19. gs. Krievijā privātīpašuma neaizskaramības princips bija salīdzinoši nesens ievadums tiesību sistēmā. Pats jēdziens „īpašums” (*собственность*) Krievijas tiesībās pirmo reizi lietots Katrīnas II valdīšanas laikā. Pirms šī perioda krievu valodā pat nebija termina īpašuma jēdziena apzīmēšanai. Lietas piederība vairumā gadījumu tika apzīmēta atkarībā no tās iegūšanas veida – pirkums, pūrs, mantojums u. tml. 18. gs. Rietumeiropā dominējošās apgaismības laika dabisko tiesību koncepcijas ietekmē arī Krievijas tiesībās tika pārņemta ideja par īpašumu kā svētu un neatsavināmu dabisko tiesību.³¹³ Līdz ar to Krievijā nostiprinājās privātīpašuma neaizskaramības princips, kas sava absolūtā un individuālā rakstura dēļ ne vienmēr bija atbilstošs valsts kopējām interesēm. Lai šo pretrunu novērstu, tika izstrādāts ekspropriācijas tiesiskais regulējums.

3.1. Ekspropriācijas tiesiskā regulējuma pirmsākumi

Ekspropriācijas pamatprincipi Krievijas impērijā juridiski pirmo reizi tika formulēti imperatores Katrīnas II 1767. gada 30. jūlija norādījumā.³¹⁴ Tas noteica, ka gadījumos, ja vispārējam labumam nepieciešama privātpersonai piederoša zeme, nedrīkst rīkoties ar valsts likuma bardzību. Šajā gadījumā jātriemfē civiltiesiskajam likumam, kas ar mātišķu skatienu katru pilsoni uzlūko kā veselu sabiedrību. Ja kopējais labums prasa, lai privātpersonai piederošais zemes gabals tiktu atsavināts, tai par nodarītajiem zaudējumiem jāsaņem gandarījums. Šis Katrīnas II norādījums, kurā burtiski pārņemts fragments no Š. L. de Monteskjē darba „Par likumu garu”,³¹⁵ apliecina imperatores kā apgaismotā monarha slavu³¹⁶ un atklāj dabisko tiesību doktrīnas ietekmi. Rezultātā, Krievijā jau 18. gs. tika likti pamati tam, lai atzītu īpašnieka tiesības uz atlīdzību par ekspropriēto īpašumu.

1810. gada 1. janvārī imperatora Aleksandra I izdotajā manifestā „Par Valsts padomes nodibināšanu”³¹⁷ tika noteikts, kādu kategoriju valsts lietas pirms iesniegšanas imperatoram

³¹³ Владимирский – Буданов, М. Ф. Обзор истории русского права. Москва: Издательский дом «Территория Будущего», 2005, с. 677-678.; Шершеневич, Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Восьмое издание. С.-Петербург: Издание Бр. Башмаковых, 1910, с. 258.

³¹⁴ Генераль-Прокурорский Наказ при Комиссии о составлении проекта нового Уложения, по которому и Маршалу поступать. I Полн. собр. зак. – т. XVIII - № 12.950.

³¹⁵ Montesquieu, C. The Spirit of Laws. Book XXVI, 15. Pieejams: http://www.constitution.org/cm/sol_26.htm#015 [aplūkots 22.01.2010.].

³¹⁶ Meļķis, E., Millers, V. Garlība Merķeļa politiskie uzskati. Rīga: Izdevniecība „Liesma”, 1972, 90. lpp.

³¹⁷ Образование Государственного Совета. I Полн. собр. зак. – т. XXXI - № 24064.

iesniedzamas izskatīšanai Valsts padomē.³¹⁸ Minētā manifesta 29. paragrāfa devītais punkts paredzēja, ka lietas par atlīdzības piešķiršanu privātpersonām par īpašuma atņemšanu valsts vajadzībām vispirms iesniedzamas izskatīšanā Valsts padomē, savukārt pēc tam nododamas imperatoram lietas galīgai izlemšanai un apstiprināšanai.

Tātad jau pirms ekspropriācijas kārtības detalizēta regulējuma izveides normatīvajos aktos bija nostiprināti divi ekspropriācijas pamatprincipi: 1) indivīdam par sabiedriskam labumam atsavināto īpašumu pienākas atlīdzība; 2) lēmums par īpašuma piespiedu atsavināšanu ir augstākās valsts varas – imperatora kompetencē. Valsts padomes iesaistīšana ekspropriācijas lietu izskatīšanā saistāma ar Aleksandra I īstenotajām valsts aparāta un likumdošanas procesa reformām, kuru mērķis bija pakāpeniska valdīšanas veida pārkārtošana uz stingru un pastāvīgu likumu pamatiem, virzoties uz tiesiskas valsts principiem. Tomēr šīs reformas nevar uzskatīt par centieniem izveidot konstitucionālu monarhiju, jo to mērķis tomēr bija izveidot „īstenu”, t. i., neierobežotu monarhiju.³¹⁹ Tiesiska valsts nevar tikt pilnībā identificēta ar konstitucionālu valsti. G. Radbruhs rakstīja, ka valsts, kurā darbojas administratīvās tiesības, proti, valsts un padoto attiecības ir pakļautas likuma prasībām, nevis balstītas uz valsts pārvaldes mērķtiecības apsvērumiem, parasti ir pretnostatāma policejiskai valstij un uzskatāma par tiesisku.³²⁰ Tātad Krievijas impērijas tiesību sistēmā bija spēkā vismaz viens tiesiskas valsts princips, proti, valsts pārvaldes (izpildvaras) pakļautība likumam.

Atlīdzības principa idejisko bāzi veidoja imperatores Katrīnas II minētajā norādījumā formulētais privātpašuma neaizskaramības princips, savukārt Krievijas impērijas kā absolūtas monarhijas valsts uzbūve sekmēja centralizētu lēmumu pieņemšanu ekspropriācijas procesā. Jautājumi par atlīdzības noteikšanu sākotnēji tika risināti konkrētu gadījumu ietvaros 1809., 1821. un 1830. gadā.

1809. gada 31. martā imperatora Aleksandra I pavēlē Senātam (*именный, данный Сенату*) „Par tauvas joslas ierīkošanu Tihvinas kanālā”³²¹ tika noteikts, ka visas zemes, kas no īpašniekiem pāries tauvas joslas ierīkošanai, aizvietošanas ar citām, līdzvērtīgām zemēm tajā pat gubernā vai

³¹⁸ Valsts padome tika izveidota 1810. gadā un darbojās kā imperatora padomdevēj institūcija. Padomes priekšsēdētājs bija pats imperators vai viņa iecelta persona no padomes locekļu vidus. Valsts padome bija iedalīta četros departamentos, un pie tās darbojās arī valsts kanceleja. Lietas tika izskatītas atsevišķos departamentos vai kopsapulcē, lēmumu pieņemot ar balsu vairākumu. Kopsapulces lēmumus apstiprināja imperators. Valsts padomes kompetencē ietilpa gan likumprojektu izskatīšana, gan citu imperatoram piekritīgu lēmumu projektu apspriešana pirms to iesniegšanas imperatoram galīgā lēmuma pieņemšanai. Valsts padomes kompetencē bija arī likumprojektu par nekustamā īpašuma ekspropriāciju un atlīdzības apmēra noteikšanas apspriešana. Skat.: Всемирная история государства и права: Энциклопедический словарь. Под ред. А.В. Крутских. Москва: ИНФРА-М, 2001, с.93-94. Skat. arī: Градовский, А.Д. Начала русского государственного права. Том II. Органы управления. С.-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1876, § 32-§44.

³¹⁹ Российское законодательство X – XX веков. Том 6. Законодательство первой половины XIX века. Москва: Юридическая литература, 1988, с. 78.

³²⁰ Радбрух, Г. Введение в науку права. Разрешенный автором перевод. со второго переработанного издания М. М. Островской и И. З. Штейнберга; со вступительной статьей Б. Кистьяковского. Москва: Труд, 1915, с. 93.

³²¹ I Полн. собр. зак. – т. XXX - № 23553.

arī par zemi ir jāsamaksā naudā. Atkarībā no atsavināmās zemes lieluma nosakāma atbilstoša atlīdzība, kas jāiesniedz imperatoram apstiprināšanai.

1821. gada 14. jūnijā imperators Aleksandrs I apstiprināja Ministru Komitejas nolikumu ar pievienotām Tieslietu ministra atsevišķajām domām „Par gandarījuma noteikšanu īpašniekiem par viņu īpašuma pārņemšanu valsts īpašumā”.³²² Ministru Komiteja bija izskatījusi Satiksmes ceļu galvenā direktora rakstu par tirgotāja atraitnes un viņas dēlam Koņkovam piederošu dzirnavu uz Okas upes pirkšanu ar mērķi ierīkot kuģošanai nepieciešamo rezervuāru. Direktors uzskatīja, ka dzirnavas jāpārņem valsts īpašumā kuģošanas nodrošināšanai, taču Koņkovi par savu īpašumu prasot nesamērīgi augstu cenu. Ministru Komiteja nolēma pārņemt Koņkovu īpašumu Satiksmes ceļu resora pārziņā un atbilstoši vērtējumam izmaksāt atlīdzību. Lai novērtēšana būtu nevainojama (*безобидна*) un taisnīga, tā bija veicama īpašai komisijai, kura šajā gadījumā sastāvēja no Orlovas civilgubernatora kā priekšsēdētāja un četriem locekļiem: divus iecēla Satiksmes ceļu priekšniecība un divus izvēlējās paši īpašnieki. Vērtējums vispirms bija iesniedzams gubernatoram, tālāk Satiksmes ceļu galvenajam direktoram, kurš, pievienojot savus apsvērumus, iesniedza to Ministru Komitejā, lai vēlāk saņemtu imperatora apstiprinājumu.

Ministru komiteja, pamatojot šādas kārtības piemērotību, norādīja, ka Krievijas likumos visos gadījumos tiek atzīta privātīpašuma neaizskaramība, tomēr esot bijuši un nākotnē vēl var rasties gadījumi, kuros privātīpašums atsavināms kādai valsts vai sabiedriskai vajadzībai, samaksājot īpašniekam par to pienācīgu atlīdzību. Tādēļ Ministru Komiteja lūdza imperatoru Aleksandru I izdot pavēli par likumprojekta izstrādi, kas noteiktu, kādām vajadzībām un kādā veidā var tikt atņemts privātīpašums. Tostarp tika norādīts, ka šāds likums nepieciešams ne tikai nākotnē paredzamo gadījumu risināšanai un vienveidīgas pieejas nodrošināšanai valdības darbā, bet arī privātpersonu pasargāšanai no nepareizas vai ļaunprātīgas valsts iestāžu rīcības. Turklāt šādi noteikumi pastāvēt arī citās valstīs.³²³

Šādam komitejas lēmumam nepiekrita Tieslietu ministrs, Kara ministrs un viceadmirālis A. S. Šiškovs. Imperators Aleksandrs I, izskatot komitejas lēmumu un pievienotās Tieslietu ministra atsevišķās domas, piekrita Tieslietu ministra viedoklim. Koņkovu dzirnavu atsavināšanas lietā imperators akceptēja Ministru komitejas lēmumu, taču noraidīja lūgumu par atsevišķa likumprojekta izstrādi, kas regulētu kārtību, kādā būtu veicama īpašumu piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskajām vajadzībām. Paskaidrojot savu lēmumu, imperators norādīja, ka nesatricināmas ir visām kārtām dāvātās un apstiprinātās tiesības, šādi gadījumi neesot ikdienišķo

³²² Высочайше утвержденное положение Комитета Министровъ. «О назначении владельцамъ удовлетворения за отбираемую у нихъ въ казну собственность». I Полн. собр. зак. – т. XXXVII - № 28646.

³²³ Ekspropriācijas pamatprincipi šajā laikā bija ietverti vairāku Eiropas valstu normatīvajos tiesību aktos, piemēram, 1789. gada Cilvēka un pilsoņu tiesību deklarācijā, 1794. gada Prūsijas Vispārējās zemes tiesībās, Francijas 1804. gada *Code Civil* un 1811. gada Austrijas civillikumā (ABGB). Savukārt pirmais apkopojošais un vispārīgais ekspropriācijai veltītais likums Eiropā bija Francijas 1810. gada 8. marta ekspropriācijas likums.

lietu skaitā, un vēlams, lai tādi rastos pēc iespējas retāk. Tā kā šādi gadījumi līdzinās galējās nepieciešamības izraisītiem pasākumiem un ir uzskatāmi par ārkārtējiem, par tiem jālemj patvaldības varai ar atsevišķām pavēlēm. Šādu imperatora viedokli, ņemot vērā rūpniecisko revolūciju (industrializāciju), kas noritēja Rietumeiropā un bija gaidāma arī Krievijā, nevar nosaukt par apdomīgu. Cerēt uz ekspropriācijas lietu skaita samazināšanos, kā to vēlāk pierādīja arī prakse, nebija tālredzīgi. Turklāt vispārīgas ekspropriācijas kārtības noteikšana radītu lielāku tiesisko drošību. Proti, noteiktie privātīpašuma neaizskaramības principa ierobežojumi būtu samērīgi un visiem vienlīdzīgi, jo likums tomēr ir stabilāks tiesiskās vienlīdzības garants nekā imperatora persona.

1830. gada 9. decembrī imperators Nikolajs I apstiprināja Ministru komitejas nolikumu „Par valsts īpašumā pārņemama privātīpašuma novērtēšanu”.³²⁴ Lieta bija par 150 kvadrātsu zemes atsavināšanas ceļa būvniecībai atlīdzināšanu kolēģijas padomniekam³²⁵ Osipovam. Osipovs par ceļam atsavināto zemi pieprasīja atlīdzību 10 000 rubļu apmērā, kuru Ministru Komiteja atzina par pārmērīgi lielu un piedāvāja noteikt atlīdzību 1200 rubļu apmērā. Nolikums noteica, ka par iestādes piedāvāto atlīdzības apmēru bija jāsaņem īpašnieka atsauksme. Ja īpašnieks noteiktajai atlīdzībai nepiekrīt, veidojama komisija, kura sastāvēs no Sanktpēterburgas civilgubernatora kā priekšsēdētāja un četriem locekļiem: divus ieceļ Satiksmes ceļu priekšniecība un divus izvēlas pats īpašnieks. Tālākā lietas virzība noteikta tāda pati kā jau pieminētajā Koņkovu dzirnavu atsavināšanas gadījumā. Tomēr Osipova gadījumā ekspropriācijas kārtībā tika ieviesta papildus prasība – pieprasīt atsauksmi no īpašnieka par Satiksmes ceļu resora piedāvāto atlīdzības summu. Ja īpašnieks tai piekrīt, summas izmaksai jāsaņem imperatora apstiprinājums. Atsauksmes pieprasīšanas mērķis visticamāk bija darīt īpašniekam zināmu, ka piedāvātā summa vairs nav apspriežama (paaugstināma) un īpašnieks var izvēlēties, vai saņemt piedāvāto summu labprātīgi vai turpināt lietas virzību, veicot novērtēšanu procedūru.

Šie atsevišķie ekspropriācijas gadījumi kalpoja par pamatu pirmajam 1932. gadā ieviestajam vispārīgajam ekspropriācijas tiesiskajam regulējumam Krievijas impērijā.

3.2. Vispārīgais ekspropriācijas tiesiskais regulējums

Veicot Krievijas impērijā spēkā esošo civiltiesību apkopošanu, privātīpašuma neaizskaramības princips tika ietverts 1832. gadā izdotajā Krievijas impērijas likumu kopojumā –

---

³²⁴ II Полн. собр. зак. – т. V - № 4173.

³²⁵ Saskaņā ar 1722. gada 24. janvārī apstiprināto Krievijas impērijas armijas, civilo un galma amatu pakāpju tabulu jeb t. s. Rangu tabulu „kolēģijas padomnieks” bija VI pakāpes civilā dienesta pakāpe, kas atbilda armijas pulkveža un flotes kapteiņa I rangam. I Полн. собр. зак. – т. VI - № 3890.

Krievijas Civillikumā, kura 353. pants noteica: „Tā kā pēc vispārējā likuma nevienam bez tiesas nevar tikt atņemtas viņam piederošās tiesības, jebkurš īpašuma zaudējums un personisks aizskārums, no vienas puses, uzliek pienākumu, bet, no otras puses, rada tiesības pieprasīt atlīdzību.”³²⁶ Par šī tiesiskā noteikuma avotiem tika norādīti daudz senāki tiesību akti – 1716. gada 30. marta Kara ustavs (№ 3006), 1720. gada 13. janvāra Jūras ustavs (№ 3485) un 1787. gada 21. aprīļa manifests „Par divkaujām” (№ 16535).

Ekspropriācijas institūtam Krievijas Civillikuma 1832.gada izdevumā tika veltīti tikai trīs panti: 354., 355. un 356. p. Tie iekļauti Krievijas Civillikuma II grāmatas „Vispārīgie noteikumi par kārtību, kādā iegūst un nostiprina īpašuma tiesības” II daļas „Par dažādu uz īpašumu attiecināmu tiesību esamību un izplatību” VI nodaļā „Par tiesībām uz atlīdzību par nodarīto kaitējumu īpašumam vai personiskiem aizskārumiem” (*О праве вознаграждения за ущербы по имуществам и за обиды личные*).³²⁷ VI nodaļa bija iedalīta trīs apakšnodaļās: „Par sabiedrisku atlīdzinājumu”, „Par privātu atlīdzinājumu” un „Par personiskiem aizskārumiem”. Sākot ar 1832. gada Krievijas Civillikuma izdevumu, ekspropriācijas institūts formāli tika saistīts ar tiesībām uz zaudējumu atlīdzību (kā saistības, kas izceļas uz likuma pamata), nevis ar vienu no īpašuma tiesību izbeigšanās gadījumiem, kā tas bija Baltijas Vietējo civillikumu kopojumā. Ekspropriācijas institūts ir komplekss un saskaras kā ar lietu un saistību tiesībām, tā ar publiskām tiesībām valsts tiesību izpratnē. M. Venecianovs atbilstoši 19. gs. valdošajam viedoklim tiesības prasīt atlīdzību par atsavināto īpašumu uzskatīja par privāttiesiska rakstura prasību, kas pieskaitāma pie saistību tiesībām.³²⁸ Taču galvenais elements ekspropriācijas institūtā ir attiecināms uz lietu tiesībām, proti, īpašuma tiesību pāreja no privātpersonas valstij. Tāpēc arī vairāki 19. gs. krievu civilisti – N. Ļ. Djuvernuā³²⁹, K. N. Annenkovs³³⁰, G. F. Šeršeņevics³³¹ un V. I. Sinaiskis³³² izvirzīja tēzi, ka ekspropriācija pēc būtības ir viens no īpašuma tiesību izbeigšanās gadījumiem. Diskusija Krievijas juristu vidū par to, vai ekspropriācija būtu iekļaujama saistību tiesību daļā vai pie lietu tiesībām, nav bijusi. Turklāt Krievijas Civillikuma IV grāmata, kas bija veltīta saistību tiesībām, regulēja tikai no līgumiem cēlušās saistības. Proti, likumā tieši netika formulēts, ka

³²⁶ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 28.

³²⁷ Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Часть первая. Санктпетербург: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1832, с. 83-84.

³²⁸ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 65.

³²⁹ Дювернуа, Н. Л. Пособие къ лекциямъ по гражданскому праву. Часть особенная. Выпуск первый. (Права вещныя. Право авторское и промышленное). С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1899, с. 192.

³³⁰ Анненков, К. Система русскаго гражданского права. Второе издание, пересмотренное и дополненное. Том II. Права вещныя. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1900, с. 290.

³³¹ Шершеневич, Г. Ф. Учебник русскаго гражданского права. Восьмое издание. С.-Петербург: Издание Бр. Башмаковых, 1910, с. 310.

³³² Синайский, В. И. Русское гражданское право. Выпуск I. Общая часть. Вещное право. Авторское право. Издание второе, исправленное и дополненное. Киевъ: Типо-Литография «Прогресс», 1917, с. 182.

saistības varētu rasties arī uz kādiem citiem pamatiem, kaut gan no likuma teksta bija secināms pretējais. Semjons Pahmans (*Семён Викентьевич Пахман*, 1825–1910), iztīrējot šo jautājumu, atsaucās uz K. A. Nevolinu (1806 – 1855), kurš esot atzinis tikai divu veidu saistību rašanās pamatus: privātu gribu un likumu. S. Pahmans tālāk secināja, ka delikts kā saistību rašanās pamats atsevišķi netika izdalīts, jo jebkura neatļauta darbība ir likuma pārkāpums, savukārt tieši likums uzliek par pienākumu dot atlīdzinājumu cietušajai personai.³³³ Šāda saistību tiesību izpratne un ar to saistītā Krievijas Civillikuma struktūra ļāva izvairīties no diskusijas, vai valstij vispār ir tiesības piespiedu kārtā atsavināt privātīpašumu, proti, vai ekspropriācija pati par sevi būtu vai nebūtu uzskatāma par neatļautu darbību. Piemēram, 17. gs. Holandē bija sastopams viedoklis, ka atlīdzība par piespiedu kārtā atsavināto īpašumu nav maksājama, jo sabiedrisko vajadzību apmierināšana nav uzskatāma par tiesību pārkāpumu.³³⁴ Krievijā 18. un 19. gs. vairs netika diskutēts, vai valstij ir vai nav tiesības piespiedu kārtā atsavināt īpašumus un kādu mērķu sasniegšanai tas būtu pieļaujams. Tāpat bija skaidrs, ka īpašniekam par atsavināto īpašumu pienākas atlīdzība. Turklāt, tā kā saistību tiesību sadaļa regulēja tikai no līgumiem radušās saistības, ekspropriācijas regulējums tika ietverts īpašuma tiesību sadaļā līdzās citām tiesībām, kas izriet no īpašuma aizskārumiem.

Krievijas Civillikuma 1832. gada izdevums noteica, ka gadījumos, kad privāts nekustamais īpašums ir nepieciešams sabiedriskam labumam vai lietošanai, tā īpašniekam piešķirama atbilstoša (*приличное*) atlīdzība (354. p.). Tātad likums noteica ekspropriācijas objekta ierobežojumus, proti, piespiedu atsavināšanai valsts vai sabiedriskām vajadzībām varēja pakļaut tikai nekustamas lietas. Tādējādi par ekspropriācijas objektu tika atzītas tikai īpašumtiesības uz kādu zemes gabalu.³³⁵ Vairāki juristi ir atzinuši, ka ekspropriācija kā īpašuma tiesību atsavināšana varētu tikt attiecināta arī uz kustamām lietām, taču parasti tas netiekot darīts vairāku iemeslu dēļ. Atsaucoties uz K. Grīnhutu, M. Venecianovs uzskatīja, ka praksē kustamu lietu ekspropriācijai nebūtu nozīmes, jo īpašnieks varētu šo lietu iznīcināt vai noslēpt, izvairoties no piespiedu atsavināšanas. Valstij nepieciešamo kustamu lietu iegūšana ārkārtējos apstākļos nav uzskatāma par ekspropriāciju, bet gan izriet no valsts galējās nepieciešamības tiesībām (*Notrecht*). Par galējās nepieciešamības gadījumiem varētu uzskatīt maizes atsavināšanu bada laikā, zirgu atsavināšanu armijas vajadzībām vai lopu atsavināšanu mēra laikā. Kustamas lietas par ekspropriācijas objektu nav uzskatāmas arī tāpēc, ka tās bez jebkāda zaudējuma nodarīšanas pasākuma īstenošanai var tikt atvietotas ar citām tādas pat šķiras lietām. Priekšmeta neatvietojamību vai absolūtu nepieciešamību var norādīt tikai tā atrašanās vieta, kā tas ir nekustamo īpašumu gadījumā. Atsavināmās īpašuma tiesības ietver sevī gan zemes virsmu, tai skaitā arī augu segu (piemēram, mežus) un ēkas, gan arī zemes slāņus zem

³³³ Пахман, С.В. История кодификации гражданского права. Москва: Издательство «Зерцало», 2004, с. 496.

³³⁴ Bynkershoek, C. Questions of Public Law. Book II, Chapter XV. Pieejams: <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-215.htm> [aplūkots 20.12.2012.]

³³⁵ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 15.

tās.³³⁶ Līdzīgi arī V. Rolands uzsver, ka ir neiespējami ekspropriēt tikai zemes virsmu, jo vispārējie tiesību noteikumi paredz, ka līdz ar īpašuma tiesībām uz zemes virsmu pāriet arī tiesības uz zemes slāņiem, kas atrodas zem tās.³³⁷

Ekspropriācijai tika pakļauti visi nekustamie īpašumi neatkarīgi no tā, kam tie pieder, tai skaitā arī valsts un baznīcas īpašumi. M. Venecianovs pareizi atzīmēja, ka valsts īpašums ekspropriācijai varēja tikt pakļauts tādēļ, ka ne vienmēr sabiedrībai derīgo pasākumu īstenoja pati valsts, līdz ar to ne vienmēr veidojās, atsevišķu juristu par absurdu nosaukta, situācija, kurā piespiešana tika īstenojama valstij pašai pret sevi.³³⁸ Visbiežāk šādos gadījumos ekspropriācija netika izmantota, proti, valsts īpašums tika nodots pasākuma īstenošanai rīcībā uz kāda cita tiesiskā pamata (piemēram, nododot zemi koncesijā, kā tas Krievijas impērijā tika praktizēts dzelzceļu gadījumā). Baznīcas īpašumu atsavināšana varēja tikt apskatīta no diviem aspektiem: kā tiesību rīkoties ar lietu izpaušmes akts (pārdošana, ieķīlāšana, dāvināšana, maiņa) vai arī kā privāttiesību ierobežojumus vispārējā labuma vārdā – ekspropriācija un sekularizācija. No Bizantijas impērijas pārņemot baznīcu tiesību avotus, arī Krievijas baznīcā nostiprinājās baznīcas īpašumu neaizskaramības princips, taču šis princips paredzēja arī atkāpes. Kopš 15. gs. Krievijā vairākkārt tikusi īstenojama baznīcas īpašumu sekularizācija, taču 19. gs. baznīcas zemju sekularizācija tika atļauta tikai valsts vai sabiedrisko vajadzību apmierināšanai. Atsavināšanas un atlīdzības noteikšanas kārtība tika noteikta tāda pati kā gadījumos, ja bija atsavināma valsts zeme.³³⁹ Krievijas Civillikuma 1842. gada redakcijas 505. pants noteica, ka gadījumos, kuros valsts vai sabiedriskam labumam ir nepieciešama baznīcai piederoša zeme, atlīdzība par atsavināto īpašumu nosakāma vispārējā kārtībā.³⁴⁰

Attiecībā uz īpašniekam pienākošos atlīdzību jānorāda, ka tāpat kā 1832. gada Krievijas Civillikuma izdevumā arī vēlākajās Krievijas Civillikuma 1842. gada (488. pants) un 1857. gada redakcijās (575. pants)³⁴¹ tika definēts, ka īpašniekam par ekspropriēto īpašumu pienākas atbilstoša (*приличное*) atlīdzība. M. Venecianovs rakstīja, ka saskaņā ar vispārējo kārtību par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu pienācās pilna un iepriekšēja atlīdzība (*полное и*

³³⁶ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 44-45.; Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 73-74.

³³⁷ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 17.

³³⁸ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 47.

³³⁹ Высоцкий, К. Церковно – имущественное право по русскому законодательству. Журнал гражданского и уголовного права. Издание С-Петербургского Юридического Общества. Годь семнадцатый. 1887. Книга первая. Январь. С.-Петербург: Типография Правительствующаго Сената, 1887, с. 108., 112., 124.

³⁴⁰ Законы Гражданские и Межевые. Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Издание 1842. года. Часть первая и вторая. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.

³⁴¹ Законы Гражданские. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1857 года. Том десятый. Часть I. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857, с. 111.

предварительное вознаграждение).³⁴² Var piekrist M. Venecianova apgalvojumam, ka atlīdzībai bija jābūt iepriekšējai, t. i., valstij vai sabiedrībai nepieciešamā pasākuma īstenotājs atsavināto īpašumu bija tiesīgs pārņemt tikai pēc tam, kad tika pieņemts lēmums par atlīdzības apmēru. Krievijas Civillikuma 1887. gada un vēlākajās redakcijās³⁴³ tika lietots termins „taisnīga un atbilstoša atlīdzība” (*справедливое и приличное*), taču nekas netika minēts par atlīdzības piešķiršanu „tai pat laikā”. Domājams, šāda atlīdzības formulējuma grozīšana bija saistāma ar vēlmi izveidot pietiekami elastīgu tiesisko regulējumu, jo 19. gs. otrajā pusē radās nepieciešamība izņēmuma kārtā atsevišķos gadījumos atteikties no iepriekšējas atlīdzības principa par labu tautsaimniecības interesēm (sevišķi dzelzceļa būvniecības gadījumos), izmaksājot atlīdzību tikai pēc īpašuma pārņemšanas.

Strīdīgs bija arī jautājums, vai likumā paredzētā atlīdzība bija uzskatāma par „pilnu”. Tiesību zinātnē bija atzīts, ka atlīdzības apmēra noteikšanas pamatprincipa mērķis bija nodrošināt atsavinātā nekustamā īpašuma īpašniekam tādu mantisko stāvokli, kāds būtu līdzvērtīgs viņa iepriekšējam mantiskajam stāvoklim.³⁴⁴ Publisko interešu vārdā valsts varēja prasīt tikai konkrēta īpašuma atsavināšanu, nevis privātpersonai piederošas mantas atņemšanu.³⁴⁵ Līdz ar to atlīdzībai bija jābūt identiskai ar starpību starp personas mantisko stāvokli pirms un pēc nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas. Atlīdzībai bija jābūt arī pietiekamai, lai bijušais īpašnieks ar tās palīdzību spētu iegūt visas tās tiesības un ienākumus, kas viņam tika atņemti ekspropriācijas rezultātā vispārējā labuma vārdā. M. Venecianovs skaidroja: „Ja atlīdzība nesasniedz šādu apmēru un bijušā īpašnieka mantība tiek samazināta, viņam ir jānes neattaisnojams upuris, no kura ir atbrīvoti viņa līdzpilsoņi.”³⁴⁶ V. Rolands uzsvēra, ka ar atsavinātā īpašuma pilnas vērtības ierēķināšanu atlīdzības summā vien nepietiek, nepieciešams atlīdzināt arī tos zaudējumus, kas radīti bijušajam īpašniekam ekspropriācijas rezultātā.³⁴⁷ Lai arī Krievijas Civillikumā nebija noteikts, ka atlīdzības summā būtu ierēķināmi arī ekspropriācijas rezultātā nodarītie zaudējumi, praksē tas tika darīts. To apliecina arī virkne Valsts padomes lēmumu, kuros norādīts, ka novērtēšanas procesā atklātu zaudējumu

---

³⁴² Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 29.

³⁴³ Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1887. года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1887, с. 89.; Полный сводъ законовъ Российской империи. Все 16 томовъ со всеми относящимся къ нимъ Продолжениями и съ дополнительными узаконениями по 1. Ноября 1910. года. Книга 2. Томы IX-XVI. С.-Петербургъ: Издание юридического книжного магазина И.И.Зубкова подъ фирмою „Законоведение“, 1911, с. 828.

³⁴⁴ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 55.

³⁴⁵ Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. // Zeitschrift für Rechtswissenschaft, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 105.

³⁴⁶ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 76.

³⁴⁷ Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 55.

novēršanas vai atlīdzināšanas pienākums gulstas uz uzņēmēju (pasākuma īstenotāju).³⁴⁸ Līdz ar to var secināt, ka Krievijas tiesībās bija paredzēts pilnas atlīdzības princips.

Atbilstoši Krievijas Civillikuma 1932. gada redakcijai atlīdzības apmēru noteica pats īpašnieks. Atlīdzību varēja noteikt kā naudā, tā arī apmaiņā pret citu līdzvērtīgu īpašumu. Ja īpašnieka noteiktā atlīdzība izrādītos pārmērīgi augsta, tās apmēru noteica novērtēšanas ceļā (355. p.). Likuma 356. pants noteica, kādā kārtībā veicama novērtēšana tiem īpašumiem, kas pāriet Satiksmes ceļu resoram. Satiksmes ceļu resoram (*ведомство*) pirms plānoto darbu iesniegšanas jāapzina būvei nepieciešamie nekustamie īpašumi un jāievāc atsauksmes no to īpašniekiem. Pēc tam, pamatojoties uz ievāktajām ziņām, Satiksmes ceļu Galvenā pārvalde noteica atlīdzības apmēru, kādu uzskatīja par pietiekamu, un paziņoja to īpašniekiem. Ja īpašnieki piedāvātajam piekrita, tās izmaksāšanai bija jāsaņem imperatora atļauja. Bet, ja īpašnieki pieprasīja lielāku atlīdzību, īpašuma un jauno valsts būvju uzcelšanas rezultātā nodarīto zaudējumu novērtēšanai izveidojama īpaša komisija. Par komisijas priekšsēdētāju bija iecelams civilais gubernators. Komisija sastāvēja no četriem locekļiem, no kuriem divus iecēla Satiksmes ceļu priekšniecība (*Начальство Путей Сообщения*), bet divus izvēlējās pats īpašnieks.

Krievijas Civillikuma 1832. gada izdevumā ietvertais ekspropriācijas tiesiskais regulējums bija veidots kazuistiski. Tas izskaidrojams ar imperatora konceptuālo nostādni Krievijas impērijas likumu kopojuma sastādīšanā, proti, veidot to kā visu spēkā esošo likumu apkopojumu bez grozījumu un papildinājumu izdarīšanas. Turklāt vismaz šajā gadījumā kazuistisku pieeju veicināja arī absolūtā monarhija kā valsts forma. Valsts varas tiesības visā to apjomā piederēja imperatoram. Nebija pārvaldes jomas, kas nebūtu pakļauta viņa patvaldībai. Turklāt paralēli likumdošanas tiesībām Krievijas impērijā bija noteikti arī tādi jautājumi, kas pat ar likumu spēku nedrīkstēja tikt deleģēti padotajām institūcijām, jo tie bija uzskatāmi par valsts virsvadības būtiskiem atribūtiem. Ņemot vērā teritoriālās virsvadības principu un privātpersonu tiesību ierobežošanu, tiesības uz privātpašuma atsavināšanu sabiedrības labā tika atzītas tikai augstākajai valsts varai.³⁴⁹

---

³⁴⁸ Сводъ действующихъ постановлений объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственнаго Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905, с. 17.

³⁴⁹ Градовский, А. Д. Начала русского государственного права. Том I. О государственном устройстве. Москва: Издательство „Зерцало“, 2006, с.143.,148.-149.

3.2.1. 1833. gada 7. jūnija ekspropriācijas likums

1833. gada 7. jūnijā imperators Nikolajs I izdeva vārda pavēli „Par atlīdzināšanas noteikumiem privātpersonām par valsts un sabiedriskām vajadzībām atsavināto īpašumu”.³⁵⁰ Pavēles ievadā imperators Nikolajs I norādīja, ka līdz šim nav bijis vispārīgu un pastāvīgu noteikumu par atlīdzības piešķiršanu privātpersonām par valsts vai sabiedriskām vajadzībām atsavinātu īpašumu, tādēļ šādas lietas tikušas risinātas dažādi. Lai novērstu šī apstākļa dēļ radušās neērtības, imperators, piekrītot Valsts padomes uzskatam, nolemj noteikt vispārīgu kārtību privāta nekustamā īpašuma atsavināšanai valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Tātad – tikai 12 gadus vēlāk imperatoram Nikolajam I nācās atzīt sava priekšgājēja Aleksandra I viedokli par grozāmu, jo, pieaugot ekspropriācijas lietu skaitam, nepieciešamība pēc plašāka tiesiska regulējuma šajā jautājumā kļuva arvien izteiktāka. Turklāt par paraugu varēja kalpot arī Francija, kur pēc Napoleona I iniciatīvas jau 1810. gada 8. martā tika pieņemts piespiedu atsavināšanas likums.

1833. gada likums sastāvēja no 14 pantiem. Tajā pirmo reizi kaut nedaudz, bet tika konkretizēts valsts vai sabiedriskā labuma jēdziens, norādot arī tos pasākumus, kuru dēļ bija pieļaujama ekspropriācija: sauszemes un ūdens satiksmes ceļu ierīkošana, nepieciešamu valsts un sabiedrisko ēku būvēšana un līdzīgas vajadzības (1. p.). Lai arī likumā ietvertais uzskaitījums nebija izsmelošs, tas definēja praksē biežāk sastopamos gadījumus, kad radās nepieciešamība pēc privātīpašuma piespiedu atsavināšanas. Specifiskākos gadījumos imperators pats varēja izlemt, vai iecerētais pasākums atbilst valsts vai sabiedriskā labuma jēdzienam. Ja imperators piekrita, ka attiecīgā pasākuma īstenošanai nepieciešams atsavināt personas privātīpašumu, attiecīgās priekšniecības uzdevums bija nodibināt sakarus ar īpašnieku, lai noskaidrotu viņa prasīto cenu. Sekojoši, ņemot vērā īpašuma vērtību, noteikt savu cenu un iesniegt lietu tālāk imperatoram izlemšanai (2. p.).

Likums, nosakot īpašuma vērtībai atbilstošu cenu, noteica pienākumu vadīties pēc vispārējiem īpašuma novērtēšanas noteikumiem (3. p.). Šie vispārējie noteikumi bija ietverti 1832. gada 25. jūnijā apstiprinātajā nolikumā „Par kārtību, kādā apraksta, novērtē un publiski pārdod īpašumus”.³⁵¹ Uz ekspropriācijas lietām attiecināmie panti (100.-107.) noteica, kā veicama īpašuma novērtēšana publiskai pārdošanai. Novērtēšana bija balstīta uz aprēķiniem par ienākumiem no atsavināmā nekustamā īpašuma.

³⁵⁰ Именной, данный Сенату „О правилах вознаграждения частных лиц за имущества их, отходящая на Государственное или общественное употребление.” II Полн. собр. зак. – т. VIII - № 6249.

³⁵¹ II Полн. собр. зак. – т. VII - № 5464.

Ja cena tika atzīta par atbilstošu īpašuma vērtībai, tika atļauta pirkuma līguma noslēgšana. Pirkuma cena bija samaksājama nekavējoties līdz ar pirkuma slēgšanu (4. p.). Ja prasītā cena tika atzīta par nesamērīgu, bija veicama īpašuma novērtēšana (5. p.).

1833. gada likums īpašuma novērtēšanai paredzēja vairākas atšķirības salīdzinājumā ar iepriekš veidotajām novērtēšanas komisijām (6. p.). Pilsētās komisiju veidoja no pilsētas novērtētājiem (*городские ценовщики*), un tās priekšsēdētājs bija Kara ģenerālgubernators (galvaspilsētās) vai civilgubernators (guberņu pilsētās), vai policmeistars (apriņķa pilsētās). Pilsētās komisijas sastāvā ietilpa pilsētas galva (ja atsavināmais īpašums piederēja tirgotāju vai sīkpilsoņu (*мещане*) kārtas personai vai personām bez noteiktas kārtas piederības (*разночинцы*)) vai apriņķa muižniecības priekšnieks (ja atsavināmais īpašums piederēja muižniekam) un guberņas arhitekts. Likumā bija noteikts, ka tur, kur nav pilsētas galvas, viņa vietā komisijā apstiprināms vecākais no rātes locekļiem. Savukārt, ja nav apriņķa priekšnieka, viņa vietā liekams apriņķa tiesnesis, bet arhitekta vietā – guberņas vai apriņķa zemes mērnieks (*землемерь*). Apriņķos komisiju veidoja no tuvāko līdzīgo īpašumu īpašniekiem, un tās priekšsēdētājs bija apriņķa priekšnieks vai apriņķa tiesnesis, ja pirmā nebija. Komisijas sastāvā ietilpa viens loceklis no apriņķa un viens no zemes tiesas.

Tātad 1833. gada likums paredzēja diferencētu komisijas sastāvu atkarībā no tā, vai īpašums atradās pilsētā vai apriņķī, un atkarībā no īpašnieka kārtas piederības. Tāpat likums vairs neparedzēja īpašnieka tiesības izvēlēties komisijas locekļus. Atsevišķi būtu pētāms jautājums, vai pārstāvji no īpašnieka kārtas sekmīgi aizstāvēja viņa intereses. Taču jebkurā gadījumā šādas komisijas izveidošana nozīmēja to, ka jautājuma izlemšanu par atlīdzības apmēru pilnībā tika nodota administratīvai varai, turklāt administratīvā kārtībā, tādējādi izslēdzot iespēju tiesas ceļā kontrolēt komisijas darbības likumību.

Komisijai, veicot īpašuma novērtēšanu, bija jāievēro tie paši vispārīgie noteikumi, kas regulēja īpašuma novērtēšanu publiskai pārdošanai. Tātad, viena un tā pati novērtēšanas kārtība tika attiecināta kā uz pasākuma īstenotāju (attiecīgo priekšniecību), tā uz šo īpašo komisiju. Jautājums – vai šādā gadījumā, ja novērtēšanas pamatprincipi ir noteikti vieni un tie paši, ir iespējams nonākt pie atšķirīgas summas, un, ja ir, tad kāpēc? Proti, īpašuma cenas noteikšana, vadoties pēc identiskiem noteikumiem, nedeva garantu pietiekami objektīva novērtējuma veikšanai, un gala lēmums visticamāk bija atkarīgs no vērtēšanā iesaistītajām personām.

Likums paredzēja, ka novērtēšana vienmēr veicama paša īpašnieka, viņa pilnvarotās personas vai īpašuma pārvaldnieka klātbūtnē, un īpašniekam tūlīt pat ir jāpaziņo novērtēšanas rezultāts. Papildus mutiskiem paskaidrojumiem īpašniekam īpašuma novērtējums bija jāizsniedz rakstiski, par kuru viņš astoņu dienu laikā varēja izteikt piezīmes. Komisija savukārt šīs piezīmes

izskatīja, un, ja uzskatīja tās par pamatotām, varēja veikt pārvērtēšanu. Pēc pārvērtēšanas pabeigšanas vai pēc izteikto piezīmju noraidīšanas komisija argumentētu lēmumu nosūtīja tālāk uz attiecīgo ministriju vai Galveno pārvaldi. Ja īpašums atradās apriņķī vai apriņķa pilsētā, komisijas lēmumam bija jāpievieno arī civilgubernatora viedoklis. Pēc lietas izskatīšanas attiecīgajā ministrijā vai pārvaldē lieta bija iesniedzama Valsts padomē, no kurienes tā tika virzīta imperatoram apstiprināšanai.

Pēc galīgā lēmuma pieņemšanas no finanšu resursiem, kas bija paredzēti attiecīgajiem darbiem, vērtēšanā noteiktā atlīdzība tiek izmaksāta nekavējoties, papildus izmaksājot arī atlīdzības piekto daļu kā zaudējumu atlīdzību. Savukārt īpašums pārgāja attiecīgajam resoram, kas pasākumu īstenoja. Ja īpašums bija apgrūtināts ar valsts vai privātiem prasījumiem vai parādiem, atlīdzības summa bija nosūtāma guberņas valdei, lai tā to atdotu tam, kam pēc likuma pienākas.

Jau gadu vēlāk likumdevējam nācās sniegt skaidrojumus, kāpēc īpašniekam būtu piešķirama piektā daļa no atlīdzības apmēra kā zaudējumu kompensācija.³⁵² Valsts padome savā skaidrojumā par 1833. gada likuma 13. pantu,³⁵³ kuru 1834. gada 4. augustā apstiprināja imperators Nikolajs I, norādīja, ka šī papildus summa līdz pat piektās daļas apmērā piešķirama tikai tajos gadījumos, ja īpašnieka prasītā cena un noteiktā atlīdzība atšķiras. Taču kopējā izmaksājamā summa nekādā gadījumā nedrīkst pārsniegt īpašnieka pieprasīto summu.

Tātad, jau no paša sākuma veidojot ekspropriācijas tiesisko regulējumu, bija skaidrs, ka piespiedu atsavināšanas gadījumā īpašniekam pienākas atlīdzība, kas atbilstu īpašuma vērtībai, kā arī taisnīgums prasa, lai tiktu atlīdzināti zaudējumi, kas ir saistīti ar šo atsavināšanas aktu. Tāpat šāda regulējuma ieviešana norāda uz to, ka īpašnieka prasītā cena bieži vien bija ievērojami lielāka nekā komisijas noteiktā. Tiesību zinātnes ietvaros nevar noteikt, vai šo summu atšķirības bija ekonomiski pamatotas. Jau pieminētajā Koņkovu dzirnavu atsavināšanas gadījumā 1821. gadā imperators norādīja, ka īpašnieks, „izmantojot gadījumu, necienot vispārējo labumu, pūlas par pārmērīgu cenu paturēt dzirnavas sev”.³⁵⁴ Likums nenoteica, pēc kādiem kritērijiem īpašniekam būtu jāvadās, nosakot savu cenu. Domājams, ka šis 1833. gadā ieviestais pants par iespēju saņemt papildus atlīdzību nerisināja īpašniekus nosaukt saprātīgu un pamatotu summu, tādējādi izslēdzot iespēju saņemt papildus 20 procentus no komisijas noteiktās atlīdzības summas. Tāpat papildus atlīdzības par zaudējumiem apmēra ierobežojums varēja nonākt pretrunā ar pilnas atlīdzības principu gadījumos, ja reālie ekspropriācijas rezultātā radītie zaudējumi pārsniedza piekto daļu no īpašuma vērtības. Īstenais slepenpadomnieks Vasīlijs Salovs norādīja, ka šādā veidā novērtēšanas

³⁵²Prakse ierobežot ekspropriācijas rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas apmēru bija arī citās Eiropas valstīs. Piemēram, Bavārijas ekspropriācijas likums paredzēja, ka šāda zaudējumu atlīdzība nevar pārsniegt 30 % no īpašuma novērtējuma. Skat.: Layer, M. *Principien des Enteignungsrechtes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902, S. 517.

³⁵³ II Полн. собр. зак. – т. IX - № 7328.

³⁵⁴ I Полн. собр. зак. – т. XXXVII - № 28646.

komisijas tika atbrīvotas no pienākuma novērtēt nodarītos zaudējumus un tām bija jānosaka tikai atsavinātā īpašuma vērtība. Savukārt īpašnieki nebija ieinteresēti labprātīgi vienoties par atlīdzības apmēru, jo tādejādi zaudēja jau tā ierobežoto iespēju saņemt zaudējumu atlīdzību.³⁵⁵

Visi iepriekš aprakstītie tiesību akti tika inkorporēti 1842. gada Krievijas Civillikuma izdevumā,³⁵⁶ kā rezultātā ekspropriācijas tiesiskajā regulējumā bija vērojams tiesību normu kvantitatīvs „lēciens” – ekspropriācijai veltīto pantu skaits pieauga sešas reizes un tie bija jau 18 panti. Tika izstrādāta arvien detalizētāka kārtība lietu virzībai ekspropriācijas gadījumos, kā arī sīkāk regulēta novērtēšanas kārtība.

Novērtēšana bija veicama saskaņā ar noteikumiem, kas attiecās uz īpašumu publisku pārdošanu (ietverti Krievijas Civillikuma VII grāmatā), ņemot vērā vietējos apstākļus, piemēram:

- 1) vai atsavināmā zeme ir tieši tā īpašuma daļa, kas dod ienākumus, vai arī, gluži pretēji, nenes nekādus ienākumus, bet nozīmē tikai kopējās platības samazināšanu;
- 2) vai zemes atsavināšana nozīmē tikai no šī gabala gūto ienākumu atņemšanu vai arī attiecīgā gabala atņemšana samazina atlikušās zemes ienesīgumu vai padara to pat par nederīgu;
- 3) vai no ēkas tiek atsavināta tāda daļa, kas ir ērti nodalāma un tikai attiecīgi samazina ienākumus, vai arī atsavināmās daļas nodalīšanai nepieciešama visas ēkas nojaukšana, kā arī – vai atsavināšanai ir pakļaujamas citas pie ēkas pieskaitāmas būves;
- 4) vai atsavināmā ēka dod patstāvīgus ienākumus (piemēram, dzīvojamā māja vai bodīte) vai arī tā uzskatāma par galvenās ēkas piederumu (piemēram, šķūnis vai pagrabs), kas tikai ietekmē kopējos ienākumus;
- 5) vai zemes nes atsevišķus ienākumus neatkarīgi no ēkām vai nē.

Likumā (496. p.) arī bija formulēts, ka:

- 1) nosakot atlīdzību pēc īpašuma ienesīguma, ierēķina ienākumus no zemes un būvēm;
- 2) novērtējot zemes un būvju daļas pēc to ienesīguma, no atlīdzības attiecīgi tiek atskaitīti izdevumi, kas saistīti ar atsavināmām zemes un būvju daļām;
- 3) gadījumos, kad nav iespējams noteikt ienākumus, novērtēšanas veicama pēc vietējiem apstākļiem un labumiem.

---

³⁵⁵ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1902, с. 76.

³⁵⁶ Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Издание 1842. года. Часть первая и вторая. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.

Krievijas Civillikuma 1857. gada redakcijā³⁵⁷ lielā mērā bija pārņemts iepriekšējā – 1842. gada izdevuma regulējums. Mainīta bija pantu numerācija, izdarīti papildinājumi attiecībā uz novērtēšanas komisiju sastāvu, iekļauta jauna tiesību norma par atlīdzības apmēra noteikšanas kārtību, savukārt divi panti papildināti ar piezīmēm (*примечание*).

Novērtēšanas komisijas sastāvā galvaspilsētās bez jau iepriekšnoteiktajām amatpersonām bija iekļaujams arī vietējā apgabala Satiksmes ceļu pārvaldes noteikts tehniķis (582. pants). Šīs nelielās izmaiņas komisijas sastāvā skaidrojamas ar to, ka 1854. gada 7. jūlijā tika apstiprināts jauns normatīvais akts (nolikums), kas regulēja ceļu būves pārraudzību guberņās un apgabalos.³⁵⁸

Jauns noteikums bija ietverts attiecībā arī uz kara resora un Galvenās Ceļu satiksmes un publisko ēku pārvaldes īstenotajiem pasākumiem nepieciešamo privātīpašumu aprakstīšanu un novērtēšanu. Aprakstīšana un novērtēšana bija veicama attiecīgā resora t. s. deputāta (pārstāvja) klātbūtnē, kura pienākums bija vērot, vai novērtētāji rīkojas pareizi, un likumpārkāpuma gadījumā nekavējoties ziņot vietējai priekšniecībai, kā arī tai institūcijai, kas viņu iecēlusi par deputātu. Turklāt deputātam savs viedoklis par noteikumu pārkāpumiem bija jāiekļauj arī novērtēšanas aktos. Pārbaudot deputāta izteikto iebildumu pamatotību, vietējai priekšniecībai bija pienākums nodrošināt, lai komisija rīkotos likumīgi (583. p.). Šādas jaunas tiesību normas ieviešana liecina par problēmām nodrošināt novērtēšanas komisiju darbības likumību jau 19. gs. pirmajā pusē, radot iespēju izšķērdēt publiskos resursus, kas atvēlēti sabiedriski nozīmīgam pasākumam.

Principiāli jauns bija Krievijas Civillikuma 1857. gada redakcijā iekļautais noteikums, ka gadījumos, ja atlīdzības summa nepārsniedz 3000 rubļu un minētā summa ir šim mērķim asignēta, kā arī īpašnieks ir piekritis novērtēšanas komisijas sniegtajam novērtējumam, lieta ir pabeidzama ar ministru vai galveno pārvaldnieku apstiprinājumu (589. p.). Visos pārējos gadījumos tika saglabāta agrākā kārtība: lieta iesniedzama izskatīšanai Valsts padomē un pēc tam imperatoram apstiprināšanai. Analizējot šo jauno noteikumu, jānoskaidro, vai tiesības noteikt atlīdzības apmēru varēja tikt deleģētas. Kā jau iepriekš norādīts, tiesības uz privātīpašuma atsavināšanu sabiedrības labā tika atzītas tikai augstākajai valsts varai, tātad tiesības lemt par ekspropriāciju bija imperatora varas atribūts. Šīs tiesības deleģētas netika, jo lēmumu par sabiedriskam pasākumam nepieciešamā īpašuma atsavināšanu vēl arvien bija tiesīgs pieņemt tikai imperators. Tāpat arī par atlīdzības apmēru šajā gadījumā imperators jau bija lēmis, noteiktam mērķim asignējot noteiktu naudas summu. Strīda neesamība starp īpašnieku un attiecīgo resoru kā priekšnosacījums atlīdzības apmēra noteikšanas deleģēšanai neskāra arī imperatora tiesības noteikt privātpersonu tiesību ierobežojumus. Tātad šī jaunā tiesību norma bija pilnībā saskaņota ar esošo tiesību sistēmu.

³⁵⁷ Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1857 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857.

³⁵⁸ II Полн. собр. зак. – т. XXIX - № 28405.

Jaunā tiesību norma tika pieņemta 1852. gada 28. janvārī, kad imperators apstiprināja Valsts padomes uzskatu (*мнение*) „Par civilās pārvaldes lietvedības un sarakstes saīsināšanu”.³⁵⁹ Valsts padome šajā tiesību aktā vērsa visu ministru un galveno pārvaldnieku uzmanību uz to, ka pakāpeniska lietu skaita samazināšana ir galvenā labi iekārtotas ministrijas pazīme. Viņu pienākums esot pastāvīgi meklēt ceļus sarakstes mazināšanai viņu kompetencē esošajās lietās, kā arī rūpēties, lai tas notiktu arī viņiem padotajās pārvaldes iestādēs gubernās un apgabalos. Tāpēc Valsts padome bija izstrādājusi un imperators apstiprinājis civilās pārvaldes lietvedību regulējošo likumu un noteikumu grozījumu projektu. Tādējādi tika mēģināts paaugstināt arī ekspropriācijas regulējošo tiesību normu efektivitāti. Krievijā centralizētās pārvaldes modelis ekspropriācijas regulējumā izpaudās arī tādējādi, ka katrā ekspropriācijas lietā imperatora akceptu bija nepieciešams saņemt divas reizes – vispirms lemjot, vai konkrētais īpašums ir nepieciešams kāda valstij vai sabiedrībai nozīmīga pasākuma īstenošanai, un pēc tam lemjot par īpašniekam pienākošās atlīdzības apmēru. 19. gs gaitā, it īpaši 90. gados ekspropriācijas lietu skaits ievērojami pieauga. Taču lēmumus par visiem nepieciešamajiem nekustamajiem īpašumiem visā Krievijas impērijā pieņēma tikai viena persona – imperators. Kā vēlāk, 1903. gadā, savā ziņojumā konstatēja Satiksmes ceļu ministrija, neizskatītās ekspropriācijas lietas uzkrājās, savukārt atlīdzība par jau atņemto īpašumu tika izmaksāta tikai četrus līdz piecus gadus vēlāk. Turklāt par laiku no īpašuma atsavināšanas līdz atlīdzības izmaksai īpašniekam pienācās papildus 6% gadā. Rezultātā, vidēji katrā ekspropriācijas gadījumā izdevumi pieauga par 24–30%.³⁶⁰ Nolūkā paaugstināt tiesību efektivitāti jau 1852. gadā galīgā lēmuma pieņemšana par atlīdzības apmēru atsevišķos gadījumos tika deleģēta ministram vai galvenās pārvaldes vadītājam. Taču problēma ar pārāk ilgo lietvedību ekspropriācijas gadījumos tomēr netika atrisināta.

1860., 1872. gadā ekspropriācijas noteikumi tika papildināti ar sevišķiem noteikumiem, kas attiecās uz tiem nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumiem, kas tika veikti dzelzceļa vajadzībām. Sevišķā ekspropriācijas kārtība tiks aplūkota atsevišķā apakšnodaļā.

Nepieciešamība pēc ekspropriācijas tiesiskā regulējuma grozījumiem un labojumiem tika konstatēta jau 1857. gadā, kad bijušais Viņa Augstības Imperatora kancelejas (*Собственная Его Императорского Величества канцелярия*) II nodaļas galvenais pārvaldnieks grāfs Dmitrijs N. Bludovs (1785–1864) Valsts padomē iesniedza jauna ekspropriācijas likuma projektu, kas tā arī netika apstiprināts. Izskatot atsevišķu ekspropriācijas lietu, II nodaļa 1871. gadā atkal pievērsās sabiedriskam labumam nepieciešama īpašuma atsavināšanas tiesiskā regulējuma pārskatīšanai, izdarīja tajā dažas praksei nepieciešamās izmaiņas un iesniedza tās Valsts padomē izskatīšanai.

³⁵⁹ II Полн. собр. зак. – т. XXVII - № 25944.

³⁶⁰ Представление Министерства путей сообщения 1903г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имущества, временное занятие их и установление права участия в пользовании ими; б) За убытки, причиненные при изысканияхъ./Корректурный экз./ В. v.: b. i., 1903, с. 25.

Taču arī šis projekts netika apstiprināts likumdošanas kārtībā.³⁶¹ 1874. gadā imperators izveidoja īpašu komisiju, par kuras priekšsēdētāju tika noteikts valsts sekretārs kņazs Oboļenskis. Komisija izstrādāja jaunu ekspropriācijas likuma projektu, kas 1887. gada pavasarī tika izskatīts Valsts padomē, un jau 19. maijā saņēma imperatora apstiprinājumu.³⁶²

3.2.2. 1887. gada 19. maija ekspropriācijas likums

1887. gada 19. maijā pieņemtais likums par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām³⁶³ pēc būtības lielā mērā bija visu iepriekš izdoto normatīvo aktu apkopojums ar atsevišķiem jauniem papildinājumiem. Ekspropriācijas regulējums tika papildināts ar atpakaļpirkuma tiesībām, kuras bijušais īpašnieks varēja izlietot 10 gadu laikā pēc īpašuma atsavināšanas, ja iecerētais pasākums netika īstenots vai ticis izbeigts. Pavisam jauna bija tikai likuma trešā nodaļa „Par atlīdzību par īpašumu pagaidu nodošanu lietošanā (ieņemšanu) un par līdzdalības tiesību noteikšanu svešā nekustamā īpašumā” (*О вознаграждении за временное занятие имущества и за участие в пользовании чужимъ недвижимымъ имуществомъ*).

Ar šo likumu jaunā redakcijā tika izteikts Krievijas Civillikuma 575. pants, kas tagad noteica: „Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana, tāpat kā īslaicīga to ieņemšana vai līdzdalības tiesību noteikšanu tajos, kad tas nepieciešams kādam valsts vai sabiedriskam labumam, pieļaujama ne citādi, kā tikai par taisnīgu un atbilstošu atlīdzību.” Tātad no likuma formulējuma, pirmkārt, bija izņemta norāde uz iepriekšēju atlīdzību, otrkārt, tas papildināts ar jēdzienu „taisnīga atlīdzība”. Valsts padome vairākos savos lēmumos norādīja, ka ekspropriācija būtu īstenojama tikai galējos gadījumos, kad nav iespējams citādā veidā īstenot valsts vai sabiedriskajam labumam paredzēto pasākumu.³⁶⁴

Attiecībā par Valsts padomes lēmumu juridisko dabu, jānorāda, ka Valsts padomes lēmumi var tikt uzskatīti par autentiskās tulkošanas rezultātu. Saskaņā ar 1810. gada 1. janvārī izdoto Valsts padomes pamatlikumu III pantu neviens likums, nolikums vai lēmums nevar stāties spēkā bez imperatora apstiprinājuma.³⁶⁵ Šī norma noteica Valsts padomes statusa pamatprincipu – pilnīga

³⁶¹ Пахман, С. В. История кодификации гражданского права. Москва: Издательство „Зерцало”, 2004, с. 500.

³⁶² Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 30.-31.

³⁶³ III Полн. собр. зак. – т. VII - № 4470.

³⁶⁴ Сводъ действующих постановлений объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905, с. 3.

³⁶⁵ I Полн. собр. зак. – т. XXXI - № 24064.

atkarība no imperatora.³⁶⁶ Līdz ar to visi Valsts padomes lēmumi tika pieņemti likumdošanas kārtībā un to spēkā esamība bija atkarīga no likumdevēja, t. i., imperatora. Valsts padomes pieņemtā un imperatora apstiprinātā tiesību akta individuālais raksturs nedod pietiekamu pamatu šādā aktā sniegto interpretāciju uzskatīt par kauzālu, jo tai ir tāds pat spēks kā likumam un tā neattiecas tikai uz vienu konkrētu gadījumu.

Saskaņā ar 1887. gada likumu nekustamo īpašuma piespiedu kārtā atsavināt varēja tikai ar augstākās varas – imperatora atsevišķu pavēli (576. p.). Lēmumu projektus imperatoram varēja iesniegt attiecīgie ministri un galveno pārvalžu vadītāji, vispirms iesniedzot tos Valsts padomei.³⁶⁷ Minētajā lēmuma projektā bija jāpamato, kādu sabiedriski nozīmīgu pasākumu īstenošanai nepieciešams piespiedu kārtā atsavināt vai ierobežot tiesības uz konkrēto nekustamo īpašumu. Arī, ja tika prasīta atkāpe no vispārējās piespiedu atsavināšanas kārtības, šāda nepieciešamība bija jāpamato. Tātad ar šo likumu tika pieļauta iespēja, ka sevišķā atsavināšanas kārtība var tikt piemērota ne tikai dzelzceļa vajadzībām, bet arī jebkurā citā situācijā, ja vien tam ir pietiekams pamatojums.

Par valsts vēlmi iegūt kādu privātīpašumu īpašnieks varēja arī uzzināt tikai pēc imperatora lēmuma pieņemšanas par attiecīgā īpašuma atsavināšanu. Atlīdzība par atsavināto īpašumu bija nosakāma naudā vai, labprātīgi vienojoties, apmaiņā pret citu līdzvērtīgu nekustamo īpašumu (578. p.). Ja īpašnieks spēja vienoties ar valsts varas pārstāvjiem par atlīdzības apmēru, likums paredzēja, ka slēdzams pirkuma līgums (579. p.). Pretējā gadījumā, tika turpināta ekspropriācijas procedūra – uzsākta atsavināmā īpašuma aprakstīšana un novērtēšana (*опись и оценка*) (580. p.).

Aprakstīšana līdzās novērtēšanai bija pieminēta jau Krievijas Civillikuma 1857. gada redakcijā, taču tikai šajā likumā pirmo reizi bija ietverta norma, kas noteica, ka aprakstīšanu veic vietējās policijas amatpersona divu vai trīs liecinieku (no kaimiņos esošo īpašnieku vidus) klātbūtnē. Uz aprakstīšanu bija uzaicināms īpašnieks vai viņa pilnvarotā persona, kuram tika likts ierasties sešu mēnešu laikā kopš pavēstes saņemšanas. Ja noteiktajā termiņā īpašnieks neieradās, aprakstīšana bija veicama bez viņa klātbūtnes. Attiecībā uz pašu aprakstīšanas kārtību likumā bija ietverta norāde uz civilprocesa nolikumu (581. p.). Aprakstīšana bija nepieciešama arī tādēļ, lai

---

³⁶⁶ Российское законодательство X–XX веков. Том 6. Законодательство первой половины века XIX. Ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О.Н.Чистяков. Москва: Юридическая литература, 1988, с. 82.

³⁶⁷ Galvenās pārvaldes savā kompetencē un tiesībās tika pielīdzinātas ministrijām un veidoja vienotu centralizētu valsts administrāciju. Skat.: Градовский, А. Начала русского государственного права. Том II. Органы управления. С.-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1876, § 127.; См.: Общее учреждение министерств, I Полн. собр. зак. – т. XXXI - № 24686.

vēlāk varētu veikt pareizu īpašuma novērtēšanu. Īpašuma vērtējumam bija jābūt balstītam uz īpašuma stāvokli atsavināšanas brīdī, nevis, kādā tas atradās novērtēšanas laikā.³⁶⁸

Diezgan ievērojami tika grozīts novērtēšanas komisijas sastāvs un tās izveides principi. Komisija bija veidojama attiecīgajā apriņķī (582. p.). Tās sastāvā ietilpa attiecīgā apriņķa muižniecības vadītājs, apriņķa policijas priekšnieks, vietējais miertiesnesis, vietējās zemstes valdes priekšsēdētājs vai loceklis un nodokļu inspektors. Ja atsavinātais īpašums atradās pilsētā, tad zemstes valdes pārstāvja vietā komisijas sastāvā ietilpa pilsētas valdes vai domes pārstāvis. Baltijas guberņās zemstes valdes pārstāvja vietā tika aicināts apriņķa zemnieku iestāžu pārstāvis (pēc analogijas tas varētu būt pagasta valdes priekšsēdētājs vai loceklis).

Novērtēšanas komisijas izveidošana un novērtēšanas procesa uzsākšana neizslēdza iespēju vēl arvien noslēgt labprātīgu vienošanos par atlīdzības apmēru. Senāts norādījis, ka arī šajā ekspropriācijas procedūras posmā puses var slēgt labprātīgu vienošanos, jo ekspropriācija, tai skaitā arī novērtēšanas procedūra, ir īstenojama tikai tad, ja nav iespējams panākt labprātīgu vienošanos. Pretējā gadījumā arī jau uzsākta ekspropriācijas procedūra ir jāizbeidz. Savukārt strīdi, kas rodas saistībā arī šādas labprātīgās vienošanās izpildi, ir piekritīgi tiesu instancēm.³⁶⁹

Krievijas Civillikuma 584. pants noteica, ka novērtējums tiek veikts vai nu pēc īpašuma ienesīguma (*по доходности*), vai pēc vietējām cenām un īpašiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas (tikai izņēmuma gadījumā, balstoties uz paša īpašnieka pieprasījumu, īpašums vērtējams pēc tā ienesīguma). Tātad likums paredzēja divas metodes, ar kuru palīdzību var noteikt īpašuma cenu. Turklāt izmantojamās metodes izvēle bija atstāta paša īpašnieka ziņā. Novērtēšanas procesā bija jāievēro šādi noteikumi (584. p.):

- 1) par novērtēšanas komisijas sēdes norises laiku iesaistītās puses informējamās ar pavēstes palīdzību;
- 2) pusēm personīgi vai ar pilnvarota pārstāvja starpniecību bija tiesības kā rakstiski, tā mutiski sniegt novērtēšanas komisijai skaidrojumus;
- 3) pušu neierašanās uz komisijas sēdi neapturēja novērtēšanas gaitu;
- 4) komisijai bija tiesības pieaicināt ekspertus tehnisku jautājumu noskaidrošanai un norīkot vienu vai vairākus locekļus apkārtnes apskatei un apkārtējo ļaužu aptaujāšanai;³⁷⁰

³⁶⁸ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1902, с. 33.

³⁶⁹ Дело общества Закавказкой ж.д., 1888. г. № 51 // Гражданская практика Кассационного Сената за 1885-1892 годы. С.-Петербург: Типография Правительствующего Сената, 1892, с. 24, 417.-420.

³⁷⁰ Komentējot šo tiesību normu, Valsts padome savā 1892. gada lēmumā Nr. 73 uzsvēra, ka ekspropriācijas gadījumā nav piemērojams Civilprocesa nolikuma 367. panta noteikums, jo tiesnesis nekādā gadījumā pats nevāc pierādījumus vai ziņas, bet savu lēmumu pamato tikai ar pušu iesniegtajiem pierādījumiem. Ekspropriācijas lietās nav vietas strīdam par īpašumu, jo valdība to ir atsavinājusi pretēji privātpersonas gribai, un tāpēc valdība vēl bez paša īpašnieka centieniem ņem savā gādībā īpašnieka atlīdzināšanas jautājumu. Skat.: Сводъ действующих постановлений объ

- 5) ģpašuma novērtēšana pēc ienesīguma tiek veikta pēc ģpašnieka pieprasģjuma, pamatojoties uz viņa sniegtajām ziņām un datiem, kurus komisija atzinusi par ticamiem. Šajā gadģjumā ģpašuma cena nosakāma vidējo tģro ienākumu, kapitalizģjot ar 5% par pēdģjiem 5 gadiem pirms novērtēšanas;
- 6) atsavinot daģu no nekustamā ģpašuma, atlģdzģbas apmērā jāieskaita ne tikai šģs atsavināmās daģas cena, bet arī summa, par kādu kritģsies ģpašuma atlikušās daģas vģrtģba pēc piespģdu atsavināšanas;
- 7) novērtģjot nekustamo ģpašumu, vģrā nav ņemams ģpašuma vģrtģbas pieaugums, kas ir atkarģgs no tā pasākuma, kuram šo ģpašumu atsavina;
- 8) ģpašnieks var prasģt ģpašuma atsavināšanu pilnā apmērā, ja neatsavinātā zemes daģa kģģst ģpašniekam nederģga;
- 9) neatkarģgi no novērtēšanas procesa gaitas, iestāde, kuras vajadzģbā ģpašumu atsavina, uz sava rģģina norādģtajās vietās ierģko un uztur tiltus, ceģus, aizsprostus, pārbrauktuves u. tml. bģves, kuru ierģkošana ir nepieciešama, lai likvidģtu zaudģjumus un neģrtģbas, kas var rasties, ģstenojot pasākumus, kuru dģģģ tiek veikta atsavināšana;

Piemēram, Valsts padome savos lģmumos norādģģjusi, – ja pēc dzelzceģa ierģkošanas ģpašnieks vairs nevar nokģģt savā laukā, pasākuma veicģjam jāierģko ceģš. Ja lopiem ir bģstami ganģties dzelzceģa lģnģjas malā, pasākuma ģstenoģjam var likt ierģkot sģtu atsavinātajā zemes gabalā. Turklāt, ja pasākuma veicģjs tiek atbrģvots no pienākuma novģrst zaudģjumus un neģrtģbas, kas ir radģtas ģpašniekam, tas var ietekmģt ģpašniekam pienākošās atlģdzģbas apmģru. Skaidrojot minģtā punkta saturu, Valsts padome vairākkārt uzsvģra, ka tas attiecas uz visģiem novērtēšanas gaitā atklātajģiem zaudģjumiem, kas nodarģti ekspropriācijas rezultātā. Attieģģgi uzģģmģjam bija pienākums vai nu šos zaudģjumus novģrst, vai arī atlģdzģināt;³⁷¹

- 10) par visām savām darbģbām komisija sastāda protokolu, kurā tiek norādģts pamatojums novērtēšanas veida izvģlei, kā arī iekģlauti visi dati, ar kuriem pamatota ģpašuma vģrtģba un atlģdzģbas apmģrs;
- 11) komisija pieģņem lģmumu ar balsu vairākumu. Ja balsis sadalās lģdzģgi, komisģjas priekšsēdģtajam ir izšģirošā balss;

отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905, с. 9.-10.

³⁷¹ Сводъ действующихъ постановленийъ объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905, с. 16.-17.

12) komisijas lēmums tiek nolasīts, klātesot iesaistītajām pusēm, savukārt klāt neesošajiem tiek nosūtīta lēmuma kopija.

Viens no būtiskākajiem trūkumiem šajos noteikumos bija iztrūkstošā kārtība, kādā novērtēt īpašniekam nodarītos zaudējumus. Tiesību zinātnē jau bija nostiprinājies uzskats, ka atlīdzība sastāv no diviem elementiem: 1) atsavināmās lietas vērtības un 2) ekspropriācijas rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzības.³⁷² Novērtēšanas komisijas bieži vien ieteikušas īpašniekiem vērsties tiesā zaudējumu apmēra noteikšanai, atsaucoties uz Krievijas Impērijas likumu kopojuuma XVI sējuma II daļas (*Законы о Судопроизводстве Гражданскомъ*) 453. pantu, kas cietušajiem piešķir tiesības vērsties tiesā par privātam īpašumam valsts vai sabiedrisku darbu rezultātā nodarītiem zaudējumiem. Valsts padome tādējādi norādīja, ka visas lietas par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām tiek izlemtas administratīvā kārtībā. Savukārt minētais civilprocesuālais noteikums attiecas tikai uz tiem gadījumiem, kuros zaudējums nodarīts tādiem privātipašumiem, uz kuriem piespiedu atsavināšana vispār netika attiecināta, vai arī, ja īpašumam radītais zaudējums radies citu, ar ekspropriāciju nesaistītu apstākļu dēļ.³⁷³ Iztrūkstot pietiekami skaidram vispārīgam tiesiskam regulējumam, jautājumi par zaudējumu atlīdzību bija jārisina konkrētu lietu ietvaros, tāpēc Valsts padomei savos lēmumos vairākkārt nācās uzvērt, ka ekspropriācijas rezultātā nodarīto zaudējumu apmērs ir nosakāms tādā pat kārtībā, kādā nosakāma atlīdzība par atsavināto īpašumu, tāpat – administratīvā kārtībā.³⁷⁴

1887. gada likums pagarināja termiņu, kādā īpašnieks var iesniegt iebildumus un piezīmes par komisijas veikto īpašuma novērtējumu. Agrāko astoņu dienu vietā tika noteikts divu nedēļu termiņš (585. p.). Tādējādi īpašniekiem tika dota iespēja sniegt pietiekami pamatotus iebildumus, taču vienlaikus tika pagarināts kopējais lietas virzības laiks.

Komisija izskatīja iebildumus un piezīmes, un, ja uzskatīja tos par pamatotiem, varēja veikt pārvērtēšanu. Jebkurā gadījumā komisijai bija jāpamato, kāpēc tā nolēmusi veikt pārvērtēšanu vai atstājusi sākotnējo novērtējumu negrozītu (586. p.) Pēc novērtēšanas pabeigšanas lieta tika iesniegta vietējam gubernatoram, kurš tai pievienoja savu viedokli, un tālāk ekspropriācijas lieta tika nodota attiecīgai ministrijai vai galvenajai pārvaldei (587. p.). Galīgais lēmums par atlīdzības apmēru piekrita imperatora ieskatam, izņemot tos gadījumus, kad atlīdzības summa nepārsniedza

---

³⁷² Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 83.

³⁷³ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1902, с. 77.

³⁷⁴ Сводъ действующих постановлений объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905, с. 17.

trīs tūkstošus rubļu un īpašnieks vai pasākuma īstenotājs nebija cēlušies iebildumus pret novērtējumu, tad galīgo lēmumu pieņēma attiecīgais ministrs vai galvenās pārvaldes vadītājs (588.p.).

Krievijā netika pārņemta Francijā, Prūsijā, Saksijā un Beļģijā pastāvējusī kārtība, kas paredzēja strīdus par atlīdzības apmēra noteikšanu risināt tiesā.³⁷⁵ Valsts padome norādīja, ka Krievijas Civillikumā noteiktā kārtība pilnībā garantē taisnīgu lēmumu pieņemšanu. Taisnīgumu garantējot gan ieinteresēto pušu piedalīšanās novērtēšanas procesā, gan vairākas administratīvās institūcijas, kas iesaistītas lēmumu pieņemšanas procesā (sākot ar vietējām novērtēšanas komisijām, gubernatora, ministrijām un līdz pat Valsts padomei), kā arī fakts, ka katrs lēmums stājās spēkā tikai pēc imperatora apstiprinājuma saņemšanas.³⁷⁶

Krievijas Civillikumā vairs nebija paredzēta papildus atlīdzība līdz pat 1/5 apmērā no komisijas noteiktās cenas, tā vietā bija iekļauts jauns noteikums, ka papildus komisijas noteiktajai atlīdzībai īpašniekam pienākas seši procenti gadā par laiku no īpašuma ieņemšanas līdz atlīdzības izmaksas dienai (589. p.).

1887. gada likumā pirmo reizi bija noteiktas arī atpakaļpirkuma tiesības ekspropriācijas gadījumā (590. p.). Krievijas Civillikuma 590. pants noteica: „Ja pasākums nenotika vai tika pārtraukts, un rezultātā tika nolemts atsavināto nekustamā īpašuma daļu kā nevajadzīgu pārdot, īpašniekam tiek piešķirtas šādas tiesības: 1) 10 gadu laikā pēc atsavināšanas dienas tiesības izpirkt īpašumu, atmaksājot saņemto atlīdzību; 2) pēc 10 gadu termiņa izbeigšanās iegūst priekšrocības tiesības nopirkt to par tādu summu, kas, nepanākot labprātīgu vienošanos, tiek noteikta jaunas novērtēšanas ceļā pēc piespiedu atsavināšanai paredzētajiem noteikumiem. Par paredzamo gabalu pārdošanu tiek paziņots publikācijā Gubernu Ziņotājā un Valdības Vēstnesī. Papildus tam īpašnieki tiek informēti ar pavēsti, kurā norādīta pārdodamā gabala cena un noteikts mēnesi ilgs termiņš atsauksmes sniegšanai (591. p.).

1887. gada likums uzrādīja nākamo tiesību normu kvantitatīvo „lēcienu”: šajā likumā ekspropriācijai bija paredzēti jau 34 panti. Taču prakse pierādīja, ka regulējums vēl arvien bija atzīstams par nepilnīgu. Neskatoties uz to, ka likumā ietvertais regulējums bija kļuvis plašāks, vēl arvien nebija noteikts, kādā termiņā ir jāpabeidz novērtēšana un kuru komisijas locekļu piedalīšanās komisijas sēdēs būtu obligāti nepieciešama. Šajā sakarā V. Salovs ieteica likumā iekļaut noteikumu, ka komisijas sēdes var notikt tikai tad, ja tajā piedalās arī tiesu varas pārstāvis, jo novērtēšanas procesā ļoti bieži risināmi arī juridiski jautājumi. Šāds noteikums ticis apspriests

³⁷⁵ Краткий обзор иностранных законодательств по вопросу об отчуждении. В.в.: б. і., б. г., с. 28.-29.

³⁷⁶ Представление Министерство Путей сообщения 1903. г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имуществ, временное занятие их и установление права участия в пользование ими; б) За убытки, причиненные при изысканиях. В. в.: б. і., 1903, с. 2.

arī 20. gs. sākumā kopā ar citiem iespējamiem grozījumiem ekspropriācijas likumā.³⁷⁷ Noteikums par tiesu varas pārstāvju obligātu piedalīšanos komisijas sēdēs tā arī netika pieņemts likumdošanas kārtībā. Taču Valsts padome 1901. gadā kādā savā lēmumā norādīja, ka, lai arī komisijas sēdes ir lemttiesīgas, ja tajās piedalījās vismaz trīs komisijas locekļi, tiesu resora pārstāvja piedalīšanās sēdēs „ir visnotaļ vēlama”, jo novērtēšanas process ir saistīts arī ar juridisku jautājumu risināšanu un tam ir tiesā izskatāmas lietas raksturs.³⁷⁸ V. Salova uzskatiem šajā jautājumā var pilnībā piekrist. Ņemot vērā to, ka novērtēšanas komisijas lēmumus nevarēja apstrīdēt ne tiesā, ne arī kādā citā augstāk stāvošā pārvaldes iestādē, likumdevējam vajadzēja izstrādāt detalizētāku nekustamā īpašuma novērtēšanas procesa regulējumu, samazinot iespējamo patvaļu no novērtēšanas komisiju puses, tādējādi īpašnieks varētu sekmīgāk aizstāvēt savas tiesības.

Atbildības un kontroles mehānisma neesamība negatīvā veidā atsaucās uz ekspropriācijas tiesiskā regulējuma efektivitāti. Novērtēšanas komisijas locekļiem par nepamatotu īpašuma novērtēšanu un neadekvātas atlīdzības noteikšanu nebija paredzētas nekādas sankcijas. Satiksmes ceļu ministrija secināja, ka praksē tiesību norma, kas paredzēja taisnīgu un atbilstošu atlīdzību, ne vienmēr īstenojās, jo novērtēšanas komisijas bija noteikušas gan atlīdzību zem patiesās īpašuma vērtības, gan pat vēl biežāk tādu atlīdzību, kas to ievērojami pārsniedz. Satiksmes ceļu ministrijai un Valsts padomei vairākkārt esot nācies mainīt novērtēšanas komisijas noteikto atlīdzības apmēru, lai tas būtu taisnīgs un atbilstošs. Piemēram, kādā gadījumā komisija bija noteikusi atlīdzību 110 325 rubļu, bet Valsts padome to pazemināja līdz 59 000, vai arī komisija noteikusi 144 000, bet Valsts padome tikai 3 746. Bijuši arī vairāki pretēji gadījumi, kad atlīdzība tikusi paaugstināta, piemēram, no 7 500 līdz 11 000 vai no 2 200 līdz 3 000 rubļu. Komisijas arī bieži ignorējušas likuma prasības, nepiemērojot nevienu no novērtēšanas metodēm, atlīdzības apmēru pamatojot ar savu personīgo viedokli. Bieži izvēlētās novērtēšanas metodes tikušas pielietotas neatbilstoši to jēgai. Piemēram, ja ekspropriācijas rezultātā zemes gabals sadalīts daļās un, dzenot govis uz slaukšanu tām jāgaida, kamēr garām pabrauc vilciens, tiek pieņemts, ka govis, šādi gaidot, zaudēs daļu piena, tāpēc šis zaudējums tiek kapitalizēts un iekļauts atlīdzības summā. Tāpat komisijas, nosakot atlīdzību, bieži vien nenošķīra ar atsavināšanu jau nodarītos zaudējumus no tikai priekšā stāvošiem un, visbeidzot, no tikai varbūtējiem zaudējumiem.³⁷⁹

³⁷⁷ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1902, с. 55.

³⁷⁸ Сводъ действующихъ постановленийъ объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ сужденийъ Государственнаго Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905, с. 8.

³⁷⁹ Представление Министерства путей сообщения 1903г. По проекту новыхъ правилъ о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимыхъ имуществъ, временное занятие ихъ и установление права участия въ пользование ими; б) За убытки, причиненные при изысканияхъ./Корректированный экз./ В. в.: б. и., 1903, с. 16.-20.

1903. gada 5. maijā imperators Nikolajs II kā pagaidu pasākumu līdz laikam, kad tiks pārskatīti piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām regulējošie normatīvie akti, apstiprināja Valsts padomes lēmumu „Par grozījumiem spēkā esošajos likumos par īpašumu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām kārtību un par īpašnieku atlīdzināšanu”.³⁸⁰ Likuma grozījumi paplašināja ministru kompetenci. Galīgo lēmumu par atlīdzības apmēru varēja pieņemt ministrs vai galvenās pārvaldes vadītājs neatkarīgi no atlīdzības summas, ja vien tās izmaksai nebija nepieciešams sevišķs kredīts un ja īpašnieks un pasākuma īstenotājs necēla iebildumus par komisijas noteikto īpašuma novērtējumu.

Ekspropriācijas tiesiskā institūta vēsturiskajā attīstībā sevišķi atzīmējams 1906. gada 23. aprīlis, kad Krievijas imperators Nikolajs II apstiprināja Valsts Pamatlikumus (*Основные Государственные Законы*), kas uzskatāmi par pirmo Krievijas impērijas konstitūciju.³⁸¹ Krievija no absolūtas monarhijas tika pārveidota par konstitucionālu monarhiju.³⁸² Valsts pamatlikumu ceturtajā pantā tika noteikts, ka Viskrievijas imperatoram pieder augstākā patvaldības vara (*Императору Всероссийскому принадлежит Верховная Самодержавная власть*). Salīdzinājumā ar iepriekšējo Valsts pamatlikumu redakcijas pirmo pantu, kas noteica, ka Viskrievijas imperators ir patvaldniecisks un neierobežots monarhs (*Императоръ Всероссийский есть Монархъ самодержавный и неограниченный*),³⁸³ pamatlikums vairs neparedzēja, ka monarha vara ir neierobežota. Likumdevējvara tika piešķirta imperatoram kopā ar divpalātu parlamentu – Valsts padomi kā augšpalātu un Valsts domi kā tautas vēlētu pārstāvju palātu. Jebkurš likums vispirms bija jāatbalsta abās minētajās institūcijās un tikai tad jāapstiprina imperatoram.

Valsts Pamatlikumos tika formulētas pilsoņu tiesības un brīvības, pirmo reizi pamatlikumos ietverot nodaļu ar nosaukumu „Par Krievijas pavalstnieku tiesībām un pienākumiem” (*О правах и обязанностях российских подданных*). Līdzās citām pilsoniskām un politiskām pamattiesībām minētais normatīvais akts paredzēja īpašuma neaizskaramību un noteica, ka nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana, kad tas nepieciešams valsts vai sabiedriskam labumam, pieļaujama tikai pret taisnīgu un atbilstošu atlīdzību.

³⁸⁰ III Полн. собр. зак. – т. XXIII - № 22905.

³⁸¹ Высочайше утвержденные Основные Государственные Законы. Полн. собр. зак. – т. XXVI - № 27805.; Сводъ законовъ Российской империи. Полный текстъ всехъ 16 томовъ, согласованный съ последними продолжениями, постановлениями, изданными въ порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями. Въ пяти книгахъ. Книга первая. Томы I- III, С-Петербургъ: Русское Книжное Товарищество „Деятель”, 1912.

³⁸² Исаев, И. А. История государства и права России. Учебник. Третье издание, переработанное и дополненное. Москва: Юристъ, 2004, с. 502.

³⁸³ Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Издание 1842. года. Часть первая. Основные законы и учреждения государственныя. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.

«35. Собственность неприкосновенна. Принудительное отчуждение недвижимых имуществ, когда сие необходимо для какой — либо государственной или общественной пользы, допускается не иначе, как за справедливое и приличное вознаграждение.»³⁸⁴

Lai arī Valsts Pamatlikumos ietvertais formulējums bija identisks Krievijas Civillikuma 575. pantam, tas īpašuma neaizskaramības principu un ekspropriācijas klauzulu pacēla konstitucionālā līmenī.

Līdz Pirmajam pasaules karam jauns ekspropriācijas likums Krievijas impērijā izstrādāts netika, arī esošajā regulējumā būtiskus grozījumus vairs neizdarīja. Pēc padomju varas nodibināšanas un padomju tiesību ieviešanas Krievijā ekspropriācijas tiesiskais institūts vairs nepastāvēja, jo tika likvidēts privātpašums uz zemi, tādējādi juridiski iznīcinot pašu ekspropriācijas objektu.

3.3. Ekspropriācijas sevišķā kārtība

1860. un 1872. gadā ekspropriācijas noteikumi tika papildināti ar sevišķiem noteikumiem, kas attiecās uz tiem īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumiem, kas tika veikti dzelzceļa vajadzībām. Šajos gadījumos tika paredzēta atkāpe no vispārējā principa, ka īpašniekam pienākas iepriekšēja atlīdzība. Vēlāk abos šajos noteikumos ietvertais tiesiskais regulējums tika pārņemts 1887. gada ekspropriācijas likumā.

Dzelzceļu izbūvi Krievijas impērijā 19. gs. sekmēja preču saimniecības attīstība un ar to saistītais preču apgrozījuma pieaugums. Līdzšinējie tirdzniecības ceļi nespēja nodrošināt nepieciešamo preču plūsmu un bija nepieciešams ievērojami attīstīt infrastruktūru. Krievijas valdība izšķīrās par tajos laikos modernākā un lētākā satiksmes veida attīstību – dzelzceļiem.³⁸⁵ Dzelzceļus varēja būvēt par privātpersonu vai valsts līdzekļiem.³⁸⁶ Vispirms imperators apstiprināja valsts dzelzceļu tīkla projektu. Saskaņā ar projektu un novērtējot finansiālās iespējas, ministru komiteja katru gadu apstiprināšanai iesniedza to līniju sarakstu, kuru izbūvi būtu iespējams uzsākt tuvākajā laikā. Tālāk satiksmes ceļu ministrs ierosināja konkrētās līnijas būvi veikt pašai valdībai vai arī to uzticēt dzelzceļa akciju sabiedrībai.³⁸⁷ Lai privātpersonas iegūtu tiesības būvēt dzelzceļu, bija jāsaņem imperatora atļauja, tāpat imperators apstiprināja arī dzelzceļa

³⁸⁴ Высочайше утвержденные Основные Государственные Законы. III Полн. собр. зак. – т. XXVI - № 27805.

³⁸⁵ Malahovska, L. Latvijas transporta vēsture. 19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums. Rīga: b. i., 1998, 16. lpp.

³⁸⁶ Сводъ учреждений и уставовъ путей сообщения. Сводъ Законовъ Российской Империи. Издание неофициальное. Полный текстъ всехъ 16 томовъ, согласованный съ последними продолжениями, постановлениями, изданными въ порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями. Въ пяти книгахъ. Книга четвертая. Том XII, Часть 1-я., С-Петербургъ: Русское Книжное Товарищество „Деятель”, б. г.

³⁸⁷ Высочайше утвержденные Правила для разрешения постройки железныхъ дорогъ. II Полн. собр. зак. – т. XLVIII - № 52068.

akciju sabiedrības statūtus un dzelzceļa būves plānus.³⁸⁸ 19. gs. otrajā pusē ekonomiskās politikas ietvaros Krievijas valdība aktivizēja valsts iejaukšanos saimnieciskajā sfērā ar mērķi sekmēt tirgus attiecību sabiedrības (kapitālisma) attīstību. 19. gs. 90. gados valsts neaprobežojās vairs tikai ar koncesiju piešķiršanu dzelzceļiem, bet sāka to izbūvē ieguldīt valsts līdzekļus, savukārt kopš 1892. gada arī izpirkt atsevišķus privātos dzelzceļus. Krievijas dzelzceļu pāriešana valsts īpašumā (pēc noteikta termiņa izbeigšanās) bija paredzēta gandrīz visos dzelzceļa sabiedrības statūtos. Rezultātā 20. gs. sākumā gandrīz divas trešdaļas dzelzceļu piederēja valstij, radot nepieciešamos priekšnoteikumus dzelzceļu tīkla paplašināšanai un to darbības efektivitātes uzlabošanai.³⁸⁹

1860. gada 12. oktobrī tika izdoti noteikumi „Par dzelzceļa vajadzībām nepieciešamu privātu īpašumu atsavināšanas kārtību”.³⁹⁰ Noteikumu ievadā norādīts, ka šāda īpaša kārtība bijusi nepieciešama tādēļ, lai novērstu grūtības, kas radušās, atsavinot īpašumus, kas nepieciešami dzelzceļu būvniecībai. Imperators noteica, ka gadījumos, ja privātu dzelzceļa sabiedrību veiktai dzelzceļa būvniecībai nepieciešamais īpašums nevar tikt iegūts vienošanās ceļā, īpašumi ir nekavējoties novērtējami. Pēc atlīdzības summas noteikšanas dzelzceļa sabiedrībām ir tiesības pārņemt šo īpašumu, iemaksājot novērtēšanas komisijai noteikto atlīdzības summu nodošanai īpašniekam, taču neieskaitot tajā pēc likuma pienākošos papildus atlīdzību, kas tiktu samaksāta pēc galīgā lēmuma pieņemšanas par atlīdzības apmēru. Šie noteikumi atšķirībā no vispārējās kārtības paredzēja, ka pirms ekspropriācijas lietas uzsākšanas vispirms jāmēģina panākt labprātīga vienošanās ar atsavināmās lietas īpašnieku.

Saistībā ar šo noteikumu piemērošanu radies strīds 1870. gadā tika izskatīts Senāta civilās kasācijas departamentā (lietas № 472).³⁹¹ Prasītāji bija vērsušies tiesā ar lūgumu uzlikt par pienākumu dzelzceļa sabiedrībai, kas bija jau ieņēmusi viņu īpašumu, iemaksāt novērtēšanas komisijas noteikto atlīdzības summu. Savukārt atbildētājs šai prasībai nepiekrita, norādīdams, ka prasītāju norādītā atlīdzības summa vēl nav galīgi noteikta un tāpēc tā vēl neesot jāiemaksā. Turklāt atbildētājs uzskatīja, ka minētais strīds vispār nav piekritīgs tiesai, bet gan izšķirams administratīvā kārtībā, jo prasība ir par dzelzceļa vajadzībām ieņemtā īpašuma atlīdzības izmaksas novilcināšanu, bet šādas lietas ir piekritīgas administratīvai varai, kurai likums uzlicis par pienākumu sekot tam, lai īpašnieki par valsts vai sabiedriskām vajadzībām atsavinātu īpašumu atlīdzību saņemtu pēc iespējas ātrāk. Ņemot vērā atbildētāja iebildumus, Senāts vispirms izvirzīja jautājumu, vai

³⁸⁸ Сенатский, по Высочайшему повелению „О обеспечении сооружения железных дорогъ, предпринимаемыхъ компаниями частныхъ лицъ”. II Полн. собр. зак. – т. XXII - № 21332.

³⁸⁹ Malahovska, L. Latvijas transporta vēsture. 19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums. Rīga: b. i., 1998, 92., 97.-99., 104. lpp.

³⁹⁰ II Полн. собр. зак. – т. XXXV - № 36210.

³⁹¹ Систематический сводъ решенийъ кассационныхъ департаментовъ Сената. 1866-1871 г. Съ подлиннымъ текстомъ решенийъ, извлеченными изъ нихъ тезисами и критическимъ разборомъ ихъ. Томъ второй. Решения гражданскаго кассационнаго департамента. Составленъ А. Думашевскимъ. Санктпетербургъ: Типография А. М. Котомина, 1872, с. 4.-5.

Harkovas tiesu palāta, pieņemot šo prasību izskatīšanai, ievērojusi Civilprocesa nolikuma prasības. Senāts atzīmēja, ka atlīdzības apmēra noteikšana ir administratīvās varas kompetencē, un tiesa nevar vispārējā tiesvedības kārtībā noteikto atlīdzības apmēru ne pārbaudīt, ne arī grozīt. Taču, ja likums precīzi nosaka, kad, kur un kādā apmērā personai vai sabiedrībai, kuras labā ir veikta īpašuma piespiedu atsavināšana, ir iemaksājama par atsavināto īpašumu noteiktā atlīdzības summa, tad prasība par šāda likumā uzlikta pienākuma izpildīšanu strīda gadījumā ir izskatāma tiesā, jo šajā gadījumā ir radies strīds par civilo tiesību pārkāpumu. Ja kāds uzskata, ka viņam pieder īpašuma tiesības uz zināmu lietu, bet cita persona šīs tiesības pārkāpj, prasība par savu tiesību atjaunošanu ir piekritīga tiesai, kura savukārt nevar atteikties no lietas izskatīšanas. Tādējādi tiesa, pieņemot prasību par pārkāpto tiesību atjaunošanu, proti, par atbildētāja pienākumu iemaksāt atlīdzību par piespiedu kārtā atsavināto īpašumu, nav iejaukusies administratīvās varas kompetencē, jo tiesa neskatīja īpašuma novērtēšanas procedūru un nevērtēja, vai tā ir atzīstama par galīgu vai nē. Administratīvā vara uzrauga, lai īpašniekam pienākošā atlīdzība tiktu noteikta, ievērojot likuma prasības, un lai piespiedu atsavināšanas lieta netiktu novilcināta, kaitējot kā privātpersonai, tā arī valdībai. Taču neatkarīgi no tā likums paredz laiku un vietu, kur noteiktā atlīdzības summa ir iemaksājama, tādā veidā nodibinot starp zemes īpašnieku un tās jauno valdītāju juridiskas attiecības – piešķirot vienai pusei tiesības, bet otram uzliekot pienākumu. Savukārt strīda gadījumā šo tiesību un pienākumu apjoma noteikšana ir tiesu varas kompetencē. No šī Senāta sprieduma redzams, ka ekspropriācijas procedūra tomēr neizslēdz arī tiesu varas kontroli pār izpildvaras rīcības likumību. Lai arī piespiedu kārtā atsavinātā īpašuma novērtēšanas un atlīdzības noteikšanas process ir piekritīgs administratīvām iestādēm, tiesa var izskatīt civiltiesiska rakstura strīdus, kas varēja rasties, neievērojot likumā noteikto ekspropriācijas kārtību.

1860. gada noteikumos atklājas arī likumdevēja nostādne attiecībā uz ekspropriācijas subjektu, jo atsavinātais privātpašums varēja pāriet ne tikai publisko tiesību personu īpašumā, bet arī privāttiesību subjektu īpašumā. Tātad par ekspropriantu šajos gadījumos bija atzīstama dzelzceļa sabiedrība, kurai par labu tika atsavināts nekustamais īpašums un kuras pienākums bija izmaksāt atlīdzību. Noteicošais šajos gadījumos bija ekspropriācijas mērķis – valstij un sabiedrībai derīgs pasākums neatkarīgi no tā, vai šo pasākumu īstenoja pati valsts vai kāda privātpersona. Tā, piemēram, arī 1872. gada 18. martā apstiprinātajos Mītavas dzelzceļa sabiedrības statūtos³⁹² un Līvavas dzelzceļa sabiedrības statūtos³⁹³ bija noteikts, ka sabiedrība izmanto visas valsts darbiem piešķirtās tiesības, tai skaitā arī tiesības Kopējā Impērijas Likumu Kopojumā noteiktajā kārtībā atsavināt un pārņemt privātas zemes un ēkas, kas ir nepieciešamas dzelzceļam un tā piederumiem (*Общество пользуется всеми правами, государственным работам присвоенными, в том*

³⁹² Уставъ Общества Митавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50638.

³⁹³ Уставъ Общества Либавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50639.

числе и правом законного отчуждения и занятия частных земель и зданий, необходимых под дорогу и ея принадлежности, как о том постановлено в Общем Своде Законов Империи).

1872. gada 6. maijā imperators apstiprināja nolikumu „Par pagaidu noteikumiem privāto īpašumu atsavināšanai dzelzceļa vajadzībām”.³⁹⁴ Nolikuma ievadā norādīts, ka spēkā esošie īpašumu atsavināšanas noteikumi esot jāgroza nekavējoties, jo atsevišķas tiesu iestādes, atsaucoties uz likumu, vaino dzelzceļa sabiedrības patvaļīgā privātīpašumu sagrābšanā un tāpēc ir tiesīgas apturēt „veiksmīgu dzelzceļa līniju būvniecību”. Šeit gan jāšaubās, vai dzelzceļa būvniecība var tikt nosaukta par veiksmīgu no juridiskā viedokļa. Visticamāk šāda veiksmīga (ātra) līnijas būvēšana bija iespējama lielā mērā tikai uz privātīpašuma neaizskaramības principa pārkāpuma rēķina, respektīvi, neievērojot likumā noteikto piespiedu atsavināšanas kārtību.

Nolikums arī paredzēja, ka neatliekamajos gadījumos (tai skaitā gadījumos, kad īpašuma novērtēšanas gala lēmuma sagaidīšana var novest pie dzelzceļa būvniecības darbu apturēšanas) atsavināto īpašumu atļauts ieņemt pat pirms novērtēšanas veikšanas – uzreiz pēc īpašuma aprakstīšanas. Turklāt normatīvais akts paredzēja atkāpi arī no vispārējās aprakstīšanas kārtības, proti, šajos gadījumos tā bija jāveic divu nedēļu laikā, nevis sešu mēnešu termiņā. Turklāt, ja noteiktajā termiņā nebija iespējams iegūt kādas likumā noteiktās ziņas par īpašumu, aprakstīšana netika apturēta. Trūkums tika atrunāts pašā aprakstīšanas aktā un nodots tālāk novērtēšanas komisijai, kas tad arī nepieciešamās ziņas varēja iegūt vēlāk. Lai uzsāktu īpašuma novērtēšanu, aprakstīšanas materiāli tika iesniegti gubernatoram, savukārt paši īpašumi nodoti dzelzceļa sabiedrībai, un visas pretenzijas īpašnieki turpmāk varēja risināt novērtēšanas komisijā. Lai arī šie noteikumi sākotnēji tika izdoti uz vienu gadu, to spēkā esamība tika vairākkārtēji pagarināta.³⁹⁵ Savukārt praksē visbiežāk tika piemērota 1872. gadā ieviestā sevišķā īpašuma pārņemšanas kārtība, pie tam tā tika attiecināta ne tikai uz dzelzceļu celtniecību, bet arī uz šoseju, ostu un pat kazarmu būvniecību.³⁹⁶ Šie noteikumi tika ietverti 1887. gada ekspropriācijas likumā kā sevišķie noteikumi. Krievijas Civillikuma 595. pantam tika pievienota 1. piezīme, kas noteica, ka dzelzceļa vajadzībām atsavināto īpašumu ieņemšana uzreiz pēc aprakstīšanas pieļaujama tikai tajos gadījumos, ja to ar vārda pavēli atļāvis pats imperators.

Tomēr ekspropriācijas sevišķā kārtība, kas bija izveidota, lai iegūtu efektīvāku tiesisko regulējumu nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas jomā, praksē, kā bija iecerēts, nedarbojās. Kā viens no būtiskākajiem īpašnieka tiesību aizskārumiem ekspropriācijas procesā minama stipri

³⁹⁴ II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50823.

³⁹⁵ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 29.

³⁹⁶ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1902, с. 39.-40.

novēlotā atlīdzības noteikšana un izmaksāšana par piespiedu kārtā atsavināto īpašumu. Novērtēšanas process parasti tika pabeigts tikai vairākus gadus (divus vai trīs) pēc īpašuma pārņemšanas.³⁹⁷ Tāpat ne vienmēr varēja runāt par aprakstīšanas procesa lietderību, atsevišķos gadījumos aprakstīšana pat vispār netika veikta, ievērojami apgrūtinot vēlāko īpašuma novērtēšanu. Tā Satiksmes ceļu ministrija 1903. gada paskaidrojuma rakstā pie jaunā ekspropriācijas likumprojekta norādīja, ka policijai ne vienmēr bijis iespējams nekavējoties uzsākt aprakstīšanas procedūru. Rezultātā dzelzceļa sabiedrības esot izveidojušas patvaļīgu kārtību, pilnībā ignorējot likuma prasības: īpašnieki rakstveidā esot norādījuši vēlamo atlīdzības apmēru, vienlaicīgi piekrītot īpašuma pārņemšanai eksproprianta valdījumā vēl pirms aprakstīšanas. Taču, ja pasākuma īstenotājs nepiekrīta īpašnieka prasītajai atlīdzībai, bija jāveic novērtēšana, kas savukārt varēja kļūt neiespējama bez īpašuma apraksta, jo celtniecības darbu rezultātā īpašuma būtiskās pazīmes un piederumi varēja būt daļēji vai pat pilnībā iznīcināti. Šādos gadījumos atsavinātā īpašuma aprakstīšana tika veikta jau pēc celtniecības darbu pabeigšanas, kas šo ekspropriācijas procesa elementu pārvērta par vienkāršu formalitāti. Turklāt Satiksmes ceļu ministrija norādīja, ka likuma burta burtiska pildīšana visnotaļ negatīvi ietekmē dzelzceļu celtniecību un nostāda to smagos apstākļos – jāizvēlas, vai ciest lielus zaudējumus darbu apturēšanas dēļ vai apmierināt visas īpašnieku prasības, lai arī cik pārmērīgas tās būtu.³⁹⁸ Protams, nevar runāt par tiesību efektivitāti apstākļos, ja pat ministrija atzīst, ka likuma piemērošana ir kaitīga tautsaimniecības interesēm. Turklāt nepietiekama kontrole pār ekspropriācijas īstenošanu noveda pie likuma pārkāpumiem.

---

³⁹⁷ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1902, с. 57.

³⁹⁸ Представление Министерства путей сообщения 1903. г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имуществъ, временное занятие ихъ и установление права участия въ пользование ими; б) За убытки, причиненные при изысканияхъ./Корректирный экз./ В. в.: б. і., 1903, с. 14.

4. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) tiesiskais regulējums Baltijas gubernās

Lai spētu analizēt jautājumu par tiesību avotiem ekspropriācijas lietās Baltijas novadā, vispirms jānoskaidro Baltijas vietējo tiesību attiecības ar Krievijas impērijas kopējām tiesībām. Šis jautājums juristu vidū plaši apspriests 19. gadsimta gaitā, izveidojoties arī savstarpēji pretrunīgām teorijām.

Baltiešu juristi, skaidrojot kopējo Krievijas tiesību attiecības ar vietējām tiesībām, izvirzīja divas pamattēzes: 1) vietējās normas saglabāja likuma spēku arī pēc teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai un tās spēj padarīt krievu likumus nepiemērojamus Baltijā; 2) Krievijas likumi Baltijas novadā nav spēkā *ipso jure*, bet tikai pastāvot zināmiem nosacījumiem.³⁹⁹

Pirmā tēze tika pamatota ar 1710. gada 4. jūlija „Akorda pantiem”, kas garantēja agrāko tiesību un privilēģiju saglabāšanu. Karls Širens šajā sakarā norādīja, ka Pēteris I Baltiju ieguvis līgumiskā ceļā, tātad valdība vietējos Baltijas likumus varēja grozīt tikai ar otras puses piekrišanu (vienošanās ceļā).⁴⁰⁰ Tāpat agrākās Baltijas tiesības, kā spēkā esošas, tika atzītas Nīštates miera līgumā 1721. gada 30. augustā. Tajā bija noteikts, ka visiem Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas iedzīvotājiem vienmēr un negrozāmi tiks uzturētas un aizsargātas viņu privilēģijas, parašas, tiesības un taisnība, kādas tiem bija zviedru pārvaldes laikā. Arī vēlākie Krievijas imperatori dažādu tiesību aktu veidā (labvēlības rakstos, Viņa augstības ukazos) no jauna apliecināja agrāko Baltijas tiesību atzīšanu.⁴⁰¹ Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijas impērijai 1795. gadā tāda pat satura tiesību aktus Katrīna II, Aleksandrs I, Nikolajs I un Aleksandrs II izdeva Kurzemes un Piltenes muižniecībai. Taču Aleksandra I, Nikolaja I un Aleksandra II izdotajos labvēlības rakstos (*жалованные грамоты*) bija ietverta norāde, ka muižniecībai un pilsētām visas tiesības, privilēģijas un priekšrocības tiek saglabātas, ja tās ir saskaņā ar kopējiem Krievijas likumiem.⁴⁰²

Analizējot otru baltiešu juristu izvirzīto tēzi, krievu jurists P. Beļajevs savā publikācijā „Kopējais impērijas likums un vietējie Baltijas likumi” norāda, ka tā tiekot pamatota ar pandektu tiesībās izstrādāto principu *lex posterior generalis non derogat legi priori speciali* (vēlāks vispārīgs likums neatceļ agrāku speciālu likumu). Tādējādi Baltijas vietējās tiesības ar vispārējiem Krievijas impērijas likumiem atcelt nevar, ja vien šāda atcelšana tieši nav atrunāta. Līdz ar to, lai Baltijas novadā varētu piemērotu Krievijas likumus, izvirzīti divi nosacījumi:

³⁹⁹ Беляевъ, П. И. Обще-имперский законъ и местныя остзейския узаконения. *Журналъ Министерства Юстици*. Год четвертый. № 9, ноябрь, 1898, с. 126.-127.

⁴⁰⁰ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 2000, 12. lpp.

⁴⁰¹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Izdevniecība „Zvaigzne”, 1972, 201.-203. lpp.

⁴⁰² Беляевъ, П. И. Обще-имперский законъ и местныя остзейския узаконения. *Журналъ Министерства Юстици*. Год четвертый. № 9, ноябрь, 1898, с. 129.-130.

- 1) likumā jābūt ietvertai tiešai norādei uz to, ka šis likums ir piemērojams Baltijas guberņās vai tas ir izdots speciāli tām;
- 2) ja likums ir saistīts ar novadā izveidotām krievu pārvaldes iestādēm.

Savukārt visos pārējos gadījumos kopējām Krievijas tiesībām ir subsidiāro tiesību raksturs un tās piemērojamas tikai vietējo likumu robu gadījumos. Šādu viedokli atbalstījuši Frīdrihs Georgs fon Bunge, Osvalds Šmits, K. Dabelovs u. c.⁴⁰³ Skaidrības labad gan jāpiebilst, ka subsidiāro tiesību avotu vidū konstatējama zināma hierarhija. Tā F. G. fon Bunge norāda, ka Kurzemes privāttiesībās subsidiāro tiesību statuss ir kā kopējām vācu tiesībām (*das gemeine deutsche Recht*) – tādā apjomā, kādā tās kā romiešu, kanonisko un ģermāņu (*ursprünglich deutsche*) tiesību sakausējums kopš viduslaikiem ir attīstījušās Vācijā – tā arī kopējiem Krievijas likumiem. Taču pēdējās ir piemērojamas tikai tajos gadījumos, ja sevišķie Kurzemes tiesību avoti, tai skaitā arī kopējās vācu tiesības, noteiktā jautājumā neparedz nekādu tiesisko noteikumu.⁴⁰⁴

Karls Erdmans attiecības starp Krievijas un Baltijas vietējām tiesībām privāttiesību sfērā skaidroja nedaudz citādāk. Viņš norādīja, ka likumi, kas tiek izdoti tieši Baltijas guberņām, vairs nav uzskatāmi par Krievijas tiesībām, bet gan tie kļūst par provinču tiesībām. Tādējādi šajos gadījumos nevar runāt par krievu tiesību recepciju, bet gan par jaunu provinču tiesību radīšanu. Krievu tiesības Baltijā ienāk vai nu likumdošanas ceļā vai caur parašām, kļūstot par provinču tiesībām, tāpēc tām neesot subsidiāro tiesību raksturs.⁴⁰⁵ Subsidiārās tiesības (pie kurām pieskaitāmas kopējās vācu tiesības) K. Erdmans raksturoja kā vispārīgo tiesību avotu, no kura vēsturiski ir cēlušās partikulārās (provinču) tiesības. Tāpēc patiesās un vēsturiskās subsidiārās tiesības nevarot aizstāt ar citām, ar kurām primārajām tiesībām nav iekšējas radniecības. Turklāt nav jāucama subsidiāro tiesību piemērošana (tiesību avots) ar primāro tiesību interpretāciju (interpretācijas avots).⁴⁰⁶

Baltijas vietējo likumu kopojuuma I daļas Ievada II. pantā norādīts, ka vietējie likumi, tāpat kā Krievijas impērijas kopējie likumi, savu spēku iegūst no vienotas patvaldības varas. Kopojumā ietvertie likumi (*узаконения*) piemērojami tikai tajās guberņās un apgabalos, kam šie likumi tieši izdoti, un piemērojami tikai tajos gadījumos, uz kuriem tie attiecas kā izņēmums no kopējiem noteikumiem. Visos pārējos gadījumos kopējie impērijas likumi šajās guberņās un apgabalos pilnā

---

⁴⁰³ Беляевъ, П. И. Обще-имперскій законъ и местныя остзейскія узаконенія. *Журналъ Министерства Юстиціи*. Год четвертый. № 9, ноябрь, 1898, с. 137.

⁴⁰⁴ Bunge, G. F. *Das curländische Privatrecht, wissenschaftlich dargestellt*. Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1851, S.18., 22.-23.

⁴⁰⁵ Беляевъ, П. И. Обще-имперскій законъ и местныя остзейскія узаконенія. *Журналъ Министерства Юстиціи*. Год четвертый. № 9, ноябрь, 1898, с. 139.

⁴⁰⁶ Erdmann, C. *Das Verhältniß des baltischen Privatrechts uz seinen Subsidiarrechten. Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Zehnter Jahrgang. Dorpat: Verlag von K.Mattiesen, 1891, S. 210.-211.

apmērā saglabā savu spēku.⁴⁰⁷ No minētā panta izriet, ka starp Baltijas vietējām tiesībām un kopējām Krievijas tiesībām pastāvēja vispārējās – speciālās tiesību normas attiecības.

Taču privāttiesību sfērā Baltijas novadam bija piešķirta salīdzinoši lielāka autonomija. Baltijas vietējo likumu kopojuuma III daļas Ievada XXI. pants noteica, ka gadījumos, ja šajā kopojumā zināmā jautājumā nebūs nekāda noteikuma, jautājums izšķirams pēc tiem noteikumiem, ar kuriem tam ir kopējs pamatojums un tā rezultātā vistuvākā iekšējā radniecība.⁴⁰⁸ Krievijas privāttiesībām Baltijas gubernās bija subsidiāru tiesību nozīme, tātad Krievijas impērijas civillikumi Baltijas gubernās bija piemērojami tad, ja vietējās tiesības kādu tiesisku jautājumu neregulēja.⁴⁰⁹ Taču jautājums par tiesiski noregulētu varēja tikt uzskatīts tikai tajā gadījumā, ja to nebija iespējams noregulēt, izmantojot analogiju. Tātad publiskajās tiesībās Baltijas novada vietējas tiesības attiecībā pret kopējām Krievijas impērijas tiesībām bija uzskatāmas par speciālo tiesisko regulējumu, taču privāttiesībās kopējo Krievijas tiesību subsidiārais raksturs nozīmēja, ka kopējās Krievijas impērijas tiesības bija piemērojamas tikai tad, ja kādu gadījumu nevarēja noregulēt ar tiesību tālākveidošanas metodēm. Turklāt gadījumos, kad kāds tiesību institūts nebija tikai privāttiesiska rakstura, bet ietvēra sevī arī publiski tiesiskus elementus, jautājums par piemērojamiem tiesību avotiem kļuva vēl diskutablāks. Tā tas bija arī ekspropriācijas tiesiskā institūta gadījumā Baltijas gubernās.

Aleksandrs Bašmakovs (1858–1943) uzskatīja, ka vēl ilgi pirms Baltijas vietējo likumu kopojuuma apstiprināšanas ekspropriācija Baltijas gubernās tika regulēta ar Krievijas impērijas kopējām tiesībām – Krievijas Civillikumā ietvertām tiesību normām. Baltijas novadā vislielākā Krievijas kopējo tiesību ietekme pastāvēja tajās tiesību nozarēs, kas reglamentēja valsts pārvaldi un administrāciju, aizsargāja valsts kases intereses, rūpējās par sabiedrības drošību un labklājību, kā arī krimināltiesībās. Līdz ar to arī ekspropriācijas tiesiskais institūts, kas tiešā veidā ir saistīts ar valsts mērķu un uzdevumu izpildi, tika regulēts ar kopējām nevis vietējām tiesībām.⁴¹⁰ Vēlāk jau Latvijas Republikas periodā Senāts savā 1936. gada 20. novembra spriedumā lietā № 1320 atsauca tieši uz šo A. Bašmakova monogrāfiju, norādot, ka ekspropriāciju regulēja agrākās Krievijas likumu kopojuuma X sējuma 1. daļas noteikumi.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Сводъ местныхъ узаконений губерний остзейскихъ. Часть первая. Учреждения. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845.

⁴⁰⁸ Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.

⁴⁰⁹ Lazdiņš, J. 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*. Nr. 3 (71), 2008, 20. lpp.; Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 121.

⁴¹⁰ Башмаков, А. А. Основныя начала ипотечнаго права. Либава: Издание Лито-Типографіи М. Петерсона, 1891, с. 103.-104.

⁴¹¹ Senāta Civīlā kasācijas departamenta 1936. gada 20. novembra spriedums lietā № 1320. Valdības Vēstnesis, pielikums, 1936. g. 22. oktobris, nr. 241.

A. Bašmakova apgalvojumu apliecina arī Latvijas valsts vēstures arhīvā atrodamie dokumenti par Pēterburgas-Kauņas un Jelgavas-Olaines šoseju būvniecību. No arhīva lietas „Sarakste ar Baltijas ģenerālgubernatoru par zemju īpašniekiem nodarīto zaudējumu atlīdzību sakarā ar Pēterburgas-Kauņas šosejas būvi” redzams, ka tikusi izveidota īpaša komisija Pēterburgas-Kauņas šosejas būves vajadzībām atsavināto zemju novērtēšanai un atlīdzības apmēra noteikšanai.⁴¹² Lietā esošie dokumenti – Kurzemes civilgubernatoram adresētas Baltijas ģenerālgubernatora vēstules datētas ar 1849. gada 14. novembri un 9. decembri, tātad vēl pirms Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas spēkā stāšanās. Lai arī minētajā lietā nav atsauces uz piemērotajiem normatīvajiem tiesību aktiem, saprotams, ka atsavināto zemju īpašniekiem pienākošās atlīdzības apmērs tika noteikts tādā administratīvā kārtībā, kā to paredzēja Krievijas impērijas kopējās tiesības.

Arī arhīva lietā „Sarakste ar Jelgavas-Olaines šosejas būvdarbos īpašniekiem/nomniekiem nodarīto zaudējumu novērtēšanas komisiju par zaudējumu atlīdzināšanu” glabājas žurnāls, kurā fiksētas ziņas, kas bija noteiktas kā nepieciešamas īpašumu ekspropriācijai saskaņā ar Krievijas impērijas kopējām tiesībām.⁴¹³ Žurnālā tika ierakstīta šāda informācija: šosejas vajadzībām atsavināmo zemju apraksts un to kvalitātes apzīmējums; zemes gabala īpašnieks; kāda atlīdzība noteikta par katru desetīnu un pēc kādiem noteikumiem aprēķināts ikgadējais ienākums; kā arī ziņas par to, vai īpašnieki ir apmierināti ar novērtēšanas rezultātā noteikto atlīdzību vai nē, kā arī īpašnieku piezīmes par veikto novērtējumu. Turklāt žurnāla ailē, kurā ierakstītas ziņas par noteikto atlīdzības apmēru un tā noteikšanas principiem, atrodamas atsauces uz 1832. gada 25. jūnija nolikuma [„Par kārtību kādā apraksta, novērtē un publisko pārdod īpašumus”] un 1833. gada 7. jūnija likuma [„Par atlīdzināšanas noteikumiem privātpersonām par valsts un sabiedriskām vajadzībām atsavināto īpašumu”] noteikto kārtību.⁴¹⁴ Ņemot vērā, ka Jelgavas-Olaines šosejas būvniecības darbi sākti 1837. gada 1. maijā,⁴¹⁵ atkārtoti apstiprinās apgalvojums, ka Baltijas novadā ekspropriācijas gadījumos vēl ilgi pirms Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas spēkā stāšanās praksē tika piemērotas Krievijas impērijas kopējās tiesības.

4.1. Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļā

Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas 868. panta sestais punkts kā vienu no īpašuma izbeigšanās bez īpašnieka gribas gadījumiem paredzēja: „Īpašuma atsavināšanu valsts vai

---

⁴¹² LNA LVVA, 412. f., 2. apr., 1199. l.

⁴¹³ LNA LVVA, 412. f., 2. apr., 1192. l.

⁴¹⁴ LNA LVVA, 412. f., 2. apr., 1192. l., 9. lp.

⁴¹⁵ LNA LVVA, 412. f., 2. apr., 1192. l., 11. lp.

sabiedriskām vajadzībām (ekspropriācija), kas tiek veikta uz katrā atsevišķā gadījumā īpaši izdota likuma pamata. Pirms tādas atsavināšanas īpašniekam jāsaņem pilna atlīdzība.”⁴¹⁶

“868. Без воли собственника, право собственности прекращается: (...) 6) отчуждением собственности на государственные или общественные потребности (*expropriatio*) в силу особого, на каждый данный случай, закона. Такому отчуждению должно предшествовать полное вознаграждение собственника.”

“868. *Wider Willen des Eigenthümers hört das Eigenthum auf: (...) 6) durch Zwangsentziehung oder Expropriation, wenn eine solche zum Wohl des Staates oder des Gemeinwesens unerlässlich, und in jedem einzelne Falle durch ein Allerhöchstes Gesetz angeordnet ist. Ihr geht die vollständige Entschädigung des zu Expropriirenden voraus.*”⁴¹⁷

Salīdzinājumā ar Krievijas Civillikumā ietverto regulējumu, šis tiesiskais noteikums ir lakonisks un neparedzēja nekādus priekšrakstus ekspropriācijas procedūrai (nebija noteikts, kurš ir tiesīgs ierosināt ekspropriāciju, kurš tiesīgs iesniegt lēmuma projektu imperatoram, kādos gadījumos un kādā kārtībā veicama īpašuma aprakstīšana un novērtēšana, kas nosaka atlīdzības apmēru, kādas ir procedūras gaitā pieņemto lēmumu pārsūdzēšanas iespējas u. tml.). Līdz ar to var secināt, ka Baltijas vietējo civillikumu kopojumā sniedza ļoti nepilnīgu ekspropriācijas tiesisko regulējumu. Tātad jānoskaidro, ar kādiem tiesību avotiem varēja aizpildīt likuma robu.

Kā jau minēts iepriekš, Baltijas savdabīgā autonomija privāttiesību jomā neļāva Baltijas vietējo civillikumu kopojumā esošo robu gadījumā uzreiz piemērot Krievijas Civillikumu, vispirms bija jāizskata iespējas analogijas piemērošanai vietējo tiesību ietvaros. Hermans Adolfs, atsaucoties uz K. G. fon Cīgenhornu (*Ch. von Ziegenhorn*), norādīja, ka ekspropriācijas pamatprincipi provinču tiesībām nav sveši. Tie ir bijuši zināmi Kurzemes valsts tiesībās (*curländische Staatsrecht*) kā zemes kungam (*Landesherrn*) piemītošas *dominium eminens* tiesības. Kurzemes valsts tiesības paredzējušas gadījumus, kuros ekspropriācija varēja tikt īstenota, uzsverot, kā tā ir izmantojama tikai izņēmuma kārtā publiska labuma vārdā, kā arī tikušas atzītas tiesības uz pilnu atlīdzību. Ņemot vērā Cīgenhorna publikācijā ietverto norādi uz Vācijas firstiem piemītošām *dominium eminens* tiesībām, kā arī atsaucoties uz autoritatīvu juristu darbiem, H. Adolfs uzskata par pieņemamu izmantot līdz pat 18. gs. pieņemtos vācu likumus. Iespēju izmantot vācu tiesības H. Adolfs pamato arī ar kopējo vācu tiesību (*das gemeine deutsche Recht*) palīgavota statusu. Tādējādi iespējams noteikt piespiedu atsavināšanas pamatnoteikumus: atsevišķa indivīda

⁴¹⁶ Законы гражданские. Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Санктпетербург: Въ Типографии Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.; Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербургъ: Издание Кодификационнаго отдела при Государственномъ Совете, [b. g.].

⁴¹⁷ Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St.Petersburg: Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864.

privāttiesībās var iejaukties tikai vispārējā labuma vārdā, piešķirot pēc iespējas pilnu atlīdzību, kuras apmēru nosaka lietpratēji, piedaloties tiesu varai.⁴¹⁸

H. Adolphi apgalvojumiem var piekrist daļēji. Zināms, ka Kurzemes un Zemgales hercogistē konstitucionālā līmenī bija nostiprināts privātīpašuma neaizskaramības princips. 1617. gada 18. marta Valdības formula ir viens no vecākajiem pamatlikumiem Eiropā un ir uzskatāma par pirmo satversmi, kas bija spēkā tagadējās Latvijas teritorijā.⁴¹⁹ Valdības formulas XII. paragrāfs noteica: „Nevienam no muižniekiem vai pilsētniekiem nevar tikt atņemts tā īpašums bez likumīgas izmeklēšanas un tiesas.”⁴²⁰ Autore uzskata, ka no šāda privātīpašuma neaizskaramības formulējuma, kas turklāt tiek attiecināts tikai uz divām privileģētām kārtām, nevar izsecināt valstij piederošas tiesības vispārējā labuma vārdā atsavināt privātīpašumu pret noteiktu atlīdzību. Tāpat arī no minētā paragrāfa formulējuma (nosakot likumīgas izmeklēšanas nepieciešamību) var secināt, ka vispirms tā mērķis bijis ierobežot patvaļīgu personu sodīšanu, atņemot jeb konfiscējot privātīpašumu. Savukārt ekspropriācija nav saistīta ar pašas personas, iespējams, noziedzīgu darbību un sodīšanu par to, bet gan ar valsts uzdevumu pildīšanu, piešķirot valsts varas subjektam tiesības noteiktos gadījumos un noteiktā kārtībā atkāpties no privātīpašuma neaizskaramības principa. Ekspropriācijas tiesības ir atvasināmas no augstākās valsts varas kā tādas, savukārt privātīpašuma neaizskaramība tikai ierobežo šo tiesību izmantošanu.

K. G. fon Cīgenhorns, rakstot par Kurzemes un Zemgales hercogistes valsts tiesību avotiem, norādīja, ka ar rakstītajām valsts tiesībām bieži vien kādu atsevišķu jautājumu neesot iespējams atrisināt, tāpēc šīs lietas jāizšķir saskaņā ar dabiskajām, tautu un vispārīgām valsts tiesībām. Saistībā ar ekspropriāciju Cīgenhorns, atsaucoties uz Kristiāna Volfa „*Jus naturale and Jus Gentium*” norādīja, ka vispārīgajās valsts tiesībās pietiekami pazīstamas ir valdnieka augstākās varas tiesības (*eminirende Recht*), proti, valdnieka augstākā vara (*eminirende Macht*) pār padotajām personām un augstākās īpašuma tiesības (*eminirende Eigenthum*) pār lietām. Taču šīs tiesības atzīstamas par izņēmumu no vispārējā likuma un ir pieļaujamas tikai galējas nepieciešamības (*in dem höchsten Notfall*) gadījumā. H. Grocijs un viņa sekotāji šīs galējas nepieciešamības tiesības (*Notrecht*) paplašināja arī attiecībā uz vispārējo labumu kā *dominium eminens* attaisnojumu, taču K. G. fon Cīgenhorns uzskatīja, ka tāda šo tiesību izpratne varētu būt bīstama. Gadījumos, kad indivīdam ir jāatsakās no sava īpašuma par labu kopējam labumam, tam pēc iespējas pilnīgāk ir jāatlīdzina no kopējiem līdzekļiem, kuru veidošanā viņam ir pienākums

⁴¹⁸ Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 121.-122.

⁴¹⁹ Lazdiņš, J. Komentārs; Valdības formula (*Formula Regimnis*) (1617). Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561-1795). Rīga: Juridiskā koledža, 2006, 207. lpp.

⁴²⁰ Valdības formula Kurzemes un Zemgales hercogistē. Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561-1795). Rīga: Juridiskā koledža, 2006, 212. lpp.

iemaksāt arī savu daļu. K. G. fon Cīgenhorns atzina par pareizu, ka šādas augstākās varas tiesības tiek attiecinātas uz vācu valsts firstiem (*deutschen Reichsfürsten*) un Kurzemes hercogu.⁴²¹ No minētā gan ir redzams, ka K. G. fon Cīgenhorns *dominium eminens* tiesības nesaistīja ne ar romiešu, ne kanoniskajām, ne arī ģermāņu tiesībām, bet gan norādīja, ka tās ir atzītas vispārīgas valsts tiesības.

Dominium eminens kopš 16. gadsimta juristu darbos, sākot jau ar H. Grocija „*De Jure Belli ac Pacis*”, tika aplūkots kontekstā ar dabiskajām un tautu tiesībām un saistībā ar valsts varas atribūtiem. Autore uzskata, ka tādējādi ekspropriācijas tiesības, lai arī tās bija paredzētas Vācijas valsts tiesībās, nav ieskaitāmas tajā kopējo vācu tiesību daļā, kas kā subsidiāro tiesību avots bija izmantojams Baltijas guberņās. Līdz ar to, aizpildot Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma robu ekspropriācijas procedūras sakarā, nav pamatota kopējo vācu tiesību izmantošana. F. G. fon Bunge norādīja, ka K. G. fon Cīgenhorna minētie īpašuma tiesību ierobežojumi nav atzīstami par reāli izmantojamām regālījām, bet gan par ierobežojumiem, kas izriet no valsts augstākās varas tiesībām. Secīgi tālāk viņš uzsvēra, ka pati ekspropriācija, kā arī atlīdzība par ekspropriēto īpašumu būtu apspriežama pēc kopējām Krievijas tiesībām (Krievijas Civillikuma).⁴²²

Taču jautājums par ekspropriācijas tiesiskā regulējuma meklējumiem Baltijas novada vietējās tiesībās, analizējot tikai pašu 868. panta sesto punktu, nav izsmelts. Vietējo civillikumu kopojuuma 868. panta 1. piezīme (1864. gada redakcijā) noteica, ka īpašuma piespiedu atsavināšanas kārtība noteikta civilprocesa nolikumā.

“Примечание 1. Соблюдаемый при отчуждении на государственные или общественные потребности порядок определяется в уставе гражданского судопроизводства. “

“Anmerkung 1. Das bei der Zwangsenteignung zu beobachtende Verfahren schreibt die Ordnung des Civilgerichtsverfahrens vor. “

Likuma panta pirmās piezīmes teksti krievu un vācu valodā nebija identiski. Krievu valodā norādīts uz civilprocesa nolikuma, savukārt vācu valodā – uz civilprocesuālās kārtības piemērošanu. Civilprocesa nolikums tika apstiprināts 1864. gada 20. novembrī, bet uz Baltijas guberņām tika attiecināts tikai ar 1889. gada 9. jūlija likumu.

Hermans Adolfi secināja, ka ar šo piezīmi nevar būt domāti nekādi citi noteikumi, kā vien spēkā esošais un deducētais civilprocess. Tāpat esot pašsaprotami, ka ekspropriācijas lietu izskatīšanai jābūt prioritārai un tās būtu jāskata bez vilcināšanās. Tātad ekspropriācijas lietas

---

⁴²¹ von Ziegenhorn, C. G. Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen. Königsberg: den Johann Jacob Kanter, 1772, S. 2., 241.-242.

⁴²² von Bunge, G. F. Das curländische Privatrecht, wissenschaftlich dargestellt. Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1851, S. 205.-206.

jāizskata kompetentajai tiesai summārā procesa kārtībā⁴²³ bez pārsūdzēšanas tiesībām ar atliekošu efektu.⁴²⁴

Baltijas guberņās civilprocesuālie noteikumi līdz pat 1889. gadam nebija sakopoti vienā krājumā, un civilprocess pamatojās uz romiešu, vācu, poļu un zviedru procesuālajām tiesībām, kā arī atsevišķiem Krievijas impērijas iestāžu ukaziem, kas minētos avotus papildināja.⁴²⁵

Tērbatas Universitātes profesors Osvalds Šmits kā civilprocesa tiesību avotus Vidzemes guberņā norādīja:

- 1) zviedru laikos 1630. gada tiesu reformas ietvaros izveidotajām tiesu iestādēm dotās instrukcijas jeb ordonanses (tai skaitā 1630. gada 20. maija un 1632. gada 1. februāra zemes tiesu ordonanses, 1630. gada 6. septembra hoftiesas ordonanse u. c.);
- 2) Zviedrijas valsts likumi, kas tika pasludināti arī Vidzemē vai ieviesās prakses ceļā. Kā svarīgāko Zviedrijas valsts likumu šajā periodā O. Šmits min 1695. gada 4. jūlija procesa likumu (*Proceßstadga*), kuru jau 1965. gada 9. oktobrī ģenerālgubernators iesniedza Vidzemes landtāgā „paklausīgai ievērošanai”. Ar citiem likumiem tika noteikta spriedumu izpildes kārtība un summārais process;
- 3) dažādas karaļa vēstules un rezolūcijas;
- 4) Vidzemes hoftiesas konstitūcijas un cirkulārpavēles;
- 5) kopējās tiesības (romiešu un kanoniskās tiesības) kā palīgavots.⁴²⁶

Kurzemes procesuālo tiesību apkopšanai pievērsās tiesību zinātņu maģistrs Karls fon Rummels, kurš 1844. gadā Tērbatā izdeva pirmo drukāto Kurzemes procesuālo tiesību avotu apkopojumu ar nosaukumu „*Instructorium*”, kas līdz šim bijis pieejams tikai dažādu rokrakstu formā. K. fon Rummels kā procesuālo tiesību avotus izmantoja:

- 1) tiesu piekopto praksi;
- 2) tiesu nolēmumus (*präjudicate*);
- 3) hercoga reskriptus;
- 4) kopējās tiesības (*das Gemeine Recht*);

---

⁴²³ Summārais process ir civilprocesuāls tiesvedības veids, kura mērķis ir nodrošināt pēc iespējas ātrāku sprieduma pieņemšanu. Līdz ar to šī kārtība paredz ierobežotu lietā esošo pierādījumu pārbaudi, turklāt ne visi pierādīšanas līdzekļi šajā kārtībā ir pieļaujami. Skat.: Gönsch, M., Heldt, C. Gabler Wirtschaftslexikon. Stichwort: summarisches Verfahren. Pieejams: <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Archiv/10698/summarisches-verfahren-v6.html> [aplūkots 02.08.2011.].

⁴²⁴ Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 123.

⁴²⁵ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Izdevniecība „Zvaigzne”, 1972, 212. lpp.

⁴²⁶ Schmidt, O. Der ordentliche Civilproceß nach livländischem Landrecht. Dorpat: Verlag von K. Matiesen, 1880, S. 2.-6.

- 5) vecākās Prūsijas zemes tiesības; neesot izdevies noskaidrot, kura tieši no redakcijām tikusi izmantota, bet K. fon Rummels norāda uz 1620. gada Prūsijas hercogistes zemes tiesībām (*Landrecht des Herzogthums Preußen*), revidētajām zemes tiesībām Kēnigsbergā 1685. gadā un 1721. gada uzlabotajām Prūsijas karalistes zemes tiesībām (*Verbessertes Landrecht des Königreichs Preußen*);
- 6) 1615. gada 10. augusta *Diploma Appellatorium Borussiae*;
- 7) kā arī dažādu juristu publikācijas par procesuālajām tiesībām.⁴²⁷

Kurzemes procesuālajās tiesībās, kā tas secināms no K. fon Rummela publikācijas, bija zināmi 11 summārā procesa veidi. Ņemot vērā tik plašu procesuālo tiesību avotu klāstu, ir grūti precīzi noteikt, kāda tieši būtu summārā procesa kārtība, kas būtu piemērojama nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumā. Turklāt tā varētu būt atšķirīga katrā Baltijas guberņā.

Jautājumam par atšķirībām 868. paragrāfa pirmās piezīmes tekstos krievu un vācu valodās pievērsās arī Valsts padome savā 1870. gada 16. novembrī apstiprinātajā lēmumā „Par Baltijas dzelzceļam nepieciešamo zemju atsavināšanas kārtību”.⁴²⁸ Valsts padome, neiedziļinoties tajā, vai starp krievu un vācu tekstiem šajā gadījumā patiešām pastāv nesaskaņa, nolēma visām valdības un tiesu iestādēm paskaidrot, ka, piemērojot Baltijas vietējo civillikumu kopojumumu, krievu teksts nevar tikt atcelts un aizstāts ar vācu tekstu, bet gadījumos, kad vācu un krievu teksti ir pretrunīgi, par galveno uzlūkojams teksts krievu valodā.

Vietējo civillikumu kopojumuma 868. paragrāfa 2. piezīme norādīja, ka muižnieku (*дворянского вотчинника*) tiesības veikt no muižas nodalītu zemes gabalu atsavināšanu noteiktas 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumā (*Положение о крестьянах Лифляндской губернии*) (42.–45. p.) un 1856. gada Igaunijas zemnieku likumā (*Положение о крестьянах Эстляндской губернии*) (204.–207. p.). Savukārt 1865. gada 19. februārī tika apstiprināti Ēzela (Sāremā) salas zemnieku zemes ierīcības noteikumi (*Правила о поземельном устройстве крестьянъ острова Эзеля*),⁴²⁹ kuru 23. paragrāfs visumā atkārtoti Vidzemes un Igaunijas zemnieku likumos ietvertos īpašuma piespiedu atsavināšanas noteikumus. Nekādas citas ekspropriāciju regulējošas tiesību normas Baltijas vietējo civillikumu kopojumā nebija iekļautas.

H. Adolfi, atsaucoties uz Baltijas vietējo civillikumu kopojumuma XXI. pantu, norāda, ka Vidzemes zemnieku likumā noteiktā atlīdzības noteikšanas kārtība pēc analogijas var tikt piemērota visos ekspropriācijas gadījumos. Turklāt kopā ar civilprocesuālajā regulējumā ietverto summāro procesu tā sniedz pilnībā pietiekamu nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu

⁴²⁷ von Rummel, C. Die Quellen des Curländischen Landrechts. Band I. Instructorium des Curländischen Processes. Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1844, S. I, XXI-XXII.

⁴²⁸ II Полн. собр. зак. – т. XLV - № 48921.

⁴²⁹ II Полн. собр. зак. – т. XL - № 41820.

regulējumu, un tāpēc nav nekāda pamata Baltijas novadā piemērot Krievijas civillikumu. Lai pamatotu analogijas iespējamību, H. Adolphi norāda, ka nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanai valsts vai sabiedrības interesēs un muižniekam saglabātajām ekspropriācijas tiesībām esot kopējs mērķis, līdz ar to arī iekšējā radniecība.⁴³⁰

Taču H. Adolphi savā publikācijā nepievērsās Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma Ievada XXII. pantā noteiktajiem ierobežojumiem analogijas piemērošanai. Proti, likums paredzēja, ka XXII. panta noteikumi nav piemērojami tādām privilēģijām un īpašiem noteikumiem, kas piešķirti atsevišķām personām, kārtām vai iestādēm.

Baltijas vietējo likumu kopojuuma II daļas („Likumi par kārtām”) pirmais pants noteica, ka Baltijas guberņās uz Kopējo Krievijas likumu pamata pastāv četras kārtas: 1) muižniecība (*дворянство*); 2) garīdzniecība (*духовенство*); 3) pilsētu iedzīvotāji (*городские обыватели*) un 4) lauku iedzīvotāji (*сельские обыватели*).⁴³¹ Baltijas guberņās muižniecība, paralēli vispārējam iedalījumam mantojamā un personiskā muižniecībā, tika iedalīta pamata jeb matrikulās ierakstītā (bruņniecība) un matrikulās neierakstītā muižniecībā (Baltijas vietējo likumu kopojuuma II daļas 7. pants).

Vidzemes zemnieku likuma 42. pants noteica, ka muižnieks (*помещик* – muižnieks-zemes īpašnieks, kam pieder muiža⁴³²) vajadzības gadījumos patur neapstrīdamas tiesības atņemt pret atlīdzību tos zemes gabalus, kas uz nomas vai pirkšanas līguma pamata pārgājuši citu personu valdījumā.⁴³³ Savukārt Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma 868. paragrāfa otrajā piezīmē norādē uz Vidzemes zemnieku likumu tika lietots termins *дворянский вотчинник* (*Rittergutsbesitzer*), kas norāda uz bruņinieku kārtas muižnieku. Līdz ar to tiesības uz piespiedu atsavināšanu bija piešķirtas tikai personām, kas piederēja muižniecības kārtai, līdz ar to šīs tiesības analogijas ceļā nevarēja tikt piemērotas citos gadījumos. Tātad nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām Baltijas guberņās bija veicama, pamatojoties uz kopējām Krievijas impērijas tiesībām, jo Baltijas vietējo civillikumu kopojuums ietvēra nepilnīgu ekspropriācijas regulējumu, proti, provinces tiesībās nebija noteikta kārtība, kādā ekspropriācija būtu veicama.

Tērbatas Universitātes Juridiskās fakultātes izdotajā Tiesību zinātnes žurnālā publicētajā rakstā „Piespiedu atsavināšana un provinciālās tiesības” anonīms autors D. L. norāda, ka 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā paredzētās muižnieku piespiedu atsavināšanas tiesības

⁴³⁰ Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. // Zeitschrift für Rechtswissenschaft, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 123.-125.

⁴³¹ Сводъ местныхъ узаконений губерний остзейскихъ. Часть вторая. Законы о состоянияхъ. Санктпетербургъ: Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845.

⁴³² Помещик. Толковый словарь Ушакова. Pieejams: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/957470> [aplūkots 02.08.2011.].

⁴³³ II Полн. собр. зак. – т. XXXV- № 36312.

satur vispārīgu tiesisko noteikumu un pēc sava rakstura un juridiskās nozīmes ir atzīstamas par vispārīgu zemes tiesību avotu (*allgemeine landrechtliche Quelle*). No tā izriet, ka ir tikai konsekventi un pareizi, ka pašas zemes tiesības (Baltijas vietējo civillikuma kopoījuma 868. panta otrā piezīme) norāda uz attiecīgajiem zemnieku likuma pantiem, ko nemaz nedrīkstētu darīt, jo minētais likums attiecināms tikai uz zemnieku privāttiesībām.⁴³⁴ Autore šādam uzskatam nepiekrīt, jo Baltijas vietējo civillikumu kodifikācijas tehnikas principi šādu tēzi neapstiprina. Kā zināms, kodifikācijas uzdevums bija sakopot Baltijā spēkā esošās tiesības, pēc būtības neko negrozot. Tāpēc zem katra Vietējo civillikumu kopoījuma panta tika uzrādīti tie tiesību avoti, uz kuriem tika pamatota attiecīgajā pantā izteiktā tiesību norma.⁴³⁵ Baltijas vietējo civillikumu kopoījuma 868. pants nosauc pavisam sešus gadījumus, kad īpašums izbeidzas bez īpašnieka gribas. Pieciem no uzskaitītajiem īpašuma izbeigšanās pamatiem ir norādīti tiesību avoti, taču sestajam punktam, kas runā par ekspropriāciju, nav sniegtas nekādas norādes.⁴³⁶ Minētā panta otrā piezīme uz zemnieku likumiem norādīja nevis uz ekspropriācijas tiesību avotu, bet gan, lai uzsvērtu, ka no muižas nodalītu zemes gabalu piespiedu atsavināšana veicama citādā kārtībā nekā to paredz Baltijas vietējo civillikumu kopoījums.

Lai likvidētu jebkādas juridiskas diskusijas par šo tēmu, 1889. gada 9. jūlijā Baltijas vietējo civillikumu kopoījuma 868. panta 1. piezīme tika izteikta jaunā redakcijā.⁴³⁷ Turpmāk likums paredzēja, ka Baltijas guberņās atlīdzība par īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām nosakāma, pamatojoties uz Krievijas impērijas kopējo noteikumu pamata, izņemot tos gadījumos, kad Vidzemes, Igaunijas vai Kurzemes guberņām īpaši paredzētajos likumdošanas aktos ir noteikts citādi.

Salīdzot Baltijas vietējo civillikumu kopoījuma 868. pantu ar Krievijas Civillikuma 575. pantu (1887. gada redakcijā), vienīgā būtiskā atšķirība attiecināma uz atlīdzības definīciju. Krievijas impērijas likumi paredzēja „taisnīgu un atbilstošu atlīdzību” par īpašuma ekspropriāciju, savukārt Baltijas vietējie civillikumi noteica „pilnu un iepriekšēju atlīdzību”. H. Adolfi uzskatīja, ka Baltijas vietējo civillikumu kopoījumā paredzētā pilnā atlīdzība ir netiešs pierādījums tam, ka nevar tikt piemērots Krievijas Civillikums, jo tas atkāpjas no šī pilnās atlīdzības jēdziena.⁴³⁸ Jautājums par likumā noteiktās atlīdzības apmēra atšķirībām ir strīdīgs. Lai gan Krievijas Civillikuma tekstā tieši nebija formulēts valsts pienākums ikvienā gadījumā atlīdzināt ne tikai

⁴³⁴ D. L. Zwangsenteignung und Provinzialrecht. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Dritter Jahrgang. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1871, S. 10.-11.

⁴³⁵ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Izdevniecība „Zvaigzne”, 1972, 303.-304. lpp.

⁴³⁶ Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербург: Въ Типографии Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.

⁴³⁷ III Полн. собр. зак. – т. IX - № 6188.

⁴³⁸ Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 123.-125.

īpašuma vērtību, bet arī ekspropriācijas rezultātā nodarītos zaudējumus, juristi savās publikācijās un Valsts padome konkrētu lietu ietvaros uz šāda pienākuma esamību ir norādījusi. Praksē gan šis pilnas atlīdzības princips ne vienmēr tika realizēts, it īpaši laika posmā (līdz 1887. gadam), kad likums paredzēja pienākumu izmaksāt arī papildus atlīdzību (par nodarītajiem zaudējumiem) līdz 1/5 apmērā no novērtēšanas komisijas noteiktās summas. Tādējādi bija iespējama nevienlīdzīga attieksme pret atsavinātā īpašuma īpašniekiem. Gadījumā, ja viņiem nodarīto zaudējumu apmērs nepārsniedza norādītos 20 procentus, īpašnieks saņēma pilnu atlīdzību, bet pie lielāka zaudējumu apmēra par pilnas atlīdzības piešķiršanu vairs nevarēja runāt. Tomēr šis zaudējumu atlīdzināšanas ierobežojums neļauj apgalvot, ka Krievijas civillikums neparedzēja pilnas atlīdzības principu un būtu pretrunā Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestajam punktam.

Runājot par iepriekšējās atlīdzības principu, jāuzsver, ka šajā aspektā nekādas pretrunas starp Baltijas vietējām tiesībām un Krievijas civillikumā ietvertu vispārīgo ekspropriācijas kārtību nepastāvēja. Citāda situācija bija attiecībā uz ekspropriācijas sevišķo kārtību (dzelzceļa vajadzībām). A. Bašmakovs skaidroja, ka, stājoties spēkā 1860. gadā un 1872. gadā pieņemtajiem sevišķajiem ekspropriācijas noteikumiem dzelzceļu vajadzībām, Baltijas vietējo civillikumu kopojuma noteikums par iepriekšēju atlīdzību varēja tikt uzskatīts par netieši atceltu.⁴³⁹ Citādu viedokli pauda Vladimirs Bukovskis, norādot, ka Baltijas vietējo civillikumu kopojumā noteiktais pienākums samaksāt atlīdzību pirms īpašuma ieņemšanas, netieši tika atcelts tikai 1889. gada 9. jūlijā, kad tika grozīta 868. paragrāfa 1. piezīme.⁴⁴⁰ Autore uzskata, ka A. Bašmakova viedoklis ir pareizāks. Baltijas vietējo tiesību un kopējo Krievijas tiesību attiecības atšķiras atkarībā no tā, vai runa ir par publiskajām vai privātajām tiesībām, tāpēc vispirms ir noskaidrojams, pie kuras no tiesību sfērām pieder 1860. un 1872. gada noteikumi.

Minētie normatīvie tiesību akti paredzēja sevišķu ekspropriācijas kārtību noteiktos gadījumos. Tātad tie bija uzskatāmi par speciālo regulējumu attiecībā pret vispārējo ekspropriācijas kārtību, kas ietvēra iepriekšējās atlīdzības principu. Atbilstoši Krievijas normatīvajam regulējumam ekspropriācija bija atzīstama par jauktas juridiskās dabas tiesisko institūtu. Piespiedu atsavināšana bija uzskatāma par vienpusēju valsts varas aktu, administratīvu valsts pasākumu. Pienākums pakļauties piespiedu atsavināšanai, noteiktie gadījumi, kad ekspropriācija var tikt īstenota, kā arī pati ekspropriācijas lietas virzība katrā atsevišķā lietā tika pamatota publiskajās tiesībās. Savukārt tiesības uz atlīdzību bija privāttiesiska rakstura un pieskaitāmas saistību tiesībām (tiesības prasīt

---

⁴³⁹ Башмаков, А. А. Основные начала ипотечного права. Либава: Издание Лито-Типографии М. Петерсона, 1891, с. 104.

⁴⁴⁰ Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ. Составилъ Членъ Рижскаго Окружнаго Суда В. Буковский. Томъ I. Рига: Типография Г. Гемпель, 1914, с. 368.

zaudējumu atlīdzību).⁴⁴¹ Minētie sevišķie noteikumi dzelzceļu vajadzībām bija uzskatāmi par piederošiem publiskajām tiesībām, jo tie noteica īpašu ekspropriācijas īstenošanas gaitu. Atbilstoši Baltijas vietējo likumu kopojumā I daļas II. pantā norādītajam kopējie impērijas likumi Baltijas gubernās pilnā apmērā saglabā savu spēku, ja vien attiecīgo jautājumu neregulē vietējās tiesības.⁴⁴² Voldemārs Kalniņš rakstīja, ka Baltijas gubernām kā vienotās un nedalāmās Krievijas inkorporētām sastāvdaļām bija jārespektē kopīgie likumi, tai skaitā arī pamatlikumi un administratīvie likumdošanas akti.⁴⁴³ Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām kārtība dzelzceļa vajadzībām nebija regulēta vietējo tiesību ietvaros, tādā bija jāpiemēro kopējos Krievijas likumos noteiktais sevišķais ekspropriācijas process. Lai noskaidrotu, vai dzelzceļa izbūves vajadzībām nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumos kopējie Krievijas likumi tika piemēroti arī praksē, sākotnēji jāpievēršas dzelzceļa sabiedrību statūtiem.

Vairākos imperatora apstiprinātajos dzelzceļa sabiedrības statūtos bija norādīts, ka tiesības uz ekspropriāciju īstenojamas atbilstoši kopējām Krievijas impērijas tiesībām. Taču nereti atsevišķu dzelzceļa sabiedrību gadījumā šāda norāde tika ietverta nevis sākotnējos statūtos, bet gan jaunajos, ko izdeva jau pēc attiecīgās sabiedrības darbības uzsākšanas.

Pirmais dzelzceļš Baltijas novadā tika uzbūvēts Rīgas-Dinaburgas dzelzceļa līnijas ietvaros (aiz Gostiņiem (*Glasmanka*), dzelzceļa līnija atradās Vidzemes gubernas teritorijā).⁴⁴⁴ Šīs dzelzceļa līnijas atklāšana notika 1861. gada 12. septembrī.⁴⁴⁵ 1858. gada 23. janvārī tika apstiprināti Rīgas-Dinaburgas Dzelzceļa sabiedrības statūti, kuru 46. paragrāfs noteica: sabiedrībai ir tiesības saskaņā ar Civillikumu kopojumā (*в Своде Законовъ Гражданскихъ*) ietvertajiem noteikumiem par valsts vajadzībām nepieciešamu privātpašumu atsavināšanu iegūt dzelzceļam nepieciešamās privātās zemes, ja īpašnieki no tām neatsakās labprātīgi.⁴⁴⁶ Saprotams, ka šajos statūtos runa ir par Krievijas Civillikuma noteikumiem, jo 1858. gadā Baltijas vietējo civillikumu kopojums vēl nebija pat apstiprināts. 1871. gada 7. decembra vārda ukazā Rīgas-Dinaburgas Dzelzceļa sabiedrībai tika uzdots izbūvēt dzelzceļa līniju no Rīgas stacijas līdz Mīlgrāvja pietātei. Nepieciešamo privāto zemju un citu īpašumu atsavināšanai, kā arī īpašnieku atlīdzināšanai bija jāpiemēro kopējie

⁴⁴¹ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 65.

⁴⁴² Сводъ местныхъ узаконений губерний остзейскихъ. Часть первая. Учреждения. Санктпетербургъ: Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845.

⁴⁴³ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Izdevniecība „Zvaigzne”, 1972, 205. lpp.

⁴⁴⁴ Rīgas-Dinaburgas dzelzceļš bija viens no pirmajiem Krievijā par privātajiem līdzekļiem būvētajiem dzelzceļiem. Dzelzceļa izbūvei tika nodibināta akciju sabiedrība, kurai uz 56 gadiem tika piešķirta koncesija. Dzelzceļam nepieciešamās zemes tikušas uz brīvprātīgas vienošanās pamata nodotas dzelzceļa sabiedrības rīcībā, izņemot kādu zemes gabalu Maskavas priekšpilsētā, kur zemi vajadzējis atsavināt piespiedu kārtā. Rīgas pilsēta dzelzceļa sabiedrībai ievērojamas zemes platības atdāvināja. Skat.: Malahovska, L. Latvijas transporta vēsture. 19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums. Rīga: b. i., 1998, 17., 19. lpp.

⁴⁴⁵ Altbergs, T., Augustāne, K., Pētersone, I. Dzelzceļi Latvijā. Rīga: apgāds „Jumava”, 2009, 27. lpp.

⁴⁴⁶ Уставъ Общества Рижско-Динабургской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XXXIII - № 32713.

impērijas likumi par īpašumu atsavināšanu valdības vajadzībām (*...поступить на точном основании существующих общихъ для Империи узаконений объ имуществвахъ, отходящихъ изъ частного владения по распоряжению Правительства*).⁴⁴⁷

Citāds formulējums atrodams 1859. gada 23. oktobrī apstiprinātajā Nolikumā par Rīgas-Mītavas dzelzceļu, kur 16. paragrāfs paredzēja: „Dibinātājs M. Behagels fon Adlerskrons, veicot dzelzceļa būvniecību, izmanto valsts darbiem piešķirtās tiesības, tai skaitā ceļam nepieciešamo privāto un arī valsts zemju atsavināšanas tiesības. Par privāto zemju atsavināšanu dibinātājs izmaksā atlīdzību, labprātīgi vienojoties ar zemju īpašniekiem, bet gadījumos, ja šādu vienošanos nevar panākt, – saskaņā ar likumīgo novērtēšanu atbilstoši atsavināšanas noteikumiem, bet jebkurā gadījumā zemes tūdaļ pāriet dzelzceļam saskaņā ar Viņa augstības apstiprināto plānu.”⁴⁴⁸ Taču šai sabiedrībai neizdevās iegūt vajadzīgos naudas līdzekļus, arī valdība nepiešķīra citus dzelzceļa būves atvieglojumus. Rezultātā būvdarbu sākums sākotnēji aizkavējās līdz 1863. gadam, bet 1864. gadā pēc valdības atteikuma piešķirt garantijas izjuka pavisam, un minēto dzelzceļa līniju vēlāk izbūvēja citi uzņēmēji.⁴⁴⁹ Līdz ar to tiesības piespiedu kārtā atsavināt zemi netika izmantotas praksē un nav iespējams secināt, pēc kādiem noteikumiem šī dzelzceļa sabiedrība būtu vadījusies.

Rīgas-Mītavas dzelzceļa izbūvei 1867. gadā Rīgā tika nodibināta Rīgas tirgotāju un Kurzemes muižnieku biedrība, kuras uzdevums bija panākt minētās dzelzceļa līnijas izbūvi.⁴⁵⁰ Rezultātā 1867. gada 9. jūnijā tika apstiprināti Rīgas-Mītavas Dzelzceļa sabiedrības statūti, kuru 11. paragrāfs noteica, ka: „Sabiedrība izmanto visas valsts darbiem piešķirtās tiesības, tai skaitā tiesības likumīgi atsavināt un ieņemt privātas zemes un ēkas, kas ir nepieciešamas konkrētajam ceļam un tā piederumiem.”⁴⁵¹ Šajos statūtos netika ietverta norāde uz piemērojamiem normatīvajiem aktiem, kas radīja iespēju arī nepiemērot Krievijas Civillikumā ietvertos noteikumus.

1872. gadā valdība uzticēja Rīgas-Mītavas Dzelzceļa sabiedrībai pagarināt līniju līdz Mažeikiem. Tādēļ 1872. gada 18. martā imperators apstiprināja jaunus Mītavas Dzelzceļa sabiedrības statūtus,⁴⁵² kuros jau bija noteikts, ka sabiedrība ir tiesīga atsavināt un pārņemt privātas zemes un ēkas, kas ir nepieciešamas dzelzceļam un tā piederumiem saskaņā ar Kopējā Impērijas Likumu Korojumā noteikto kārtību. Arī 1872. gada 27. jūnija vārda ukazā norādīts, ka privāto

⁴⁴⁷ Именной, данный Управляющему Министерствомъ Путей Сообщения „Объ отчуждении изъ частного владения земель и другихъ имуществъ подъ устройство Мюльграбенской ветви Риго-Динабургской железной дороги”. II Полн. собр. зак. – т. XLVI - № 50275.

⁴⁴⁸ Положение о Рижско-Митавской железной дороге. II Полн. собр. зак. – т. XXXIV - № 35021.

⁴⁴⁹ Исторический очеркъ развития железныхъ дорогъ въ России съ ихъ основания по 1897 г. включительно. Выпускъ первый. С.-Петербургъ: Типография Министерства Путей Сообщения, 1898, с. 98.-99.

⁴⁵⁰ Malahovska, L. Latvijas transporta vēsture. 19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums. Rīga: b. i., 1998, 37.-38. lpp.

⁴⁵¹ Уставъ Общества Рижско-Митавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLII - № 44675.

⁴⁵² Уставъ Общества Митавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50638.

īpašumu atsavināšana un īpašnieku atlīdzināšana īstenojama stingrā saskaņā ar kopējām Krievijas tiesībām.⁴⁵³

Identisks formulējums 1872. gada Mītavas Dzelzceļa sabiedrības statūtiem atrodams arī 1872. gada 11. februārī apstiprināto Baltijas Dzelzceļa sabiedrības statūtu 17. paragrāfā.⁴⁵⁴ Taču, tāpat kā Mītavas dzelzceļa gadījumā, arī šeit ar jauno statūtu apstiprināšanu tika atcelti iepriekšējie – 1870. gada 13. novembrī apstiprinātie Baltijas Dzelzceļa sabiedrības statūti.⁴⁵⁵ To 24. paragrāfā, piešķirot sabiedrībai tiesības likumīgi atsavināt un ieņemt dzelzceļa izbūvei nepieciešamās privātās zemes un ēkas, nebija ietverta nekāda norāde attiecībā uz piemērojamiem normatīvajiem aktiem. Baltijas Dzelzceļa sabiedrībai bija uzdots izbūvēt un ekspluatēt dzelzceļa līniju no Baltijas ostas (Paldiski pilsētas) caur Rēveli un Narvu līdz Nikolaja dzelzceļa līnijai pie Sanktpēterburgas. Tāad lielākā daļa dzelzceļa bija ierīkojama Igaunijas guberņas teritorijā. Turklāt tieši šīs dzelzceļa līnijas izbūves gaitā izcēlās nesaskaņas par Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma 868. paragrāfa 1. piezīmes izpratni, no kuras bija atkarīga piespiedu atsavināšanā piemērojamo tiesību avotu noteikšana. Iepriekš jau tika pieminēts Valsts padomes 1870. gada 16. novembra lēmums „Par Baltijas dzelzceļam nepieciešamo zemju atsavināšanas kārtību”.⁴⁵⁶ Lai arī šajā lēmumā netika izvērtēts, vai pastāv atšķirības Baltijas civillikumā ietvertās normas tekstos krievu un vācu valodā, likumdevēja pozīcija ir skaidra. Nosakot Baltijas vietējo civillikuma kopojuuma teksta krievu valodā vadošo lomu, kā arī apstiprinot jaunus statūtus tām dzelzceļa sabiedrībām, kas darbojās Baltijas guberņās, tika norādīts, ka piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedrības vajadzībām veicama atbilstoši kopējām Krievijas tiesībām, tāad – Krievijas Civillikumam. Turklāt 1872. gada 27. jūnijā tika izdots vārda ukazs, ar kuru tika uzdots rīkoties, lai veiktu Baltijas dzelzceļa izbūves pabeigšanai nepieciešamo privāto īpašumu atsavināšanu un piešķirtu atlīdzību par atsavinātajiem īpašumiem stingrā saskaņā ar kopējiem impērijas likumiem par īpašumu atsavināšanu valdības vajadzībām.⁴⁵⁷ Identisks formulējums, norādot uz pienākumu piespiedu atsavināšanas gaitā vadīties pēc kopējiem Krievijas likumiem, bija ietverts arī 1875. gada 4. marta vārda ukazā.⁴⁵⁸

1869. gada 21. jūnijā imperators piešķīra koncesiju baronam Aleksandram Fitinghofam un valsts padomniekam Dmitrijam Šipovam ar biedriem Lībavas-Kaišedores dzelzceļa līnijas izbūvei,

⁴⁵³ Именной, данный Министру Путей Сообщения „Объ отчуждении изъ частнаго владения земель и другихъ имуществъ, потребныхъ для довершения устройства Митавской железной дороги и ея принадлежностей”. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 51036.

⁴⁵⁴ Уставъ Общества Балтійской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50523.

⁴⁵⁵ Уставъ Общества Балтійской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLV - № 48903.

⁴⁵⁶ II Полн. собр. зак. – т. XLV - № 48921.

⁴⁵⁷ Именной, данный Министру Путей Сообщения „Объ отчуждении изъ частнаго владения земель и другихъ имуществъ, потребныхъ для довершения устройства Балтійской железной дороги и ея принадлежностей”. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 51035.

⁴⁵⁸ Именной, данный Министру Путей Сообщения „Объ отчуждении частныхъ земель и другихъ имуществъ подъ устройство ветви Балтійской железной дороги отъ станции Тапсъ до города Дерпта”. II Полн. собр. зак. – т. L - № 54455.

kas bija jāuzsāk sešu mēnešu laikā.⁴⁵⁹ Koncesijas 14. paragrāfs noteica, ka tiesības likumīgi atsavināt un ieņemt dzelzceļam nepieciešamās privātās zemes un ēkas īstenojamas Kopējā Impērijas Likumu Kopojumā noteiktajā kārtībā. Neskatoties uz to, ka bija noteikts statūtu projektu iesniegt viena mēneša laikā kopš koncesijas apstiprināšanas, Līvavas Dzelzceļa sabiedrības statūti tika apstiprināti tikai 1871. gada 19. martā.⁴⁶⁰ Tāpat kā koncesijā arī statūtu 25. paragrāfs ietvēra norādi uz Kopējo Impērijas Likumu Kopojumu, kas bija piemērojams, veicot dzelzceļam nepieciešamo privāto zemju un ēku atsavināšanu un ieņemšanu. Minētā dzelzceļa līnija kustībai tika atklāta jau 1871. gada 4. septembrī.⁴⁶¹ Ekonomisku apsvērumu dēļ bija nepieciešams izveidot savienojumu starp Dinaburgu un Līvājas ostu, izveidojot jaunu dzelzceļa līniju Kalkūni-Radvilišķi (Radvilišķi). Būvniecība tika uzticēta Līvavas Dzelzceļa sabiedrībai, kas apņēmas veikt arī Līvavas ostas paplašināšanu un uzlabošanu.⁴⁶² Tā 1872. gada 18. martā imperators apstiprināja jaunus dzelzceļa sabiedrības statūtus, kuros norma par tiesībām uz privātu nekustamu īpašumu atsavināšanu nebija grozīta.⁴⁶³ Minētā dzelzceļa līnija kustībai tika atklāta 1873. gada 1. novembrī. Savukārt 1876. gada 30. aprīlī imperators apstiprināja Ministru komitejas nolikumu, ar kuru valsts iegādājās Līvavas Dzelzceļa sabiedrības akcijas, bet pati sabiedrība tika slēgta.⁴⁶⁴ Līvavas dzelzceļu kopā ar atzarojumu uz Kalkūni tajā pašā gadā nodeva Lentvāres-Romnu Dzelzceļu sabiedrībai, kas tika pārdēvēta par Līvavas-Romnu Dzelzceļa sabiedrību. Papildus citiem darbiem tai tika uzticēts izbūvēt arī dzelzceļa savienojumu starp Līvavas dzelzceļa staciju un ostu, kā arī veikt pašas ostas uzlabojumus.⁴⁶⁵ Līvavas-Romnu Dzelzceļa sabiedrības statūtu 29. paragrāfs paredzēja: „Sabiedrība izmanto visas valsts darbiem piešķirtās tiesības, tai skaitā tiesības likumīgi atsavināt un ieņemt privātus nekustamus īpašumus, kas ir nepieciešami dzelzceļam un tā piederumiem.”⁴⁶⁶ Iepriekšējo dzelzceļa sabiedrības statūtu redakcijā 15. paragrāfā bija ietverta norāde arī uz Kopējo Impērijas Likumu Kopojumu, kas bija ievērojams piespiedu atsavināšanas gadījumos.⁴⁶⁷ Tāpēc nav skaidrs, kāpēc jaunajos statūtos, zinot, ka atsevišķi ekspropriācijas gadījumi varētu rasties Kurzemes guberņā, nav nekas teikts par piemērojamiem tiesību avotiem. 1878. gada 16. maija vārda ukazā „Par īpašumu atsavināšanu, kas nepieciešami Līvavas-Romnu dzelzceļa atzara izbūvei starp Līvavas staciju un ostu un darbiem šī ceļa uzlabošanai” nav arī

⁴⁵⁹ Высочайше утвержденная концессия на Либавскую железную дорогу. II Полн. собр. зак. – т. XLIV - № 47242.

⁴⁶⁰ Уставъ Общества Либавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVI - № 49370.

⁴⁶¹ Исторический очеркъ развития железныхъ дорогъ въ России съ ихъ основания по 1897 г. включительно. Выпускъ первый. С.-Петербургъ: Типография Министерства Путей Сообщения, 1898, с.171.-172.

⁴⁶² Исторический очеркъ развития железныхъ дорогъ въ России съ ихъ основания по 1897 г. включительно. Выпускъ второй. С.-Петербургъ: Типография Министерства Путей Сообщения, 1899, с. 217.-218.

⁴⁶³ Уставъ Общества Либавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50639.

⁴⁶⁴ II Полн. собр. зак. – т. LI - № 55878.

⁴⁶⁵ Исторический очеркъ развития железныхъ дорогъ въ России съ ихъ основания по 1897 г. включительно. Выпускъ второй. С.-Петербургъ: Типография Министерства Путей Сообщения, 1899, с. 287.

⁴⁶⁶ Уставъ Общества Либаво-Роменский железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. LII - № 57390.

⁴⁶⁷ Высочайше утвержденные концессия на Ландварово-Роменскую железную дорогу. II Полн. собр. зак. – т. XLVI - № 49570.

norādes uz kopējo Krievijas likumu piemērošanu, bet gan teikts, ka „jārīkojas, precīzi pamatojoties uz spēkā esošajiem likumiem par privātiem īpašumiem, kas tiek atsavināti valdības vajadzībām” (...на точном основании существующихъ узаконенийъ объ имуществвахъ, отходящихъ изъ частного владения по распоряжению Правительства).⁴⁶⁸

Tātad Līvavas-Romnu dzelzceļa sabiedrībai bija teorētiska iespēja ekspropriācijas lietās vadīties nevis pēc Krievijas Civillikuma, bet gan rīkoties atbilstoši vietējām provinču tiesībām. Uz šādu praksi norāda arī H. Adolfi, atsaucoties uz Aizputes virskapitāna tiesā (*Hasenpothschens Oberhauptmannsgericht*) izskatītajām lietām par Gaviezes (*Gawesen*), Sustas (*Susten*), Priekules (*Preekuln*) u. c. muižu (*Güter*) atsevišķu daļu piespiedu atsavināšanu. Tiesu iedibinātā kārtība paredz, ka tiesā kā prasītājs vēršas tas uzņēmums, kurš pretendē uz nekustamā īpašuma iegūšanu. Viņam jāpierāda īpašuma iegūšanas nepieciešamība, un tikai pēc noteiktās atlīdzības summas iemaksāšanas viņš var prasīt atsavināmā objekta nodošanu. Prasītājs kompetentajā pirmās instances tiesā vēršas ar lūgumu (*supplicando*), kā lielākajā daļā summāro procesu, norādot uz uzņēmumam piešķirto koncesiju un likumu, kas noteicis īpašuma piespiedu atsavināšanu, kā arī atsaucoties uz lūgumam pievienoto būvdarbu plānu, un lūdz tiesu veikt īpašuma novērtēšanu un nodošanu. H. Adolfi norāda, ka Līvavas-Romnu Dzelzceļa sabiedrība vēl pirms tam esot vērsusies Kurzemes guberņas valdībā ar lūgumu izdot rīkojumu par ekspropriācijas procesa uzsākšanu. Taču valdība šo lūgumu esot nosūtījusi kompetentajai virskapitāna tiesai un nodevusi tai mandātu ņemt lietu savā lietvedībā, norādot, ja puses nespēs panākt vienošanos, novērtēšana veicama, pieaicinot lietpratējus.⁴⁶⁹ Šīs H. Adolfi publikācijas sakarā rodas vairākas neskaidrības. Pirmkārt, autors nav norādījis ne virskapitāna tiesā izskatīto lietu numurus, ne arī datumus, līdz ar to radot grūtības identificēt konkrētus tiesas nolēmumus. Otrkārt, autors 1873. gadā raksta par Līvavas-Romnu Dzelzceļa sabiedrības ierosinātajām ekspropriācijas lietām, taču dzelzceļa sabiedrība ar tādu nosaukumu tika izveidota tikai 1876. gadā. Spriežot pēc norādīto muižu atrašanās vietas, kurās veikta ekspropriācija, runa varētu būt par Līvavas-Kaišedores dzelzceļa izbūvi, kuru veica Līvavas Dzelzceļa sabiedrība.

Izskatot Valsts padomes lietu arhīva aprakstu par laika posmu no 1883. gada līdz 1888. gadam (laikā, kad vēl 868. panta pirmā piezīme nebija izteikta jaunā redakcijā), atrodami arī vairāki gadījumi, kas pierāda, ka zemes piespiedu atsavināšana, kas bija nepieciešama Līvavas ostas izlabošanas darbiem, tika veikta Krievijas Civillikuma noteiktajā kārtībā. Kopējo Krievijas tiesību piemērošanu šajos gadījumos pierāda arī fakts, ka imperators ir apstiprinājis lēmumu par atlīdzības piešķiršanu (*о вознаграждении*), turklāt nosaucot konkrētu personu vārdus, kuru

⁴⁶⁸ II Полн. собр. зак. – т. LIII - № 58514.

⁴⁶⁹ Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 104., 129.-132.

īpašums ticis atsavināts. Ja būtu piemērota H. Adolfi aprakstītā īpašuma atlīdzības noteikšanas kārtība atbilstīgi vietējo tiesību avotiem, galīgais lēmums par atlīdzības apmēru nebūtu iesniedzams imperatoram apstiprināšanai, to būtu noteikusi vietējā pirmās instances tiesa.

Minētajā laika posmā Viņa augstība vairākos gadījumos apstiprināja atlīdzības piešķiršanu par ekspropriēto īpašumu:

- 1) 1883. gada 27. decembrī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Līvavas tirgotāja Šapkevica mantiniekiem par īpašumu, kas ieņemts Līvavas ostas paplašināšanai”;⁴⁷⁰
- 2) 1883. gada 27. decembrī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu tirgotājam Todem par viņa zemes Līvavas pilsētā ieņemšanu Līvavas ostas krastmalas paplašināšanai”;⁴⁷¹
- 3) 1884. gada 27. martā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu tirgotājam Rostovskim par zemes un ēku Līvavas pilsētā ieņemšanu Līvavas ostas krastmalas paplašināšanai”;⁴⁷²;
- 4) 1885. gada 19. martā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu tirgotāja sievai Amālijai Hānai par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”;⁴⁷³
- 5) 1885. gada 23. aprīlī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu goda pilsonim Meieram par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”;⁴⁷⁴
- 6) 1885. gada 30. decembrī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu muižniekam Bilderlingam par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”;⁴⁷⁵
- 7) 1886. gada 20. janvārī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu zemnieka Makarova mantiniekiem par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”;⁴⁷⁶
- 8) 1886. gada 20. janvārī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu zemniecei Babetai Muzernevičai par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”;⁴⁷⁷
- 9) 1886. gada 20. janvārī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu tirgotājam Mihelsonam par zemi un būvēm, kas ieņemtas Līvavas ostas paplašināšanai un uzlabošanai”;⁴⁷⁸
- 10) 1886. gada 20. janvārī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu zemniekam Micam par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai un uzlabošanai”;⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁰ Описание дель архива Государственного совета. Томъ десятый. Дела Государственного совета съ 1883 года по 1888 годъ. С.-Петербургъ: Государственная Типография, 1913, с. 19.

⁴⁷¹ Ibid, с. 19.

⁴⁷² Ibid, с. 82.

⁴⁷³ Ibid, с. 145.

⁴⁷⁴ Ibid, с. 146.

⁴⁷⁵ Ibid, с. 151.

⁴⁷⁶ Ibid, с. 152.

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ Ibid.

⁴⁷⁹ Ibid.

- 11) 1886. gada 10. februārī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu zemniekam Makenam par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai un uzlabošanai”,⁴⁸⁰
- 12) 1886. gada 18. aprīlī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu tirgotājam Smitam par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas uzlabošanai”,⁴⁸¹
- 13) 1886. gada 18. aprīlī Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu sīkpilsonei Sofijai Martinsonei par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”,⁴⁸²
- 14) 1886. gada 9. maijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu tirgotājiem Lipšicam un Zaksam par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”,⁴⁸³
- 15) 1886. gada 9. maijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Ādolfam Meingardam un Ko par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”,⁴⁸⁴
- 16) 1886. gada 20. maijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Johanam Bolševičam par zemi, kas ieņemta Līvavas ostas paplašināšanai”,⁴⁸⁵
- 17) 1887. gada 2. jūnijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Līvavas pilsētai par zemēm, kas ieņemtas Līvavas ostas paplašināšanai”.⁴⁸⁶

Koncesija Rīgas-Tukuma dzelzceļa sabiedrības dibināšanai tika piešķirta Rīgas rātskungam Aleksandram Šaltenam, kurš laikā no 1875. līdz 1877. gadam izbūvēja dzelzceļa līniju. Izbūves darbus ievērojami esot sadārdzinājusi dzelzceļam nepieciešamo zemes gabalu atsavināšana (~127 tūkst. rubļu).⁴⁸⁷ Rīgas-Tukuma Dzelzceļa sabiedrības statūti tika apstiprināti 1873. gada 4. maijā.⁴⁸⁸ Statūtu 15. paragrāfs noteica, ka sabiedrība izmanto visas valsts darbiem piešķirtās tiesības, tai skaitā tiesības likumīgi atsavināt un ieņemt dzelzceļa izbūvei nepieciešamās privātās zemes un ēkas, kā tas noteikts Kopējā Impērijas Likumu Kopojumā. Taču 1875. gada 1. jūnija vārda ukazā „Par privātu zemju un ēku atsavināšanu Rīgas-Tukuma dzelzceļa vajadzībām” noteikts uzsākt nepieciešamo rīcību dzelzceļam nepieciešamo īpašumu atsavināšanai, bet īpašnieku atlīdzināšanā rīkoties precīzi saskaņā ar esošajiem likumiem (*... на точномъ основании существующихъ о томъ узаконений*).⁴⁸⁹ Lai noskaidrotu, vai vārda ukaza formulējums bija nejaušs un praksē tika piemērotas kopējās Krievijas tiesības, vai arī dzelzceļa sabiedrība tomēr

⁴⁸⁰ Описание дель архива Государственного совета. Томъ десятый. Дела Государственного совета съ 1883 года по 1888 годъ. С.-Петербургъ: Государственная Типография, 1913, с. 212.

⁴⁸¹ Ibid, с. 214.

⁴⁸² Ibid.

⁴⁸³ Ibid.

⁴⁸⁴ Ibid.

⁴⁸⁵ Ibid, с. 215.

⁴⁸⁶ Ibid, с. 228.

⁴⁸⁷ Malahovska, L. Latvijas transporta vēsture. 19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums. Rīga: b. i., 1998, 49. lpp.

⁴⁸⁸ Высочайше утвержденные концессия и Устав Общества Риго-Тукумской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVIII - № 52211.

⁴⁸⁹ Именной, данный на имя Министра Путей Сообщения „Объ отчуждении изъ частнаго владения земель и другихъ имуществъ подъ устройство Риго-Тукумской железной дороги”. II Полн. собр. зак. – т. L - № 54754.

piespiedu atsavināšanā vadījusies pēc vietējo tiesību priekšrakstiem, nepieciešams izpētīt arhīvu materiālus.

Latvijas valsts vēstures arhīvā atrodas vismaz divas arhīva lietas, kas atspoguļo Rīgas-Tukuma dzelzceļa vajadzībām nepieciešamo zemes gabalu un ēku ekspropriācijas komisijas darbu:

- 1) *Acte der Commission zur Expropriierung der für die Riga – Tuckumer Eisenbahn erforderlichen im Rigaschen Kreise belegenen Gebäude und Grundstücke*, Vol. I,⁴⁹⁰ Vol. II;⁴⁹¹
- 2) *Дело по отчуждению земель и строений въ Дубельнъ и Маиоренгофъ подъ Руго-Тукумскую железную дорогу.*⁴⁹²

Minētajās arhīva lietās redzams, ka dzelzceļam nepieciešamo īpašumu piespiedu atsavināšanai tika izveidota ekspropriācijas komisija saskaņā ar Krievijas Civillikuma 582. pantu.⁴⁹³ Savukārt pati īpašumu novērtēšana notikusi atbilstoši Krievijas Civillikuma prasībām, kas redzams no novērtēšanas komisijas sēžu protokoliem.

Rīgas-Tukuma dzelzceļam nepieciešamo zemju atsavināšanas arhīva lietā vienā dokumentā atrodama atsauce uz Baltijas novada vietējām tiesībām. Atsavināmā zemes gabala īpašniece, miesnieka atraitne Emīlija Hesa savā 1875. gada 20. septembra iesniegumā Rīgas-Tukuma dzelzceļa vajadzībām nepieciešamo zemes gabalu atsavināšanas komisijai izteica neapmierinātību ar komisijas veikto novērtējumu un aprēķinātās atlīdzības summu. E. Hesa uzsvēra, ka atbilstoši likuma prasībām – Baltijas vietējo likumu kopoējuma III. daļas 868. pantam, viņai pienākas iepriekšēja un pilna atlīdzība, turpretim komisijas piedāvātā summa (800 rubļu) nesedzot pat zaudējumus, kas radīsies atsavināšanas rezultātā. Īpašniece lūdza atlīdzības summu noteikt 1500 rubļu apmērā.⁴⁹⁴

Atsavināšanai tika pakļauts zemes gabals Vecdubultos 196 kvadrātasu platībā, kā arī uz tā esošā dzīvojamā māja, virtuve un ledus pagrabs. Sākotnēji miesnieka atraitne prasīja noteikt atlīdzību pat 2500 rubļu apmērā, uzsverot, ka atlikušais neatsavinātais zemes gabals starp Lielupi un dzelzceļa līniju nesaglabājot nekādu vērtību, jo uz tā turēt lopkautuvi kļuvis praktiski neiespējami. Eksperti šādam atraitnes viedoklim piekrita un apgalvoja, ka lopkautuves saimnieciskā darbība tiks apgrūtināta blakus esošā dzelzceļa dēļ un tāpēc tiks nodarīti zaudējumi. Komisija, uzklusot visas ieinteresētās puses un ekspertus, nolēma atlīdzības apmērā iekļaut īpašuma ienesīgumu 225 rubļu apmērā un papildus 575 rubļus par zaudējumiem, kas dzelzceļa būvniecības rezultātā tiks nodarīti saimnieciskai darbībai.⁴⁹⁵ Savukārt Rīgas-Tukuma dzelzceļa

⁴⁹⁰ LNA LVVA, 3716. f., 1.apr., 26.l.

⁴⁹¹ LNA LVVA, 3716. f., 1.apr., 27.l.

⁴⁹² LNA LVVA, 3716. f., 1.apr., 26a.l.

⁴⁹³ Livländisches Landraths – Collegium. Riga, Ritterhaus, den 11ten August 1875, № 1304. LNA LVVA, 3716. f., 1. apr., 26.l., 10. lpp.

⁴⁹⁴ LNA LVVA, 3716. f., 1. apr., 26a. l., 25.-26. lp.

⁴⁹⁵ LNA LVVA, 3716. f., 1. apr., 26a. l., 7. lp.

sabiedrības pārstāvis iebilda pret komisijas lēmumu un lūdza E. Hesai piederošo zemes gabalu novērtēt tikai pēc tā ienesīguma (75 rubļu, t. i., ikgadējās ienākums, reizināts ar pieci) un noteikt atlīdzību ne vairāk kā 300 rubļu apmērā, uzsverot, ka atsavināšanas rezultātā nodarīto zaudējumu novērtēšana neietilpst komisijas kompetencē.⁴⁹⁶

Arī vairākos citos gadījumos komisija nepiekrīta īpašnieku izteiktajiem iebildumiem un, pamatojoties uz Krievijas Civillikuma 588. pantu, nosūtīja lietu Livonijas gubernatoram tālākai virzībai.⁴⁹⁷

Satiksmes ceļu ministrijas padome, izskatot Livonijas gubernatora 1876. gada 13. novembra rakstā №7727 lietā par Rīgas-Tukuma dzelzceļa vajadzībām Rīgas apriņķa Majoros atsavināto zemju novērtēšanu, konstatēja, ka dzelzceļa vajadzībām pārgājis barona Firksa majorāta valdījumā esošs īpašums, kā arī četriem privātiem nomniekiem iznomātā zeme.⁴⁹⁸ Nomnieki par atsavinātajām zemēm prasīja atlīdzību no 50 kapeikām līdz 1 rublim par kvadrātasi, savukārt dzelzceļa aģents piedāvāja tikai 25 kapeikas. Novērtēšanas komisija gan atzina, ka atlīdzība piešķirama zemes īpašniekam, t. i., baronam Firksam, taču apstiprināja aģenta izteikto piedāvājumu. Satiksmes ceļu ministrijas Dzelzceļa departaments uzsvēra, ka saskaņā ar vispārējo likumu atlīdzība par atsavināto zemi pienākas zemes īpašniekam. Nomniekiem nav tiesību uz atlīdzību, taču viņi var prasīt atlīdzināt zaudējumus, kas rodas nomas tiesisko attiecību pārtraukšanas dēļ. Zaudējumu apmēra noteikšana šādā gadījumā neietilpst ekspropriācijas komisijas kompetencē, bet ir pakļauta tiesu jurisdikcijai. Cietušajai pusei jāsniedz prasība attiecīgajā tiesu instancē. Līdz ar to dzelzceļa aģenta piedāvāto atlīdzību komisija nevarēja piešķirt nomniekiem, jo tā bija noteikta par pašu zemi nevis zaudējumiem, kas radušies nomas saistību izbeigšanas rezultātā. Savukārt nomnieku izteiktās pretenzijas ekspropriācijas komisijai nebija jāizskata, jo tas ietilpa tiesu kompetencē, tomēr tai bija jānosaka zemes īpašniekam pienākošās atlīdzības apmērs par atsavināto īpašumu. Komisija to nebija izdarījusi, tāpēc Ministrijas padome šādu lēmumu nevarēja atzīt par pareizu.

Apskatītās arhīva lietas liecina, ka arī šajos ekspropriācijas gadījumos tika piemērotas Krievijas impērijas kopējās tiesības.

4.2. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana zemnieku likumos

Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta 2. piezīme norādīja uz 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumu. Taču muižnieka tiesības noteiktos gadījumos veikt

⁴⁹⁶ LNA LVVA, 3716. f., 1. apr., 26a. l., 23. lp.

⁴⁹⁷ LNA LVVA, 3716. f., 1. apr., 26a. l., 49., 54. lp.

⁴⁹⁸ Копия съ отношения Департамента Железныхъ Дорогъ, Г-ну Лифляндскому Губернатору омы 18. Августа 1878 г. за № 10986. LNA LVVA, 3716. f., 1. apr., 27. l., 80.-81. lp.

zemes piespiedu atsavināšanu bija ietvertas jau 1845. gada 23. janvāra „77 pantu” papildinājumos 1819. gada zemnieku likumam, kā arī 1849. gada 9. jūlija Vidzemes zemnieku pagaidu likumā.

1845. gada 23. janvāra „77 pantu” papildinājumos 1819. gada Vidzemes zemnieku likumam bija ietvertas muižnieka tiesības veikt piespiedu atsavināšanu noteiktos gadījumos. Arveds Švābe skaidroja, ka šī likuma izstrādes mērķis bija konstituēt neaizskaramu zemnieku zemi.⁴⁹⁹ Tieši īpašuma neaizskaramības princips radīja pienākumu izveidot ekspropriācijas tiesisko regulējumu, pēc iespējas nodrošinot taisnīguma un samērīguma ievērošanu šī principa ierobežošanas gadījumos. Līdz ar to radās nepieciešamība ieviest tiesisko regulējumu zemes piespiedu atsavināšanai muižas vajadzībām. Strīdīgs gan ir jautājums, vai muižas saimnieciskās intereses vienlaikus uzskatāmas arī par visas sabiedrības interesēm.

Komentējot „77 pantu” 56. paragrāfa saturu, F. G. fon Bunge norādīja, ka tā nav uzskatāma par ekspropriāciju, jo šajā gadījumā atsavināšana netiek veikta valsts vai sabiedrības, bet gan tikai privātu interešu vārdā.⁵⁰⁰ Šādam F. G. fon Bunges viedoklim nepiekrita raksta „Piespiedu atsavināšana un provinciālās tiesības” autors D. L., norādot, ka valsts saimnieciskā stāvokļa uzlabošanās ir saistīta ar atsevišķa zemes gabala saimnieciskajām interesēm.⁵⁰¹ Autore uzskata, ka, izmantojot šāda veida secinājumus, vispār nebūtu iespējams nošķirt privātās intereses no vispārējām. Līdz ar to ekspropriācija būtu pieļaujama ikviena pasākuma īstenošanai, jo, nesot labumu indivīdam, tā netiešā veidā sniegtu labumu visai sabiedrībai. Taču atkāpes no privātīpašuma neaizskaramības principa ir pieļaujamas tikai vispārējā labuma vārdā nevis kādas atsevišķas personas interesēs, pat ja šī persona sniedz vērā ņemamu ieguldījumu tautsaimniecības attīstībā.

Muižnieku tiesības piespiedu kārtā atsavināt nepieciešamo nekustamo īpašumu bija paredzētas 1849. gada 9. jūlija Vidzemes zemnieku pagaidu likumā (58.-61. paragrāfs).⁵⁰² Minētais likums radīja jaunu agrāro satversmi, kas atsevišķiem nenozīmīgiem grozījumiem 1860. gadā kļuva par zemnieku pamatlikumu.⁵⁰³ Pagaidu likuma 58. paragrāfs noteica: „Visos muižas zemes gabalos, kas pārgājuši pastāvīgā vai pagaidu citu personu valdījumā nomas vai pārdošanas ceļā, muižnieks nepieciešamos gadījumos ūdens nolaišanai vai mākslīgai apūdeņošanai, vai arī sauszemes vai ūdensceļu ierīkošanai neapstrīdami saglabā atsavināšanas pret atlīdzību (ekspropriācijas) tiesības. Taču muižniekam ir pienākums iepriekš pierādīt, ka iecerētā pasākuma

⁴⁹⁹ Švābe, A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. Rīga: b. i., 1930, 161. lpp.

⁵⁰⁰ von Bunge, G. F. Das liv- und estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1847, S. 203.

⁵⁰¹ D. L. Zwangsenteignung und Provinzialrecht. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Dritter Jahrgang. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1871, S. 10.

⁵⁰² Высочайше утвержденное Лифляндское Крестьянское Поземельное Уложение. Полн. собр. зак. – т. XXIV - № 23385.

⁵⁰³ Švābe, A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. Rīga: b. i., 1930, 162. lpp.

īstenošanai atsavināšana pret atlīdzību ir nepieciešama un tieši viņam piedāvātajā apmērā.” Pasākuma, kura dēļ vajadzīga ekspropriācija, nepieciešamība un pieļaujamība bija jāpierāda attiecīgajā valsts iestādē (*въ подлежащемъ присутственномъ месте*). Pieļaujama ekspropriācija bija tikai tad, ja tā neskāra galvenās vai visvajadzīgākās zemnieka zemes daļas un bija nepieciešama tikai kanālu, ceļu, grāvju u. tml. ierīkošanai. Tajos gadījumos, kad nevarēja panākt labprātīgu vienošanos, atlīdzību noteica Draudzes Komisija (59. paragrāfs).

Katras draudzes tiesas apriņķī bija izveidojama Draudzes Komisija, kas sastāvēja no muižniecības ievēlēta priekšsēdētāja, no ekspropriāciju ierosinājušā muižnieka noteikta locekļa un no locekļa, kuru izvēlējušies attiecīgā pagasta zemnieki, bet kurš pats nav no šī pagasta (142. paragrāfa ceturtais punkts). Taču pagaidu likuma 60. paragrāfs paredzēja alternatīvu regulējumu, nosakot, ka gadījumā, ja starp iesaistītajām pusēm netiek panākta labprātīga vienošanās par atlīdzību, atsavināšana pret atlīdzību īstenojama, kompetentajai tiesu iestādei veicot novērtēšanu likumā noteiktā kārtībā. Identisks noteikums tika saglabāts 1860. gada Vidzemes zemnieku likuma 44. pantā. Likumā gan nebija skaidri noteikts, kādā veidā tika nodalīta Draudzes Komisijas un tiesu kompetence. Pagaidu likuma 61. paragrāfs, kas pasākuma neīstenošanas gadījumā paredzēja atdot atpakaļ atsavināto īpašumu, turklāt pat neprasot atgriezt saņemto saņemto atlīdzību, negrozītā veidā tika pārņemts 1860. gada Vidzemes zemnieku likuma 45. pantā.

1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumā⁵⁰⁴ piespiedu atsavināšanas tiesiskajam institūtam veltīti četri panti: no 42. līdz 45. pantam ieskaitot. Minētā likuma 42. pants noteica, ka muižnieks (*помещик*) vajadzības gadījumos patur neapstrīdamas atsavināšanas pret atlīdzību tiesības (*право совозмездного отъема*) uz tiem zemes gabaliem, kas uz nomas vai pirkšanas līguma pamata pārgājuši citu personu valdījumā. Arī muižnieks patur tiesības vajadzības gadījumos pievienot zemi, lai veiktu ūdens nolaišanu, mākslīgu appludināšanu, vai arī ietaisītu sauszemes un ūdens ceļus. Tomēr muižniekam iepriekš bija jāpierāda, ka iecerētā pasākuma izpildīšanai zemes atņemšana vai tās atdalīšana pret atlīdzību ir vajadzīga, turklāt tieši nodomātajā apmērā. Likumā jēdziens „atsavināšanas pret atlīdzību tiesības” paskaidrots, iekavās norādot: “...*т. е. экспроприации, для общей пользы, за известное вознаграждение*” (t.i., ekspropriācija vispārējam labumam pret zināmu atlīdzību). Jau rakstot par „77 pantu papildinājumiem”, F. G. fon Bunge bija norādījis, ka šīs muižnieku tiesības nav uzskatāmas par ekspropriāciju, taču tik un tā 1849. gada un 1860. gada likumos šis termins tika iekļauts. Iespējams, tas skaidrojams ar apstākli, ka Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumus „lielāko tiesu ir sastādījuši ne juristi, kam bieži vien

---

⁵⁰⁴ Высочайше утвержденное Положение о крестьянахъ Лифляндской губернии. II Полн. собр. зак. – т. XXXV-№ 36312; Vidzemes zemnieku likumi. Pēc 1860. gada 13. novembrī Visaugstāki apstiprinātiem likumiem un tiem likumu nosacījumiem un noteikumiem, kuri vēl izdoti kā viņu pārgrozījumi un papildinājumi, Vidzemes gubernatora ģenerālmajora V. D. Šurovcova uzdevumā sastādījis Vidzemes gubernas zemnieku lietu komisijas pastāvīgais loceklis īstens valsts padomnieks E. V. Jakobi. Tulkojis I. Dre, cand. jur. Rīga: [b. i.], 1899.

bija sveši doktrīnā vispār atzītie tiesību principi, tāpēc arī juridiskās tehnikas ziņā no šīm likumu grāmatām nevar prasīt precīzus formulējumus”.⁵⁰⁵

Vidzemes zemnieku likuma 43. pants tālāk noteica, ka šāda atņemšana nedrīkst aizskart zemnieku zemes galvenās un visvajadzīgākās daļas, bet var vienīgi pastāvēt kanālu un ceļu taisīšanā, grāvju rakšanā u. t. t. Jāpiebilst, ka Igaunijas zemnieku likums⁵⁰⁶ sniedza daudz precīzāku un izsmeļošāku uzskaitījumu, kādiem mērķiem ir pieļaujama zemnieku zemes piespiedu atsavināšana. Igaunijas zemnieku likuma 204. pants noteica, ka muižnieks patur tiesības pret atlīdzību atsavināt īpašumu šādos gadījumos:

- 1) kanālu un grāvju ierīkošanai, lai
  - a) atjaunotu ūdens padevi;
  - b) veiktu mākslīgo apūdeņošanu vai nosusināšanu;
  - c) izmantotu ūdeni kā dzinējspēku;
- 2) lai ierīkotu akas un ūdenstilpnes, kur tas nepieciešams;
- 3) lai ierīkotu jaunus ceļus vai paplašinātu jau esošos;
- 4) lai iegūtu granti, kas nepieciešama ceļu labošanai.

Vidzemes zemnieku zemes ekspropriācijas nepieciešamība bija jāpierāda pagasta pārstāvjiem.⁵⁰⁷ Ja muižnieks zemes atsavināšanas nepieciešamību pierādīja, attiecīgā zemes gabala valdītājs šādai atsavināšanai vai zemes pievienošanai nevarēja iebilst. Ja iesaistīto personu starpā nevarēja panākt labprātīgu vienošanos par atlīdzības apmēru, zemes atsavināšanai vai zemes pievienošanai pret atlīdzību bija jānotiek pēc novērtēšanas, kuru likumīgā kārtībā izdara kompetentā tiesa (44. pants). Strīdu izskatīšana piekrita apriņķa tiesai, bet lēmumu apstiprināja hoftiesa.⁵⁰⁸

Vidzemes zemnieku likuma 45. pants paredzēja, ka pēc zemes atsavināšanas vai pievienošanas, muižnieks nevar patvaļīgi atteikties pieņemt atsavinātos labumus, kā arī nevar tos izmantot citādi kā vien noteiktajam mērķim. Ja pasākums, kura dēļ notikusi zemes atsavināšana vai pievienošana, netika izpildīts, atsavinātie labumi atdodami agrākajam valdītājam, kuram savukārt nebija pienākums atgriezt saņemto līdzvērtīgu atlīdzību (*равноценного вознаграждения*).

Vidzemes zemnieku likums nenoteica, kādā kārtībā un pēc kādiem principiem nosakāma atlīdzība par ekspropriēto īpašumu. Līdz ar to nepieciešams pievērsties jautājumam par zemnieku tiesību avotiem. Atsaucoties uz H. Lutcavu (*H. v. Lutzau*), A. Švābe atzīmēja, ka, piemērojot zemnieku likumus, kas nevar tikt uzskatīti par pilnīgu zemnieku privāttiesību kodifikāciju,

⁵⁰⁵ Švābe, A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. Rīga: b. i., 1930, 163. lpp.

⁵⁰⁶ II Полн. собр. зак. – т. XXXI- № 30693.

⁵⁰⁷ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 2000, 209. lpp.

⁵⁰⁸ Turpat.

tiesnešiem bija labi jāpazīst zemes tiesības (*Landrecht*).⁵⁰⁹ Arī Jānis Lazdiņš norāda, ka pirms Baltijas vietējo civillikumu spēkā stāšanās par subsidiāro tiesību avotu bija atzīstamas partikulārās novadu un pilsētu tiesības.⁵¹⁰ Līdz ar to izvirzāms jautājums, vai zemes tiesības ietvēra kādas tiesību normas, kas varētu tikt piemērotas ekspropriācijas gadījumā.

Baltijas vietējo civillikumu kopojuma XII. pants noteica, ka zemnieku un citu zemnieku tiesām padoto personu civiltiesiskās attiecības, kā arī zemnieku zemes gabali ir pakļauti zemnieku likumiem un vietējām zemes tiesībām subsidiāro tiesību nozīmē.⁵¹¹ Savukārt atbilstoši tālākajam XIII. pantam gadījumos, ja speciālās tiesības un arī ne vietējās zemes tiesības kādu tiesisko jautājumu nerisina, piemērojami kopējie civillikumi, t. i., Baltijas vietējo civillikumu kopojums. Autore uzskata, ka, ņemot vērā to, ka ne Vidzemes zemnieku likumā, ne arī Vidzemes zemes tiesībās nebija noteikti piespiedu atsavināšanas gadījumā pienākošās atlīdzības noteikšanas principi, bija piemērojams Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestajā punktā ietvertais pilnas un iepriekšējas atlīdzības princips.

Detalizētāku zemes piespiedu atsavināšanas kārtību noteica Civilprocesa nolikums, kas uz Baltijas guberņām tika attiecināts tiesu reformas ietvaros ar 1889. gada 9. jūlija likumu.⁵¹² Civilprocesa nolikuma 357. pants noteica, ka Vidzemes zemnieku likuma 42. □ 45. pantā paredzētās zemes atsavināšanas pēc muižnieka pieprasījuma nepieciešamību un par atsavināmo īpašumu pienākošās atlīdzības apmēru nosaka apgabaltiesa, kas šīs lietas izskata saīsinātā kārtībā, ievērojot zemāk norādītos noteikumus. Tālāk 358. pantā bija noteikts, ka novērtēšanu veic lietpratēji, tiesas locekļa-referenta (*член-докладчик*) uzraudzībā, kurš, vadoties pēc pušu norādēm, uz vietas ievāc visas nepieciešamās ziņas. Tātad šajos gadījumos atšķirībā no vispārējās ekspropriācijas kārtības nebija nepieciešams veidot īpašu novērtēšanas komisiju. Līdzīgi kā citās Eiropas valstīs Vidzemē šajos ekspropriācijas gadījumos lēmumu par atlīdzības apmēru pieņēma tiesa, vismaz formāli nodrošinot taisnīgāku un objektīvāku lēmuma pieņemšanu.

Tiesu izdevumi bija jāsedz muižniekam, kurš ierosināja lietu par atsavināšanu (359. pants). Rīkojumu par atsavinātā zemes gabala nodošanu muižniekam varēja izdot tikai pēc tam, kad muižnieks tiesai bija iesniedzis zemes gabala valdītāja rakstu par viņam pienākošās atlīdzības saņemšanu vai arī pēc noteiktās atlīdzības summas iemaksāšanas apgabaltiesā (360. pants). Tātad Civilprocesa nolikumā attiecībā uz muižnieka ierosināto zemes piespiedu atsavināšanu iepriekšējās atlīdzības princips pilnībā bija respektēts.

⁵⁰⁹ Švābe, A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. Rīga: b. i., 1930, 163. lpp.

⁵¹⁰ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 2000, 104. lpp.

⁵¹¹ Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ. Составилъ Членъ Рижскаго Окружнаго Суда В. Буковский. Томъ I. Рига: Типография Г. Гемпель, 1914.

⁵¹² Сводъ действующихъ въ Прибалтийскихъ губерняхъ законоположений о гражданскомъ судопроизводстве съ алфавитнымъ указателемъ на русскомъ и немецкомъ языкахъ. Издание неофициальное. Рига: Издание Н. Киммеля, 1890.

Autore uzskata, ka Vidzemes zemnieku likumā un Igaunijas zemnieku likumā paredzētās muižnieka tiesības atsavināt zemi piespiedu kārtā pret atlīdzību, neietilpst ekspropriācijas jēdziena izpratnē. Pastāvēja vairākas būtiskas atšķirības starp muižnieku atsavināšanas pret atlīdzību tiesībām un vispārējo ekspropriācijas tiesisko regulējumu:

- 1) zemnieku likumu gadījumā īpašums netika atsavināts valsts vai sabiedrības vajadzībām, tātad ekspropriācija netika veikta vispārējā labuma vārdā, bet gan atsevišķa muižnieka saimnieciskajās interesēs;
- 2) atsavināšanas pret atlīdzību tiesības bija piešķirtas tikai vienas kārtas personai – muižniekam, nevis jebkurai personai, kas īsteno valstij vai sabiedrībai nozīmīgu pasākumu;
- 3) muižnieks bija tiesīgs atsavināt tikai tos zemes gabalus, kuri bija nodalīti no muižas zemes, nevis jebkuru zemes platību, kas būtu nepieciešama iecerētā pasākuma īstenošanai;
- 4) vispārējā labuma vārdā valsts varēja atsavināt pilnībā visu īpašumu, taču zemnieku likumi paredzēja, ka muižnieks nav tiesīgs atsavināt zemnieku zemes galvenās un visvajadzīgākās zemes daļas, norādot, ka muižnieka iecerētais pasākums nav valstij vai sabiedrībai tik nozīmīgs, lai atņemtu zemniekam visu zemi;
- 5) zemnieku likumi noteica, ka galīgo lēmumu par piespiedu atsavināšanas nepieciešamību pieņem vietēja iestāde, nevis imperators, kā tas bija visos pārējos gadījumos.

Nemot vērā norādītās atšķirības, zemnieku likumos ietvertais īpašuma piespiedu atsavināšanas regulējums drīzāk būtu uzskatāms par dzimtbūtniecisko attiecību „mantojumu” nevis vienu no ekspropriācijas gadījumiem tā klasiskajā izpratnē.

4.3. Ekspropriācija pareizticīgo baznīcu, draudžu un skolu vajadzībām

Baltijas guberņām tika izdots speciāls normatīvais akts „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”, kurus Aleksandrs III apstiprināja 1886. gada 10. februārī.⁵¹³ Domājams, ka šis normatīvais akts bija viena no Krievijas impērijā 19. gs. beigās īstenotās rusifikācijas politikas izpausmēm, jo šāda piespiedu atsavināšana tika pieļauta tikai vienas konfesijas – pareizticīgo baznīcu, draudžu un skolu vajadzībām.

Jau kopš Nikolaja I valdīšanas laika Krievijas valstiskuma ideoloģijas pamatā tika likta triāde „pareizticība, patvaldība un tautiskums”. Valdība veicināja dažādas „krievu gara” izpausmes, kas nozīmēja Katrīnas II un Aleksandra I īstenotās nacionālās un konfesionālās iecietības tradīcijas

---

⁵¹³ Высочайше утвержденныя Правила о порядке отчуждения и занатия частныхъ недвижимыхъ имуществъ для надобностейъ православныхъ церквей, молитвенныхъ собраний, кладбищъ, причтовъ и школъ въ Прибалтійскихъ губерняхъ. III Полн. собр. зак. – т. VI - № 3507.

laušanu impērijā.⁵¹⁴ Aleksandrs II bija nolēmis pakāpeniski ar administratīviem paņēmieniem realizēt Baltijas rusifikācijas politiku. Tās mērķis bija atbilstoši fundamentāliem valsts vienotības principiem tuvināt Baltijas guberņas pārējai Krievijas impērijai. Taču imperators noraidīja slavofilu idejas par pareizticīgās baznīcas izmantošanu igauņu un latviešu tuvināšanai impērijas vairākumam – slāviem, un uzskatīja, ka prātīgāk būtu pieturēties pie reliģiskās iecietības politikas. Aleksandrs II uzskatīja, ka Baltijas tuvināšanos pārējai impērijai labāk varēs panākt ar krievu valodas ieviešanu oficiālajā vietējā lietvedībā, ar vietējās pārvaldes, tiesu un izglītības reformu īstenošanu, kā arī ar ekonomisko saišu stiprināšanu.⁵¹⁵ Līdz ar Aleksandra III kāpšanu tronī 1881. gadā valdība pārņēma slavofilu politisko programmu.⁵¹⁶ Jau iepriekš slavofils Jurijs Samarins bija iestājies par to, lai valdība darbotos stingri un apņēmīgi, veicinot Baltijas iedzīvotāju pāriešanu pareizticībā un īstenojot dzīvē pareizticīgai baznīcai labvēlīgus likumus. Arī Rīgas arhibīskapa Platona un viņa pēcteča Veniamina ietekmē valdība sāka īstenot pasākumus, lai apstādinātu pareizticības panīkumu Baltijā. Tika iesaistīti krievu brīvprātīgie un organizētas reliģiskās atbalsta biedrības ar mērķi sniegt finansiālu atbalstu pareizticīgo baznīcai Baltijas guberņās.⁵¹⁷ Vidzemes gubernators 1885. gada atskaitē par ticības jautājumu norādīja, ka luterāņu mācītāji un konsistorijas Vidzemes guberņā par vadošo ticību neatzīst pareizticību, bet gan luterticību. Viņi arī noliedzot visas krievu likumdošanas, kas aizsargā pareizticību, piemērošanu Vidzemē un tādiem likumiem nepakļaujoties. Gubernators uzsvēra arī tiesvedības izbeigšanu pret 93 luterāņu mācītājiem par noziegumiem pret pareizticību. Arī vēl 1885. gadā spēkā esošā prasībā katrā atsevišķā gadījumā pieprasīt Iekšlietu ministrijas atļauju apsūdzības celšanai pret mācītājiem par tāda veida noziegumiem, nostādot Baltijas guberņas izņēmuma stāvoklī attiecībā pret ticības jautājumus regulējošiem likumiem. Bez valdības atbalsta pareizticība, kas tikai nesen esot ieviesusies Baltijas novadā, var kļūt pavisam neaizsargāta, jo valsts faktiski atrodies luterāņu varā. Zaudējot savu vadošo lomu, pareizticība pat neesot spējusi saglabāt vienlīdzīgu stāvokli ar luterāņu baznīcu, tādējādi zināmā impērijas daļā luterticība esot nostādīta augstāk pat par pozitīvo likumu. Taču gubernators atzīst, ka atskaites gadā, lai pareizticību varētu pasargāt no luterāņu pārkāpumiem, esot veikti jau vērā ņemami uzlabojumi, piemēram, pareizticīgajiem vairs neesot jāmaksā nodevas luterāņu baznīcas un tās mācītāju labā. Taču pareizticība vēl arvien neesot sasniegusi vienlīdzīgu stāvokli ar luterticību, jo arī muižnieki, no kuriem pareizticīgie ir ekonomiski atkarīgi, ir uzņēmušies luterāņu baznīcas aizbildņu lomu un labprātāk zemnieku sētas iznomā vai pārdod luterāņiem nevis pareizticīgajiem.

⁵¹⁴ Милов, Л. В., Цимбаев, Н. И. История России XVIII – XIX веков. Под редакцией академика РАН Л. В. Милова. Москва: Эксмо, 2008, с. 710.

⁵¹⁵ Apals, G., Bērziņš, J., Butulis, I. u. c. Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 506. lpp.

⁵¹⁶ von Dorneth, J. Die Russifizierung der Ostseeprovinzen. Leipzig : Duncker & Humblot, 1887, S. 12.

⁵¹⁷ Apals, G., Bērziņš, J., Butulis, I. u. c. Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 517.-519. lpp.

Gubernators arī atzīmē, ka mainīt šādu muižnieku attieksmi, ierobežojot viņu īpašuma tiesības, neesot iespējams.⁵¹⁸ Par vēlmi nodrošināt un stiprināt pareizticības kā vadošās ticības pozīcijas Baltijā liecina arī Valsts padomes viedoklis par pasākumiem, kas nepieciešami pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču un skolu nodrošināšanai ar atbilstošām telpām, kā arī zemes gabalu piešķiršanu pareizticīgo kapu ierīkošanai.⁵¹⁹ Valsts padomes lietā norādīts, ka Kurzemes un Igaunijas guberņās vērojama latviešu un igauņu tautības iedzīvotāju vēlme pāriet pareizticībā. Taču, kā savā atskaitē imperatoram par 1883. gadu norādījis Igaunijas gubernators, vietējās muižniecības un luterāņu garīdzniecības attieksme pret šādu tendenci bijusi naidīga. Šāda nepatika sevišķi asi izpaudusies attiecībā uz jaunu pareizticīgo skolu ierīkošanu – skolas un skolotāji tikuši izlikti no telpām. Savukārt tiem nomniekiem, kas savas mājas nodeva skolu vajadzībām, tikuši atņemti iznomātie zemes gabali, arī muižnieki bieži vien kategoriski atteikušies uzsākt jebkādas pārrunas par zemes pārdošanu skolu ierīkošanai. Tādas pat grūtības bijušas, meklējot pagaidu telpas jaunu pareizticīgo draudžu un lūgšanas sapulču vajadzībām, kā arī mēģinot iegādāties zemes gabalus pareizticīgo dievnamu, draudzes namu un kapu ierīkošanai. Imperators, saņemot šo informāciju, uzdevis veikt nekavējošus pasākumus „nenormālā stāvokļa” novēršanai. Izpildot cara pavēli, iekšlietu ministrs sastādīja iepriekšminēto noteikumu projektu ar mērķi nodrošināt pareizticīgajiem iedzīvotājiem reliģiskajām vajadzībām nepieciešamās telpas un zemes gabalus.⁵²⁰ Tādējādi 1886. gada februārī pieņemtais likums liecina par likumdevēja apņēmību būtiski mazināt pareizticīgās baznīcas ekonomisko atkarību no muižniekiem un citiem „luteritības aizstāvjiem”, pieļaujot nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu pareizticīgo draudžu vajadzībām.

Pareizticības īpašais statuss bija nostiprināts arī pozitīvajās tiesībās – Valsts pamatlikumu 40. pants noteica, ka Krievijas impērijas pirmajā vietā esošā un valdošā ticība ir pareizticība.⁵²¹ Arī 1832. gada 28. decembrī apstiprinātais Evaņģēliski luteriskās baznīcas nolikums,⁵²² kurā nebija paredzēta iespēja izmantot piespiedu atsavināšanu vajadzīgo nekustamo īpašumu iegūšanai, tikai apliecina pareizticības privilēģēto stāvokli. Minētā nolikuma 301. paragrāfa 22. punkts noteica, ka konsistorijas iesniedz Iekšlietu ministrijai ierosinājumus par jaunu baznīcu celšanu, jaunu draudžu izveidošanu un atļaujas saņemšanu labprātīgu ziedojumu vākšanai šiem mērķiem. Nolikuma

⁵¹⁸ Къ истории православия въ Прибалтийскомъ крае. Очеркъ съ приложениемъ некоторыхъ официальныхъ документовъ. Составиль Б. Добрышинъ. С.-Петербургъ: Государственная Типография, 1911, с. 131.-133., 137.-138.

⁵¹⁹ Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10. Февраля 1886 г. „О мерахъ обезпечению православныхъ церквей, причтов и школъ Прибалтийскихъ губерний соответственными помещениями и об отводе земельныхъ участковъ подъ православныя кладбища” // Отчетъ по Государственному совету за 1886 год. Санктпетербургъ: б. и., 1888, с. 113.-128.

⁵²⁰ Ibid, с. 114.-115.

⁵²¹ Основные законы и учреждения государственныя. Сводъ законовъ Российской империи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Издание 1842 года. Часть первая. Санктпетербургъ: В Типографіи Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.

⁵²² Высочайше утвержденный Уставъ Евангелическо – Лютеранской Церкви въ России. Полн. собр. зак. – т. VII - № 5870.

461. paragrāfs paredzēja, ka nevienu nekustamo īpašumu evaņģēliski luteriskā baznīca nevar iegūt vai atsavināt bez imperatora piekrišanas.

1886. gadā apstiprinātie noteikumi paredzēja, ka pareizticīgās baznīcas, lūgšanas sapulces, kapi, draudzes un skolas jau esošajās un no jauna nodibinātajās draudzēs Baltijas guberņās tiek nodrošinātas ar tām nepieciešamajiem zemes gabaliem un telpām. Ja netika panākta vienošanās ar nekustamā īpašuma īpašnieku par zemes labprātīgu nodošanu pareizticīga dievnama būvēšanai, kapu ierīkošanai vai pareizticīgu draudžu un lūgšanas sapulču nodrošināšanai ar pastāvīgām telpām, vietējai eparhijas vadībai bija tiesības ierosināt lietu par minētajiem mērķiem nepieciešamā nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu. Tādas pat tiesības bija piešķirtas Baltijas guberņu padomei tautas lauku pareizticīgo mācības iestāžu lietās (*совету по делам православных сельских народных училищъ въ Прибалтийскихъ губерняхъ*) attiecībā uz nekustamā īpašuma iegūšanu pareizticīgo draudžu skolām.

Šie noteikumi paredzēja racionālāku īpašuma atsavināšanas procesu salīdzinājumā ar vispārējo kārtību. Proti, vispirms bija jāmēģina panākt labprātīga vienošanās ar īpašnieku, un tikai neveiksmes gadījumā vietējā eparhija varēja ierosināt lietu par nepieciešamā īpašuma piespiedu atsavināšanu (2. pants).

Noteikumu trešais pants paredzēja izņēmumus no ekspropriācijas objektu loka, proti, piespiedu kārtā atsavināt nevarēja:

- 1) zemes gabalus, uz kuriem atradās dzīvojamās vai saimnieciskās ēkas vai dārzi, bet kuras nepiederēja zemnieku nomas vai nodevu (*повинностной*) zemei;
- 2) uz nomas tiesību pamata zemnieku valdījumā esošas būves, kas nepieciešamas dzīvošanai vai saimniecības uzturēšanai, ja vien zemnieks – nomnieks labprātīgi nepiekrīt šādu būvju atsavināšanai.

Savukārt noteikumu ceturtais pants noteica ekspropriējamā īpašuma maksimālo apmēru – katrai baznīcai vai lūgšanu sapulcei kopā ar draudzes telpām pienācās ne vairāk kā divas ar pusi desetīnas [2,73ha], katrai skolai – ne vairāk kā viena ar pusi desetīna [1,63 ha], bet katriem kapiem – ne vairāk kā viena desetīna [1,0925 ha]. Tā tika izveidots papildus mehānisms privātpašuma aizsardzībai no nevajadzīgiem aizskārumiem. Šāda regulējuma izveidei gan ir arī politisks pamatojums. Kā uzsvērusi Valsts padome, šāda kārtība dotu mazāk iemeslu vietējai muižniecībai sūdzēties par tiesību ierobežošanu.⁵²³

Lēmumu par konkrēta īpašuma piemērotību iecerētā pasākuma īstenošanai pieņēma eparhālās vadības vai attiecīgās padomes īpaši pilnvarots pārstāvis (5. pants). Par izvēlēto īpašumu

---

⁵²³ Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10. Февраля 1886 г. „О мерах обеспечению православных церквей, причтов и школ Прибалтийских губерний соответственными помещениями и об отводе земельных участков под православныя кладбища” // Отчет по Государственному совету за 1886 год. Санктпетербург: б.и.,1888, с. 115.

tika paziņots vietējai pagasttiesai, kas savukārt to darīja zināmu īpašniekam trīs dienu laikā. Īpašniekam tika noteikts divu nedēļu termiņš, lai sniegtu atsaukumi par cenu, ko viņš vēlētos saņemt, kā arī lai sniegtu jebkādus citus paskaidrojumus vai celtu iebildumus par savu īpašuma tiesību ierobežošanu (6. pants). Ja tika panākta labprātīga vienošanās, septiņu dienā laikā šo vienošanos abas puses apliecināja, parakstoties pagasttiesas sastādītā protokola. Pēc īpašniekam pienākošās atlīdzības summas iemaksāšanas pagasttiesā, atsavinātais īpašums nekavējoties tika nodots eparhijas vadības vai pareizticīgo skolu padomes valdījumā (7. pants). Ja īpašnieks noteiktajā termiņā nesniedza atsaukumi vai ja ar viņu nevarēja vienoties par atsavināmā īpašuma apmēriem vai par atlīdzību, tad ar gubernatora atļauju tika izveidota novērtēšanas komisija. Komisijas priekšsēdētājs bija vicegubernators, bet tās sastāvā ietilpa gubernatora iecelts guberņas vietējās zemnieku lietu iestādes loceklis un valsts īpašumu Baltijas guberņās pārvaldes komandēts ierēdnis (8. pants). Tātad atšķirībā no vispārējā kārtībā veidotajām komisijām šajos gadījumos likums neparedzēja īpašuma novērtēšanā piesaistīt tiesu varas pārstāvjus, kas varēja novest pie juridiska rakstura kļūdām, nosakot īpašniekam piešķiramās atlīdzības apmēru. Novērtēšanas komisijai likums paredzēja mēnesi ilgu termiņu visu lietā nepieciešamo ziņu savākšanai, pušu iebildumu uzklaušīšanai, kā arī visu vajadzīgo darbību veikšanai, lai pieņemtu lēmumu par noteikta zemes gabala vai būves atsavināšanu (9. pants). Nosakot termiņu īpašuma novērtēšanai un lēmuma pieņemšanai, tika panākta daudz efektīvāka ekspropriācijas procedūra un novērstas vispārējai piespiedu atsavināšanas kārtībai pārmestās nepilnības par nesamērīgi ilgstošu lietvedību.

Ekspropriējot īpašumus, pamatojoties uz šo normatīvo aktu, parasti bija piemērojama kapitalizācijas metode, t. i., cena bija nosakāma pēc īpašuma ienesīguma. Un tikai tad, ja ienākumus no īpašuma precīzi nevarēja noteikt vai arī kādu citu īpašu apstākļu dēļ tas nevarēja kalpot par taisnīgu īpašuma patiesās cenas pamatojumu, atlīdzība bija nosakāma, vadoties pēc vidējās īpašuma pārdošanas cenas apkārtnē, kurā tiek veikta atsavināšana (10. pants). Tātad šis normatīvais akts paredzēja atkāpi no vispārīgās ekspropriācijas kārtības, kas noteica, ka novērtēšana parasti ir veicama pēc vietējām cenām un īpašajiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas, un tikai izņēmuma gadījumā, balstoties uz paša īpašnieka pieprasījumu, īpašums tiek novērtēts pēc tā ienesīguma. Tāpat kā Krievijas Civillikums, arī šajā normatīvajā aktā pienākums piešķirt pilnu atlīdzību par piespiedu kārtā atsavināto īpašumu netika noteikts tieši, respektīvi, netika formulēts pienākums atlīdzināt zaudējumus, kas bija radušies ekspropriācijas rezultātā. Domājams, ka praksē tika ievērots Valsts padomes lēmumos norādītais pienākums atlīdzināt novērtēšanas gaitā atklātos un ekspropriācijas rezultātā radušos zaudējumus. Šie noteikumi paredzēja trešo personu atlīdzināšanas pienākumu. Noteikumu 11. pants noteica, ka papildus īpašniekam noteiktajai novērtējuma summai, komisija zemnieku zemes nomniekam nosaka īpašu atlīdzību par nomas līguma pirmstermiņa laušanas rezultātā nodarītajiem zaudējumiem, taču šī papildus atlīdzība

nedrīkstēja pārsniegt $\frac{1}{4}$ no novērtējuma summas. Par komisijas noteikto atlīdzības apmēru ieinteresētās puses astoņu dienu laikā bija tiesīgas sniegt iebildumus. Tomēr šie noteikumi neparedzēja komisijai tiesības veikt īpašuma pārvērtēšanu, domājams, tādēļ, lai nodrošinātu pēc iespējas ātrāku lietas virzību un līdz ar to arī ātrāku pareizticīgo draudžu vajadzību apmierināšanu.

Visas ievāktās ziņas, novērtēšanas komisijas veiktās darbības un pamatots lēmums par atlīdzības apmēru ir ierakstāmas protokolā, kas kopā ar pušu ieteikumiem un ar lietu saistītajiem dokumentiem bija iesniedzams gubernatoram (12. pants). Galīgo lēmumu par zemes gabala piemērotību ekspropriācijas mērķim, ņemot vērā novērtēšanas komisijas slēdzienu un pušu iebildumus, pieņēma gubernators. Izvēlētais īpašums nekavējoties tika nodots eparhijas vadības vai pareizticīgo skolu padomes valdījumā (13. pants). Tātad šajā aspektā noteikumi paredzēja atkāpi no vispārējās ekspropriācijas kārtības, jo administratīvā vara – gubernators tika pilnvarots veikt piespiedu atsavināšanu, pieņemot lēmumu par nepieciešamo zemes gabalu. Valsts padome šādu atkāpi pamatoja ar pareizticīgo iedzīvotāju būtiskām interesēm, jo imperatora apstiprinājuma saņemšana katrā atsevišķā ekspropriācijas gadījumā (kā to paredzēja Krievijas Civillikums un arī Baltijas vietējo civillikumu kopojs) ievērojami palēninātu dievnamu un izglītības iestāžu būvniecību.⁵²⁴ Savukārt jautājums par atlīdzības apmēru tika izlemts vispārējā kārtībā – lēmumu pieņēma attiecīgais ministrs, galvenās pārvaldes vadītājs vai imperators. Praksē gan līdz pat 1898. gadam nevienā ekspropriācijas gadījumā nebija nepieciešams imperatora apstiprinājums, ņemot vērā pienākošās atlīdzības apmēru, kas nebija pārsniedzis trīs tūkstošus rubļu.⁵²⁵ Pēc galīgā lēmuma par atlīdzības apmēru pieņemšanas summa kopā ar sešiem ikgadējiem procentiem, kas bija piešķirami par laiku kopš īpašuma ieņemšanas, bija jāiemaksā guberņas valdē (14. pants). Tātad šie noteikumi paredzēja atkāpi arī no Baltijas vietējo civillikumu kopojs 868. pantā formulētā iepriekšējās atlīdzības principa. Tāpat nebija nepieciešams katrā atsevišķā gadījumā saņemt imperatora atļauju īpašuma ieņemšanai uzreiz pēc novērtēšanas komisijas lēmuma pieņemšanas, kā to paredzēja Krievijas Civillikums.

Līdzīgi kā Krievijas Civillikums, arī šie noteikumi paredzēja eparhijas vadībai un padomei tautas lauku pareizticīgo mācības iestāžu lietās tiesības uz nepieciešamo telpu pagaidu piespiedu ieņemšanu uz laiku līdz trīs gadiem (15. pants). Ja ar telpu īpašnieku un īrniekiem nevarēja panākt labprātīgu vienošanos, minētās institūcijas varēja vērsties pie gubernatora ar prasību par novērtēšanas komisijas izveidošanu (16. pants). Tālākā lietas virzība bija analogiska lietvedībai īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumā. Tādā veidā likumdevējs bija nodrošinājis, lai vēl pirms

---

⁵²⁴ Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10. Февраля 1886 г. „О мерах обеспечению православных церквей, причтов и школ Прибалтийских губерний соответственными помещениями и об отводе земельных участков под православныя кладбища” // Отчет по Государственному совету за 1886 год. Санктпетербург: б.и., 1888, с. 118.

⁵²⁵ Отзыв Министру Путей Сообщения. Ведомство православнаго исповедания. По части юрисконсульта при обер-прокуре святейшаго синода. Июня 17. дня 1898 года. № 138. В. в.: б. и., б. г., с. 2.

pastāvīgu telpu ierīkošanas pareizticīgo draudzēm un skolām būtu pieejamas to darbībai nepieciešamās telpas.

Attiecībā uz Baltijas gubernām laika posmā no 1887. gada līdz 1898. gadam minētie noteikumi tika piemēroti 13 ekspropriācijas gadījumos, kas salīdzinoši ar Iekšējās Krievijas gubernām ir ievērojams rādītājs. Tajā pašā laika posmā Centrālās Garīgo lietu pārvaldes lietvedībā bijušas tikai četras lietas par īpašumu piespiedu atsavināšanu pareizticīgo dievnamu un draudžu namu celtniecībai citās Krievijas gubernās (šajos gadījumos piemēroja Krievijas Civillikuma normas).⁵²⁶

Tā tikai divus gadus pēc šo noteikumu spēkā stāšanās tika pieņemti vairāki lēmumi par zemes piespiedu atsavināšanu pareizticīgo draudžu labā Igaunijas gubernā:

- 1) 1888. gada 2. jūnijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Maemizas (Berghofas) muižas valdītājam par zemi, kas pārgājusi Igaunijas gubernas Maemizas pareizticīgo draudzes labā”;⁵²⁷
- 2) 1888. gada 13. jūnijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Igaunijas gubernā Magnushofas muižas valdītājam par zemi, kas pārgājusi Vormses pareizticīgo draudzes labā”;⁵²⁸
- 3) 1888. gada 13. jūnijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Igaunijas gubernā Kreichofas muižas valdītājam par zemi, kas ieņemta Ristinskas pareizticīgo draudzes vajadzībām”;⁵²⁹
- 4) 1888. gada 13. jūnijā Viņa augstības apstiprināts lēmums „Par atlīdzības piešķiršanu Leāles luterāņu pastorātam un zemniekiem Tenim Nurkam, Jēkabam Metikam un Miheļa Treija mantiniekiem saistībā ar pastorāta zemes gabala atsavināšanu pareizticīgās draudzes labā Leālē, Hāpsalas apriņķī, Igaunijas gubernā.”⁵³⁰

Neskatoties uz to, ka šajos noteikumos ir novērstas atsevišķas Krievijas Civillikumā noteiktās ekspropriācijas procedūras kļūdas un ir noteikti ierobežojumi ekspropriācijas objektam, autore secina, ka tieši šie noteikumi, deleģējot lēmuma par īpašuma piespiedu atsavināšanu pieņemšanu gubernatoram un atsakoties no pilnas un iepriekšējas atlīdzības principa, paredzēja vislielākās atkāpes no privātīpašuma neaizskaramības principa, kas tika noteiktas nevis valsts vai sabiedrisko vajadzību apmierināšanai, bet gan pareizticības pozīciju stiprināšanai Baltijā, īstenojot rusifikācijas politiku.

⁵²⁶ Отзыв Министру Путей Сообщения. Ведомство православнаго исповедания. По части юрисконсульта при обер-прокуроре святейшаго синода. Июня 17. дня 1898 года. № 138. В. v.: b. i., b. g., c. 2.

⁵²⁷ Опись дель архива Государственного совета. Томъ десятый. Дела Государственного совета съ 1883 года по 1888 годъ. С.-Петербургъ: Государственная Типография, 1913, с. 349.

⁵²⁸ Ibid, с. 351.

⁵²⁹ Ibid.

⁵³⁰ Опись дель архива Государственного совета. Томъ десятый. Дела Государственного совета съ 1883 года по 1888 годъ. С.-Петербургъ: Государственная Типография, 1913, с. 351.

5. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācija) Latvijas Republikā starpkaru periodā

1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas Republikas tiesību sistēma bija balstīta uz demokrātijas, parlamentārisma un konstitucionālisma, kā arī uz tiesību kontinuitātes principiem.⁵³¹ Tiesību kontinuitātes ideja balstās vēsturiskās tiesību skolas atziņā, kurā ietverts, ka tiesības atrodas nepārtrauktā attīstībā un tiesību institūti veidojas un attīstās pēctecīgi atbilstoši konkrētas sabiedrības vajadzībām, vērtībām un tiesiskajai apziņai.⁵³² Tā, atbilstoši 1919. gada 5. decembrī Latvijas Tautas Padomes pieņemtajam Likumam par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā par pagaidām spēkā esošiem arī pēc 1918. gada 18. novembra tika atzīti visi Krievijas likumi, kuri bija spēkā Latvijas teritorijā līdz 1917. gada 24. oktobrim (pēc vecā stila), kamēr vien tie netiek atcelti ar jauniem likumiem un nerunā pretim Latvijas valsts iekārtai un Tautas Padomes platformai.⁵³³

Senators K. Ducmanis savā referātā Rīgas juristu biedrības sanāksmē 1937. gada jūlijā norādīja, ka, neskatoties uz to, ka Baltijas provinču vietējie likumi formāli savu spēku smēlušī no patvaldnieciskās Krievijas imperatora varas, patiesībā tie radušies jau agrāk. Proti, „gan zemes neatkarības, gan Kurzemes hercogistes, zviedru, poļu laikos, un to avoti ir pašu Baltijas zemju tiesības. Tas nozīmē, ka Baltijas zemes krievu valdības laikā bija tiesību ziņā autonomas provinces, kurām pašām bija savas tiesības, kuras mūsu zemes vēsturē izdevās nosargāt kā vietējās tiesības un šo tiesību spēks palīdzēja arī nosargāt visas latviešu un igauņu zemes no saplūšanas ar krievu austrumiem. Šī tiesību attīstības patstāvība ir viens no faktoriem, kas stipri atvieglināja neatkarīgas Latvijas un Igaunijas valsts nodibināšanos, kad vēstures stunda tām bija situsi.”⁵³⁴ Lielākoties šiem senatora apgalvojumiem var piekrist, taču tos nevar attiecināt uz ekspropriācijas institūtu, kas tika regulēts Krievijas impērijas Civillikuma ietvaros, savukārt Baltijas vietējo civillikumu kopojs ietvēra tikai norādi uz kopēji Krievijas tiesību piemērošanu. Krievijas impērijā ekspropriācijas tiesiskais regulējums lielā mērā tika veidots uz vairāku Eiropas valstu (Francijas, Prūsijas, Vācijas u. c.) likumdošanas aktu bāzes, līdz ar to nevar pārmest, ka Krievijas tiesības šajā jautājumā būtu neatbilstošas eiropiskai tiesību izpratnei. Turklāt tieši šī Krievijas ekspropriācijas tiesiskā

---

⁵³¹ Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Apsītis, R., Blūzma, V., Jundzis, T. u. c. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2000, 177.-178. lpp.

⁵³² Osipova, S. Pētījums „Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums”. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> [aplūkots 17.01.2011.].

⁵³³ Likumu un valdības rīkojumu krājums. □ 1919. gada 31. decembris – 13. burtn. □ 154.

⁵³⁴ Latvijas civillikuma vēsture kopš pagājušā gadu simteņa. Senatora K. Ducmaņa referāts Rīgas juristu biedrības sanāksmē. *Brīvā Zeme*, 1937. gada 17. jūnija, Nr. 157.

regulējuma esamība atviegloja Latvijas tiesību sistēmas veidošanu un bija pamats tiesiskai kārtībai, kas paredzēja privātīpašuma neaizskaramības principa respektēšanu.

Tātad attiecībā uz nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām Latvijas Republikas starpkaru posmā spēkā bija divējādi tiesību avoti:

1. Latvijas Republikas normatīvie tiesību akti (sīkāk aplūkoti turpmākajās nodaļās);
2. agrākās Krievijas likumi. Lai noskaidrotu, kuri no šajā grupā ietilpstošajiem normatīvajiem tiesību aktiem bija spēkā Latvijā, jāatrod atbilde uz diviem jautājumiem:

a) vai konkrētais likums tika atcelts (tieši vai izdodot jaunu tiesisko regulējumu par to pašu jautājumu);

b) vai šis agrākās Krievijas likums bija atbilstošs Latvijas valsts iekārtai un Latvijas Tautas Padomes Politiskai platformai.

2.1. Krievijas impērijā konstitucionālā līmenī privātīpašuma neaizskaramības princips bija formulēts Valsts Pamatlikumu 35. pantā (Krievijas impērijas Pilnajā likumu kopojumā I sēj. 1. daļa, 77. pants), kas bija ietverts nodaļā „Par Krievijas pavalstnieku tiesībām un pienākumiem”. Skaidrs, ka gandrīz visas Valsts Pamatlikumos ietvertās tiesību normas tika aizvietotas ar Latvijas Republikas normatīvajiem tiesību aktiem, sākot jau ar tādiem konstitucionālo tiesību aktiem kā Latvijas Tautas Padomes Politiskā platforma, Deklarācija par Latvijas valsti un Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi, kā arī Latvijas Republikas Satversme. Taču apstākļi, ka netika pieņemta Satversmes II daļa „Pamatnoteikumi par pilsoņu tiesībām un pienākumiem” un daļa pilsoņu tiesību tika nodrošinātas ar atsevišķiem likumiem, kuriem nebija konstitucionālu likumu spēks,⁵³⁵ radīja fragmentāru pilsoņu tiesību regulējumu. Tā Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumu devītais pants noteica: „Latvijā pastāv personas un dzīvokļu neaizskaramība, preses, vārda, apziņas, streika, sapulču un biedrošanās brīvības, korespondences neaizskaramība, kuras nodrošināmas un noteicamas ar attiecīgajiem likumiem”.⁵³⁶ K. Dišlers šajā sakarā rakstīja: „Lai gan šādu deklaratīvu pantu praktiskā nozīme nav liela, kamēr vien tie netiek nodrošināti ar attiecīgiem likumiem, tomēr to galvenā vērtība slēpjas apstākļī, ka šajos pantos ietvertie principi ir saistoši pašam likumdevējam. Turpmākajiem likumdevējiem būšot pienākums noteikt un nodrošināt minētās pilsoņu brīvības, nekādā ziņā neaizskarot un neierobežojot pašu Satversmes Sapulces deklarēto pilsoņu brīvības principu.”⁵³⁷ Satversmes Sapulce tiesības uz privātīpašumu nepieskaitīja pilsoņu pamatbrīvībām. Referējot Satversmes Sapulces sēdē par Satversmes II daļas projektu, Andrejs Kuršinskis paskaidroja: „Sakarā ar to, ka rūpniecībai mūsu dienās ir daudz lielāka nozīme nekā tas bija senāk, Satversmes komisija ir skaitījusi par vajadzīgu uzsvērt dažas

⁵³⁵ Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Apsītis, R., Blūzma, V., Jundzis, T. u. c. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2000, 222. lpp.

⁵³⁶ Likumu un valdības rīkojumu krājums. - 1920. g., Nr. 4, 183.

⁵³⁷ Dišlers, K. Latvijas pagaidu konstitūcija. Vispārīgas piezīmes. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920, Nr. 2/3, 55. lpp.

pilsoņu saimnieciskās tiesības. 101. pants runā par īpašuma tiesībām, bet viņš neapmierinās ar to vien, ka pēc vecā paraduma deklarē īpašuma svētumu un neaizskaramību, bet arī min par to, ka īpašums zināmos gadījumos sabiedrības labā ir ekspropriējams.”⁵³⁸ Kā ilustratīvu piemēru var minēt arī Fēliksa Cielēna teikto Satversmes projekta apspriešanā. Sociāldemokrātu frakcijas vārdā viņš ierosināja attiecīgo pantu no Satversmes II daļas vispār strīpot, jo neesot nekādas nepieciešamības deklarēt „civilattiecību vienu parādību” un tās aizstāvēšanu uzņemt konstitūcijā.⁵³⁹ Rezultātā neviens Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību normatīvais akts nedeklarēja īpašuma neaizskaramības principu un ekspropriācijas klauzulu. Līdz ar to autore secina, ka Krievijas impērijas Valsts pamatlikumu 35. pants no juridiskā viedokļa zināmu laiku bija spēkā esošs, jo tas nebija tieši atcelts un tas nebija arī pretrunā Latvijas valsts iekārtai, ko pierāda tā līdzība ar Latvijas Republikas Satversmes II daļas 101. panta formulējumu.⁵⁴⁰

Latvijas Republikas Satversmes II daļas 101. pants: „Valsts aizsargā privātu īpašumu. Privāta īpašuma ekspropriācija notiek valsts vajadzībām likumā noteiktā kārtībā un gadījumos pret atlīdzību.”

Plaši izplatīts bija uzskats, ka par paraugu Satversmes II daļai ņemta Vācijas 1919. gada 11. augusta t. s. Veimāras konstitūcija.⁵⁴¹ Taču tas neattiecās uz Satversmes II daļas 101. panta otro teikumu (ekspropriācijas klauzulu), kas vairāk līdzinājās Krievijas Valsts pamatlikumu attiecīgajam pantam nevis Vācijas konstitūcijas 153. pantam. Latvijas likumdevējs, tāpat kā Vācijas likumdevējs, bija iecerējis sašaurināt privātīpašuma konstitucionālo aizsardzību, atsakoties no privātīpašuma neaizskaramības idejas. Tā vairāk bija atbilstoša 19. gadsimta priekšstatiem par tiesībām uz privātīpašumu, vietā liekot formulējumu par privātīpašuma aizsardzību jeb garantēšanu.⁵⁴² Zīmīgi gan, ka Latvijā šīs aizsardzības subjekts bija valsts, bet Vācijā – konstitūcija.⁵⁴³ Tādējādi privātīpašuma aizsardzības apjoms Latvijā bija atkarīgs no valsts varas nesēja, kas nebija ierobežots ar konstitūcijas ievērošanu šajā jautājumā. Satversmes Sapulce bija izvēlējusies arī neprecizēt atlīdzības apmēra noteikšanas pamatprincipus un nenoteica, ka atlīdzībai būtu jābūt taisnīgai, atbilstoši vai piemērotai. Tāpat arī no Vācijas konstitūcijas netika pārņemts noteikums par pienākumu ekspropriācijas procedūrā strīdus gadījumā iesaistīt tiesu varu.

---

⁵³⁸ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920-1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [Kompaktdisks]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 496. lpp.

⁵³⁹ Turpat, 902. lpp.

⁵⁴⁰ Latvijas Republikas Satversmes II daļas (8. nodaļas) redakcija ar trešajā lasījumā pieņemtajiem labojumiem. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920-1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [Kompaktdisks]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 1014. lpp.

⁵⁴¹ Pleps, J. Pamattiesību katalogs starpkaru periodā. *Jurista vārds*, 2008. gada 23. decembris, Nr. 48 (553).

⁵⁴² Frenzel, M. Das öffentliche Interesse als Voraussetzung der Enteignung. Berlin: Duncker & Humblot, 1978, S. 41.

⁵⁴³ Šajā sakarā gan jāpiezīmē, ka Satversmes II daļas projektā uz pirmo lasījumu bija iesniegti divi 101. panta varianti, taču otrajā lasījumā tika pieņemts pirmais variants. Projekta 101. panta otrais variants noteica: „Satversme atzīst un aizsargā privātu īpašumu. Privāta īpašuma ekspropriācija var notikt uz sevišķa likuma amata.” Redzams, ka šī varianta pirmais teikums bija tuvāks Veimāras konstitūcijas 153. panta formulējumam, taču ekspropriācijas klauzula bija gaužām lakoniska, nenorādot ne ekspropriācijas mērķi, ne arī ietverot atlīdzības principu. Skat.: Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920-1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [Kompaktdisks]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 556., 986. lpp.

Krievijas impērijas Valsts pamatlikumu 35. pants: „Īpašums ir neaizskarams. Nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšana, kad tas ir nepieciešams kādam valsts vai sabiedrības labumam, pieļaujama ne citādi kā pret taisnīgu un atbilstošu atlīdzību.”⁵⁴⁴

Vācijas konstitūcijas 153. pants: „Īpašumu garantē konstitūcija. Tā saturu un ierobežojumus nosaka likumi.

Piespiedu atsavināšanu var veikt uz likumīga pamata tikai vispārējā labuma vārdā. Tā notiek pret piemērotu atlīdzību, ja valsts likums nenosaka citādi. Strīdus gadījumā atlīdzības apmēru nosaka vispārējās tiesas, ja valsts likums nenosaka citādi. Valsts veiktā piespiedu atsavināšana attiecībā uz pavalstīm, kopienām un sabiedriskā labuma apvienībām var notikt tikai pret atlīdzību.

Īpašums uzliek pienākumus. Tā lietošanai jākalpo vispārības labumam.⁵⁴⁵

Krievijas impērijas Valsts pamatlikumu 35. pants bija uzskatāms par spēkā esošu, kamēr to neaizvietoja jauna Latvijas Republikā izdota tiesību norma, tātad līdz 1922. gada 28. oktobrim, kad Ministru kabinets pieņēma Noteikumus par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedrības vajadzībām.⁵⁴⁶ Lai arī privātīpašuma neaizskaramības garantijas Latvijas Republikā netika garantētas ar konstitucionāla ranga tiesību normu, jāņem vērā tā laika valdošais uzskats politiķu, arī juristu vidū, ka lielāka nozīme bija piešķirama parlamenta pieņemtiem likumiem par atsevišķu pamattiesību īstenošanas kārtību nevis deklaratīviem lozungiem.⁵⁴⁷ Tātad agrākā Krievijas impērijā izdotā konstitucionālā tiesību norma tika aizstāta ar Latvijas Republikas valdības izdotu normatīvo tiesību aktu, kas konkretizēja ekspropriācijas klauzulu.

2.2. Krievijas Civillikuma 575.□608. panti, kas regulēja nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu, tika atcelti ar jau pieminēto 1922. gada 28. oktobra noteikumu 22. pantu, kas savukārt tika atkārtots 1923. gada 15. maija Likuma par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedrības vajadzībām 21. pantā.⁵⁴⁸ Analogiska saistība starp 1937. gada Civillikumu un Baltijas vietējo civillikumu kopojumu⁵⁴⁹ izveidojās arī starp Krievijas Civillikuma 575.□608. pantiem un Latvijas 1923. gada 15. maija likumu. Formāli Latvijas likums bija pilnīgi jauns normatīvais tiesību akts, kurš atcēla iepriekš spēkā esošos Krievijas likumus. Taču tiesību

⁵⁴⁴ “Собственность неприкосновенна. Принудительное отчуждение недвижимых имуществ, когда сие необходимо для какой-либо государственной или общественной пользы, допускается не иначе, как за справедливое и приличное вознаграждение.” Высочайше утвержденные Основные Государственные Законы. Полн. собр. зак. – т. XXVI - № 27805.

⁵⁴⁵ „Das Eigentum wird vor der Verfassung gewährleistet. Sein Inhalt und seine Schranken ergeben sich aus den Gesetzen.

Eine Enteignung kann nur zum Wohle der Allgemeinheit und auf gesetzlicher Grundlager vorgenommen werden. Sie erfolgt gegen angemessene Entschädigung, soweit nicht ein Reichsgesetz etwas anderes bestimmt. Wegen der Höhe der Entschädigung ist im Streitfalle der Rechtsweg bei den ordentlichen Gerichten offen zu halten, soweit Reichsgesetze nichts anderes bestimmen. Enteignung durch das Reich gegenüber Ländern, Gemeinden und gemeinnützigen Verbänden kann nur gegen Entschädigung erfolgen.

Eigentum verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das Gemeine Beste.”

Der Verfassung des Deutschen Reichs. Vom 11. August 1919. *Reichsgesetzblatt*, Jahrgang 1919, Nr. 152. Pieejams : <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1919&page=1561&size=45> [aplūkots 01.04.2012.].

⁵⁴⁶ Valdības Vēstnesis, 1922. gada 1. novembris, Nr. 246.

⁵⁴⁷ Pleps, J. Pamattiesību katalogs starpkaru periodā. *Jurista vārds*, 2008. gada 23. decembris, Nr. 48 (553).

⁵⁴⁸ Likumu un noteikumu krājums. - 1923. gada 2. jūnijs – 8. burtn. – 59.

⁵⁴⁹ Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 57. lpp.

iekšējā kontinuitāte tika saglabāta, galvenokārt veicot jaunajā Latvijas likumā tikai tos grozījumus, kas bija saistīti ar valsts pārvaldes organizācijas izmaiņām, kā arī izdarot redakcionāla rakstura grozījumus vai izvēloties atsevišķas no agrāko likumu piedāvātajām tiesiskā regulējuma alternatīvām (plašāk par to skatīt promocijas darba pielikumā pievienoto Krievijas impērijas 1887. gada ekspropriācijas likuma vispārīgās kārtības un 1923. gada Latvijas Republikas likuma salīdzinošo tabulu).

Kā uzsvēra V. Sinaiskis, no nekustama īpašuma piespiedu atsavināšanas vispirms ir jānošķir sveša īpašuma piespiedu lietojums (īpašuma ieņemšanas vai līdzdalības tiesību veidā).⁵⁵⁰ Latvijas Senāts šo tiesību institūtu apzīmēja ar terminu „lietošanas ekspropriācija” un norādīja, ka to regulējis Krievijas Civillikuma 602.–608. pants.⁵⁵¹ Taču jāatzīmē, ka abos minētajos Latvijas normatīvajos tiesību aktos bija ieviesušās neprecizitātes. Proti, Krievijas Civillikuma 602.–608. pants jau iepriekš bija aizstāts ar Ministru kabineta 1921. gada 5. augustā (1919. gada 16. jūlija likuma kārtībā) izdoto Rīkojumu par valdības tiesību ņemt pagaidu lietošanā privātu īpašumu, kas, kā norādīja Ministru kabinets, Satiksmes ministrija un Tieslietu ministrija, bija spēkā vēl 1925. gada 15. decembrī un, domājams, arī turpmāk.⁵⁵²

Ministru kabinets, kā to noteica 1919. gada 16. jūlija likums, 1921. gadā iesniedza Satversmes sapulcei likumprojektu „Valdības tiesības ņemt pagaidu lietošanā privātu īpašumu”, kas tika nodots juridiskai komisijai.⁵⁵³ Baldvins Disterlo (1869–1937), runājot par valdības tiesībām izdot noteikumus ar likumu spēku, rakstīja, ka, neskatoties uz to, ka pēc Krievijas pamatlikumu 87. panta parauga sastādītais 1919. gada 16. jūlija likums prezumēja, lai katrs Ministru kabineta starpsesiju laikā izdots noteikums tiktu atvietots ar attiecīgu likumu, Latvijas likumdošanas iestādes pieturējās pie dažādām praksēm. Dažos gadījumos daļa Ministru kabineta izdoto noteikumu netika iekļauti likumdevēja dienas kārtībā un vairākus gadus bija spēkā esoši un tika piemēroti Ministru kabineta pieņemtajā redakcijā. Tai pat laikā kā Tautas Padome un Satversmes Sapulce, tā arī Saeima vairākos gadījumos izdeva tādus likumus, kas bija valdības izdoto noteikumu burtisks atkārtojums.⁵⁵⁴ Tā kā šajā gadījumā Saeima nepieņēma tiešu lēmumu par attiecīgā likumprojekta noraidīšanu, bet vienkārši pārgāja uz nākošo dienas kārtības punktu, uzskatāms, ka minētais valdības rīkojums palika spēkā, jo Saeimai attiecīgais likumprojekts bija

⁵⁵⁰ Sinaiskis, V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995, 56. lpp.

⁵⁵¹ Senāta Civilā kasācijas departamenta 1925. gada 31. janvāra spriedums. Latvijas Dzelzceļu virsvaldes pilnvarnieka juriskonsulta Melnbārda lūgums par Rīgas Apgabaltiesas sprieduma atcelšanu Jēkaba Reipolta prasībā pret Dzelzceļu virsvaldi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 11/12, 47. lpp.

⁵⁵² Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. I sesija (9 sēdes). (No 1925. gada 3. novembra līdz 1925. gada 22./23. decembrim) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 112.–113. sl.

⁵⁵³ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu satura rādītājs. (213 sēdes) (no 1920. gada 1. maija līdz 1922. gada 3. novembrim). Sastādījis H. Kārklīšs, Saeimas stenogrāfiskā biroja vadītājs. Rīgā: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1925, 323. lpp.

⁵⁵⁴ Disterlo, B. Par dažiem jautājumiem Latvijas likumdošanas laukā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924, Nr. 10, 419. lpp.

iesniegts, taču tas netika aizstāts ar attiecīgu likumu.⁵⁵⁵ Tātad ekspropriācijas tiesiskā regulējuma gadījumā lietošanas ekspropriācija tika regulēta ar valdības izdotu normatīvo tiesību aktu, kamēr valdības noteikumi par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu tika aizstāti ar Saeimas likumu.

Ministru kabineta 1921. gada 5. augusta rīkojuma pirmais pants noteica: „Gadījumos, kad tas nepieciešams valsts vai sabiedrības publiskās interesēs, Ministru kabinetam ir tiesība ņemt pagaidu lietošanā par atlīdzību privātu kustamu un nekustamu īpašumu.”⁵⁵⁶ Tātad Latvijas Republikā pat tika paplašinātas iespējas iejaukties privātīpašuma tiesībās, pieļaujot pagaidu lietošanā ņemt arī kustamu īpašumu. Tas gan skaidrojams ar to, ka minētajā valdības rīkojumā tika sapludināti divi atšķirīgi tiesību institūti – ekspropriācija un rekvizīcija. Atšķirībā no ekspropriācijas, kas ir pastāvīgs tiesību institūts, rekvizīcija ir saistīta ar valsts galējās nepieciešamības tiesību (*Notrecht*) izmantošanu – kā īpašuma piespiedu atsavināšanu ārkārtējos gadījumos vai kara apstākļos.⁵⁵⁷ V. Sinaiskis paskaidroja, ka rekvizīcija ir attiecināma uz kustamām lietām, ar to saprot dažādu vietēju līdzekļu atņemšanu iedzīvotājiem pret atlīdzību kara vai citiem valsts mērķiem. Lieta tiek atņemta uz valsts iestādes akta (šajā gadījumā – Ministru kabineta lēmumu) pamata, savukārt īpašniekam pienākas taisnīga atlīdzība un drīza samaksa. Turklāt jāievēro, ka rekvizīcijas bija pieļaujamas tikai tad, ja kara laika vajadzību apmierināšanai nebija citu līdzekļu.⁵⁵⁸

2.3. Baltijas vietējo civillikumu kopojs (868. panta sestais punkts un minētā panta 1. un 2. piezīme). 1925. gada 27. oktobrī Ministru kabinets Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā pieņēma Pārgrozījumus vietējo civillikumu II grāmatā.⁵⁵⁹ Rezultātā, 868. panta pirmā piezīme tika izteikta jaunā redakcijā: „Atlīdzība īpašniekam par mantu, kura uz atsevišķa likuma pamata atsavināta valsts vai sabiedriskām vajadzībām, noteicama uz 1923. gada 24. maija likuma (Lik. kr. 59) pamata.” Savukārt minētā panta otrā piezīme (norāde uz Vidzemes zemnieku likumu 42. □45.pantu) vispār tika svītrotā. Vietējo civillikumu II grāmatas pārgrozījumus Ministru kabinets iesniedza Saeimai un tālāk tie nodoti Juridiskai komisijai.⁵⁶⁰ Vietējo civillikumu

⁵⁵⁵ Mucenieks, P. Valdības tiesība izdot noteikumus ar likuma spēku. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924, Nr. 12, 536.-537. lpp.

⁵⁵⁶ Likumu un valdības rīkojumu krājums. – 1921. gada 24. augusts – 15. burtņ. – 153.

⁵⁵⁷ Васильковский, Е. В. Учебникъ гражданского права. Выпуск II. Вещное право. С.-Петербургъ: Издание юридического книжного магазина Н.К. Мартинова, Коммиссионера Государственной Типографии, 1869, с. 166.

⁵⁵⁸ Sinaiskis, V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995, 56.-57. lpp.; Синайский, В. И. Основы гражданского права в связи с частью III свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Вещное право, обязательное право, семейное право, наследственное право. Рига: Вальтерс и Рапаб 1926, с. 51.-53.

⁵⁵⁹ Valdības Vēstnesis, 1925. gada 29. oktobris, Nr. 243.

⁵⁶⁰ Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. I sesija (9 sēdes, no 1925. gada 3. novembra līdz 1925. gada 22./23. decembrim). Rīgā: Latvijas Republikas Saeimas izdevums [b. g.], 53.-54., 46. sl.

kopojuma 868. pants spēku zaudēja līdz ar Civillikuma spēkā stāšanos,⁵⁶¹ un tā saturs tika aizstāts ar Civillikuma 1033. pantu.⁵⁶²

2.4. Vidzemes zemnieku likuma 42. □45.panti nebija piemērojami Latvijas Republikā kā atbilstoši Latvijas valsts iekārtai, uz to norāda arī fakts, ka tika svītrotā Vietējo civillikuma kopojuma 868. panta otrā piezīme. Latvijā konstitucionāli tika deklarēta tiesiskā vienlīdzība un muižniecības kārtas īpašais stāvoklis tika likvidēts līdz ar 1920. gada 29. jūnijā pieņemto likumu „Par muižnieku korporāciju slēgšanu”.⁵⁶³ Tādējādi tika likvidētas agrākās muižnieku kārtas visvērtīgākās un nozīmīgākās tiesības un privilēģijas, kas galvenokārt bija saistītas ar muižu pārvaldīšanu.⁵⁶⁴ Vienlaikus tika atzīts, ka kārtas vairs nepastāv, jo tās vairs nebija savienojamas ar Latvijas valsts iekārtu.⁵⁶⁵ Arī Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavotajā otrajā Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumu izdevumā 1932. gadā, izdodot tikai zemnieku privāttiesības, aizrādīts, ka: kā vienīgās tiesiskās normas, kurām neapšaubāmi vēl ir praktiska nozīme atzīstamas tikai tās, jo citās sadaļās ietvertie noteikumi visumā esot uzskatāmi par nepiemērojamiem.⁵⁶⁶ Vidzemes zemnieku likumā ietvertās muižnieku tiesības piespiedu kārtā pret atlīdzību atsavināt no muižas nodalītus zemes gabalus nebija atbilstošas tiesiskās vienlīdzības principam un tādēļ nebija piemērojamas. Vidzemes zemnieku likums pilnībā tika atcelts līdz ar Civillikuma spēkā stāšanos 1938. gada 1. janvārī.⁵⁶⁷

2.5. 1886. gada 10. februāra „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”. Šie noteikumi tieši atcelti netika, tāpēc jāizvērtē, vai tie bija atbilstoši Latvijas valsts iekārtai. Minēto noteikumu izdošanas mērķis savā laikā bija stiprināt pareizticīgās baznīcas pozīcijas Baltijā, un tas bija skatāms kopsakarā ar Valsts pamatlikumu 40. pantu, kas pareizticībai piešķīra valdošās ticības statusu. Savukārt, runājot par Latvijas Republiku, Ringolds Balodis atzīmē, ka laicīgums kā valsts ideoloģija bija noskaidrots jau pašos Latvijas valsts pastāvēšanas pirmajos gados. Tā, piemēram, apspriežot Satversmes preambulu, deputāti bija atteikušies no ieceres pieminēt augstākos spēkus, jo tas varētu radīt nepareizu

---

⁵⁶¹ Likums par Civillikuma spēkā stāšanās laiku un pārejas laika noteikumiem. Valdības Vēstnesis, 1937. gada 21. septembris, Nr. 213.

⁵⁶² Civillikums. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1937. gada 6. martā – 5. burtn. – 29.

⁵⁶³ Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Apsītis, R., Blūzma, V., Jundzis, T. u. c. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2000, 176.-177. lpp.

⁵⁶⁴ Bukovskis, V. Piezīmes pie jautājuma par kārtu atcelšanu Latvijā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920, Nr. 1, 11. lpp.

⁵⁶⁵ Švābe, A. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933, Nr. 11/12, 265. lpp.; Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 247. lpp.

⁵⁶⁶ Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi. (Zemnieku privāttiesības). Otrais, izlabots un papildināts izdevums. Rīga: b. i., 1932, 3. lpp.

⁵⁶⁷ Likums par Civillikuma spēkā stāšanās laiku un pārejas laika noteikumiem. Valdības Vēstnesis. – 1937. gada 21. septembris – Nr. 213.

interpretācijas iespēju laicīgas valsts principam.⁵⁶⁸ Latvijas Republikā bija iecerēts valsts nošķiršanu no baznīcas nostiprināt arī konstitucionālā līmenī. Satversmes II daļā iekļautais 110. pants paredzēja, ka: „Baznīca ir šķirta no valsts. Valsts baznīca Latvijā nepastāv.”⁵⁶⁹ Taču, kā zināms, Satversmes II daļa tā arī netika pieņemta. Neskatoties uz to, ir skaidrs, ka pareizticība Latvijas Republikā vairs nebija valdošā ticība, tāpēc arī vairs nebija juridiska pamata kādai vienai baznīcai piešķirt īpašas tiesības.

Ministru kabinets Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā 1926. gada 8. oktobrī izdeva Noteikumus par pareizticīgās baznīcas stāvokli.⁵⁷⁰ Noteikumu sestais pants noteica: „Visas ar Latvijas likumiem saskanošās vietējās pareizticīgās baznīcas tiesības un lietas, kuras pie atkarības no Viskrievijas pareizticīgās baznīcas piederēja šās pēdējās virsganiem, sinodei, konsistorijām un citām viņas iestādēm, organizācijām un amatpersonām, tiek atzītas par pārnākušām Latvijas pareizticīgai baznīcai, viņas valdošam virsganam, sinodei un citām viņas iestādēm, organizācijām un amatpersonām, pēc kanoniskās piederības.” Saskaņā ar 1886. gada noteikumiem vietējai eparhijas vadībai bija tiesības ierosināt ekspropriāciju un lemt, vai konkrētais nekustamais īpašums bija piemērots pareizticīgās baznīcas vajadzībām, taču secināms, ka šīs tiesības nepārgāja uz Latvijas pareizticīgo baznīcu, jo tai vairs nebija privilēģēts statuss. 1926. gada noteikumi arī atklāja Latvijas valsts attīstības tendenci – vispārēju toleranci reliģiskos jautājumos.⁵⁷¹ To apliecina minēto noteikumu 10. pantā ietvertā norāde, ka pareizticīgai baznīcai ir tādas pat tiesības kā pārējām valsts atzītām biedrībām un savienībām. Līdz ar to ekspropriācija vispārējā kārtībā baznīcas mērķu īstenošanai bija pieļaujama tiktāl, ciktāl tie sakrita ar valsts vai sabiedriskām vajadzībām.

5.1. Noteikumi par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām

Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumā Krievijas Civillikums un Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestā punkta pirmā piezīme bija piemērojama visai neilgi, jo jau 1922. gada 28. oktobrī tika pieņemti „Noteikumi par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedrības vajadzībām”.⁵⁷² Minētie noteikumi bija izdoti 1919. gada 16. jūlija likuma kārtībā, kas paredzēja, ka: „Tautas Padomes sesiju starplaikā Ministru kabinetam ir tiesība, ja

⁵⁶⁸ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 329.-330. lpp.

⁵⁶⁹ Latvijas Republikas Satversmes II daļas (8. nodaļas) redakcija ar trešajā lasījumā pieņemtajiem labojumiem. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920-1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [Kompaktdisks]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 1015. lpp.

⁵⁷⁰ Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums. – 1926. gads – 17. burtn. – 150.

⁵⁷¹ Balodis, R. Valsts un baznīca. Rīga: Nordik, 2000, 128. lpp.

⁵⁷² Valdības Vēstnesis, 1922. gada 1. novembris, Nr. 246.

neatliekama vajadzība to prasa, ar savu varu izdot pagaidu rīkojumus, kuriem citādi ir vajadzīga Tautas Padomes piekrišana.”⁵⁷³ Šādā kārtībā izdots rīkojums zaudēja savu spēku, ja Ministru kabinets trīs dienu laikā pēc Tautas Padomes sesijas atklāšanas tai neiesniedza attiecīgo likuma projektu. Ministru kabinets likumprojektu Saeimai iesniedza, un rezultātā šie Ministru kabineta noteikumi tika aizstāti ar Saeimas pieņemtu likumu.

1922. gada Noteikumi par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedrības vajadzībām visumā atkārtoja Krievijas Civillikuma 575.□601. pantā ietverto ekspropriācijas tiesisko regulējumu. Minēto noteikumu pirmais pants noteica: „Nekustamu mantu piespiedu atsavināšana, kad tā nepieciešama valsts vai sabiedriskām vajadzībām, pielaižama vienīgi pret taisnīgu un piemērotu atlīdzību.” Tātad jau šajos noteikumos tika pārņemts Krievijas Civillikumā formulētais atlīdzības princips – „taisnīga un piemērota atlīdzība”, nevis Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestajā punktā paredzētā „iepriekšējā un pilnā atlīdzība”.

Nekustamas mantas piespiedu atsavināšana bija veicama uz atsevišķa likuma pamata (2. pants). Atlīdzība bija maksājama tikai naudā (3. pants) un tās aizstāšana ar līdzvērtīgu nekustamo īpašumu, ja puses spēja panākt labprātīgu vienošanos, vairs netika pieļauta. Tika saglabāta Krievijas Civillikumā pastāvējusī neracionālā kārtība, kas noteica, ka atsavināšanu ierosinājušais resors nepieciešamos soļus, lai panāktu labprātīgu vienošanos ar nekustamās mantas īpašnieku, piesolot tam pēc sava ieskata taisnīgu atlīdzību (4. pants), sper tikai pēc attiecīga likuma pieņemšanas. Ja vēl Krievijas impērijā šādas kārtības pastāvēšanu varēja skaidrot ar absolūto monarhiju un centralizēto valsts pārvaldi, tad nav izprotams, kāpēc šāda kārtība tika saglabāta Latvijas Republikā. Visticamāk, minētais tiesiskais priekšraksts tika vienkārši pārrakstīts no Krievijas Civillikuma, neizvērtējot, vai to nebūtu iespējams aizstāt ar citādu kārtību.

Ja puses spēja panākt labprātīgu vienošanos par atlīdzības lielumu, bija slēdzams pirkšanas-pārdošanas līgums (5. pants). Pretējā gadījumā tiktu uzsākta mantas aprakstīšana un novērtēšana (6. pants). Būtiskākais un tai pat laikā gandrīz vienīgais grozījums salīdzinājumā ar Krievijas impērijas tiesisko regulējumu attiecās uz atsavināmā īpašuma novērtēšanas kārtību. Latvijas Republika bija atteikusies no administratīvā kārtā veidotajām novērtēšanas komisijām, to vietā īpašuma aprakstīšanu un novērtēšanu uzticot tiesu varai. Nekustamās mantas aprakstīšana un novērtēšana piekrita vietējam miertiesnesim, piedaloties trīs ekspertiem (8. pants). Miertiesneša pieņemtais lēmums viena mēneša laikā varēja tikt pārsūdzēts apgabaltiesas administratīvajā nodaļā, kas savukārt varēja noteikt nekustamās mantas pārvērtēšanu un pierādījumu pārbaudi (15., 16. pants). Apgabaltiesas galīgo lēmumu varēja pārsūdzēt Senātā „Likuma par administratīvām tiesām” paredzētā kārtībā. Tādējādi tika izveidots salīdzinoši efektīvs privātpersonu tiesību

---

⁵⁷³ Likums par Ministru kabineta tiesību izdot pagaidu rīkojumus. Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un rīkojumu krājums. – 1919. gada 10. augustā – Nr. 7.

aizsardzības mehānisms pret iespējamo valsts varas patvaļu, paredzot lietas par piespiedu kārtā atsavinātā īpašuma atlīdzināšanu izskatīšanu visās trijās tiesu instancēs.

Jautājumos par nekustamās mantas nodošanu valstij vai sabiedrībai vajadzīgā pasākuma īstenotājam jaunajā Latvijas Republikas tiesiskajā regulējumā bija pārņemta viena no trim, turklāt privātpersonām visnelabvēlīgākā Krievijas Civillikumā pastāvējusī kārtība. Noteikumu 10. pants pieļāva, ka gadījumos, ja sevišķu apstākļu dēļ nebija iespējams izdarīt novērtēšanu vienlaikus ar aprakstīšanu, tad atliktā novērtēšana bija izdarāma pie pirmās iespējas, savukārt nekustamā manta pārgāja tās iestādes, kuras vajadzībām mantu atsavināja, valdījumā nekavējoties – uzreiz pēc mantas aprakstīšanas. Tātad Krievijas impērijas Civillikuma sevišķo ekspropriācijas kārtību Latvijas valdība bija pārveidojusi par vispārējo kārtību. Vairs nebija nepieciešams katrā atsevišķā gadījumā saņemt likumdevēja piekrišanu īpašuma pārņemšanai vēl pirms atlīdzības izmaksāšanas, līdz ar to likumdevējs atkāpās no Baltijas vietējo civillikumu kopojumā definētā iepriekšējās atlīdzības principa. Latvijā netika izmantota iespēja, ko sniedza jauna tiesiskā regulējuma izveide, tāpat netika noteikti pēc iespējas saudzīgāki privātīpašuma neaizskaramības principa ierobežojumi.

Novērtēšanas metodes tika saglabātas nemainīgas: atsavinātās nekustamās mantas novērtēšana bija veicama pēc vietējām cenām un sevišķiem apstākļiem, kuros īpašums atradās, vai arī pēc tā ienesīguma, ja pats īpašnieks to pieprasīja (11. pants). Turklāt bija saglabātas arī īpašnieka tiesības uz ekspropriācijas paplašināšanu: viņš varēja prasīt nekustamas mantas atsavināšanu pilnā apmērā, ja atšķirtā neatsavinātā daļa bija kļuvusi nederīga (13. pants).

Gadījumos, kad piespiedu atsavināšanai ir tika pakļauta daļa no nekustamā īpašuma, atlikusī daļa bieži vien zaudēja savu vērtību vai pat palika pavisam nevērtīga un īpašniekam nederīga. Šāda atlikušās īpašuma daļa vērtības samazinājuma atlīdzināšana var būt līdzvērtīga atlīdzībai par visu īpašumu kopā, taču sabiedrībai noderīgā pasākuma īstenotājs (ekspropriācijas subjekts) ir tiesīgs atsavināt tikai vispārējam labumam nepieciešamo daļu un nedrīkst piespiest īpašnieku atteikties no lielāka nekustamā īpašuma nekā tas ir nepieciešams. Tikai pats atsavinātā nekustamā īpašuma īpašnieks ir tiesīgs izvēlēties, vai šīs tiesības realizēt vai nē. Tomēr arī īpašnieka tiesības uz ekspropriācijas paplašināšanu ir ierobežotas. Iespēja īstenot šīs tiesības ir atkarīga no tā, vai atsavinātas tiek ēkas vai zemes gabals bez apbūves. Zeme ar ēkām, kas uz tās atrodas, uzskatāma par vienu veselumu. Gadījumos, kad paredzēts atsavināt ēkas daļu, īpašnieks ir tiesīgs prasīt visas ēkas atsavināšanu. Taču, ja runa ir par ēku grupu, ekspropriācijas paplašināšanu var prasīt tikai tad, ja atlikušās ēkas zaudē savu nozīmi un vairs nevar tikt izlietotas savam mērķim. Šajā kategorijā parasti ietilpa dažāda veida palīgbūves, kas bez galvenās ēkas varēja kļūt nederīgas (stallī, kūtis, šķūņi, pagrabi u. tml.). Savukārt, ja runa ir par neapbūvētas zemes daļas ekspropriāciju, kritērijus, pēc kuriem vadīties, pieļaujot ekspropriācijas paplašināšanas tiesību

izmantošanu, noteikt ir grūtāk. Atsevišķās valstīs kā kritērijs nereti izmantota atlikušās zemes platība – vai pēc ekspropriācijas atliek ½ vai ¼ daļa zemes. K. Grīnhuts uzskatīja, ka tas nav labākais kritērijs, jo galvenā nozīme ir tam, vai atlikušās zemes gabals var tikt izmantots vai nē.⁵⁷⁴ Šādam viedoklim atbilst arī Latvijas valdības noteikumos ietvertais kritērijs – atšķirtās īpašuma daļas derīgums. Tātad tiesnesim bija jāvērtē, vai īpašnieka apgalvojumi par to, ka atlikusī daļa viņam vairs neder, ir objektīvi pamatota. No tiesneša atkarīgs bija arī tas, vai tika ņemts vērā īpašuma potenciālais izmantošanas mērķis vai tikai paša īpašnieka norādītais.

Pēc lietas par nekustamas mantas atsavināšanas pabeigšanas, t. i., pēc galīgā lēmuma par atlīdzības apmēru spēkā stāšanās, īpašniekam bija izmaksājama piespriedā atlīdzība līdz ar 6% gadā, skaitot no nekustamas mantas ieņemšanas dienas līdz atlīdzības izmaksāšanai (17. pants). Turklāt iestādei – atsavinātājam par saviem līdzekļiem norādītajās vietās bija jābūvē tilti, ceļi, dambji, pārbraucamās vietas u. c. tamlīdzīgas būves, kas nepieciešamas zaudējumu un neērtību, kas radušās piespiedu atsavināšanas rezultātā, novēršanai. Zaudējumi, kas būtu atlīdzināmi, minēti tikai šajā noteikumu punktā, līdz ar to nav skaidrs, vai noteikumu piemērošanas gaitā atlīdzības apmēra noteikšanā tika ņemti vērā arī citi zaudējumi, kas radušies īpašniekam sakarā ar nekustamās mantas piespiedu atsavināšanu.

Tāpat kā Krievijas impērijas Civillikumā arī šie noteikumi, ja izrādītos, ka atsavinātais īpašums kļuvis nevadzīgs, paredzēja atsavinātās mantas atpakaļpirkšanas tiesības (19. □ 21. pants). Tomēr tika saīsināts termiņš, kura laikā īpašnieks varēja savu bijušo īpašumu izpirkt, samaksājot saņemto atlīdzību – agrāko desmit vietā tagad tie bija vairs tikai divi gadi. Domājams, šāds grozījums saistāms ar nestabilo ekonomisko stāvokli Eiropā pēc Pirmā pasaules kara. Latvijā šajā laikā norisinājās naudas reforma, kā arī pastāvēja ievērojama inflācija.⁵⁷⁵ Šādos apstākļos piešķirt bijušajiem īpašniekam atpakaļpirkuma tiesības uz desmit gadiem, atmaksājot saņemto atlīdzību, valstij būtu finansiāli neizdevīgi.

Noteikumu 22. pants noteica, ka: „Viet. Lik. kop. III d. 868. p. 1. piezīme un Kriev. Lik. kop. X sēj. I d. (1914. izd.) 575. □ 608. panti atcelti.” Noteikumos nebija iekļautas normas par nekustamo īpašumu ņemšanu pagaidu lietošanā, taču tika atcelti tie Krievijas Civillikuma panti, kas paredzēja tiesības un atlīdzību par īpašumu pagaidu ieņemšanu un par līdzdalības tiesību noteikšanu svešā nekustamā īpašumā. Tomēr, kā jau autore iepriekš norādīja, lietošanas ekspropriāciju, lai arī salīdzinoši fragmentāri, regulēja Ministru kabineta 1921. gada 5. augusta (1919. gada 16. jūlija likuma kārtībā) izdotais Rīkojums par valdības tiesību ņemt pagaidu lietošanā privātu īpašumu.

⁵⁷⁴ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 149.-152.; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 104.-105.

⁵⁷⁵ Ducmane, K. Sava nauda savā Latvijas Bankā. Pieejams: <http://lv.lv/index.php?menu=doc&id=182548> [aplūkots 23.08.2011.].

5.2. Likums par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām

1922. gada noteikumi tika aizstāti ar 1923. gada 15. maijā Saeimas pieņemto Likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām.⁵⁷⁶ Likumprojekts par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām pirmajā un otrajā lasījumā tika skatīts 1923. gada 27. aprīļa plenārsēdē. Likumprojekta referents Antons Dzenis savā ziņojumā norādīja, ka šis likums nav jauns, tas savā laikā pastāvējis Krievijā, savukārt Latvijā tas līdz šim pastāvējis kā atsevišķi noteikumi. Jaunais likumprojekts bija „zināmā mērā pārstrādājums no vecā Krievijas likuma”, turklāt referents atzīmēja, ka „pēc būtības viņā lielu pārmaiņu nav”.⁵⁷⁷ A. Dzenis arī uzsvēra, ka valdības izdotie noteikumi neesot tikuši izmantoti, jo bijuši nepiemēroti tā laika dzīvei. Neskatoties uz to, ka likums plaši aizskāra katra atsevišķa īpašnieka tiesības, tas tomēr bijis nepieciešams, lai varētu risināt saimnieciskus jautājumus, kas ekonomiski grūtajos apstākļos varētu rasties, jo valsts nekad nevarot pilnībā nodrošināt savu uzdevumu izpildi ar tiem nekustamajiem īpašumiem, kas ir tās rīcībā.⁵⁷⁸ Apšaubāms gan bija referenta izteikums par valdības izdoto noteikumu ar likuma spēku nepiemērotību dzīves prasībām. Pirmkārt, šie noteikumi bija spēkā tikai dažus mēnešus un ne reizi netika piemēroti, otrkārt, likumprojekts no valdības noteikumiem atšķīrās tikai dažos punktos, līdz ar to nebija uzskatāms par progresīvāku un laika garam atbilstošāku regulējumu. Precīzāk par likuma mērķi un būtību izteicās deputāts un zvērināts advokāts Egons Knops (vācu baltiešu partijas pārstāvis): „Ja rodas pretešķības starp privātām īpašuma tiesībām un spiedošām valsts interesēm, tad privātām vajaga atkāpties valsts interešu priekšā. Tomēr ne katra iedomāta valsts vai caur viņu reprezentētās vispārības interese ir pietiekoša, lai attaisnotu iejaukšanos mūsu saimnieciskās dzīves pamatos – lietai vajaga grozīties ap valsts vai vispārības labuma nepieciešamiem soļiem. Caur to likumdevējs gribēja dot drošību, lai valsts nelietīgi neizlietotu šo tiesību, viņš gribēja ņemt iespēju patvaļai un pastāpot privātīpašuma neaizskaramību kā vispārēju noteikumu un izteikt, ka atsavināšana pieļaujama tikai kā izņēmums. Visās kulturālās valstīs atsavināšana ir tikai tad pieļaujama, ja tā nepieciešama valsts vai vispārības labumam, viņu drīkst izdarīt katrā atsevišķā gadījumā ar speciālu likumu un īpašniekam jāizmaksā pilnvērtīga atlīdzība. Ja jau priekš kara atsavināšanu varēja izdarīt tikai ar noteiktām garantijām, tad tagad šīs garantijas ir vēl daudz vajadzīgākas. Caur kara un viņa sekām mūsu eksistences pamati ir satricināti. Privātīpašuma neaizskaramība ir stipri apdraudēta. Neizmērojamu vērtību iznīcināšanas sekas kara laikā ir sveša darba un svešu īpašuma

⁵⁷⁶ Likumu un noteikumu krājums. – 1923. gada 2. jūnijs – 8. burtn. – 59.

⁵⁷⁷ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 216. sl.

⁵⁷⁸ Turpat.

tiesību neievērošana. Nacionālās intereses bieži identificē ar valsts interesēm un netrūkst mēģinājumu izlietot valsts varu partijas politisku mērķu sasniegšanai. [...] beidzamos gados nākusi priekšā jūtāmāka iejaukšanās privātīpašuma tiesībās, nekā simts gadu laikā priekš kara.”⁵⁷⁹ Analizējot ekspropriāciju regulējošos normatīvos aktus Latvijas Republikā, var piekrist E. Knopa sacītajam par arvien izteiktāku atkāpšanos no privātīpašuma neaizskaramības idejas. Likums trešajā lasījumā tika skatīts 1923. gada 15. maija plenārsēdē, un, neskatoties uz debatēm par atsevišķiem likumprojekta pantiem, tika pieņemts vienbalsīgi.⁵⁸⁰

1923. gada likuma pirmais pants noteica: „Nekustamas mantas piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pielaižama vienīgi pret atlīdzību un tikai uz atsevišķa likuma pamata. Ministru kabineta iesniegumā Saeimai par atsavināšanu pievedami vajadzīgie dati, kuri apzīmē atsavināmo mantu, kā arī apstākļi, kuru dēļ piespiedu atsavināšana ir nepieciešama.” Jau izskatot likumprojektu pirmajā lasījumā, deputāts norādīja, ka visplašākās diskusijas izraisījis jēdziens „sabiedriskās vajadzības”. Komisija uzskatījusi, ka šis termins nebūtu tulkojams šauri, un gadījumos, kad jautājumu par piespiedu atsavināšanas ierosinājušas šauras sabiedriskās grupas vai atsevišķas personas, tam tik un tā būtu jākalpo plašākai sabiedrībai. Likumā nevarot paredzēt tikai piespiedu atsavināšanu valsts vajadzībām, jo var būt vajadzības, kas būtībā ir sabiedriskas, bet tām var būt valsts nozīme.⁵⁸¹ Uzstājoties debatēs, E. Knops ierosināja vārdu „sabiedriska” svītrot, jo tas esot pārāk nenoteikts un var novest pie likuma nelietīgas izmantošanas. Jēdzienu „sabiedriska” varot attiecināt kā uz vispārējām vajadzībām, tā atsevišķu organizāciju un sabiedrību interesēm.⁵⁸² E. Knopa priekšlikumu Saeima noraidīja, jēdzienu „sabiedriska” saglabājot gan likuma nosaukumā, gan pirmajā pantā. Analizējot plenārsēdes stenogrammu, autore secina, ka likumdevējs jēdzienu „sabiedriska” lietojis tā funkcionālajā nozīmē. Līdz ar to izšķirošs ir nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas mērķis nevis tās ierosinātājs. Vajadzība par sabiedrisku var tikt uzskatīta tad, ja tā kalpo plašākas sabiedrības labumam, nevis tad, ja to ierosinājusi kāda sabiedrība vai pat atsevišķas personas.

Valsts vai sabiedrisko vajadzību jēdziens tika konkretizēts Pilsētas zemju likumā, kura piektais pants paredzēja, ka saskaņā ar 1923. gada piespiedu atsavināšanas likumu nekustamu mantu var atsavināt jaunu ielu un ceļu ierīkošanai, pastāvošu satiksmes līdzekļu un sabiedrisku laukumu paplašināšanai, ielu pārplānošanai un regulēšanai.⁵⁸³ Lai arī likumā lietotais formulējums ietvēra izsmeļošu ekspropriācijas gadījumu uzskatījumu, nevar izslēgt nekustamā īpašuma

⁵⁷⁹ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 218. sl.

⁵⁸⁰ Turpat, 285. sl.

⁵⁸¹ Turpat, 216., 219. sl.

⁵⁸² Turpat, 218. sl.

⁵⁸³ Valdības vēstnesis, 1928. gada 22. marts, Nr. 67.

piespiedu atsavināšanu arī citu sabiedrībai nozīmīgu un pašvaldības kompetencē esošu vajadzību apmierināšanai.

Saeimas deputātiem debatējot par piespiedu atsavināšanas likuma pirmo pantu, savstarpēji pretrunīgi viedokļi un priekšlikumi tika izteikti arī attiecībā uz pienākumu maksāt atlīdzību un tās noteikšanas pamatprincipiem. E. Knops uzsvēra, ka likumā jānorāda uz īpašnieka tiesībām saņemt pilnvērtīgu atlīdzību. Deputāts par labāku atzina valdības priekšlikuma tekstu, kur lietots apzīmējums „taisnīga un piemērota atlīdzība” (identisks formulējums 1922. gada noteikumos un agrākās Krievijas Civillikumā). Juridiskās komisijas priekšlikumu, kas paredzēja likumā iekļaut tikai vārdus „pret atlīdzību”, E. Knops uzskatīja par neatbalstāmu, jo ar to varot saprast „ik kuru katru atlīdzību, lai cik niecīga tā arī nebūtu.”⁵⁸⁴ Turklāt tas nebūtu saskanīgi ar Civillikumu kopoju 868. pantu, kur noteikta „pilna atlīdzība”. Par šo E. Knopa priekšlikumu nobalsoja tikai 10 deputāti, un tas tika noraidīts. Par šo pašu jautājums E. Knops atkārtoti izteicās trešajā lasījumā, norādot, ka likuma formulējumu nepieciešams saskaņot ar Vietējo civillikumu kopoju 868. panta sesto punktu, pirms vārda atlīdzība iekļaujot vārdu „pilnvērtīga”. Taču arī šoreiz kā Juridiskā komisija, tā Saeima priekšlikumu neatbalstīja. Likumprojekta referents A. Dzenis uzvēra, ka šis priekšlikums „nedod tās drošības, kādu grib panākt E. Knopa kungs. Tā ir dota ar to tehnisko kārtību, kāda ir paredzēta šinī likumā. Vispirms katrā atsevišķā gadījumā lems ar atsevišķu likumu Saeima.[..] Otrkārt, iekustinot jautājumu par piespiedu atsavināšanu, valdība novērtēs faktisko vajadzību, un, ja tādas vajadzības nebūs, tad pieprasījums tiks noraidīts. No šīs puses pārlabojums nekādas garantijas privāta īpašuma tiesību aizsargāšanai nedod. Kas attiecas uz otro pārlabojumu (pilnvērtīgs), es varu aizrādīt, ka tas jēdziens nav noteikts. Katrs var spriest subjektīvi no sava redzes stāvokļa.”⁵⁸⁵ Nevar nepamanīt, ka A. Dzenis izmantoja analogisku argumentāciju, praktizētai bijušajā Krievijas impērijā, kas uzvēra, ka administratīvo iestāžu un paša imperatora iesaistīšana lēmuma pieņemšanā ir pietiekams garants taisnīguma ievērošanai. Līdz ar to atklāts paliek jautājums, vai Latvijas Republikas likumdevējs bija atkāpies no pilnas atlīdzības principa ekspropriācijas gadījumā. V. Sinaiskis uzsvēra: „Tā kā ekspropriācija aizskar pamatprincipu, ka īpašums ir mūžīgs, tad pirms atsavinājuma īpašniekam jāsaņem pilnīga atlīdzība.”⁵⁸⁶ Tomēr likuma tekstā šis princips netika formulēts. Turklāt Rīgas apgabaltiesas administratīvā nodaļa šādu likumdevēja izvēlēto formulējumu atzina par būtisku tiesiskā regulējuma grozījumu, kas maina izpratni par atlīdzības apmēra noteikšanas pamatprincipiem. Tiesa atzina, ka atbilstoši 1923. gada piespiedu atsavināšanas likumam „nav dibināta pamata apgalvot, ka pastāvētu likumīgā spēkā

⁵⁸⁴ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 219. sl.

⁵⁸⁵ Turpat, 282.-283. sl.

⁵⁸⁶ Sinaiskis, V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995, 53. lpp.

esošais noteikums par to, ka atsavināšanas atlīdzībai jābūt taisnīgai un pilnīgai”.⁵⁸⁷ Šāds atzinums liek secināt, ka apgabaltiesa bija izvēlējusies dot priekšroku procesuālajam taisnīgumam, līdzīgi kā Saeimas deputāts A. Dzenis uzskatot, ka likumā noteiktās kārtības ievērošana jau ir taisnīga iznākuma garants. Tomēr netika veltīta uzmanība tam, vai šādas kārtības piemērošanas rezultātā noteiktā atlīdzība ir taisnīga pēc būtības. Uz iespējami netaisnīgu lēmumu šajā gadījumā norāda Rīgas hipotēku biedrības nama piespiedu atsavināšanas lieta, kuru autore sīkāk analizēs darba sestajā daļā.

Diskusijā Saeimā par atlīdzības maksāšanas pienākumu iesaistījās arī sociāldemokrāts Ansis Rudevics. Viņš nāca klajā ar sekojošu priekšlikumu: „Izteiktam principam, ka atsavināt var tikai pret atlīdzību, mēs, kā zināms, ne katrā gadījumā varam piekrist. Tāds stāvoklis bija jau pie agrārās reformas. Protams, ka likuma izstrādātāji nav domājuši attiecināt šo likumu uz agrāro reformu, – priekš tam jāizdod atsevišķs likums; bet tomēr ir nenoliedzami, ka sava netieša nozīme tādām likumam var būt un var nākt priekšā tādi gadījumi arī bez agrārās reformas, kur nebūtu pielaižams atsavināt visu tikai pret atlīdzību. To likumā arī vajadzētu formulēt. Agrāro reformu izvedot, mēs esam vienprātīgi atzinuši, ka valsts nodevēju īpašumi atsavināmi bez atlīdzības. Vai tad jūs domājat, ka līdzīgi gadījumi nevarētu būt arī uz priekšu? Es domāju, ka radīt pretrunīgus principus vienā vai otrā likumā mums nevajadzētu. Tāpēc es lieku priekš strīpot vārdus: “pret atlīdzību un tikai”, tā kā teikums skanētu: “Nekustama īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pielaižama vienīgi uz atsevišķa likuma pamata.””⁵⁸⁸ Juridiskā komisija šo A. Rudevica priekšlikumu noraidīja, aizrādot, ka visas nekustamā īpašuma atsavināšanas notikušas tikai uz atsevišķa likuma pamata, bet šis likums nenozīmē, ka atlīdzība būs noteikta arī par īpašumiem, kuri atsavināti uz agrārās reformas likuma pamata. Tāpat arī referents A. Dzenis atzīmēja, ka šis likums neattiektos uz valsts nodevēju īpašumu atsavināšanu, jo tādā gadījumā runa būtu par konfiskāciju kā kriminālsodu, kas, savukārt, paredz bezatlīdzības īpašuma atsavināšanu. Balsojumā par A. Rudevica priekšlikumu „par” tika nodotas 27 balsis, „pret” – 25 balsis un „atturas” – 3 balsis, tātad priekšlikums tika noraidīts.⁵⁸⁹ Balsojuma iznākums norādīja, ka Latvijas likumdevējs gandrīz pieļāva atkāpšanos no dabisko tiesību principa, proti, ka ikviens tiesību aizskārums ir atlīdzināms. Saeimas vairākums pat nevērtēja, vai par ekspropriēto īpašumu būtu piešķirama pilna vai taisnīga atlīdzība. Ievēribu neguva arī atkāpe no iepriekšējās atlīdzības principa, gluži pretēji – likumdevējs no pienākuma maksāt atlīdzību bija gatavs atkāpties vispār. Šāda situācija daļēji varēja rasties tāpēc, ka netika pieņemta Satversmes otrā daļa, kas ietvēra sevī pamattiesību katalogu.

⁵⁸⁷ Rīgas apgabaltiesas administratīvās nodaļas spriedums 1924. gada aprīļa mēneša 15./16. dienā, akts nr. 69. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077.l., 48.-49. lp.

⁵⁸⁸ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 220. sl.

⁵⁸⁹ Turpat.

Satversmes II daļas projektā tiesības uz privātīpašumu bija ietvertas 101. pantā, kas noteica, ka privāta īpašuma ekspropriācija notiek pret atlīdzību tikai valsts vajadzībām likumā noteiktā kārtībā un gadījumos.⁵⁹⁰ Pieņemot Satversmes otro daļu šādā redakcijā, diskusijas par īpašuma atsavināšanu pret atlīdzību vai tomēr bez tās vispār atkritu. Tomēr jautājums par atlīdzības apmēra noteikšanas principiem katrā atsevišķā gadījumā varētu būt atšķirīgs.

Autore nevar arī piekrist profesora K. Dišlera teiktajam, ka pilsoņu tiesību un brīvību neieklāšana Satversmē nav uzskatāma par konstitūcijas defektu, jo tiesību sistēmas izveidošana un nodrošināšana uzticēta pašai tautai. Tā esot pietiekami apzinīga un protot cienīt pilsoņu tiesības un brīvības un pildīt pilsoņu pienākumus, tādējādi deklaratīva rakstura noteikumiem (kuriem K. Dišlers pieskaita arī Krievijas impērijas 1906. gada Valsts pamatlikuma VIII nodaļu) nebūt vairs neesot tik liela nozīme, kā nebrīvās valstīs.⁵⁹¹ Redzot Saeimas balsojumu privātīpašuma neaizskaramības jautājumā, jāpiekrīt Jāņa Plepa viedoklim par nepamatoto „konstitucionālo romantismu”, kas valdīja latviešu juristu vidū, paļaujoties, ka pamattiesību pārkāpumi nav iespējami, jo tautas vēlētie priekšstāvji taču izdod tikai vislabākos likumus.⁵⁹² Tiesību uz privātīpašumu nenostiprināšana konstitucionālā līmenī varēja radīt prettiesiskus privātpersonu pamattiesību ierobežojumus.

Pēc likuma izdošanas par konkrēta nekustama īpašuma atsavināšanu uz attiecīgā resora paziņojuma pamata zemesgrāmatās vai vecākā notāra reģistrā bija ierakstāma atzīme par aizliegumu nekustamo mantu atsavināt vai apgrūtināt (4. pants). Atlīdzība par atsavināmo īpašumu bija nosakāmā naudā (2. pants). Mantas vērtību varēja atlīdzināt arī apmainot atsavināto īpašumu pret citu, ja puses par to spēja vienoties (5. pants). Tātad likumā tika atjaunots Krievijas Civillikumā pastāvējušais noteikums par iespēju atlīdzību aizstāt ar līdzvērtīgu īpašumu. Arī šajā normatīvajā aktā bija saglabāts piespiedu atsavināšanu ierosinājušā resora pienākums mēģināt panākt labprātīgu vienošanos ar īpašnieku tikai pēc likuma pieņemšanas, piesolot īpašniekam pēc sava ieskata taisnīgu atlīdzību (3. pants).

Latvijas likumdevējs bija pārnēsis sākotnēji apspriežamā atlīdzības apmēra noteikšanas tiesības no īpašnieka (kā to paredzēja Krievijas impērijas Civillikums) uz iestādi, kas ierosināja piespiedu atsavināšanu. Tādējādi iestādes nosauktās cenas adekvātums īpašuma vērtībai bija jāvērtē īpašniekam. Turklāt likums nenoteica, pēc kādiem kritērijiem attiecīgajam resoram būtu jāvadās, nosakot piesolāmās atlīdzības apmēru, savukārt likumā lietotais formulējums „pēc sava ieskata taisnīgu” piešķīra taisnīguma jēdzienam subjektīvu raksturu. Uz relatīvu pieeju taisnīguma jēdzienam norādīja arī V. Sinaiska rakstītais, apgalvojot, ka īpašniekam nav pienākuma pieņemt kā

⁵⁹⁰ Šilde, Ā. Latvijas vēsture. 1914-1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. Stokholma: Daugava, 1976, 703. lpp.

⁵⁹¹ Dišlers, K. Dažas piezīmes pie Disterlo raksta: „Juridiskas piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes”. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1923, Nr. 9/10, 108. lpp.

⁵⁹² Pleps, J. Pamattiesību katalogs starparkaru periodā. *Jurista vārds*, 2008. gada 23. decembris, Nr. 48 (553).

taisnīgu tādu atlīdzību, kādu piedāvā attiecīgais resors, kas ierosinājis atsavināšanu.⁵⁹³ Ja pats likumdevējs pieļauj resora (izpildvaras) piedāvājumu uzskatīt par netaisnīgu, tad kā gan indivīdam var rasties pārlicība, ka tiesa būs taisnīga. Šāds likuma formulējums varēja negatīvi ietekmēt arī privātpersonu juridisko apziņu, radot priekšstatu, ka katram sava taisnība – viena taisnība valsts varai, cita indivīdam. Rezultātā, ja indivīds atsvešinājās vai pat pretnostatīja sevi valstij, demokrātiskas iekārtas funkcionēšana varēja tikt traucēta.

Ja vienošanās netika panākta, attiecīgais resors iesniedza paziņojumu miertiesnesim, kuram bija pienākums civilprocesa nolikumā noteiktajā kārtībā atsavināmo nekustamo īpašumu aprakstīt un novērtēt, pieaicinot ekspertus. Aprakstīšanas un novērtēšanas procesā bija uzaicināms īpašnieks un tās iestādes pārstāvis, kuras vajadzībām nekustamo mantu atsavināja (6. pants). 1937. gada 26. augustā pieņemtie likuma grozījumi noteica, ka gadījumos, ja iestādes novērtējums ir zemāks par atsavināmā nekustamā īpašuma hipotekārajiem parādiem, uzaicināmi arī hipotekārie kreditori.⁵⁹⁴

Saskaņā ar Civilprocesa nolikuma 1249. panta 2. un 5. punktu atsavināmās mantas aprakstījumā bija jānorāda:

- 1) nekustamās mantas atrašanās vieta, t. i., kādā apriņķī un kādā miertiesneša iecirknī vai kādā pilsētā un ielā, un kāds tai numurs;
- 2) no kādām daļā tā sastāv, atzīmējot visas nekustamās mantas, arī tās atsevišķo daļu nosaukumus;
- 3) aprakstāmās nekustamās mantas likumīgais novērtējums atsavināšanas nodevu aprēķināšanai;
- 4) zemesgrāmatā ierakstītais aprakstāmās nekustamās mantas īpašnieks, vai tā neatrodas kopīpašumā ar kādu citu personu un uz kādām tiesībām, vai tā nav apgrūtināta ar parādiem un par kādu summu, kā arī nekustamai mantai uzliktie aprobežojumi un apgrūtinājumi.⁵⁹⁵

Civilprocesa nolikums (1250. un 1255. pants) paredzēja aprakstījumā norādīt arī nekustamā īpašuma robežas, tam piederīgo zemju, mežu un ūdeņu platību, kādas būves atrodas īpašumā un to detalizētu aprakstu, u. c. ziņas, kas atklāj īpašuma stāvokli un sastāvu.

Lietpratēju pieaicināšanu regulēja Civilprocesa nolikuma 168. pants, kas noteica, ka tie izvēlami skaitā no viena līdz trim pēc prāvnieku savstarpējas vienošanās, bet, ja puses nespēj vienoties, lietpratējus izvēlas miertiesnesis. Bija paredzēta arī lietpratēju noraidīšana, ja viņi ar pretējo pusi bija tādās tiesiskās attiecībās, kas deva tiesības atteikties liecināt.

⁵⁹³ Sinaiskis, V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995, 56. lpp.; Синайский, В. И. Основы гражданского права в связи с частью III свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Вещное право, обязательное право, семейное право, наследственное право. Рига: Вальтерс и Рапа, 1926, с. 49.

⁵⁹⁴ Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1937. gada 25. septembrī – 24. burtņ. – 154.

⁵⁹⁵ Civilprocesa nolikums. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1932. gada izdevums. Rīga: b. i., 1932.

1937. gadā likumā tika iekļauts jauns 6¹. pants, nosakot atsavināšanu ierosinājušam resoram pienākumu sniegt miertiesnesim ziņojumu ar cenas apzīmējumu, kādu resors noteicis atsavināmam īpašumam, norādot arī tās pamatojumu.⁵⁹⁶ Domājams, tādējādi tika atvieglots miertiesnešu darbs, novērtējot atsavināmo nekustamo īpašumu un nosakot pienākošos atlīdzības apmēru, taču atšķirībā no resora, kas noteica „pēc sava ieskata taisnīgu” atlīdzību, tiesai bija jāvadās pēc likuma prasībām.

Ja atsavināmās nekustamās mantas īpašnieka vai viņa pilnvarnieka dzīvesvieta nebija zināma, viņš izsaukams atbilstoši civilprocesa nolikumam, nosakot viena mēneša termiņu (6. pants). Krievijas impērijas Civillikumā šajā gadījumā bija paredzēts sešu mēnešu garš termiņš, bet ievērojot to, ka Latvijas valsts ir ievērojami mazāka nekā Krievijas impērija, turklāt tika paredzēta iespēja iecelt aizgādni, Saeimas Juridiskā komisija uzskatīja to par pietiekamu.⁵⁹⁷ Latvijas Republikas likumā tika ieviesta jauna prasība, kas sekmēja atsavināmās mantas īpašnieka interešu ievērošanu. Ja noteiktajā termiņā neieradās ne īpašnieks, ne viņa pilnvarnieks, tad saskaņā ar civilprocesa nolikuma noteikumiem bija ieceļams aizgādnis īpašnieka interešu aizstāvēšanai.⁵⁹⁸ Ieinteresētām pusēm bija tiesības sniegt paskaidrojumus un iesniegt dokumentus, taču viņu nepiedalīšanās aprakstīšanas un novērtēšanas procesā lietas gaitu neapturēja (7. pants).

Atsavinātā nekustamā manta uzreiz pēc aprakstīšanas pārgāja tās iestādes valdīšanā, kuras vajadzībām to atsavināja (8. pants). Līdz ar to arī likumā tika saglabāta īpašniekam visnelabvēlīgākā piespiedu atsavināšanas procedūra, kas Krievijas Civillikumā bija pieļauta tikai dzelzceļa vajadzībām, un tikai tad, ja imperators to tieši bija atļāvis, izvērtējot ierosinātāja argumentus, kāpēc ir nepieciešama šāda steidzama īpašuma pārņemšana. Izskatot likuma apspriešanas gaitu, Saeimas stenogrammās redzams, ka likumdevējs nebija pievērsis uzmanību tam, kurā brīdī un uz kāda tiesiskā pamata atsavinātais īpašums būtu pārņemams. Saeima nevērtēja, cik taisnīgi ir pārņemt personas privātīpašumu vēl pirms atlīdzības izmaksas, iespējams, atstājot viņu bez dzīvesvietas, kā arī bez līdzekļiem, lai varētu iegādāties sev citu nepieciešamu īpašumu. Komisija tikai bija konstatējusi, ka aprakstīšanas un novērtēšanas procedūra ir diezgan laikietilpīga, tādēļ var rasties atsevišķi gadījumi, kad fiziski nebūs iespējams šos abus momentus savienot un līdz ar to novērtēšana varētu tikt izdarīta pie pirmās iespējas.⁵⁹⁹ Rezultātā likumā vairs netika iekļauta pat valdības izdotajos noteikumos pastāvējusī norma, ka tikai sevišķu apstākļu dēļ novērtēšanu var atlikt un izdarīt vēlāk. Turklāt komisija nevērtēja arī, vai šāds tiesiskais noteikums

⁵⁹⁶ Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1937. gada 25. septembrī – 24. burtn. – 154.

⁵⁹⁷ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 217. sl.

⁵⁹⁸ Aizgādnis bija ieceļams atbilstoši civilprocesa nolikuma 1559.-1564. pantā ietvertajam regulējumam par aizgādības nodibināšanu par promesošā mantu. Lietas par promesošā mantas aizgādību piekrita apgabaltiesai, kuras apgalā promesošam bijusi dzīves vieta. Skat.: Civilprocesa nolikums. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1932. gada izdevums. Rīga: b. i., 1932.

⁵⁹⁹ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 217. sl.

ir saskanīgs ar Vietējo civillikumu kopojuuma 868. panta sesto punktu, kas noteica, ka: „Pirms tādas atsavināšanas īpašniekam jāsaņem pilna atlīdzība.”⁶⁰⁰

Lai noteiktu, vai pastāvēja pretruna starp Vietējo civillikumu kopojumu un šo likumu, jānoskaidro, kurā brīdī nekustamais īpašums uzskatāms par ekspropriētu jeb atsavinātu. Atbilde uz šo jautājumu ir atkarīgā no izpratnes par ekspropriācijas juridisko dabu. Atbilstoši privāttiesiskai teorijai, kas ekspropriāciju uzlūko kā piespiedu pirkumu, īpašums tiek uzskatīts par atsavinātu līdz ar atlīdzības apmēra noteikšanu, jo tad puses ir „vienojušās” par pirkuma priekšmetu un cenu. Taču, ja ekspropriāciju atzīst par vienusēju valsts varas aktu, atsavināšana notiek līdz ar attiecīga likuma spēkā stāšanos, kas nosaka, ka konkrēts nekustamais īpašums nepieciešams sabiedrībai derīga pasākumā īstenošanai. Kopš šī brīža nekustamā īpašuma liktenis vairs nav grozāms, bet puses ir savstarpēji saistītas kā ekspropriants, kas var prasīt zemes ieņemšanu, un ekspropriāts, kas ir tiesīgs prasīt atlīdzību.⁶⁰¹ K. Grīnhuts uzskatīja, ka līdz ar ekspropriācijas brīdi notiek arī lietu tiesību pāreja. Tā notiek neatkarīgi no lietas pārņemšanas, un līdz pat atlīdzības saņemšanai bijušais īpašnieks atzīstams par nekustamās mantas turētāju (*detentor*).⁶⁰² M. Venecianovs aizrādīja, ka ne jau turējums pats par sevi ir garantija atlīdzības izmaksai, bet gan likums, kas pasākuma īstenošanai šādu pienākumu uzliek. Tādējādi iepriekšējās atlīdzības princips nav saskaņots ar teoriju, kas paredz, ka atlīdzība ir ekspropriācijas rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzība. Kamēr zaudējums nav nodarīts, nav ko atlīdzināt.⁶⁰³ Atbilstoši publiski tiesiskai ekspropriācijas teorijai personai jau ir atsavināts nekustamais īpašums, un pat tad, ja tas vēl atrodas personas turējumā, zaudējums jau ir nodarīts un ir radies pienākums to atlīdzināt. Tādā veidā likums mēģina privātpersonas upuri vispārējo interešu labā padarīt pēc iespējas mazāk jūtamu.

Vietējo civillikumu kopojumā paredzētā īpašuma tiesību pāreja nebija pilnībā atbilstoša ne privāttiesiskai, ne arī publiski tiesiskai ekspropriācijas teorijai. Saskaņā ar Latvijas tiesībām par nekustamā īpašuma turētāju būtu atzīstams attiecīgais valsts resors, kura valdīšanā atsavinātais nekustamais īpašums pārgājis vēl pirms korroborācijas veikšanas. Latvijā, lai mazinātu atsavinātās lietas īpašniekam radītās neērtības, optimāls tiesiskais regulējums gan nebija izveidots, jo kompensāciju īpašnieks bija tiesīgs saņemt tikai pēc valdījuma zaudēšanas. Pretēju viedokli pāuda V. Sinaiskis, kurš uzskatīja, ka likums pēc iespējas tiecas aizsargāt atsavinātās lietas īpašnieka intereses. Par to liecinot kārtība, kurā atlīdzība tiek izmaksāta vēl pirms paša atsavināšanas akta

⁶⁰⁰ Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. g. 31. decembrim, un ar dažiem paskaidrojumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928.

⁶⁰¹ Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 187.-188.; Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E. Bidder, 1875, S. 37.; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 67.-68.

⁶⁰² Grünhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 189.

⁶⁰³ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань: Типография Императорского Университета, 1891, с. 70.

nostiprināšanas zemesgrāmatā. Tai pat laikā valsts ne ar ko neriskējot, jo pēc likuma pieņemšanas zemes grāmatā tiek izdarītas attiecīgas atzīmes.⁶⁰⁴ Autore uzskata, ka īpašnieka interesēs ir ne tikai pēc iespējas vēlāka (t. i., pēc atlīdzības saņemšanas) īpašuma tiesību pāreja, bet arī ilgāka iespēja rīkoties ar nekustamo mantu, it īpaši gadījumos, kad atsavināts tiek personas mājoklis.

Atbilstoši 1923. gada piespiedu atsavināšanas likumam nekustamā īpašuma pāreja notika trīs etapos:

- 1) tika pieņemts likums par konkrētā nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu un pēc tam par nekustamās mantas atsavināšanu zemesgrāmatā vai vecākā notāra reģistrā bija ierakstāma atzīme par aizliegumu nekustamo mantu atsavināt vai apgrūtināt (4.pants);
- 2) iestāde pārņēma nekustamo īpašumu savā valdījumā;
- 3) pēc atlīdzības samaksas iestāde, kuras vajadzībām izdarīta atsavināšana, iesniedza attiecīgai zemesgrāmatu nodaļai, respektīvi, vecākam notāram tiesas lēmuma norakstu kopā ar nekustamā īpašuma aprakstu un plānu īpašuma pārvešanai uz jaunā īpašnieka vārdu (16. pants).

Lai noteiktu ekspropriācijas brīdi, jāvērtē katra šī etapa tiesiskā nozīme un sekas. Saskaņā ar Vietējo civillikumu kopoјumu par nekustamas mantas īpašnieku atzīstama persona, kas par tādu ierakstīts zemes grāmatās (812. pants). Tomēr nodošana vien vēl nedeва nekustamas mantas ieguvējam īpašuma tiesības uz to: tādas viņš ieguva tikai ar attiecīgas iestādes lēmumu par iegūšanas tiesiskā pamata un attiecībā uz iegūšanu izgatavoto aktu ievēšanu šim nolūkam noteiktās zemesgrāmatās (809. pants). Līdz ierakstīšanai zemesgrāmatās nekustamās mantas ieguvējam attiecībā uz trešajām personām nebija nekādu tiesību (813. pants). Korroborācijas neesamība tikai atlika ieguvējam īpašuma vai citu lietisku tiesību izlietošanu (3014. pants).⁶⁰⁵ Jāsecina, ka īpašuma tiesību pāreja nenotika ar attiecīgā likuma pieņemšanu, bet gan līdz ar attiecīga ieraksta izdarīšanu zemesgrāmatā. Tas skaidrojams ar Vietējo civillikumu kopoјumā pastāvējušo īpašuma nodošanas sistēmu un faktu, ka vienā sadaļā (Vietējo civillikumu kopoјuma 799. □ 818. pantos, nodaļjumā ar virsrakstu „Īpašuma iegūšana nodošanas ceļā”) tika regulēti tādi īpašuma iegūšanas veidi, kad īpašuma tiesības tika iegūtas ar nodošanu gan ar, gan arī bez īpašnieka gribas (kā tas bija ekspropriācijas gadījumā).⁶⁰⁶

Īpašuma nodošanas sistēma paredz īpašuma tiesību iegūšanu uz atsavināšanas darījuma pamata līdz ar korroborāciju kā būtiski nepieciešamu nosacījumu attiecībā uz nekustama īpašuma iegūšanu. Tāpēc arī Konstantīns Čakste „ierakstu zemes grāmatās” dēvēja par vienu no nekustamā

⁶⁰⁴ Синайский, В. И. Основы гражданского права в связи с частью III свода узаконений, действующих в Латвии и Зстонии. Выпуск II. Вещное право, обязательное право, семейное право, наследственное право. Рига: Вальтерс и Рапа, 1926, с. 51.

⁶⁰⁵ Vietējo civillikumu kopoјums (Vietējo likumu kopoјuma III daļa). Tulkoјums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. g. 31. decembrim, un ar dažiem paskaidrojumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavoјumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928.

⁶⁰⁶ Kolomijceva, J. Īpašuma nodošana uz atsavināšanas darījuma pamata. *Jurista vārds*, 2012. gada 9. oktobris, Nr. 41 (740).

īpašuma iegūšanas veidiem.⁶⁰⁷ Ekspropriācijas gadījumā nekustamā īpašuma nodošanas tiesiskais pamats nav vis atsavināšanas darījums, bet gan likums, kas nosaka konkrētā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Savukārt pašam nodošanas darījumam (jeb rīcības darījumam⁶⁰⁸) nav nepieciešams konsensuss, to atvieto tiesas spriedums par atlīdzības apmēra noteikšanu.

Detalizēta īpašuma tiesību pārejas regulējuma neesamība 1923. gada piespiedu atsavināšanas likumā⁶⁰⁹ liek šo jautājumu skaidrot kontekstā ar Vietējo civillikumu kopojumā noteikto īpašuma nodošanas sistēmu, un attiecīgi nekustamā īpašuma pārejas etapus vērtēt analogiski pirkuma līguma radītajām tiesiskajām sekām. Tādējādi nekustamais īpašums uzskatāms par atsavinātu (apsolītu) līdz ar attiecīgā likuma spēkā stāšanos, bet īpašuma tiesības pārgāja tikai pēc korroborācijas. Līdz ar to kļūst saprotamas arī konkrēta atsavināšanas likuma radītās tiesiskās sekas. Iestāde, kuras vajadzībām tika izdarīta atsavināšana, ieguva tiesības prasīt lietas nodošanu, respektīvi, pārņemšanu savā valdījumā, ievērojot piespiedu atsavināšanas likumā (kā speciālajā tiesiskajā regulējumā ieņemtim Vietējo civillikumu kopojumam) paredzētos priekšnosacījumus (mantas aprakstīšanas veikšana). Līdz nekustamā īpašuma ierakstīšanai zemesgrāmatās, iestāde bija uzskatāma par nekustamā īpašuma ieguvēju, savukārt pēc īpašuma aprakstīšanas un nodošanas izdarīšanas (Vietējo civillikumu kopojumā 808. panta izpratnē) arī par valdītāju (turētāju).

Tomēr neskaidrs paliek jautājums, kā saprast noteikumu „saņemt atlīdzību pirms atsavināšanas”. Iespējamās atbildes ir trīs:

- 1) pieņemot, ka atsavināšanu izdara ar attiecīgo likumu, atlīdzība būtu jāsaņem pirms likuma spēkā stāšanās, taču šāds risinājums ir neloģisks, jo tiesiskais pamats atlīdzības samaksai vēl nav radies;
- 2) īpašuma tiesību esence slēpjas iespējā lietu valdīt un lietot, taču līdz ar nekustamā īpašuma pārņemšanu valsts rīcībā, šī iespēja zūd, tāpat personai jau ir nodarīti zaudējumi, kas saistās, piemēram, ar pārcelšanās izdevumiem. Respektējot to, ka ekspropriācijas gadījumā indivīda tiesības tiek aizskartas vispārības labā, nebūtu taisnīgi prasīt no atsavinātā nekustamā īpašuma īpašnieka sevišķu uzupurēšanos, piemēram, uz sava rēķina segt pārcelšanās izdevumus. Tāpēc taisnīgi būtu atlīdzību piešķirt pirms īpašuma pārņemšanas;⁶¹⁰
- 3) Ja ar atsavināšanu saprotam tikai pašu īpašuma tiesību pāreju, tad arī atlīdzības samaksa pēc īpašuma pārņemšanas valsts rīcībā, bet pirms korroborēšanas ir atzīstama par iepriekšēju.

⁶⁰⁷ Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, 96. lpp.

⁶⁰⁸ Ar rīcības darījumu pastāvoša subjektīva tiesība tiek nodota, apgrūtināta pārgrozīta vai izbeigta. Skat.: Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 173. lpp.

⁶⁰⁹ Šis fakts savukārt skaidrojams ar apstākli, ka 1923. gada likumā ietvertais ekspropriācijas tiesiskais regulējums būtībā ir fragments no Krievijas impērijas civillikuma.

⁶¹⁰ K. Grūnhuts uzsvēris, ka svarīga īpašuma tiesību garantija ir apstākli, ka atlīdzība izmaksājama pirms īpašuma ieņemšanas (tā iegūšanas uzņēmēja valdījumā). Skat.: Grūnhut, C. S. Das Enteignungsrecht. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873, S. 254.

Secināms, ka iepriekšējās atlīdzības princips var būt gan ievērots, gan arī pārkāpts atkarībā no tā, kādā nozīmē tiek lietots termins „atsavināšana”: a) atsavināšana kā apsolīšana [nodot], b) atsavināšana kā nodošana vai c) atsavināšana kā īpašuma tiesību iegūšana.

Jānoskaidro, kādas attiecības pastāvēja starp Baltijas vietējo civillikumu kopojumu un Latvijas Republikas Likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Kā zināms, Baltijas vietējo civillikumu kopojums tika apstiprināts 1864. gada 12. novembrī un nešaubīgi atzīts par Krievijas impērijas likumu. Tātad uz to attiecās jau iepriekšminētais Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā. Rezultātā Baltijas vietējo civillikumu kopojums Latvijas Republikā bija spēkā esošs, ja vien tas netika atcelts ar jauniem likumiem. Kā redzams 1923. gada likuma 21. pantā, atcelta tika Vietējo likumu kopojuma III daļas 868. panta 1. piezīme un attiecīgie panti Krievijas Civillikumā. Strīdīgs gan ir jautājums, vai jaunais likums aizvietoja tikai šo pirmo piezīmi vai tomēr arī iepriekšējās un pilnas atlīdzības principu, kas bija ietverta minētā panta sestā punkta otrajā teikumā. No formālā viedokļa raugoties, iepriekšējās atlīdzības princips palika spēkā, bet būtībā Latvijas likumdevējs bija no tā atkāpies.

Atkāpi no Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestajā punktā paredzētās pilnas atlīdzības principa apstiprināja Rīgas apgabaltiesas administratīvā nodaļa savā 1924. gada 15./16. aprīļa spriedumā hipotēku biedrības nama novērtēšanas lietā.⁶¹¹ Tiesa spriedumā atzina, ka pretrunā Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestajam punktam ir ne tikai piespiedu atsavināšanas likuma devītais pants, bet viss likums. Tomēr tādēļ nevarot šaubīties par to, kādai normai dodama priekšroka. „Trešais sējums, kā vispārīgi bijušās Krievijas likumi, ir Latvijā spēkā vienīgi uz Latvijas Suverēnās Tautas likumīgā veidā izteiktas gribas pamata (Skat.: Latvijas tautas padomes pagaidu noteikuma par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību 1. p.), un reiz tā pati griba likumīgā kārtā (tāds ir bez šaubām atsavināšanas likums) vēlāk izpaudusies jaunā, savu iepriekšējās izteiksmes saturu, pēc izpratnes grozošā normā, tad nevar būt šaubu, ka agrākā norma, šinī gadījumā V. civ. lik. 868.p. 6.pkt., lai arī nebūtu tieši atcelta, cik tālu tā runā pretī jaunākai normai, tas ir atsavināšanas likumam, nav vairs piemērojama.”⁶¹² Tai pat laikā piespiedu atsavināšanas likuma 17. pants paredzēja eksproprianta pienākumu novērst zaudējumus.

Autore uzskata, ka Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestais punkts nebija piemērojams tikai daļēji. Spēkā palika noteikums, ka bez īpašnieka gribas īpašuma tiesība izbeidzas, „atsavinot īpašumu valsts vai sabiedriskām vajadzībām (*expropriatio*) uz katram attiecīgam gadījumam izdota sevišķa likuma pamata. Īpašniekam jāsaņem atlīdzība.” Likumdevēja vēlmi atteikties no iepriekšējās un pilnas atlīdzības principa apliecināja arī 1937. gada Civillikumā izvēlētais formulējums. 1033. panta sestais punkts noteica, ka bez īpašnieka gribas īpašuma tiesība

⁶¹¹ LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 47.-50. lp.

⁶¹² Rīgas apgabaltiesas administratīvās nodaļas spriedums 1924. gada aprīļa mēneša 15./16.dienā, akts nr. 69. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 48. lp.

izbeidzas, „atsavinot likumā paredzētā kārtībā īpašumu valsts vai sabiedriskām vajadzībām.”⁶¹³ Tātad var secināt, ka Latvijas Republika tomēr bija iecerējusi atteikties no pilnas un iepriekšējas atlīdzības principa ekspropriācijas gadījumā, saglabājot vien noteikumu, ka atsavināšana iespējama pret atlīdzību.

Nekustamā īpašuma novērtēšana bija izdarāma pēc vietējām cenām un tiem sevišķiem apstākļiem, kādos attiecīgā manta atradās, vai arī pēc tās ienesīguma, uz īpašnieka pieprasījuma un uz viņa iesniegto paziņojumu un datu pamata, ja miertiesnesis tos atzina par dibinātiem (9. pants). Tādējādi īpašnieka tiesības pieprasīt īpašuma novērtējumu pēc ienesīguma tika ierobežotas arī ar Latvijas likumu. Turklāt likums nenoteica, kurā brīdī īpašniekam ir jāizšķiras par atsavināmā īpašuma novērtēšanas veidu, nav arī skaidrs, vai īpašnieks savu lēmumu vēlāk varētu grozīt. Likumā bija saglabātas īpašnieka tiesības uz ekspropriācijas paplašināšanu, turklāt to izmantošanas robežas salīdzinājumā ar 1922. gada noteikumiem tika paplašinātas. Mantas atsavināšanu pilnā apmērā varēja prasīt ne tikai, ja neatsavinātā daļa kļuva nederīga, bet arī ja tā kļuva mazvērtīga. 1928. gadā Pilsētu zemju likuma sestajā pantā tika konkretizēts mazvērtīgas mantas jēdziens, nosakot, ka īpašnieks ir tiesīgs prasīt nekustamas mantas atsavināšanu pilnā apmērā, ja tās vērtība pamazinātos par ceturto daļu vai vairāk.⁶¹⁴ Rezultātā tika izveidots formulējums, kas pilnībā atbilda jau 19. gs. tiesību zinātnē pastāvējušajam viedoklim par ekspropriācijas paplašināšanas tiesību izmantošanas pieļaujamību.

Miertiesnesis, pamatojoties uz ekspertu atzinumu un citiem datiem, noteica atlīdzības lielumu (12. pants). Miertiesneša lēmumu viena mēneša laikā, skaitot kopš motivēta lēmuma pasludināšanas dienas, puses (sākot ar 1937. gadu arī hipotekārie kreditori) varēja pārsūdzēt apgabaltiesas administratīvā nodaļā (13. pants). Apgabaltiesa, izskatot sūdzību un uzklusot puses, ja tās ieradušās tiesas sēdē, varēja noteikt nekustamā īpašuma pārvērtēšanu un pierādījumu pārbaudīšanu, pēc tam taisot galīgu lēmumu, kuru varēja pārsūdzēt Senātā Likuma par administratīvām tiesām 56. un tam sekojošo pantu kārtībā (14. pants).⁶¹⁵

Šāds likuma formulējums radīja viedokļu dažādību, jo nebija saprotams, saskaņā ar kādiem procesuālajiem principiem būtu izskatāmas lietas par piespiedu kārtā atsavinātā īpašuma novērtēšanu un atlīdzības apmēra noteikšanu. Voldemārs Zamuels uzskatīja, ka 1923. gada piespiedu atsavināšanas likums arī turpmāk atzīst piespiedu atsavināšanai administratīvās kārtības

---

⁶¹³ Civīllikums. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1937. gada 6. martā – 5. burtn. – 29.

⁶¹⁴ Valdības vēstnesis, 1928. gada 22. marts, Nr. 67.

⁶¹⁵ Likuma par administratīvām tiesām 56. pants: „Lietās, kuras iesāktas apgabaltiesā, var iesniegt pārsūdzības pēc lietas būtības, bet lietās, kuras izspriestas apgabaltiesā kā otrā instancē, pārsūdzības pieļaujamas tikai: a) ja tiešais likuma jēdziens redzami pārkāpts vai nepareizi iztulkots; b) ja pārkāpti tik svarīgi tiesāšanas kārtības noteikumi, ka to neievērošanas dēļ nav iespējams piešķirt tiesas lēmuma tiesas sprieduma spēku; c) ja pārkāptas piekrišanas vai varas robežas, kuras dotas administratīvai tiesai.” Valdības Vēstnesis, 1921. gada 21. marts, Nr. 64.

principu, uz ko norāda likuma astotais, 13., 14. u. c. panti.⁶¹⁶ Arī Senāta apvienotā sapulce, lemjot par piekritības strīdu izšķiršanu starp tiesu iestādēm un Zemkopības ministriju, uzsvēra, ka nekustamas mantas piespiedu atsavināšanas gadījumā strīdu izšķiršana notiek pārvaldības vai arī administratīvo tiesu instanču kārtībā.⁶¹⁷ Piespiedu atsavināšanas likuma minēto pantu formulējums gan nav pietiekami skaidrs – tas pieļauj diskusijas, vai šo kategoriju lietas izskatāmas saskaņā ar visu Likumu par administratīvajām tiesām⁶¹⁸ vai tomēr ir piemērojami tikai minētā likuma noteikumi, kas ietverti 56. un turpmākajos pantos. Proti, spriedumu pārsūdzēšanas kārtība, noteikumi par tiesas izdevumiem un spriedumu izpildīšanu.

Senāts norādīja, ka, ņemot vērā Likuma par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām sesto pantu, kā arī turpmākos 7.-15. pantus, šādu lietu caurskatīšanā galvenokārt jāpiemēro civilprocesa likuma noteikumi un attiecīgi arī sacīkstes princips. Tāpēc Senāts šādās lietās Likuma par administratīvajām tiesām 41. panta piemērošanu atzina par nepareizu.⁶¹⁹ Veicot šādu tiesību normu interpretāciju, Senāts atkāpās no agrākās Krievijas impērijas Valsts padomes iedibinātās prakses ekspropriācijas lietās. Valsts padome vēl 1892. gadā bija lēmusi, ka ekspropriācijas lietās attiecībā uz novērtēšanas komisijām nav piemērojams civilprocesuālais noteikums, tiesnesis pats nevāc pierādījumus un ziņas, bet pamato spriedumu vienīgi uz pušu iesniegto pierādījumu pamata.⁶²⁰ Lai arī Latvijas Republikas likumā nebija pārņemta īpašuma novērtēšanas administratīvā kārtība, nekas nebija mainījies tajā ziņā, ka valsts atņēma indivīdam privātīpašumu, tāpēc primārs bija valsts pienākums nodrošināt taisnīgu atlīdzību.

Atbilstoši Likuma par administratīvajām tiesām 41. pantam tiesai lieta bija jāizspriež pēc savas iekšējās pārliecības, kura dibināta uz likumu un uz visiem lietas apstākļiem, Turklāt tiesa nebija aprobežota ar lietas dalībnieku aizrādījumiem un tiem faktiskiem apstākļiem, uz kuriem dalībnieki atsaucās. Tiesas spriedumu bija atļauts attiecināt arī uz tādām lietām, kuras dalībnieki nebija atzīmējuši savā prasībā, ciktāl minētās lietas nedalīti bija saistītas ar pieteiktajām prasībām. Acīmredzami, tiesību norma nonāca pretrunā ar civilprocesuālo sacīkstes principu, tomēr tā tika

---

⁶¹⁶ Zamuels, V. Strīdus lietu piekritība par agrārās reformas izvešanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926. g., Nr. 1, 14. lpp.

⁶¹⁷ Senāta apvienotās sapulces spriedums 1926. gada 8. oktobrī par Jelgavas apgabaltiesas 1924. g. 29. novembra iesniegumu Nr. 38079 dēļ piekritības strīdus izšķiršanas starp tiesu iestādēm un Zemkopības ministriju Jekaterīnas Karjakināprasības lietā pret Zemkopības ministriju par īpašuma tiesībām uz nekustamu īpašumu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1928. g., Nr. 12, 46. lpp.

⁶¹⁸ Valdības vēstnesis, 1921. gada 21. marts, Nr. 64.

⁶¹⁹ Senāta 1929. gada 23. septembra spriedums lietā par Satiksmes ministrijas sūdzību par Liepājas apgabaltiesas 1928. gada 29. decembra lēmumu saskaņā ar Liepājas-Glūdas dzelzceļa būves valdes atsavināšanas nodaļas lūgumu aprakstīt Jēkabam Kinstleram piederošo atsavinājamo zemes gabalu Sātiņu pagasta Redenieku mājās. Senāta Administratīvā departamenta spriedumi (1929). *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1934. gads, Nr. 1/2, 54.-57. lpp.

⁶²⁰ Сводъ действующих постановлений объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственнаго Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905, с. 9.-10.

attiecināta uz visām tiesām, kurām piederēja tiesu vara administratīvās lietās: uz miertiesnešiem, apgabaltiesām un Senātu. Ja lietu izskatīšana par nekustamā īpašuma novērtēšanu un atlīdzības noteikšanu bija nodota apgabaltiesas administratīvai nodaļai un Senāta Administratīvajam departamentam, autore secina, ka likumdevējs bija iecerējis šo lietu izskatīšanu pakļaut administratīvajai jurisdikcijai ar visiem no tā izrietošajiem procesuālajiem principiem. Savukārt norādes uz vairākiem Civilprocesa likumu pantiem tika dotas tādēļ, ka tajā laikā nebija izstrādāts atsevišķs administratīvā procesa likums, savukārt Likums par administratīvajām tiesām ietvēra samērā fragmentāru procesuālo jautājumu regulējumu. Tāpēc arī Likuma par administratīvajām tiesām 74. pants noteica, ka gadījumos, ja tiesa atduras uz nepilnībām tiesāšanas kārtībā, „viņai jāpiemērojas, sakarā ar šo likumu, Civilprocesa likuma noteikumiem”. Ekspropriācijas gadījumā personas griba attiecībā uz īpašuma tiesību saglabāšanu tiek ignorēta, turklāt arī attiecībā uz šī īpašuma vērtību (ja puses labprātīgi nevar vienoties par atlīdzības apmēru). Tātad, ja atsavinātā īpašuma novērtēšana un atlīdzības noteikšana tiek pakļauta civilprocesuālajiem principiem, persona tiek piespiesta sacensties ar valsti arī pēc tam, kad īpašums jau tā piespiedu ceļā ir atņemts. Turklāt sacīkstes princips šādās lietās apdraud taisnīgas atlīdzības apmēra noteikšanu, jo tas kļuvis atkarīgs no privātpersonas spējām pierādīt savus uzskatus par atsavinātā nekustamā īpašuma vērtību.

Kad galīgais lēmums par atlīdzības noteikšanu bija stājies likumīgā spēkā, īpašniekam bija izmaksājama piespriedē atlīdzība līdz ar likumīgajiem 6% gadā, skaitot no nekustamā īpašuma pārņemšanas dienas līdz samaksas dienai. Taču, ja tiesības uz atlīdzības saņemšanu nebija noskaidrotas, tad nenoskaidrotā atlīdzības summa un hipotekārajiem kreditoriem pienākošās summas bija noguldāmas valsts kasē līdz minēto tiesību noskaidrošanai, respektīvi, hipotekāro kreditoru pieprasījumam (15. pants).

Tāpat tika saglabāts iestādes – nekustamā īpašuma ieguvējas pienākums uz sava rēķina izbūvēt infrastruktūras objektus, kas nepieciešami zaudējumu un neērtību novēršanai, kas varēja rasties no tā mērķa īstenošanas, kura dēļ izdarīta atsavināšana (17. pants). Zaudējumi, kas būtu atlīdzināmi, bija minēti tikai šajā likuma pantā. Tomēr, interpretējot šo tiesību normu vēsturiski un teleoloģiski, secināms, ka nekustamā īpašuma ieguvējam bija pienākums atlīdzināt ekspropriācijas rezultātā nodarītos zaudējumus.

Likums paredzēja arī bijušā īpašnieka atpakaļpirkuma tiesības, ja nekustamā īpašuma ieguvējs to vēlāk atzītu par nevajadzīgu. Šo tiesību izmantošanas laiks tika pagarināts no diviem uz pieciem gadiem, skaitot no atsavināšanas dienas. Šajā laikā īpašnieks atsavināto mantu varēja atpirkt, atmaksājot saņemto atlīdzību. Pēc termiņa beigšanās bijušais īpašnieks varēja uz priekšrocību tiesību pamata iegūt atsavināto mantu par summu, kura, ja nav panākta savstarpējā vienošanās, nosakāma, no jauna novērtējot īpašumu šajā likumā paredzētajā kārtībā (18. pants).

Par atsavinātā nekustamā īpašuma atpakaļ nodošanu bija ievietojams sludinājums „Valdības Vēstnesī”, bet bijušajam īpašniekam pēc iespējas bija jāpaziņo ar pavēsti, norādot mantas cenu un nosakot sešu mēnešu ilgu termiņu atsaukšanas sniegšanai (19. pants).

1936. gada 26. maijā Ministru kabinets pieņēma Papildinājumus likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām, iekļaujot tajā četrus jaunus pantus. Tie attiecās uz dzelzceļa vajadzībām ar pirkuma līgumiem (labprātīgas vienošanās ceļā) atsavinātiem nekustamiem īpašumiem.⁶²¹ Piespiedu atsavināšanas likums tika papildināts ar 5². pantu, kas noteica, ka ieinteresētās personas, kam par labu atzīmētas zemesgrāmatās kādas tiesības uz dzelzceļam atsavināto zemi, saņem viņām pienākošās summas priekšrocību kārtībā, bet ne vairāk par nolīgto pirkuma summu, no Dzelzceļu virsvaldes uz viņu attiecīgu pieprasījumu pēc pirkuma akta korroborēšanas uz valsts vārdu Satiksmes ministrijas personā. Šī norma papildināja trešo personu atlīdzināšanas noteikumus, kas piespiedu atsavināšanas likumā bija regulēti diezgan fragmentāri. Minētajos gadījumos tika sašaurinātas trešo personu tiesības uz atlīdzību, proti, to prasījumi tika aprobežoti ar atlīdzības apmēru, kā arī prasījumi bija vēršami pret iestādi, kuras vajadzībām ekspropriācija tika izdarīta, nevis pret bijušo īpašnieku personīgi. Savukārt jaunais 5³. pants paredzēja, ka dzelzceļu vajadzībām atsavināmie zemes gabali pēc to platības noskaidrošanas un norobežošanas dabā no atsevišķām vienībām atbrīvojami no visiem valsts un pašvaldības nodokļiem, – kā jau valstij piederoša manta. Jau šī panta formulējumā parādās iekšēja pretruna – ja zemes gabals ir vēl tikai atsavināms (nevis jau atsavināts), tas nevar tikt uzskatīts par valsts īpašumu, jo īpašuma tiesības vēl nav pārgājušas no privātpašnieka uz valsti, un tātad nav pamata to atbrīvot no nodokļiem. Jānorāda gan, ka termini „atsavināms” un „atsavināts” nekustams īpašums netiek lietoti konsekventi tikpat kā nevienā starpkaru perioda likumā. Piemēram, likuma pirmajā panta noteikts, ka nekustamais īpašums „ir atsavināts” par labu valstij, bet tālākajos pantos runa atkal ir par „atsavināmu īpašumu”.

1937. gada 26. augustā Ministru kabinets pieņēma Pārgrozījumus un papildinājumus likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām, ietverot regulējumu hipotekāro kreditoru interešu aizsardzībai ekspropriācijas procesā.⁶²² Ja nekustamais īpašums bija apgrūtināts ar hipotekārajiem parādiem, kuri pārsniedza piespriesto nekustamā īpašuma novērtējumu, hipotekārajiem kreditoriem tika saglabātas tiesības prasīt no sava personiskā parādnieka tā parāda atlikuma samaksu, kas nebija dzēsts ar atsavinātā nekustamā īpašuma ekvivalentu, ja vien pašā saistības rakstā nebija noteikts, ka parādnieks par savu parādu atbild vienīgi ar iekšlāto nekustamo īpašumu. Pozitīvi vērtējams tas, ka tiesiskais regulējums tika papildināts ar noteikumiem par trešo personu atlīdzināšanu, taču tas vēl arvien nebija pietiekošs.

---

⁶²¹ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1936. gada 10. jūnijā – 9. burtn. – 78.

⁶²² Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1937. gada 25. septembrī – 24. burtn., nr. 154.

Ārpus vispārīgā ekspropriācijas regulējuma vēl arvien palika citas ieinteresētās personas, kam par labu zemesgrāmatās bija atzīmētas kādas tiesības uz atsavināto īpašumu. Dažos atsevišķos piespiedu atsavināšanas gadījumos šīs trešo personu tiesības tika regulētas kazuistiski □ konkrētās ekspropriācijas lietas ietvaros. Turklāt visos gadījumos trešo personu prasījumi tika ierobežoti ar nolīgtās vai novērtētās atlīdzības summas apmēru. Līdz ar to hipotekārie kreditori tika nostādīti izdevīgākās pozīcijās nekā citas ieinteresētās personas, jo viņiem tika saglabātas tiesības celt prasību pret bijušo īpašnieku personīgi par to summu, kas netika segta ar īpašniekam izmaksāto atlīdzību.

1937. gada grozījumi paredzēja Likuma virsrakstā un visā tekstā terminu „nekustama manta” aizstāt ar terminu „nekustams īpašums”.⁶²³ Domājams, tas bija saistīts ar 1937. gada 28. janvārī pieņemto Civillikumu, kurā virknē pantu termins „nekustama manta” bija aizstāts ar jēdzienu „nekustams īpašums”. Tātad šis redakcionālas dabas grozījums tika izdarīts ar nolūku saskaņot dažādos Latvijas Republikas normatīvajos tiesību aktos lietoto terminoloģiju.

5.3. Likums par zemes ceļiem

1925. gada 30. janvārī Saeima pieņēma Likumu par zemes ceļiem, kura 42. pants noteica: „Ceļu jaunbūvei, paplašināšanai, virziena izlabošanai vai citiem nolūkiem vajadzīgo zemes platību var atsavināt no zemes īpašnieka pret atlīdzību saskaņā ar pastāvošiem noteikumiem par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām.”⁶²⁴ Likums arī paredzēja īpašus noteikumus attiecībā uz ceļiem nepieciešamo materiālu iegūšanu. Likuma 44. pants paredzēja ceļu labošanai nepieciešamo granti ņemt no pastāvošajām grantsbedrēm, bet Satiksmes ministrijai bija jā rūpējas par pagasta valdes uzrādīto vai citu pagastā esošo vietu atsavināšanu jaunu grantsbedru ierīkošanai.

Nosakot atlīdzību par grantsbedrēm atsavināmo zemi, bija jāievēro arī tiešie zaudējumi, kas varēja rasties zemes īpašniekam (45. pants). Tātad šajā gadījumā likumdevējs tieši bija uzsvēris pilnas atlīdzības principu. Pēc grantsbedres izmantošanas un slēgšanas tā bija likvidējama saskaņā ar noteikumiem par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām (48. pants). Šie paši atsavināšanas noteikumi tika attiecināti arī uz smilts un māla bedru, akmeņu lauztuvju un dabīgu akmeņu krātuvju atsavināšanām (49. pants).

---

⁶²³ Saeimā 1923. gadā, izskatot piespiedu atsavināšanas likumu pirmajā un otrajā lasījumā, tika lietots termins „nekustams īpašums”, bet uz trešo lasījumu Juridiskā komisija iesniedza priekšlikumu visā likumā attiecīgos locījumos vārda „īpašums” vietā lietot vārdu „manta”, kas arī vienbalsīgi tika atbalstīts. Skat.: Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 282. sl.

⁶²⁴ Valdības Vēstnesis, 1925. gada 10. februāris, Nr. 32.

Likums par zemes ceļiem paredzēja atteikties no vispārējā ekspropriācijas procedūrā paredzētajām atpakaļpirkšanas tiesībām, nosakot, ka gadījumos, ja ceļš vai tā gabals izrādītos nevajadzīgs un tiktu atzīts par iznīcināmu, atbrīvotā zemes josla paliek Satiksmes ministrijas īpašumā, ja minētā zemes platība ceļu ierīkošanai ir pirktā vai atsavināta pret atlīdzību (51. pants).

Šis tiesiskais regulējums pierāda, ka lietošanas ekspropriācijas neiekļaušana 1923. gada piespiedu atsavināšanas likumā varēja novest pie nevajadzīgiem tiesību uz privātīpašumu aizskārumiem. Grantsbedru ierīkošanai vai izmantošanai būtu pieticis arī ar attiecīgā nekustamā īpašuma pagaidu ieņemšanu vai līdzdalības tiesību noteikšanu.

1928. gada 22. maijā, pieņemot Pārgrozījumus un papildinājumus likumā par zemes ceļiem, Saeima 42. pantu izteica jaunā redakcijā: „Ceļu jaunbūvei, paplašināšanai, virziena izlabošanai, kā arī zemes rezervju ierīkošanai vajadzīgo zemes platību var atsavināt Satiksmes ministrijas īpašumā ar Ministru kabineta lēmumu katrā atsevišķā gadījumā, ievērojot visās citās attiecībās pastāvošo likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām.”⁶²⁵ Saeimā par minēto pantu deputātiem iebildumu nebija un debates par šo grozījumu nenotika, tāpēc likuma pārgrozījumi tika pieņemti vienbalsīgi.⁶²⁶ Ar šo tiesību normu, visu uzmanību pievēršot centieniem uzlabot zemes ceļu stāvokli valstī, likumdevējs ekspropriācijas tiesības deleģēja izpildvarai, atsakoties no piespiedu atsavināšanas likumā pirmajā pantā fiksētā principa, ka tiesības valsts vai sabiedriskām vajadzībām piespiedu kārtā atsavināt privātīpašumu ir tikai parlamentam. Šie likuma grozījumi ekspropriācijas lietās Saeimas izdotu likumu atvietoja ar vienkāršu Ministru kabineta lēmumu kā tiesību aktu, ar kuru indivīdam tika atsavinātas pamattiesības (lai gan formāli tiesībām uz privātīpašumu konstitucionālas garantijas, kā zināms, nebija). Tomēr pozitīvi vērtējams apstāklis, ka 42. panta jaunajā redakcijā bija sniegts izsmeļošs piespiedu atsavināšanas mērķu uzskaitījums, atņemot valdībai iespējas definēt, kādi „citi nolūki” bez jau likumā minētajiem varētu kalpot par ekspropriācijas attaisnojumu.

Likums par zemes ceļiem autoritārisma periodā tika pilnībā pārstrādāts un aizstāts ar jaunu. 1935. gada 18. jūnija Likums par zemes ceļiem⁶²⁷ ievērojami sašaurināja to gadījumu loku, kad bija piemērojama nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana. Tā vietā likums piešķīra Šoseju un zemes departamentam tiesības aizņemt nepieciešamās zemes platības uz servitūta pamata, kurš bija nodibināms ar Ministru kabineta lēmumu katrā atsevišķā gadījumā (50. pants). Zemes īpašniekam par nodibināto servitūtu pienācās atlīdzība, kura bija noteicama uz vienošanās pamata. Ja vienošanās netika panākta, atlīdzību noteica uz Šoseju un zemes departamenta izraudzītas

⁶²⁵ Valdības Vēstnesis, 1928. gada 25. maijs, Nr. 116.

⁶²⁶ Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammu saturs rādītājs. IX sesija (22 sēdes). (No 1928. gada 1. maija līdz 1928. gada 8. jūnijam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 332., 344. sl.

⁶²⁷ Valdības Vēstnesis, 1935. gada 26. jūnijs, Nr. 140.

komisijas novērtējuma pamata (51. pants). Tātad būtībā tika izveidots jauns tiesiskais risinājums agrākās lietošanas ekspropriācijas vietā.

Tāpat arī iepriekšējā likuma 42. pants tika aizstāts ar 1935. gada likuma 55. pantu, kas noteica: „Atsevišķos gadījumos, kad Šoseju un zemes departaments to atzīst par nepieciešamu, zemes platību, kas vajadzīga ceļu būvei, kā arī ceļu un to piederumu uzturēšanai, var atsavināt Satiksmes ministrijas īpašumā ar Ministru kabineta lēmumu katrā gadījumā, ievērojot visās citās attiecībās likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām.” Šajā pantā likumdevējs bija uzsvēris, ka ekspropriācija būtu izmantojama tikai atsevišķos gadījumos, ja īpaša vajadzība to tiešām prasa. Visos pārējos gadījumos vajadzēja aprobežoties ar servitūta nodibināšanu, tādējādi nesamērīgi neaizskarot personas tiesības uz privātīpašumu. Nolūkā izveidot ērtāku un efektīvāku mehānismu zemes ceļiem nepieciešamo nekustamo īpašumu iegūšanai likumdevējs bija ieviesis administratīvo ekspropriāciju.

5.4. Pilsētu zemju likums

Latvijas Republikā ar 1928. gadā 13. martā pieņemto Pilsētu zemju likumu⁶²⁸ tika ieviestas divas fikcijas, kas paredzēja piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām izmantot arī tādos gadījumos, uz kuriem piespiedu atsavināšanas likums tiešā veidā neattiecās.

Pirmā fikcijas norma bija ietverta Pilsētu zemju likuma sestajā pantā: „Ja 4. un 5. pantā minētos gadījumos nekustamas mantas vērtība pazeminātos par ceturto daļu vai vairāk, īpašniekam ir tiesība prasīt nekustamas mantas atsavināšanu pilnā apmērā saskaņā ar likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām (Lik. krāj. 1923. g. 59).” Piektajā pantā bija konkretizēti tie gadījumi, kuros pašvaldība bija tiesīga ierosināt piespiedu atsavināšanu. Savukārt ceturtais pants noteica: „Pilsētu pašvaldībām ir tiesība 1. pantā paredzētās robežās ierīkot ūdensvadus, kanalizāciju, celt transformatoru staciju mājiņas, likt kabeļus, likt elektriskus gaisa vadus, vest apakšzemes tuneļus un ierīkot citas tamlīdzīgas labierīcības, atlīdzinot nekustamas mantas īpašniekiem par zaudējumiem.” Tātad Pilsētu zemju likums paredzēja ekspropriācijas paplašināšanas tiesības arī tajos gadījumos, kuros nekustamam īpašumam ar kādu sabiedriski nozīmīgu pasākumu tika nodarīts pārmēru liels zaudējums. Saeimā debatējot par Pilsētu zemju likuma sesto pantu, deputāti uzmanību pievērta tikai nekustamā īpašuma atlikušās vērtības apmēram, kas dotu ekspropriācijas paplašināšanas tiesības. Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas deputāts Pēteris Ulpe uzskatīja, ka šādas tiesības ieviešana likumā novestu pie nelietderīgas līdzekļu izšķiešanas, jo spiestu pilsētām iegūt tādas vērtības, kas tām nemaz nav vajadzīgas. Deputāts ierosināja likumprojekta sestajā pantā 1/4 vietā ierakstīt 1/3, bet Saeima šādu

⁶²⁸ Valdības Vēstnesis, 1928. gada 22. marts, Nr. 67.

priekšlikumu noraidīja.⁶²⁹ Turklāt likumprojekta referents Pēteris Juraševskis atzīmēja, ka vispirms esot bijusi iecere likumā paredzēt, ka tiesības prasīt īpašuma atsavināšanu pilnā apmērā dotu īpašuma vērtības pazemināšanās jau par vienu piektdaļu. Tomēr komisijā vairākums pieņēma vienu ceturtdaļu. Komisija savu viedokli pamatoja ar to, ka „jau 1/4 atsevišķiem īpašniekiem stipri sajūtama, un tāpēc tādos gadījumos, ja privātais īpašnieks zaudē šādu vērtību, pilsētai jāatsavina arī īpašuma pārējā daļa.”⁶³⁰ Jāsecina, ka šajos gadījumos likumdevējs neierasti lielu uzmanību pievērša privātpašnieku interešu aizstāvībai, it īpaši salīdzinājumā ar vispārējo piespiedu atsavināšanas tiesisko regulējumu.

Otra fikcijas norma šajā likumā tika ieviesta ar mērķi „palīdzēt nomniekiem bez sadursmēm tikt pie savas zemes”⁶³¹, jo „tas ir arī valsts interesēs, lai tie, kas cēlušies vai iegādājušies ēkas, būtu saimnieki uz savas zemes”.⁶³² Saeimas deputāti par saimnieciski nelietderīgu uzskatīja situāciju, ka uz nekustamo īpašumu pastāvēja divējādas intereses, divējādas tiesības – vienai personai piederēja zeme, bet otrai – uz zemes uzceltās ēkas. Saimniecisku uzplaukumu šāda situācija neveicinātu, tāpēc likumdevēja mērķis bija noteikt kārtību, kādā nomnieks varētu iegūt zemi, kuru pats apbūvējis. Savukārt, ja nomnieks nevēlētos iegūt zemi, tad tās īpašniekam būtu pienākums izpirkt ēkas, lai viss īpašums tiktu apvienots vienās rokās.⁶³³ No tā secināms, ka dalītās īpašuma tiesības pakāpeniski tika likvidētas arī ekspropriācijas piemērošanas ceļā vēl pirms Likuma par dalīta īpašuma tiesību atcelšanu pieņemšanas 1938. gada 8. decembrī.⁶³⁴

Pilsētas zemju likuma deviņtais pants noteica: „Ja pilsētu administratīvās robežās, uz pilsētu pašvaldību vai privātpersonu – kā fizisku, tā juridisku – apbūvei iznomātas zemes nomnieks uzcēlis vai ieguvis uz šīs zemes uzceltas ēkas, kuru pāriešana nomas devēja īpašumā nomas līgumā nav paredzēta, un nomas objekts vēl atrodas nomnieka vai viņa tiesību ņēmēja lietošanā, nomniekam resp. viņa tiesību ņēmējam ir tiesība gada laikā, skaitot no šī likuma spēkā stāšanās dienas, griezties pie Zemkopības ministrijas ar ierosinājumu – iegūt nomāto zemi uz tādām tiesībām, kādas ir nomas devējam. Zemkopības ministrija uz 1923. gada likuma pamata atsavina zemi valstij par labu un nekavējoties to pārdod ierosinājuma iesniedzējam uz tiem pašiem noteikumiem, uz kuriem zeme iegūta. Nomniekam piederošo ēku, dārzu un meliorācijas darbu vērtība atskaitāma no pirkšanas cenas. Šis pants attiecas uz apbūves gabaliem, kuri izdoti dzīvojamu ēku celšanai, ja šie apbūves gabali ietilpst pilsētas apbūves plānā paredzēto dzīvojamu ēku apbūves rajonos.”

---

⁶²⁹ Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. VIII sesija (39 sēdes) (no 1928. gada 20. janvāra līdz 1928. gada 30. martam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 245. sl.

⁶³⁰ Turpat.

⁶³¹ Turpat, 337. sl.

⁶³² Turpat, 347. sl.

⁶³³ Turpat, 222. sl.

⁶³⁴ Valdības Vēstnesis, 1938. gada 16. decembrī, Nr. 286.

Ierosinājumu iesniegšanas termiņš par nomātās zemes iegūšanu vēlāk tika pagarināts līdz 1932. gada 31. decembrim. Minētais likuma pants paredzēja ekspropriācijas institūta izmantošanu privāttiesiskās interesēs, iejaucoties privātpersonu nomas attiecībās. Situācija, kad ēka atradās vienas personas īpašumā, bet zeme zem tās piederēja citai personai, nenorādīja uz tik ārkārtīgiem apstākļiem, lai tajā iejauktos ar valsts varu un piespiešanu, it īpaši ņemot vērā apstākli, ka šāda situācija bija izveidojusies uz brīvi noslēgtu civiltiesisku līgumu (nomas līgumam) pamata. Turklāt šādu situāciju risināšana tiešā veidā neietilpa sabiedrības vajadzības jēdzienā, jo ieguvējs no šādas piespiedu atsavināšanas katrā atsevišķā gadījumā bija tikai viena persona – zemes nomnieks, kura labā tika upurētas citas personas īpašuma tiesības. Turklāt Pilsētas zemju likuma devītais pants nonāca pretrunā ar piespiedu atsavināšanas likuma 18. pantu, kas paredzēja bijušā īpašnieka atpakaļpirkšanas tiesības gadījumā, ja ieguvējs atsavināto nekustamo īpašumu vēlāk atzītu par nevajadzīgu.

Tāpat nav skaidrs, kāpēc piespiedu atsavināšana tika attiecināta arī uz pilsētu pašvaldībām. Piespiedu atsavināšana būtu izmantojama tikai tajos gadījumos, ja nekustamā īpašuma īpašnieks atsavināšanai pretotos, taču pašvaldības kā publisko tiesību subjekts bija padots likumam un šādas „pretošanās” iespējas bija ierobežotas. Ekspropriācijas vietā likumdevējs varētu uzlikt pašvaldībām par pienākumu noteiktā termiņā un noteiktā kārtībā veikt iznomāto zemju pārdošanu ar parastu likumu.

Fikcijas ietveršana Pilsētas zemju likuma devītajā pantā norāda uz neizpratni par ekspropriācijas institūtu un to piemērošanas gadījumiem. Taču šādas kārtības pieņemšanai līdzīgi kā Agrārās reformas likumam neapšaubāmi bija sociālpolitisks motīvs. Arī notārs J. Krūklānds atzīmēja, ka šis likums savas idejas ziņā pielīdzināms Agrārās reformas likumam un būtu uzskatāms par tā papildinājumu. Atšķirības starp šiem likumiem pastāv tikai atlīdzības ziņā zemes īpašniekam, izpirkšanas summas apmēra noteikšanā, kā arī trešo personu interešu ievērošanās ziņā.⁶³⁵ Saeimas debatēs deputāts Kristaps Bahmanis uzsvēra, ka šis likums nāks par labu „mūsu valstij, visai tautai un sevišķi par labu visām tām šķirām, kuras ziedojušas visvairāk sava darba mūsu valsts nākotnes labā”.⁶³⁶ Savukārt deputāts P. Ulpe šajā sakarā atzīmēja: „Nevar skatīties uz privātīpašumu tā, ka privātīpašuma tiesības pieder tikai tam, kam tas zemes stūris piederējis, bet nedot nekādas tiesības uz privātīpašumu tam, kurš šo nederīgo zemi padarījis desmitkārt derīgāku ar saviem darba pūliņiem, [...] uzcēlis uz tās ēku, kura katrā ziņā ir 200 reiz vērtīgāka nekā pats nederīgais zemes stūris.”⁶³⁷ Likumdevēja motivāciju šādas fikcijas ieviešanā var raksturot ar vārdiem „mērķis attaisno līdzekļus.” Deputātiem bija skaidrs, ka vismaz no juridiskā viedokļa

⁶³⁵ Krūklānds, J. Piezīmes pie Pilsētu zemju likuma. *Tieslietu ministrijas vēstnesis*, 1929. gads, Nr. 9/10, 357. lpp.

⁶³⁶ Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. VIII sesija (39 sēdes) (no 1928. gada 20. janvāra līdz 1928. gada 30. martam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 339. sl.

⁶³⁷ Turpat, 356. sl.

vienai personu kategorijai – zemes nomniekiem pilsētās nevarēja piešķirt tādas pat tiesības, kādas atbilstoši likumiem bija piešķirtas tikai likumdevējam, proti, tiesības piespiedu kārtā atsavināt zemi, kura piederēja citai personai. Tāpēc ekspropriācija tika izmantots kā šķietami tiesisks līdzeklis zemes piespiedu atsavināšanai par labu tās nomniekiem. Līdzīgi kā agrārās reformas gadījumā bija arī noteikts, ka zeme vispirms pāriet valsts īpašumā un tikai pēc tam – atsevišķu personu (agrāko nomnieku) īpašumā. Atzīstot nepieciešamību sakārtot zemes īpašnieku un nomnieku tiesiskās attiecības zemes apbūves gadījumā saskaņā ar Vietējo civillikumu kopoējuma 771. pantā nostiprināto zemes un ēku nedalāmības principu, autore uzskata par nepamatotu Pilsētu zemju likumā izvēlēto tiesisko risinājumu, kas būtībā diskreditēja ekspropriāciju kā tiesību institūtu. Cita tiesiskā risinājuma iespējamību pierādīja jau pieminētais Likums par dalīta īpašuma tiesību atcelšanu. Analogisku tiesisko procedūru varēja izveidot arī nomas attiecību sakārtošanai pilsētās, nevis izmantot kādu tiesību institūtu tikai formas pēc, pretēji tā mērķim un pamatprincipiem.

5.5. Pirmā pasaules kara laikā veikto nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanas dzelzceļa vajadzībām gadījumu legalizācija

Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas 1918. gada novembrī dzelzceļu pārvalde tika nodota Satiksmes un darbu ministrijai, kas uzsāka dzelzceļu pārņemšanu no vācu okupācijas iestādēm. Valsts pārņēma visus platceļus, kā arī lielāko daļu šaursliežu dzelzceļa līniju. 1919. gadā izveidotā Dzelzceļu virsvalde līdz pat 1940. gada 1. septembrim pārvaldīja visus Latvijas valsts dzelzceļus.⁶³⁸ Ņemot vērā, ka kara laikā dzelzceļa vajadzībām pārņemtie privātipašumi bija pārgājuši valsts rīcībā, bija nepieciešams atlīdzināt šo īpašumu atsavināšanu, kas pēc būtības bija veikta sabiedrības interesēs, izbūvējot satiksmes ceļus. Līdz ar to likumdevējs legalizēja kara laikā uzsāktās nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas un izveidoja kārtību, kādā ekspropriācijas procedūra šajos gadījumos būtu pabeidzama.

1921. gada 23. augustā valdība izdeva rīkojumu Nr. 114 par zemes atsavināšanu pie dzelzceļa līnijām,⁶³⁹ kas noteica: „Saskaņā ar Krievijas civillikumā (10. sēj. 1. d.) 575.□608. pantos norādītiem noteikumiem Latvijas dzelzceļu virsvalde uzsākusi izvest zemes ar piederumiem atsavināšanas darbus pie visām kara laikā būvētām dzelzceļa līnijām un tām, kas pārbūvētas no šaursliežu uz platsliežu līnijām. Lai novērstu varbūtīgas neizprašanas starp dzelzceļa administrāciju un vietējiem iedzīvotājiem, aizliegts visiem zemes īpašniekiem, viņu pārvaldniekiem un nomniekiem, no kuru īpašuma zemi atsavina, vai arī pagaidām ieņēmt dzelzceļa vajadzībām, ieņemt

⁶³⁸ Altbergs, T., Augustāne, K., Pētersone, I. Dzelzceļi Latvijā. Rīga: apgāds „Jumava”, 2009, 11. lpp.

⁶³⁹ Valdības Vēstnesis, 1921. gada 25. augusts, Nr. 190.

šo dzelzceļa teritoriju savām vajadzībām, ievērojot robežas, kuras dabā ir apzīmētas ar sevišķiem robežu stabiņiem. Par šī rīkojuma neizpildīšanu vainīgos sauks pie likumīgas atbildības.” Šo rīkojumu un arī izvēlēto tiesisko risinājumu dzelzceļa vajadzībām kara laikā patvaļīgi ieņemtū nekustamo īpašumu turpmākai izmantošanai Senāts atzina par likumīgu.⁶⁴⁰

Kara apstākļu dēļ gandrīz visa dzelzceļa vajadzībām nepieciešamā zeme bija pārņemta bez likumā paredzēto formalitāšu kārtēšanas, tāpēc Dzelzceļu virsvalde vispirms sāka izvest zemes un to piederumu atsavināšanas darbus – tika veikta atsavināmās zemes uzmērēšana un norobežošana dabā. Dzelzceļa virsvaldes mērnieki izgatavoja katras dzelzceļa līnijas vispārējus atsavināmās zemes plānus. Uz tiem pamatojoties, tika izgatavoti atsevišķi katras saimniecības plāni, lai vēlāk būtu iespējams nokārtot zemes atsavināšanu un atlīdzības izmaksu privātipašniekiem. Pirms tam nevienam zemes īpašniekam, kura zeme vācu okupācijas laikā bija ieņemta dzelzceļa vajadzībām, nekāda atlīdzība maksāta netika. Tomēr vairākiem īpašniekiem Dzelzceļa virsvalde bija izmaksājusi kompensācijas par ēkām, kuras sava tuvuma dēļ pie dzelzceļa līnijām tika apdraudētas no garām ejošo lokomotīvu dzirkstelēm, kā arī par citiem zaudējumiem sakarā ar zemes atsavināšanu.⁶⁴¹

1928. gada 9. jūnijā Saeima pieņēma Likumu par 1914.–1918. g. kara laikā dzelzceļu būvei un izbūvei aizņemtās nekustamās mantas piespiedu atsavināšanu.⁶⁴² Okupācijas varas aizņemtā nekustamā manta dzelzceļu līniju būvei Jelgava-Meitene, Priekule-Skoda, Stende-Mazirbe ar atzarojumiem, Liepāja-Ziemepe, Dubēni-Dorbjāni, Meitene-Bauska, Daudzeva-Viesīte, Jēkabmiests-Suvenišķi, Siliņi-Geidani-Eglaine, kā arī kara laikā Krievijas valsts ieņemtie nekustamie īpašumi dzelzceļa līnijas Ieriķi-Vecgulgubene-Sita ar atzarojumiem izbūvei un Pļaviņu-Vecgulgubenes dzelzceļa pārbūvei par platsliežu ceļu tika atzīta par atsavinātu Latvijas dzelzceļu vajadzībām un pārgājusi valsts īpašumā no minēto līniju pārņemšanas valsts rīcībā, ciktāl šī manta atradās dzelzceļu lietošanā un bija dabā norobežota. Likums paredzēja nekustamo īpašumu aprakstu, novērtēšanu un atlīdzības izmaksu agrākiem īpašniekiem veikt atbilstoši vispārējai kārtībai, nosakot tikai divus izņēmumus:

- 1) atlīdzība noteicama pēc vietējām cenām, kādas pastāvēja 1928. gada 1. janvārī;
- 2) seši ikgadējie procenti bija aprēķināmi kopš šī likuma spēkā stāšanās dienas nevis kopš īpašuma ieņemšanas.

Domājams, šajos gadījumos nekustamā īpašuma aprakstīšana nevarēja tikt veikta atbilstoši tās mērķim, jo dabā vairs nebija iespējams konstatēt konkrētā nekustamā īpašuma stāvokli, kāds tas

⁶⁴⁰ Senāta Civilā kasācijas departamenta 1925. gada 31. janvāra spriedums. Latvijas Dzelzceļu virsvaldes pilnvarnieka juriskonsulta Melnbārda lūgums par Rīgas Apgabaltiesas sprieduma atcelšanu Jēkaba Reipolta prasībā pret Dzelzceļu virsvaldi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929. g., Nr. 11/12, 46. lpp.

⁶⁴¹ Sliede, A. Zemes ar piederumiem atsavināšanas darbi pie mūsu dzelzceļiem. *Mērniecības un Kultūrtehnikas Vēstnesis*, 1924. g., Nr. 4/5, 58.-59.lpp.

⁶⁴² Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1928. gada 28. jūnijā – 16. burtn. – 132.

bija laikā pirms tā pārņemšanas dzelzceļu izbūves vajadzībām. Taču jāatzīst, ka veikt nekustamā īpašuma novērtēšanu vispār bez aprakstes nebūtu iespējams.

Apspriežot šo likumprojektu, Saeimā par to referēja Budžeta komisijas pārstāvis Džons Hāns, kurš norādīja, ka kara un okupācijas laikā kara vajadzībām tika izbūvētas jaunas dzelzceļa līnijas bez likumā paredzēto formalitāšu kārtošanas. Hugo Celmiņš debatēs uzsvēra, ka ar šo likumu varētu labot lielu netaisnību, kas nodarīta zemniekiem un pastāv vēl šobrīd. Laikā no 1914.–1918. gadam krievu un okupācijas laikā tika būvēta virkne dzelzceļu visos Latvijas novados, paņemot zemi bez atlīdzības. Ar šiem dzelzceļiem daudzi īpašumi esot „sagraizīti gabalu gabalos, atdalīti viens no otra tīrumi, ganības, meži, pļavas. Tā kā satiksme pāri sliedēm aizliegta, tad ir radušās ļoti lielas grūtības sakarā ar to, ka lieta nav nokārtota.”⁶⁴³ Deputāts arī norādīja, ka, ņemot vērā to, ka zeme juridiski vēl joprojām skaitās zemnieku rīcībā, par to joprojām esot jāmaksā visi nodokļi, nastas un klaušas. Šādu zemju, kas piederēja lauksaimniekiem un skaitījās to īpašums, bijis ļoti daudz (1600–1700 ha). Deputāts pozitīvi novērtēja to, ka bija paredzēts īpašumus atlīdzināt pēc cenām uz 1928. gada 1. janvāri nevis uz īpašumu ieņemšanas brīdi, jo tolaik zemei bijusi ļoti zema vērtība. Šāds regulējums savā veidā kompensēja tik ļoti novēloto atlīdzības izmaksu. Minēto likumu Saeima pieņēma vienbalsīgi.⁶⁴⁴

Legalizējot jau veikto zemju piespiedu atsavināšanu, likumdevējam vairs nebija iespējas lemt par to, vai un kādā platībā konkrētais nekustamais īpašums ir nepieciešams dzelzceļa izbūvei. Tāpēc arī šis likums izņēmuma kārtā nenosauca konkrētas personas un konkrētas īpašuma platības, kas tika pakļautas piespiedu atsavināšanai. Taču neskaidrs ir jautājums, vai šajos gadījumos īpašniekiem bija tiesības prasīt ekspropriācijas paplašināšanu, kā to paredzēja vispārējā kārtība. Turklāt, ņemot vērā ievērojamo laika nobīdi (vairāk kā desmit gadi) starp īpašuma pārņemšanas brīdi un atlīdzības piešķiršanu, papildus uzmanība bija pievēršama jautājumam par zaudējumu atlīdzību.

---

⁶⁴³ Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammu satura rādītājs. IX sesija (22 sēdes). (No 1928. gada 1. maija līdz 1928. gada 8. jūnijam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 731. sl.

⁶⁴⁴ Turpat, 732. sl.

6. Valsts vai sabiedriskām vajadzībām nepieciešamā nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas prakse

Nolūkā atklāt nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām ietvaros radušās faktiskās tiesiskās attiecības (tiesību realitāti), nepieciešams pievērsties piemērošanas prakses analīzei. Ekspropriācijas gadījumā piemērošanas prakse daļēji pārklājās ar likumdošanas procesu, jo nekustamais īpašums netika atsavināts ar klasisku tiesību piemērošanas aktu – administratīvu aktu vai tiesas spriedumu, bet gan ar likumdošanas kārtībā pieņemtu tiesību aktu – likumu. Tiesu iestādes tika iesaistītas tikai strīdos par atsavinātā nekustamā īpašuma novērtēšanu un atlīdzības apmēra noteikšanu.

Par tiesiskā regulējuma un piemērošanas prakses nošķiršanas kritēriju autore izmantojusi konkrētā likuma vispārīgo vai individuālo raksturu. Ja likumā bija noteikta vispārīga kārtība, kādā veicama ekspropriācija, un nebija minēts konkrēts nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas mērķis (valstij vai sabiedrībai nozīmīgais pasākums), kā arī atsavinātie īpašumi, tas analizēts tiesību dogmatikas ietvaros.

6.1. Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana valsts vajadzībām

6.1.1. Rīgas hipotēku biedrības nama ekspropriācija

Pirmais nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījums noteikts ar 1923. gada 21. jūlijā pieņemto Likumu par Rīgas hipotēku biedrības nekustamas mantas Rīgā, Nikolaja ielā 3, atsavināšanu valsts vajadzībām. Likumprojekta referents A. Sīmanis norādīja, ka valdība esot konstatējusi, ka visi dati liecina par hipotēku biedrības nama atsavināšanas nepieciešamību un Juridiskajā komisijā par to nekādu domstarpību neesot bijis. Valsts vajadzībām, t. i., Ministru kabineta, Valsts kancelejas un Ārlietu ministrijas novietošanai šis nams ir nepieciešams, turklāt tas šo iestāžu vajadzībām ir piemērots. Nevienam no valstij piederošajiem namiem neesot iespējams izmantot minētajām iestādēm, jo to telpas nav piemērotas. Valdība uzsvērusi, ka minētā ēka vajadzīga lietošanai ne tikai uz kādu laiku (ilgākais uz trim gadiem), bet patstāvīgi valsts lietošanā. Tāpēc nebūtu lietderīgi maksāt augstas īres summas un izdot ievērojamus līdzekļus nepieciešamajiem remontiem. Hipotēku biedrības ēka un vieta, kur tā atrodas, ir noderīga centrālo iestāžu vajadzībām. Turklāt labprātīgas vienošanās ceļā caur pirkšanu šo namu iegūt neesot bijis iespējams. Saeimas deputāts E. Knops debatēs norādīja, ka šis likums tomēr neatbilstot 1923. gada piespiedu atsavināšanas likumam, jo valdība neesot pierādījusi, ka konkrētais nekustamais īpašums ir absolūti nepieciešams valsts vai sabiedrības interesēs. Deputāts uzskatīja, ka valdība būtu varējusi iegūt noderīgu ēku no brīvas rokas, ne par velti, bet pret piemērotu atlīdzību. Būtu bijis

iespējams arī vajadzīgo ēku uzcelt. Turpretim šis likums neesot valsts interesēs un nenesīs tai nekādu labumu, kā vien to, ka par ēku pretēji atsavināšanas likumam samaksās tikai daļu no tās patiesās vērtības. Izdevīgāk par īpašuma piespiedu atsavināšanu šajā gadījumā būtu pieņemt Rīgas hipotēku biedrības izteikto priekšlikumu – noslēgt ilggadīgu īres līgumu, turklāt pret ārkārtīgu mērenu maksu.⁶⁴⁵ Arī deputāts Jānis Purgals uzskatīja, ka valdība tomēr nav pierādījusi nepieciešamību pēc konkrētā nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas. Ministru kabinets ņemot nevis kādu gruntsgabalu valsts nepieciešamām vajadzībām, bet gan labi uzceltu, ar visām ērtībām ierīkotu greznu namu. Ar to vien nepietiek, ka nams atrodas tādā pilsētas daļā, kurā tas viegli pieejams Ministru kabineta locekļiem, ārzemniekiem un citiem apmeklētājiem, tā vietā valdībai ir jāpierāda, ka nav citas iespējas iegūt namu minēto iestāžu vajadzībām. J. Purgals runāja arī par slēpto motīvu piespiedu atsavināšanai, proti, piespiedu atsavināšanas gadījumā būtu jāmaksā mazāka cena nekā tad, ja par pārdošanu varētu vienoties labprātīgi. Deputāts apgalvoja, ka šī likuma pieņemšana var radīt nevēlamas sekas – nevienam vairs nebūs patikas celt tādus namus, kas varētu iepatīkties citiem. Turklāt šāds risks – uz ātru roku piespiedu atsavināšanas ceļā zaudēt nekustamu īpašumu, varētu atturēt arī ārzemju kapitāla ienākšanu Latvijā.⁶⁴⁶

Rezultātā par likuma pieņemšanu tika nodotas 70 balsis, pret – 19, neviens neatturējās, un likums tika pieņemts. Jau ar pirmo piespiedu atsavināšanas gadījumu tika iezīmēta tendence arvien vairāk sašaurināt privātpašuma neaizskaramības principu. Autore uzskata, ka šajā gadījumā nebija nekāda pamata piemērot ekspropriāciju, jo valsts vajadzībām nepieciešamo nekustamo īpašumu varēja iegūt, labprātīgi vienojoties, proti, noslēdzot īres līgumu. Lai atzītu ekspropriāciju par pieļaujamu, nav jāvērtē tikai tas, vai attiecīgo īpašumu var nopirkt (iegūt labprātīgas vienošanās ceļā) un līdz ar to iegūt īpašuma tiesības uz to. Ministru kabineta, Ārlietu ministrijas vai citas valsts iestādes uzdevumu īstenošana nekādā veidā nav atkarīga no tā, vai telpas, kurās šie uzdevumi tiek veikti, atrodas šo iestāžu lietošanā vai īpašumā. Tādējādi, piespiedu kārtā atsavinot īpašuma tiesības uz nekustamu mantu, tiek pārkāpts ekspropriācijas pamatprincips – ekspropriēt tikai to, kas valstij ir absolūti nepieciešams. Ja valstij ir nepieciešamas tikai noteiktu telpu lietošanas tiesības, kas turklāt var tikt iegūtas labprātīgas vienošanās ceļā (noslēdzot īres līgumu), nav attaisnojama īpašuma tiesību piespiedu atsavināšana, kas nozīmē nepamatotu ekspropriācijas idejas paplašināšanu. Lietderība kā vienīgais arguments par labu ekspropriācijai nav pietiekams, it īpaši gadījumos, ja tas noved pie nesamērīgas privātpersonu tiesību ierobežojumu paplašināšanas. Turklāt šajā gadījumā lietderība nozīmēja arī atkāpšanos no taisnīguma prasībām, jo īpašums tika atsavināts par nesamērīgi mazu atlīdzību, proti, tikai par 35% no īpašuma reālās vērtības. Tas nozīmēja, ka valsts ietaupīja finanšu līdzekļus uz privātpersonas rēķina, jo jauna, līdzvērtīga nama

⁶⁴⁵ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes). (No 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 1465.-1468. sl.

⁶⁴⁶ Turpat, 1469.-1470. sl.

uzcelšana būtu izmaksājusi attiecīgi 65% dārgāk nekā tādas ēkas ekspropriācija. Ekspropriācijai primāri jābūt vērstai uz zemi (gruntsgabalu), kas savas atrašanās vietas ziņā ir unikāla. Savukārt uz zemes atrodošās ēkas, neskatoties uz to, ka ir uzskatāmas par galvenās lietas daļām, nedrīkstētu būt ekspropriācijas primārais objekts. Ēkas atsavināšana nevar tikt pamatota ar nepieciešamību pēc tāda veida būves, ja ir iespējams valsts vai sabiedriskām vajadzībām uzbūvēt pilnībā identisku ēku, neaizskarot privatīpašuma tiesības. Izņēmums varētu būt pieļaujams tajos gadījumos, ja pašas ēkas unikalitāte var tikt pamatota ar kādu īpašu kulturālu (māksliniecisku) vai vēsturisku vērtību, kuras iegūšana nepieciešama kādas valstiskas vai sabiedriskas vajadzības apmierināšanai.

Saskaņā ar spēkā esošajiem normatīvajiem tiesību aktiem nebija iespējams izvērtēt piespiedu atsavināšanas pamatojuma tiesiskumu, bet strīds par atlīdzības apmēra noteikšanu nonāca tiesā, jo Ārlietu ministrija nespēja vienoties ar Rīgas Hipotēku biedrību par atlīdzības apmēru. Ministru kabinets ar 1923. gada 21. augusta lēmumu noteica atlīdzību 27 894 999 rubļu un 60 kapeiku apmērā, bet Rīgas hipotēku biedrība no piedāvātās atlīdzības atteicās. Tāpēc Ārlietu ministrija 1923. gada 14. septembrī iesniedza lūgumu Rīgas pilsētas 9. iecirkņa miertiesnesim par nekustamā īpašuma Rīgā, Valdemāra (Nikolaja ielā) 3 novērtēšanu un atlīdzības lieluma noteikšanu.⁶⁴⁷ Puses vienojās, ka par ekspertiem uzaicināmi arhitekts Oskars Stange, profesors Eižens Laube un docents Edmunds Ziemeļis. 1923. gada 1. oktobrī miertiesnesis kopā ar Ārlietu resora un Rīgas Hipotēku biedrības pārstāvjiem, kā arī ekspertiem veica atsavinātā nama apskatīšanu. Tiesa uzdeva ekspertiem veikt nama novērtēšanu 12 dienu laikā – noskaidrot nama tagadējo vērtību saskaņā ar vietējām cenām un iesniegt par to motivētu atzinumu. 1923. gada 13. oktobrī eksperti iesniedza miertiesnesim minēto atzinumu, kas 23. oktobrī tika izskatīts atklātā tiesas sēdē, piedaloties abu pušu pārstāvjiem.⁶⁴⁸ Savukārt pats nams jau 16. oktobrī bija pārgājis Ārlietu ministrijas valdījumā.

Eksperti, atzīmējot, ka jēdzienu „vietējās cenas” var saprast plaši, Rīgas Hipotēku biedrības nekustamā īpašuma novērtēšanas aktā ietvēra uz trim aspektiem balstītu atsavinātā īpašuma novērtējumu, nosakot tā: a) reālo vērtību, b) ekspluatācijas vērtību un c) tirgus vērtību.⁶⁴⁹ Nesaprotama ir tirgus vērtības pretnostatīšana gan reālai, gan arī ekspluatācijas vērtībai, jo būtībā tās visas trīs ir tirgus nosacītas.

Nama reālā vērtība bija noteikta, balstoties uz ēkas būvniecības izmaksām pēc 1914. gada cenām, atskaitot vērtības samazināšanos vecuma un nodiluma dēļ (amortizācija), kā arī kara satricinājumu izraisīto vērtības samazinājumu. Rezultātā nama reālā vērtība bija aprēķināta 657 330 zelta rubļu apmērā, pārrēķinot – Ls 1 774 791. Šai summai tika pieskaitītas žoga, trotuāra,

⁶⁴⁷ Ārlietu ministrijas 1923. gada 14. septembra vēstule Nr. 1/12006/36330 adresēta Rīgas 9. iecirkņa miertiesnesim. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 63.-64. lp.

⁶⁴⁸ Rīgas pilsētas 9. iecirkņa miertiesas 1923. gada 22. decembra tiesas sēdes protokols. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 156.-157. lp.

⁶⁴⁹ 1923. gada 13. oktobra Rīgas Hipotēku biedrības novērtēšanas akts. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 87. lp.

bruģa, dārza iekārtas un zemes gabala cenas, galīgo nekustamā īpašuma reālo vērtību nosakot Ls 1 959 071 apmērā.⁶⁵⁰

Nekustamā īpašuma ekspluatācijas vērtība tika noteikta, spriežot pēc tā laika īres cenām Rīgas namos, kuri atradās Hipotēku biedrības namam līdzīgos apstākļos. Eksperti secināja, ka nams no bankas un kantora telpām, dzīvokļiem, pagraba un garāžām gadā varētu ienest Ls 63 168. Atvelkot no šīs summas gadskārtējos izdevumus nodokļiem, apdrošināšanai, pārvaldes izdevumiem un deldēšanai (amortizācijai), tīrie ienākumi tika aprēķināti Ls 39 268 apmērā. Savukārt, kapitalizējot šo summu ar pieciem procentiem, nekustamā īpašuma vērtība no ekspluatācijas viedokļa tika noteikta Ls 785 360 apmērā.⁶⁵¹ Jāpiebilst, ka pēc būtības šajā gadījumā eksperti bija veikuši nekustamā īpašuma novērtējumu pēc tā ienesīguma. Taču šādu novērtējumu piespiedu atsavināšanas likuma devītais pants paredzēja veikt tikai pēc īpašnieka pieprasījuma, turklāt uz viņa iesniegto paziņojumu un datu pamata. Tātad ekspertiem nemaz nebija jānoskaidro īpašuma vērtība pēc tā ienesīguma, turklāt apšaubāms ir arī aprēķinātais vērtības apmērs, jo īpašnieks nebija sniedzis datus par saviem ienākumiem no šī īpašuma, savukārt ienesīguma aprēķins, vadoties pēc vietējām cenām, ir likumā neesošs novērtējuma veids.

Tirgus vērtību eksperti noteica, balstoties uz datiem par atsavinātā nama apkārtnē pēdējā laikā pirtajiem un pārdotajiem namiem. Eksperti konstatēja, ka daži nami pārdoti par apmēram 30% no to reālās vērtības, tālāk tika secināts, ka pēc analogijas, bet ievērojot Hipotēku biedrības nama paaugstināto komforta līmeni, tā acumirkīgā tirgus vērtība līdzinās 35% no reālās vērtības, t. i., Ls 621 177. Pieskaitot šai summai žogu, trotuāra, bruģa un dārza iekārtas tirgus vērtību Ls 2 574, kā arī summu, par kuru varētu pārdot zemes gabalu – Ls 100 000, nekustamā īpašuma kopējā tirgus vērtība tika noteikta Ls 723 751 apmērā.⁶⁵²

Lietas izskatīšanas gaitā tikai veiktas vēl trīs papildus ekspertīzes: 1923. gada 1. novembrī,⁶⁵³ 1923. gada 23. novembrī⁶⁵⁴ un 1923. gada 13. decembrī.⁶⁵⁵ Pirmajā papildus ekspertīzes aktā tuvāk paskaidrots, kādā veidā tika aprēķināta nekustamā īpašuma reālā vērtība. Tika arī norādīts, kāda būtu novērtējuma summa, ja no tās atskaitītu Ārlietu ministrijas kā īrnieka veikto remontu izmaksas Ls 4907 apmērā. Eksperti gan aizrādīja, ka jautājums par remontu izdevumiem būtu kārtojams starp abām pusēm uz sevišķa norēķina pamata. Miertiesneša lēmumā šie īrnieka taisītie

⁶⁵⁰ 1923. gada 13. oktobra Rīgas Hipotēku biedrības novērtēšanas akts. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 88. lp.

⁶⁵¹ 1923. gada 13. oktobra Rīgas Hipotēku biedrības novērtēšanas akts. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 88.-89. lp.

⁶⁵² 1923. gada 13. oktobra Rīgas Hipotēku biedrības novērtēšanas akts. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 88.-89. lp.

⁶⁵³ 1923. gada 1. novembra Papildu ekspertīzes akts pie 13. oktobra 1923. g. Rīgas Hipotēku biedrības novērtēšanas akta. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 132.-133. lp.

⁶⁵⁴ 1923. gada 23. novembra II Papildu ekspertīzes akts pie 13. oktobra 1923. g. izdarītās ekspertīzes attiecībā uz Rīgas Hipotēku biedrības nekustamo īpašumu Rīgā, Valdemāra (Nikolaja) ielā nr. 3. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 143. lp.

⁶⁵⁵ 1923. gada 13. decembra III Papildu ekspertīzes akts pie 13. oktobra ekspertīzes akta attiecībā uz Rīgas Hipotēku biedrības namu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 148. lp.

remonta izdevumi no aprēķinātā novērtējuma atskaitīti netika. Savukārt Rīgas apgabaltiesas administratīvā nodaļa šos remonta izdevumus no atlīdzības apmērā atskaitīja, norādot, ka remontu veikšana ir pierādīta, bet pretējā pusē tos nav apstrīdējusi, turklāt šie remontu cēluši atsavināmā objekta vērtību. Tāpēc apgabaltiesa miertiesneša piespriesto atlīdzību attiecīgi samazināja. Autore uzskata, ka Ārlietu ministrijas prasība no piespiedu kārtā atsavinātā īpašuma novērtējuma atņemt ministrijas kā īrnieka taisītos remonta izdevumus bijusi nepamatota. Īrnieka izdevumi bija apspriežami īres tiesisko attiecību kontekstā, ņemot vērā Vietējo civillikumu kopojuuma 4066. pantu, kā arī noteikumus par izdevumiem (577.-584. pants).

Eksperti pirmajā papildus ekspertīzē pārrēķināja arī nekustamā īpašuma ekspluatācijas vērtību. Šoreiz par pamatu tika ņemtas uz 1923. gada 1. aprīli faktiski ienākušās īres maksas. Atskaitot no šīs summas gadskārtējos, apdrošināšanas, pārvaldes un amortizācijas izdevumus, eksperti ieguva gadskārtēju ienākumu iztrūkumu Ls 9640 apmērā un attiecīgi tālāk secināja, ka nav iespējams konstruēt nekustamā īpašuma vērtību no ekspluatācijas viedokļa. Taču, kā jau norādīts iepriekš, ekspertiem šāda veida novērtējums nemaz nebija jāveic, jo Rīgas hipotēku biedrība tādu nebija pieprasījusi. Tāpat arī šis atkārtotais novērtējums uzskatāmi parāda pirmā novērtējuma nepareizību. Neskatoties uz šiem būtiskajiem trūkumiem novērtējumā, atlīdzību par abiem novērtējumiem eksperti tik un tā saņēma.

Daļa neskaidrību par nekustamā īpašuma novērtējumu bija radušās nepilnīgi veiktās nekustamā īpašuma apskates un aprakstīšanas rezultātā. Piemēram, otrajā papildu ekspertīzes aktā precizēts, kuri bankas telpu iekārtas un apgaismošanas piederumi bija vai nebija iekļauti aprakstā un attiecīgi arī īpašuma novērtējumā. Eksperti arī atzina, ka apraksta un novērtējuma sastādīšanā viņi ņēmuši vērā tikai to, kas iebūvēts namā, bet ne dažu iebūvētu priekšmetu varbūtēju piederību citām personām. Tā, aprakstā bija iekļauti visi namā esošie mazgāšanas galdi un durvis, bet, kā vēlāk noskaidrojās, trīs marmora mazgāšanas galdi un divas divviru durvis piederējušas dzīvokļu īrniekiem.

Trešajā papildus ekspertīzē bija sīkāk paskaidrots, kādā veidā aprēķināts ēkas tilpums, kas bija pamatā būvniecības izdevumu aprēķinam un attiecīgi nekustamā īpašuma reālās vērtības un tirgus vērtības noteikšanai. Vērtējot visus papildu ekspertīzes aktus, secināms, ka lielākoties no tiem būtu bijis iespējams izvairīties, veicot detalizētāku atsavinātā nekustamā īpašuma aprakstīšanu, kuras veikšanā būtu bijis ieteicams uzaicināt arī nomniekus un īrniekus. Turklāt likumā noteiktā nekustamā īpašuma vērtības definīcija būtu izslēgusi arī tālākas diskusijas par jēdzienu „vietējas cenas”.

1923. gada 22. decembrī Rīgas pilsētas 9. iecirkņa miertiesnesis šajā lietā pasludināja lēmumu.⁶⁵⁶ Tiesa ekspertu veikto nekustamā īpašuma novērtējumu atzina par pareizu un apstiprināja. Nekustamā īpašuma vērtība un atlīdzības lielums tika noteikts saskaņā ar vietējām nekustamo īpašumu pirkšanas un pārdošanas cenām un ņemot vērā novērtējamā nama solīdo būvi un izcilo stāvokli Ls 723 751 apmērā. Šo miertiesneša lēmumu pārsūdzēja gan Ārlietu ministrija,⁶⁵⁷ gan Rīgas hipotēku biedrība.⁶⁵⁸

Ārlietu ministrija miertiesneša lēmumu pārsūdzēja divu iemeslu dēļ: tā nepiekrita atsavinātās ēkas tilpuma (kubatūras) aprēķiniem, kā arī lūdza no nekustamā īpašuma tirgus cenas atskaitīt Ārlietu ministrijas veikto remontu izmaksas Ls 4906,79 apmērā.

Rīgas hipotēku biedrība iebilda pret atlīdzības noteikšanas pamatprincipiem – atsavinātā īpašuma vērtību noteikt atbilstoši tā tirgus cenai. Rīgas hipotēku biedrības pilnvarnieks uzskatīja, ka tirgus cenu var noteikt tikai tad, ja ir vairākas šādas lietas. Taču Rīgas hipotēku biedrības nams, ņemot vērā tā greznumu un solīdumu, tāds esot vienīgais visā Rīgā un līdz ar to tam nevarot būt nekāda tirgus vērtība. Ja vispār runā par nekustamā īpašuma tirgus vērtību, tad vajadzētu atzīt, ka šādai vērtībai dažādās pilsētas daļās jābūt dažāda, savukārt tirgus vērtību varētu noteikt pēc pārdošanām, kas izdarītas apmēram tajā pašā laikā (jo nekustamo īpašumu cenas visu laiku uzrādījušas tikai augošu tendenci) un tajā pašā apvidū. Atsaucoties uz Likuma par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām trešo pantu, advokāts secināja, ka arī tiesas noteiktā atlīdzība nedrīkst būt netaisnīga, ja jau pat atsavināšanu ierosinājušam resoram ir pienākums piesolīt taisnīgu atlīdzību. Savukārt Vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestais punkts paredzēja pilnu atlīdzību, tātad par taisnīgu un pilnīgu atlīdzību varot uzskatīt tikai īpašuma reālo vērtību, kura dod īpašniekam vismaz iespēju uzbūvēt līdzvērtīgu namu citā vietā. Taču par miertiesneša noteikto summu – Ls 723 751, biedrība un arī valsts jaunu līdzvērtīgu namu uzbūvēt nevarot, jo tāda summa esot tikai 1/3 daļa no nama reālās vērtības. Tālāk tiek secināts, ka 2/3 biedrības kapitāla, kas ieguldīts namā, tiktu atsavināts bez jebkādas atlīdzības. Ņemot vērā šos apsvērumus, Rīgas hipotēku biedrība lūdza par atsavināto īpašumu atlīdzību noteikt ekspertu aprēķinātās nekustamā īpašuma reālās vērtības apmērā, t. i., Ls 1 959 071.

1924. gada 15./16. aprīlī Rīgas apgabaltiesas administratīvā nodaļa pasludināja spriedumu šajā lietā, ar kuru grozīja miertiesneša spriedumu tikai attiecībā uz atlīdzības lielumu, atskaitot no

---

⁶⁵⁶ Rīgas pilsētas 9. iecirkņa miertiesneša 1923. gada 22. decembra lēmums. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 153. lp.

⁶⁵⁷ Ārlietu ministrijas 1924. gada 4. februāra Apelācijas sūdzība lietā par Rīgas pilsētas IX iec. miertiesneša š. g. 5. janvāra lēmumu attiecībā uz Rīgas hipotēku biedrības nama novērtēšanu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 2.-4. lp.; Ārlietu ministrijas 1924. gada 12. aprīļa Papildinājums pie apelācijas sūdzības lietā par Rīgas hipotēku biedrības nama Valdemāra ielā 3 novērtēšanu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 39. lp.

⁶⁵⁸ Rīgas hipotēku biedrības pilnvarnieka zvērināta advokāta Georga Riezenkampfa 1924. gada 4. februāra Pārsūdzība lietā par hipotēku biedrības nama Valdemāra ielā 3 novērtēšanu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 6.-7. lp.

tās Ārlietu ministrijas veikto remontu izdevumus. Apgabaltiesa atlīdzību par atsavināto Rīgas hipotēku biedrības nekustamo īpašumu noteica Ls 722 033 apmērā.⁶⁵⁹

Izvērtējot Rīgas hipotēku biedrības iebildumus, apgabaltiesa norādīja, ka ar jēdzienu „vietējās cenas” neapšaubāmi esot saprotamas vietējās tirgus cenas, jo cenas var veidoties tikai tad, ja ir pieprasījums un piedāvājums. Objekta vērtību nosakot tikai tirgus, tādēļ ārpus tā citas cenas nevar būt. Savukārt ar vietējām cenām likums saprot tā apvidus tirgus cenas, t. i., šajā gadījumā Rīgas nekustamo īpašumu tirgus vērtības. Apgabaltiesa atzina par nepareizu, Rīgas hipotēku biedrības interpretāciju, jo jēdziens „vietējs” nevar tikt attiecināts uz visu Rīgu, bet gan tikai uz attiecīgā nekustamā īpašuma tuvāko apkārtni. Autore uzskata, ka Rīgas hipotēku biedrības advokāta izpratne par vietējām cenām ir pareizāka, jo visa Rīga tās administratīvajās robežās nevar veidot viendabīgu nekustamo īpašumu tirgu. Neapšaubāmi, īpašumu vērtība ir atkarīga no to atrašanās vietas pilsētā, ņemot vērā attiecīgā īpašumu tuvumu pilsētas centram vai nozīmīgiem infrastruktūras objektiem. Ja nekustamā īpašuma atrašanās vietai bija būtiska nozīme, izvēloties valsts funkciju realizēšanai nepieciešamo īpašumu, tad arī šai pašai konkrētai atrašanās vietai būtu jāietekmē nekustamā īpašuma tirgus vērtība, proti, cenai būtu jābūt augstākai, jo pēc īpašuma šādā vietā ir lielāks pieprasījums.

Atbildot uz iebildumu, ka Rīgas hipotēku biedrības namam nemaz nevar būt tirgus vērtības, jo tas ievērojami atšķiras no visiem citiem namiem Rīgā, nevar nepiekrīst Rīgas apgabaltiesas norādītajam argumentam, ka tirgus vērtība nevar tikt noteikta tikai tādām lietām, kurām ir piešķirama *sui generis* jeb retuma nozīme. Tiesa norādīja, ka konkrētā nama piemērotība bankas vajadzībām par retuma pazīmi nevar tikt uzskatīta, jo šāds apstāklis neietekmē objekta vērtību un pēc savas dabas ir subjektīvs, kas drīzāk vērtību pazemina. Tāpat arī atsavinātā nama sevišķās jaunlaiku ērtības, lielākā greznība un solīdāka būve nav uzskatāmas par retuma pazīmēm, bet gan ir ņemamas vērā kā piespiedu atsavināšanas likuma devītajā pantā paredzētie „sevišķie apstākļi”. Rezultātā apgabaltiesa secina, ka miertiesnesis spriedis pareizi, atlīdzības apmēra noteikšanā ņemot vērā ekspertu aprēķināto atsavinātā nekustamā īpašuma tirgus vērtību.

Apgabaltiesa atzina par nepamatotiem Rīgas hipotēku biedrības argumentus arī par to, ka atlīdzība, kas balstīta uz tirgus vērtību, šajā gadījumā nav nedz taisnīga, ne arī pilna Vietējo civillikumu kopojuuma 868. panta sestā punkta izpratnē. Tiesa norāda, ka nav nekādu pierādījumu, tam, ka piespiedu atsavināšanas likuma devītajā pantā noteiktais atlīdzības aprēķināšanas veids pēc vietējām cenām būtu netaisnīgs. Tiesa uzsver: „Kā māca labi pazīstama ekonomiska parādība, tirgus vērtība jeb cenas ne ar vienu mēdz būt piemērotas reālai vērtībai, bet atkarībā no tirgus „konjunktūras” drīz pārsniedz, drīz nesasniedz to, pie tam dažreiz gluži ievērojami, kā, piemēram,

---

⁶⁵⁹ Rīgas apgabaltiesas administratīvās nodaļas spriedums 1924. gada aprīļa mēneša 15./16.dienā, akts nr. 69. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 47.-50. lp.

nesen vēl pie darījumiem ar nekustamiem īpašumiem Rīgā. Tomēr tas nedod ne mazāko iemeslu apgalvot, ka tādas tirgus cenas, resp., kārtība būtu netaisnīgas. Aiz pievestā gan jānāk pie gluži pretēja slēdziena, ka zem tādiem tirgus apstākļiem būtu ļoti netaisnīgi, ja atsavināmās mantas atlīdzības lieluma aprēķina veids būtu darīts atkarīgs no atsavināmās mantas reālās vērtības, aprēķinot šo atlīdzību pilnīgi [...].”⁶⁶⁰ Ja nekustamā īpašuma tirgus vērtība ievērojami atšķiras no tās reālās vērtības, tad neviens saprātīgs īpašnieks šādā nelabvēlīgā tirgus situācijā savu īpašumu nepārdotu, jo tas nestu tikai zaudējumus. Tāpēc autore uzskata, ka valsts nedrīkstētu izmantot noteiktu ekonomisko (tirgus) situāciju sev par labu, vienlaikus pasliktinot privātpersonas finansiālo stāvokli. Ekspropriācija nedrīkst pasliktināt īpašnieka mantisko stāvokli, piešķirot atsavinātā īpašuma vērtībai neatbilstošu atlīdzību. Saprotais, ka atlīdzības piešķiršanas mērķis nevar būt vērsts uz privātpašnieka mantiskā stāvokļa uzlabošanu, bet nav arī pieļaujama tāda atlīdzības apmēra noteikšana, kas prasītu privātpersonai nest sevišķus upurus sabiedrības labklājības vārdā.

Vērtējot Ārlietu ministrijas izteiktos iebildumus, apgabaltiesa atzina, ka eksperti gan ēkas kubatūru, gan arī būvniecības izmaksas aprēķinājuši pareizi, un šos ministrijas iebildumus noraidīja kā nepamatotus. Savukārt ministrijas prasību par remonta izdevumu atvilkšanu no atlīdzības apmēra apgabaltiesa apmierināja. Šajā jautājumā gan tiesa neatsaucās ne uz vienu normatīvo tiesību aktu, bet gan tikai ņēma vērā to, ka remonta izmaksas ir pierādītas un Rīgas hipotēku biedrība tās nav apstrīdējusi. Autore jau iepriekš iztīrāja šo jautājumu un secināja, ka tiesai nebija tiesiska pamata no atlīdzības par piespiedu kārtā atsavināto īpašumu atvilkt remonta izdevumus, kas radušies īres tiesisko attiecību ietvaros. Tādējādi tiesa nostādīja valsts iestādi – Ārlietu ministriju privilēģētā stāvoklī attiecībā pret citiem īrniekiem, kuru iespējamās prasības par izdevumu atlīdzināšanu netika ņemtas vērā.

Rīgas hipotēku biedrība bija izteikusi vēlmi pārsūdzēt apgabaltiesas spriedumu un lūdza atjaunot kasācijas sūdzības iesniegšanas termiņu,⁶⁶¹ tomēr neviena no pusēm spriedumu nepārsūdzēja un tas stājās spēkā. Ārlietu ministrija 1924. gada 22. septembrī lūdza Rīgas apgabaltiesai izsniegt apliecinātu tiesas sprieduma norakstu, kas bija vajadzīgs iesniegšanai Rīgas-Valmieras Zemesgrāmatu nodaļai nekustamā īpašuma koroborēšanai uz Latvijas valsts vārda.⁶⁶²

Šis piespiedu atsavināšanas gadījums uzskatāmi atklāja trūkumus atsavinātā nekustamā īpašuma novērtēšanas tiesiskajā regulējumā. Izrādījās, ka likums nenoteica atlīdzības noteikšanas

---

⁶⁶⁰ Rīgas apgabaltiesas administratīvās nodaļas spriedums 1924. gada aprīļa mēneša 15./16. dienā, akts nr. 69. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 49. lp.

⁶⁶¹ Rīgas hipotēku biedrības pilnvarnieka zvērināta advokāta Georga Rizenkampfa 1924. gada 15. maija Lūgums Rīgas Apgabaltiesas Administratīvai nodaļai lietā ar Ārlietu ministriju (lieta nr. 69/24). LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 52. lp.

⁶⁶² LR Ārlietu ministrijas 1924. gada 22. septembra vēstule Nr. J.5/37736. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l., 61. lp.

pamatprincipu – taisnīgas vai arī pilnīgas atlīdzības principu. Tāpēc arī sarežģītāka kļuva atsavinātā īpašuma novērtēšana un pareiza (taisnīga) vērtēšanas metožu izvēle.

6.1.2. Ekspropriācijas artilērijas poligona vajadzībām

Ministru kabinets 1936. gada 30. jūnijā pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu un servitūtu nodibināšanu artilērijas poligona vajadzībām Rīgas apriņķī.⁶⁶³ Artilērijas poligona vajadzībām pilnīgā valsts īpašumā likumā konkrēti uzskaitītām personām vai viņu tiesībuņēmējiem tika atsavināti nekustamie īpašumi vai to daļas. Likuma I pantā bija uzskaitīti atsavinātie 15 dažādām personām piederoši nekustamie īpašumi Ādažu pagasta agrākās Carnikavas muižas zemēs, astoņām personām piederoši īpašumi agrākās Stāles muižas zemēs, četru personu īpašumi agrākās Iļķenes muižas zemēs un septiņu personu īpašumi Sējas pagasta agrākās Jaunās muižas zemēs. Atsavinātie īpašumi bija pārvedami zemesgrāmatās uz valsts vārda Kara ministrijas personā (IV pants). Šī likuma īstenošana tika uzdots Kara ministrijai saskaņā ar piespiedu atsavināšanas likumu, taču atlīdzības apmēru par atsavinātām no valsts zemes fonda piešķirtām saimniecībām noteica Zemes vērtēšanas virskomisija (VI pants). No likumā uzskaitītajiem 34 nekustamajiem īpašumiem 17 bija ar Centrālās zemes ierīcības komitejas lēmumu piešķirtas jaunsaimniecības, mājas vai zemes gabali. Tātad pusē no visiem gadījumiem atlīdzības apmēra noteikšana vairs nebija piekritīga tiesu, bet gan izpildvarai (kā tas bija Krievijas impērijas periodā). Šis likums arī ilustrēja nepārdomāto valsts rīcību, īstenojot agrāro reformu. Nesen no valsts zemes fonda piešķirtās zemes platības jau atkal tika atsavinātas valsts vajadzībām, radot tiesisko nestabilitāti zemes attiecībās.

6.1.3. Ekspropriācijas Ķeguma spēka stacijas vajadzībām

1936. gada 4. augustā Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu un servitūtu nodibināšanu Ķeguma spēka stacijas vajadzībām.⁶⁶⁴ Likuma pirmais pants noteica, ka Ķeguma spēka stacijas vajadzībām abās pusēs Daugavai, starp Ķegumu un Aizkraukli, atsavināma zeme ar piederumiem kopplatībā līdz 1500 hektāriem pilnā valsts īpašumā. Katra atsavinātā nekustamā īpašuma platību, robežas un pārņemšanas laiku noteica zemkopības ministrs saziņā ar finanšu ministru (2. pants). Atbilstoši likuma trešajam pantam atsavināšana bija izdarāma saskaņā ar piespiedu atsavināšanas likumu, taču nebija jāievēro minētā likuma 3., 6., 8., 12. □ 14. un 16. pants. Ja puses nevarēja panākt vienošanos par atlīdzības apmēru, to noteica Zemes vērtēšanas virskomisija uz Zemkopības ministrijas priekšlikuma pamata (4. pants). Komisijas lēmumu varēja pārsūdzēt kasācijas kārtībā Senāta administratīvajam departamentam (5. pants).

⁶⁶³ Valdības Vēstnesis, 1936. gada 7. jūlijs, Nr. 149.

⁶⁶⁴ Valdības Vēstnesis, 1936. gada 8. augusts, Nr. 177.

Tādējādi saskaņā ar šo sevišķo kārtību jautājumu par atlīdzības apmēru izskatīja tikai viena tiesu instance un nevis trīs, kā parasti. Turklāt šī vienīgā pieejama tiesu instance lietu neskatīja pēc būtības, bet gan kasācijas kārtībā.

Pēc atlīdzības samaksas atsavinātie nekustamie īpašumi bija atbrīvojami no parādiem, apgrūtinājumiem un ierobežojumu ierakstiem un atzīmēm, un pārvedami uz valsts vārda Finanšu ministrijas personā (7. pants). Ieinteresētās personas, kam par labu zemes grāmatās bija atzīmētas kādas tiesības, saņēma pienākošas summas priekšrocību kārtībā, bet ne vairāk par atlīdzības summu (8. pants). Zemkopības un Finanšu ministrijas pilnvarotām personām bija tiesības atsavinātajos zemes gabalos uz vietas izdarīt dažādus zemes izmeklēšanas un pētīšanas darbus arī pirms attiecīgā īpašuma pārņemšanas valsts rīcībā (9. pants).

1937. gada 2. decembrī Ministru kabinets pieņēma „Pārgrozījumus likumā par nekustamu īpašumu atsavināšanu un servitūtu nodibināšanu Ķeguma spēka stacijas vajadzībām.”⁶⁶⁵ Tika papildināts to piespiedu atsavināšanas likuma pantu uzskaitījums, kas šajā gadījumā nebija jāievēro. Papildus jau iepriekšminētajiem pantiem turpmāk nebija jāievēro arī 6¹. un 18.□20. panta noteikumi.

Tātad Ķeguma spēkstacijas būvniecības gadījumā bija izslēgts pienākums censties panākt labprātīgu vienošanos par īpašuma pārdošanu, piesolot taisnīgu atlīdzību. Likumdevējs bija arī atteicies no tiesu varas iesaistīšanas ekspropriācijas procedūrā (saglabājot iespēju tikai vienā instancē kasācijas kārtībā izvērtēt atlīdzības noteikšanas tiesiskumu), kā arī tika atceltas atpakaļpirkšanas tiesības. Likumdevējs izveidoja alternatīvu ekspropriācijas procedūru:

- 1) ja spēkstacijas vajadzībām bija nepieciešama tikai daļa no nekustamā īpašuma platības, bet tās atlikumu zemkopības ministrs atzītu par nederīgu dzīves spējīgas saimniecības ierīkošanai, tad īpašums atsavināms visā platībā, pat tādā gadījumā, ja īpašnieks to vēlētos paturēt;
- 2) atlīdzību par atsavinātiem īpašumiem noteica Zemkopības ministrija vienošanās ceļā ar īpašniekiem, pretējā gadījumā atlīdzību noteica uz Zemkopības ministrijas priekšlikuma pamata Zemes ierīcības komiteja⁶⁶⁶;
- 3) vienojoties ar īpašnieku, Zemkopības ministrija bija tiesīga atlīdzību aizstāt ar savā rīcībā esošo atsavināto zemi, ēkām un citiem zemes piederumiem;

---

⁶⁶⁵ Valdības Vēstnesis, 1937. gada 6. decembris, Nr. 277.

⁶⁶⁶ Ministru kabinets 1937. gada 25. maijā pieņēma Likumu par zemes ierīcību (Valdības Vēstnesis, 1937. gada 29. maijs, Nr. 117), kas paredzēja jaunas zemes ierīcības iestādes – Zemes ierīcības komitejas izveidošanu, vienlaikus izbeidzot Centrālās zemes ierīcības komitejas un Zemes vērtēšanas virskomisijas darbību. Jaunā Zemes ierīcības komiteja sastāvēja no astoņiem locekļiem: Ministru kabineta iecelta priekšsēdētāja, zemkopības ministra ieceltiem četriem Zemkopības ministrijas pārstāvjiem, Latvijas Lauksaimniecības kameras pārstāvja, tieslietu ministra iecelta tiesneša un Valsts zemes bankas pārstāvja (3. pants).

- 4) pēc atlīdzības samaksas atsavinātie īpašumi pārvedami zemesgrāmatās uz valsts vārda Finanšu ministrijas personā, izņemot tos īpašumus, kas minēti pirmajā punktā – tie pārvedami uz valsts vārda Zemkopības ministrijas personā;
- 5) atsavināto nekustamo īpašumu atlikumus ar piederumiem Zemkopības ministrija izlieto atlīdzības samaksai, bet pārpalikumus pārdod un iemaksā ieņemto naudu Finanšu ministrijas Ķeguma spēka stacijas budžeta ienākumos.

Šis likums bija uzskatāms piemērs tam, kā konstitucionālā rangā nostiprinātas ekspropriācijas klauzulas neesamība kopā ar Latvijā tajā laikā pastāvējušo autoritāro režīmu noveda pie nesamērīgiem privātīpašuma tiesību ierobežojumiem. Par ekspropriācijas pamatprincipiem neatbilstošiem atzīstami pirmajā punktā minētie tiesiskie noteikumi, kas būtībā paredzēja iespēju atsavināt arī tādu īpašumu, kas nebija nepieciešams sabiedriski nozīmīgam pasākumam, neievērojot jau tā aizskartās privātpersonas tiesības. Tādējādi tiesības uz ekspropriācijas paplašināšanu tika pārveidotas neatbilstoši šo tiesību mērķim, proti, pēc iespējas mazināt piespiedu atsavināšanas rezultātā īpašniekam nevēlamu seku iestāšanos.

Atlīdzības noteikšana gandrīz pilnībā tika nodota administratīvās varas pārstāvjiem un faktiski tika atcelta likumības kontrole no tiesu varas puses, radot ievērojamu risku valsts iestāžu patvaļīgai rīcībai. Uz šādu iespēju norādīja šajā likumā izveidotā kārtība, kas paredzēja, ka atlīdzību var aizstāt ar tiem zemes gabaliem, kas nav nepieciešami spēkstacijas vajadzībām, bet tika atsavināti pret īpašnieku gribu. Rezultātā varēja izveidoties situācija, kurā valsts piespiedu kārtā atsavināja vispārējam labumam nevajadzīgu zemes gabalu ar mērķi to izmantot kā atlīdzību par sabiedriskām vajadzībām tiešām nepieciešamajām zemes platībām. Šāda kārtība varēja tikt izmantota sevišķi tajos gadījumos, kad īpašnieks pats nemaz nevēlējās atlikušās zemes platības atsavināšanu.

6.1.4. Ekspropriācijas Finanšu ministrijas un Kara muzeja jaunceltņu novietošanai

Ministru kabinets 1936. gada 8. septembrī pieņēma Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Finanšu ministrijas un Kara muzeja jaunceltņu novietošanai.⁶⁶⁷ Finanšu ministrijas un Kara muzeja jaunceltņu novietošanai un pienācīgai izbūvei valsts ar likumu atsavināja 10 īpašumus Smilšu, Trokšņu, Zirgu un Kalēju ielās, nosaucot gruntsgabala un zemesgrāmatas reģistra numuru (1. pants). Likuma otrais pants paredzēja, ka katru no minētajiem nekustamajiem īpašumiem valsts, Finanšu ministrijas personā, atsavina, labprātīgi vienojoties par atlīdzību ar nekustamā īpašuma īpašnieku, piemērojot piespiedu atsavināšanas likumu, taču nebija jāievēro šī likuma 6., 8., 9., 12. □14. un 16. pants. Ja labprātīgu vienošanos panākt neizdevās, īpašumu novērtēja speciāli šim nolūkam sastādīta komisija. Tās sastāvā ietilpa Finanšu ministrijas pārstāvis kā priekšsēdētājs, pa

⁶⁶⁷ Valdības Vēstnesis, 1936. gada 10. septembris, Nr. 205.

vienam pārstāvim no Tieslietu un Kara ministrijām, Valsts kontroles un Rīgas pilsētas. Bez balsstiesībām varēja pieaicināt arī atsavināmo nekustamo īpašumu īpašnieku vai viņu pilnvarniekus. Pamatojoties uz šīs komisijas lēmumu, finanšu ministrs noteica atlīdzības apmēru (3. pants). Savukārt finanšu ministra lēmumu varēja pārsūdzēt Senāta administratīvajam departamentam saskaņā ar likumu par administratīvajām tiesām. Pēc atlīdzības samaksas atsavinātie nekustamie īpašumi bija atbrīvojami no parādiem, apgrūtinājumiem un ierobežojumu ierakstiem un atzīmēm, un pārvedami uz valsts vārda Finanšu ministrijas personā (6. pants). Ieinteresētās personas saņēma viņām pienākošās summas priekšrocību kārtībā, bet ne vairāk par atlīdzības summu (7. pants).

Tātad arī šajā gadījumā likumdevējs izveidoja alternatīvu un no iepriekšējām atšķirīgu ekspropriācijas procedūru. Atlīdzības apmēra noteikšana tika izņemta no tiesu varas kompetences un nodota administratīvās lēmējvaras rokās. Atšķirībā no Zemes ierīcības komitejas, kas noteica atlīdzības apmēru Ķeguma spēkstacijas vajadzībām (pamatojoties uz Zemkopības ministrijas priekšlikumu), šajā komisijā nebija neviena tiesu varas pārstāvja, turklāt gala lēmumu nepieņēma pati komisija, bet gan finanšu ministrs. Tādējādi vērojama tendence arvien palielināt administratīvās varas kompetenci ekspropriācijas lietās. Turklāt šajā gadījumā komisija un finanšu ministrs bija atbrīvoti no piespiedu likuma devītā panta ievērošanas, kas noteica novērtēšanas metodes. Līdz ar to atlīdzības apmēra noteikšanas metodika tika atstāta izpildvaras ziņā. Pat gadījumā, ja lēmums tiktu pārsūdzēts Senāta administratīvajam departamentam, tā iespējas lēmu atcelt būtu ierobežotas ar likumības kontroli, proti, Senāts vairs nevarētu izvērtēt izvēlētās nekustamā īpašuma novērtēšanas metodes pareizu interpretāciju un piemērošanu.

6.1.5. Ekspropriācijas Kara ministrijas vajadzībām

Ministru kabinets 1937. gada 28. janvārī pieņēma Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rēzeknes pilsētā.⁶⁶⁸ Kara ministrijas vajadzībām tika atsavināti likumā konkrēti norādītām personām vai viņu tiesību ņēmējiem piederoši nekustami īpašumi vai to daļas. Likumā nebija konkretizētas, kādas tieši Kara ministrijas vajadzības bija piespiedu atsavināšanas pamatā. Par šī likuma īstenošanu un piespiedu atsavināšanas likuma piemērošanu atbildīga bija Kara ministrija (3. pants).

6.1.6. Ekspropriācijas Pasta krājkases nama novietošanai

Ministru kabinets 1937. gada 22. jūlijā pieņēma Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rīgā Pasta krājkases nama novietošanai.⁶⁶⁹ Pasta krājkases jaunceltnes novietošanai valsts

⁶⁶⁸ Valdības Vēstnesis, 1937. gada 2. februāris, Nr. 26.

⁶⁶⁹ Valdības Vēstnesis, 1937. gada 26. jūlijs, Nr. 164.

atsavināja četrus dažādām personām piederošos nekustamos īpašumus, kas atradās Rīgā L. Kalēju ielā 58, Rīdzenes ielā 30, 36 un 38 (1. pants). Katru no likumā minētajiem īpašumiem valsts, Satiksmes ministrijas Pasta un telegrāfa departamenta personā, atsavināja, labprātīgi vienojoties par atlīdzību ar nekustamā īpašuma īpašnieku, piemērojot piespiedu atsavināšanas likumu, taču nebija jāievēro minētā likuma 6., 8., 9., 12.-14. un 16. pants (2. pants). Ja vienošanos neizdevās panākt, nekustamo īpašumu novērtēja speciāli šim nolūkam sastādīta komisija. Komisijas sastāvā ietilpa Satiksmes ministrijas Pasta un telegrāfa departamenta pārstāvis un pa vienam pārstāvim no Tieslietu ministrijas, Valsts kontroles un Rīgas pilsētas, kā arī tajā bez balsstiesībām varēja pieaicināt atsavināmo nekustamo īpašumu īpašniekus vai viņu pilnvarniekus. Pamatojoties uz šīs komisijas novērtējumu, satiksmes ministram bija jānosaka atlīdzības apmērs (3. pants). Satiksmes ministra lēmums varēja tikt pārsūdzēts Senāta administratīvam departamentam saskaņā ar likumu par administratīvām tiesām (4. pants). Pēc atlīdzības samaksas nekustamie īpašumi zemes grāmatās bija pārvedami uz valsts vārda Satiksmes ministrijas Pasta un telegrāfa departamenta personā.

Komentējot šī likuma nepieciešamību, satiksmes ministrs B. Einbergs paskaidroja, ka par Pasta krājkases nama jaunbūves vietu, ņemot vērā šīs iestādes darbības specifiku, apbūves iespējamību un pilsētas plānošanas intereses, izvēlēts zemes gabals starp Ķēniņu un Kalēju ielu Rīgā, 13. janvāra ielā. Šis zemes gabals esot bijis aizņemts ar vecām neglītām būvēm, kas piederējušas privātīpašniekiem. Labprātīga vienošanās tikusi panākta ar četru objektu īpašniekiem, bet ar pārējo trīs nekustamo īpašumu īpašniekiem viņu augsto prasību dēļ vienoties neesot bijis iespējams. Tāpēc vienīgā izeja bijusi šo svarīgām valsts vajadzībām nepieciešamo īpašumu atsavināšana piespiedu kārtā likumdošanas ceļā.⁶⁷⁰ Šis komentārs atspoguļoja jau iepriekš, citos ekspropriācijas gadījumos Latvijas Republikā sastopamo, bet piespiedu atsavināšanas likumā neparedzētu praksi, ka attiecīgais valsts resors vēl pirms likuma pieņemšanas (jautājuma izlemšanas likumdošanas kārtībā) mēģināja panākt labprātīgu vienošanos par vajadzīgā nekustamā īpašuma iegūšanu. Tikai neveiksmes gadījumā tika izmantota ekspropriācijas procedūra un piespiedu atsavināšana kā galējs līdzeklis sabiedrībai nozīmīga pasākuma īstenošanai.

Tātad šis likums paredzēja Finanšu ministrijas un Kara muzeja jaunceltņu novietošanai izvēlētajai ekspropriācijas procedūrai analogisku kārtību, nododot tikpat kā visu lēmumu pieņemšanu administratīvās varas rokās un samazinot tiesas (šajā gadījumā – Senāta) iespējas nodrošināt objektīvu atsavinātā īpašuma novērtēšanu un atbilstošas atlīdzības piešķiršanu. Nododot īpašuma novērtēšanu speciālai komisijai, kura vienlaikus tika arī atbrīvota no pienākuma izvēlēties konkrētu piespiedu atsavināšanas likumā paredzētu īpašuma novērtēšanas veidu, šajā jautājumā komisijai tika piešķirta diskrecionāra vara jeb rīcības brīvība. Senāta administratīvā departamenta īstenotā administratīvā justīcija nozīmēja pieņemtā lēmuma likumības pārbaudi, taču

---

⁶⁷⁰ Zemes gabals pasta krājkases nama celšanai. *Tēvijas Sargs*, 1937. gada 23. jūlijs, Nr. 30 (143), 1. lpp.

administratīvie diskrecionārās varas akti tika pieņemti likumā noteiktajās robežās, tomēr „bez turēšanās pie likuma burta, bet vadoties no valsts jeb vispārības interešu diktēta lietderības viedokļa”.⁶⁷¹ Atbilstošo starpkaru posma administratīvās justīcijas izpratnei lietderības jautājumu izšķiršana bija atstājama administratīvo iestāžu un amatpersonu rokās, jo viņas tika uzskatītas par kompetentākām šo jautājumu izlemšanā salīdzinājumā ar tiesām. Kārlis Dišlers uzsvēra, ka administratīvās varas orgāni stāvēt tuvāk straujajam reālās dzīves tempam, tāpēc viņiem ir uzticēta valsts interešu sargāšana, turklāt vienlaikus interešu jautājums ir arī lietderības jautājums. Savukārt tiesneši neesot tik cieši saistīti ar reālo dzīvi un viņiem savā darbībā neesot jāvadās no interešu viedokļa, bet gan tikai jāievēro likumība. Tiesai autoritāti piešķirot tās objektivitāte un neitralitāte un fakts, ka tā nevadās ne no kādām interesēm un neielaižas lietderības apsvērumos.⁶⁷² Turklāt arī Likuma par administratīvajām tiesām 4. pants noteica, ka lēmumu un rīkojumu lietderīgumu administratīvās tiesas nepārbauda. Jāsecina, ka autoritārisma periodā ekspropriācijas procedūra tika modificēta ar mērķi nodrošināt vēl efektīvāku vispārības interešu ievērošanu, vienlaikus sašaurinot privātīpašuma neaizskaramības principa piemērošanu un privātpersonu interešu aizsardzības iespējas.

6.1.7. Ekspropriācijas Iekšlietu ministrijas vajadzībām

Ministru kabinets 1939. gada 17. janvārī pieņēma Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Ludzas pilsētā.⁶⁷³ Likuma pirmais pants neprecizēja atsavināšanas mērķi un noteica, ka saskaņā ar Likumu par nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām (Lik. kr. 1923. g. 59 un 1937. g. 154) ir atsavināti Jankelim Drujanam, Rivai Karelīcis, Baševai Rabinovičs un Moisejam Golandskim piederoši nekustamie īpašumi, kas atradās Ludzas pilsētas administratīvajās robežās. Nekustamie īpašumi bija ierakstāmi zemesgrāmatās uz valsts vārda Iekšlietu ministrijas personā (2. pants).

6.1.8. Ekspropriācijas Valsts elektrotehniskās fabrikas vajadzībām

1939. gada 16. novembrī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu valsts vajadzībām Rīgas apriņķa Ropažu pagastā.⁶⁷⁴ Likuma pirmais pants uzskaitīja konkrētas personas (pavisam 13), kurām piederošais nekustamais īpašums bija atsavināms valsts vajadzībām. Likumā nebija konkretizēts atsavināšanas mērķis, taču var secināt, ka zeme bija nepieciešama Valsts elektrotehniskās fabrikas vajadzībām, jo atsavinātie īpašumi pēc atlīdzības samaksas bija pārvedami uz valsts vārda Satiksmes ministrijas Valsts elektrotehniskās fabrikas

⁶⁷¹ Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 254. lpp.

⁶⁷² Dišlers, K. Latvijas administratīvā procesa ievadjautājumi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1936. g., Nr. 1, 51. lpp.

⁶⁷³ Valdības Vēstnesis, 1939. gada 20. janvāris, Nr. 16.

⁶⁷⁴ Valdības Vēstnesis, 1939. gada 22. novembris, Nr. 265.

personā. Likumā uzskaitīto nekustamo īpašumu atsavināšana bija izdarāma saskaņā ar piespiedu atsavināšanas likumu, taču nebija jāievēro minētā likuma 3., 6., 6¹., 8., 12.-14., 16. un 18.-20. pantu noteikumi. Atsavināto īpašumu pārņemšanas laiku valsts rīcībā noteica Zemkopības ministrija saziņā ar Satiksmes ministriju (3. pants). Atlīdzību par atsavināto nekustamo īpašumu noteica Zemkopības ministrijas Zemes vērtēšanas daļa. Ja īpašnieks nebija apmierināts ar vērtējumu, viņš to varēja pārsūdzēt Zemes ierīcības komitejai (4. pants). Savukārt komitejas lēmumu atlīdzības jautājumā varēja pārsūdzēt kasācijas kārtībā Senāta administratīvam departamentam saskaņā ar Likumu par administratīvām tiesām (5. pants). Ieinteresētās personas, kurām par labu zemesgrāmatās atzīmētas kādas tiesības uz atsavināto zemi, saņēma viņam pienākošās summas priekšrocību kārtībā, bet ne vairāk par atlīdzības summu (8. pants). Šī likuma devītais pants Zemkopības un Satiksmes ministrijām piešķīra tiesības izdarīt uz atsavināmām zemēm dažādus pētīšanas un būves darbus arī pirms nekustamo īpašumu nostiprināšanas zemesgrāmatās uz valsts vārda.

Šajā likumā arī tika izveidota sevišķa ekspropriācijas kārtība, kas pēc būtības bija analogiska Ķeguma spēkstacijas vajadzībām veikto ekspropriāciju procedūrai ar atsevišķiem izņēmumiem. Pirmkārt, atlīdzības apmēra noteikšanā tika iesaistīta jauna administratīvās varas institūcija – Zemkopības ministrijas Zemes vērtēšanas daļa. Otrkārt, iespējams, tika sašaurinātas Zemes ierīcības komitejas lēmuma pārsūdzības iespējas Senātā, norādot, ka pārsūdzams bija tikai atlīdzības jautājums. Tātad nevarētu, piemēram, sūdzēties par procesuālas dabas pārkāpumiem īpašuma aprakstīšanā.

Krievijas impērijas periodā bija nepieciešams sniegt pamatojumu likumdevējam, kāpēc atsavināšanas ierosinātais uzskatījuši par vajadzīgu atkāpties no vispārējās piespiedu atsavināšanas kārtības. Turklāt nebija iespējams izveidot pavisam jaunu ekspropriācijas procedūru, bet varēja izvēlēties tādu sevišķu procedūru, kas bija paredzēta likumā. Latvijas Republikā starpkaru posmā vairākos gadījumos, veicot nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu valsts vajadzībām, tomēr tika izveidota sevišķa ekspropriācijas procedūra, kas, atkāpjoties no 1923. gada piespiedu atsavināšanas likumā noteiktās vispārīgās kārtības, samazināja privātpersonu iespējas aizsargāt savas tiesiskās intereses. Nepamatojot nepieciešamību atkāpties no vispārējās kārtības, rodas šaubas par šo normatīvo tiesību aktu tiesiskumu un vienlīdzības principa ievērošanu. Tāpat arī šāda prakse apliecināja tiesību uz īpašuma izpratnes maiņu, attālinoties no īpašuma individuālā traktējuma, tā vietā akcentējot īpašuma sociālo nozīmību. Rezultātā jāsecina, ka Latvijas Republikā indivīdu tiesības uz privātpašumu valsts ierobežoja vairāk nekā Krievijas impērijas laikā.

6.2. Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana pilsētās

Pilsētās izdarīto nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanas gadījumus var iedalīt divās lielās grupās atkarībā no tā, pamatojoties uz kuru Pilsētu zemju likuma pantu ekspropriācija ierosināta. Saskaņā ar Pilsētas zemju likuma piekto pantu nekustamos īpašumus atsavināja par labu pilsētai ar mērķi ierīkot jaunus vai uzlabot esošos infrastruktūras objektus. Diemžēl tikai no likumu teksta vien nav iespējams uzzināt, vai konkrētā atsavinātā īpašuma platība sabiedriski nozīmīgajam pasākumam bija nepieciešama visa vai arī īpašnieks izmantoja savas tiesības prasīt ekspropriācijas paplašināšanu pārmērīgajiem zaudējumu dēļ.

Šajā grupā ieskaitāmi šādi nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumi:

1) 1928. gada 21. februārī Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu ielas ierīkošanai Rīgas pilsētā starp Daugavu un Tvaika ielu.⁶⁷⁵ Ar šo likumu Rīgas pilsētas pilnā īpašumā tika atsavināti Izakam Lurje un Beinusam Berlinam līdzīgās daļās uz obroka tiesībām piederošā zeme 1592,7 kvadrātmetru kopplatībā.

2) 1936. gada 19. maijā Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas-Jūrmalas pilsētā, atsavinot Katrīnei Grosbārds piederošo nekustamo īpašumu 2759 kvadrātmetru platībā.⁶⁷⁶ Likums neprecizēja, kādām tieši vajadzībām konkrētais īpašums bija nepieciešams. Tas bija ierakstāms zemesgrāmatā kā Rīgas-Jūrmalas pilsētas pašvaldības pilnīgs īpašums uz pašvaldības pieprasījuma pamata.

3) 1936. gada 1. oktobrī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustama īpašuma atsavināšanu Cēsu pilsētā.⁶⁷⁷ Ar likumu ielas paplašināšanai tika atsavināts Marijai Lācis piederošs zemes gabals 702 kvadrātmetru platībā. Īpašums bija ierakstāms zemesgrāmatā uz Cēsu pilsētas pašvaldības vārda uz tās pieprasījuma pamata.

4) 1937. gada 23. februārī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustama īpašuma atsavināšanu Rīgas pilsētā.⁶⁷⁸ Tika atsavināts Ivanam Laškovam, Michailam Laškovam, Natālijai Jupatovs, dzim. Laškova, un Katrīnai Jupatovs piederošais nekustamais īpašums, kas sastāvēja no pilsētas dzimtsnomas gruntsgabala. Saskaņā ar Likuma par nekustama īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām 15. panta trešo punktu nekustama īpašuma dzimtsvaldītājs vai dzimtsnomnieks baudīja tādas pašas tiesības kā īpašnieks. Viņam piesprieda atlīdzība bija izmaksājama, atvelkot no tās virsīpašniekam pienākošos ikgadējo nomu, kapitalizējot to ar 5 %. Atsavinātais īpašums uz pašvaldības pieprasījuma pamata bija ierakstāms zemesgrāmatā

⁶⁷⁵ Valdības Vēstnesis, 1928. gada 23. februāris, Nr. 44.

⁶⁷⁶ Valdības Vēstnesis, 1936. gada 23. maijs, Nr. 115.

⁶⁷⁷ Valdības Vēstnesis, 1936. gada 6. oktobris, Nr. 227.

⁶⁷⁸ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. –1937. gada 15. marts. – 6. burtn. – 33.

uz Rīgas pilsētas pašvaldības vārda kā pilnīgs īpašums. Likumā nebija konkretizēts piespiedu atsavināšanas mērķis un īpašuma platība (bija norāde uz zemesgrāmatu reģistra folija numuru).

5) 1937. gada 2. aprīlī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustamā īpašuma atsavināšanu Valmieras pilsētā.⁶⁷⁹ Ar šo likumu tika atsavināts Annas-Marijas Silskij mantiniekiem domājamās daļās piederošais nekustamais īpašums par labu Valmieras pilsētai. Likumā nebija norādīts ne īpašuma atsavināšanas mērķis, ne arī platība (bija norāde uz zemesgrāmatu reģistra folija numuru). Zemesgrāmatā īpašums bija ierakstāms uz pašvaldības pieprasījuma pamata.

6) 1937. gada 29. jūnijā Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustamā īpašuma atsavināšanu Krāslavas pilsētā, nosakot atsavināt 385 m² lielu zemes gabalu no Ludviķim Balulim piederošā nekustamā īpašuma.⁶⁸⁰ Likumā nebija norādīts piespiedu atsavināšanas mērķis, ne arī zemes platība (tikai norāde uz zemesgrāmatu reģistra folija numuru). Zemesgrāmatā īpašums bija ierakstāms uz pašvaldības pieprasījuma pamata.

7) 1937. gada 29. jūnijā Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustamā īpašuma atsavināšanu Valkas pilsētā, nosakot atsavināt 3,4163 ha lielu zemes gabalu no Almai Kukainis piederošā nekustamā īpašuma „Saulkalni”.⁶⁸¹ Likumā nebija konkretizēts ekspropriācijas mērķis, bet ieraksts zemesgrāmatā bija veicams uz pašvaldības pieprasījuma pamata.

8) 1938. gada 1. februārī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustama īpašuma atsavināšanu Rēzeknes pilsētā, ar kuru tika atsavināts 641 kvadrātmetru liels zemes gabals no Ivanam Morozovam piederošā īpašuma.⁶⁸² Likumā nebija norādes uz ekspropriācijas mērķi, kā arī ieraksts zemesgrāmatā bija veicams uz pašvaldības pieprasījuma pamata.

9) 1938. gada 4. februārī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustama īpašuma atsavināšanu Rīgas pilsētā, ar kuru tika atsavināti Leopoldam Eiche, Marijai un Emīlijai Eiche, Vasilijam Kudrjačevam, Kārlim un Agnesei Stankevičiem, kā arī Jenkeļa Horona mantiniekiem piederošie nekustamie īpašumi.⁶⁸³ Likums nekonkretizēja piespiedu atsavināšanas mērķi un atsavinātās zemes platību (bija norāde uz zemesgrāmatu nodalījuma numuru), savukārt ieraksts zemesgrāmatā bija veicams uz pašvaldības pieprasījuma pamata.

10) 1938. gada 6. decembrī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustama īpašuma domājamo daļu atsavināšanu Rīgas pilsētā.⁶⁸⁴ Likumā bija noteikts atsavināt Annai Kviesītis, dzim. Zeibarts, un Kristapam-Augustam Zeibartam piederošās domājamās daļas no nekustamā īpašuma. Likumā nebija norādīts ne piespiedu atsavināšanas mērķis, ne zemes platība (bija norāde uz

---

⁶⁷⁹ Valdības Vēstnesis, 1937. gada 7. aprīlis, Nr. 76.

⁶⁸⁰ Valdības Vēstnesis, 1937. gada 3. jūlijs, Nr. 145.

⁶⁸¹ Valdības Vēstnesis, 1937. gada 3. jūlijs, Nr. 145.

⁶⁸² Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. –1938. gada 25. februāris. – 5. burtn. – nr. 38.

⁶⁸³ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. –1938. gada 25. februāris. – 5. burtn. – nr. 39.

⁶⁸⁴ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. –1938. gada 24. decembris. – 44. burtn. – nr. 216.

zemesgrāmatu nodalījuma numuru), kā arī ieraksts zemesgrāmatā bija veicams uz pašvaldības pieprasījuma pamata.

Astoņos nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumos autoritārā režīma laikā nebija ietverta norāde uz ekspropriācijas mērķi. Likumdevējs (Ministru kabinets) bija tikai atsaucies uz Pilsētu zemju likumu, neminot ne konkrētu tā pantu, ne arī precizējot, kādu pilsētas labierīcību ierīkošanai vai uzlabošanai konkrētais īpašums bija nepieciešams. Tātad jāsecina, ka netika ievērots piespiedu atsavināšanas likuma pirmais pants, kas paredzēja norādīt tos apstākļus, kuru dēļ piespiedu atsavināšana bija nepieciešama. Šajā periodā tika mainīta arī kārtība, kādā atsavinātie īpašumi ierakstāmi zemesgrāmatā. Proti, Ministru kabinets bija atkāpies no piespiedu atsavināšanas likuma 16. pantā iekļautās normas, ka īpašums uz jaunā īpašnieka vārda bija pārvedams tikai pēc atlīdzības samaksas un pamatojoties uz tiesas nolēmumu. Līdz ar to iespējams, vairs netika ievērots arī piespiedu atsavināšanas likuma ceturtais pants, kas noteica, ka sākotnēji zemesgrāmatā tikai jāieraksta atzīme par aizliegumu īpašumu atsavināt vai apgrūtināt.

Otra nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanas gadījumu grupa sastāvēja no ekspropriācijām, kas veiktas, pamatojoties uz Pilsētu zemju likuma devīto pantu, nolūkā apvienot zemes un uz tām uzbūvētās ēkas vienā īpašumā:

1) 1931. gada 24. martā Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas pilsētā, ar kuru vairāk kā 28 personām tika atsavināti Rīgas pilsētas Kundziņu salā esošie nekustamie īpašumi.⁶⁸⁵ Zemkopības ministrijai saziņā ar Iekšlietu ministriju pēc Rīgas pilsētas pieprasījuma tika piešķirtas tiesības regulēt likumā minēto zemes gabalu robežas, ņemot vērā nepieciešamību ierīkot jaunas ielas vai arī paplašināt un iztaisnot jau esošās.

2) 1931. gada 24. martā Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Balvu, Jēkabpils, Rēzeknes un Valmieras pilsētās, ar kuru nekustamais īpašums vai tā daļa tika atsavināta astoņos gadījumos no privātpersonām (Balvos, Jēkabpilī un Valmierā), bet Rēzeknē valstij (Zemkopības ministrijas personā) par labu no Rēzeknes pilsētas tika atsavināti vairāk kā 50 zemes gabali.⁶⁸⁶ Izskatot abus augšminēto likumprojektus Saeimā, par tiem referēja F. Cielēns, norādot, ka šie likumi izdoti uz 1928. gada likuma pamata, kas dod iespēju pilsētas teritorijā esošās nomas attiecības pārvērst īpašuma attiecībās.⁶⁸⁷

3) 1934. gada 20. februārī Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Ainažu, Bauskas, Daugavpils, Jaunjelgavas, Jēkabpils, Kārsavas, Krustpils, Rēzeknes, Rīgas, Valkas un Viesītes pilsētās.⁶⁸⁸ Likumā uzskaitīti vairāk kā 70 kā fiziskām, tā juridiskām personām, kā arī pilsētu pašvaldībām piederoši zemes gabali, kas tika atsavināti Pilsētas zemju likuma

⁶⁸⁵ Valdības Vēstnesis, 1931. gada 30. marts, Nr. 72.

⁶⁸⁶ Valdības Vēstnesis, 1931. gada 30. marts, Nr. 72.

⁶⁸⁷ Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammu satura rādītājs. VIII sesija (19 sēdes). (No 1931. gada 20. janvāra līdz 1931. gada 24. martam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 743., 745. sl.

⁶⁸⁸ Valdības Vēstnesis, 1934. gada 28. februāris, Nr. 47.

devītajā pantā paredzētajam mērķim. Zemkopības ministrijai tika deleģētas tiesības saziņā ar Iekšlietu ministriju noteikt 12 likumā minētu zemes gabalu platības.

4) 1934. gada 3. jūlijā tika pieņemts Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Balvu, Daugavpils, Jaunjelgavas, Jēkabpils, Liepājas, Ogres, Rēzeknes, Rīgas un Rīgas-Jūrmalas pilsētā.⁶⁸⁹ Nekustamais īpašums tika atsavināts vairāk kā 40 personām. Zemkopības ministrijai tika deleģētas tiesības saziņā ar Iekšlietu ministriju noteikt likumā minēto zemes gabalu platības, kā arī regulēt robežas.

Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana minētajam mērķim pēc būtības bija agrārās reformas sastāvdaļa, kas tika realizēta ar ekspropriācijas institūta starpniecību. Lai arī īpašumu atsavināšanas raksturs agrārās reformas un ekspropriācijas gadījumā bija līdzīgs, atsavināšanas apmēri katrā gadījumā bija atšķirīgi. Agrārā reforma neuzskaitīja un nekonkretizēja atsavinātās zemes un to īpašniekus, bet gan tikai noteica atsavināmo zemju kategorijas. Savukārt nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām ir patstāvīgs tiesību institūts, kas jānorobežo no vienreizējiem un visaptverošiem tiesisko attiecību pārkārtojumiem jeb reformām. Savam mērķim neatbilstoša ekspropriācijas institūta izmantošana arī izskaidroja nepieciešamību pēc izpildvaras iestāžu iesaistīšanas šajā procesā, jo parlamentam trūka administratīvās kapacitātes veselās tiesisko attiecību kategorijas pārkārtošanai, pieņemot lēmumus katrā individuālā gadījumā.

6.3. Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana dzelzceļu un citu satiksmes ceļu vajadzībām

Vispirms autore pievērsīsies dzelzceļa vajadzībām veikto nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumu analīzei, jo tajos tika izstrādāta no citiem ekspropriācijas gadījumiem atšķirīga īpašumu piespiedu atsavināšanas prakse.

1) Saeima 1925. gada 27. februārī pieņēma Likumu par Krievu-Baltijas vagonu fabrikas akciju sabiedrības, Kazimira Škultecka, Jāņa (Johana) Birna un Grietas Roman nekustamas mantas atsavināšanu valsts vajadzībām.⁶⁹⁰ Lai arī likuma pirmajā pantā kā atsavināšanas mērķis bija norādītas „valsts vajadzības”, Saeimas stenogrammās redzams, ka minētie īpašumi bija vajadzīgi dzelzceļam. Likumprojekta referents Kristaps Bahmanis Saeimu informēja, ka Ministru kabineta motivējumu Juridiskā komisija novērtēja kā pietiekošu un atzina, ka Ministru kabinets bija

---

⁶⁸⁹ Valdības Vēstnesis, 1934. gada 5. jūlijs, Nr. 146.

⁶⁹⁰ Valdības Vēstnesis, 1925. gada 7. marts, Nr. 53.

pierādījis šīs atsavināšanas nepieciešamību, kas saskanēja arī ar piespiedu atsavināšanas likuma pirmo pantu.⁶⁹¹

2) 1925. gada 29. maijā Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Liepājas-Glūdas dzelzceļa vajadzībām.⁶⁹² Jaunbūvējamā dzelzceļa vajadzībām virzienā Liepāja-Kalvene-Skrunda-Saldus-Dobele-Glūda atsavināja pilnā valsts īpašumā dažādiem īpašniekiem piederošu zemi ar piederumiem līdz 950 hektāru platībā. Katras ar šo likumu atsavinātās nekustamās mantas platību un robežas bija jānosaka satiksmes ministram.

Izskatot likumprojektu Saeimā, Juridiskā komisija sākotnēji uzskatīja, ka to būtu nepieciešams izstrādāt sīkāk, precīzāk formulējot visus īpašumus, kuri būtu atsavināmi. Taču Satiksmes ministrija paskaidrojusi, ka detalizēta atsavināmo īpašumu uzskaitīšana būs iespējama tikai pēc zināmu priekšdarbu beigšanas. Tas arī bija pamatojums tam, kāpēc komisija tomēr atzina, ka šajā likumā visus īpašumus uzskaitīt nav iespējams, lai arī Likums par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām pieprasīja likumprojektā uzrādīt konkrētus atsavināmos īpašumus. Komisija atzīmēja, ka likumā bija norādīts vismaz atsavināšanas mērķis, kā arī nekustamo īpašumu kopējais apmērs. Turklāt Juridiskā komisija uzskatīja par nepieciešamu likumā ierakstīt dzelzceļa līnijas virzienu, minot ne tikai abas gala stacijas, bet arī pieturas punktus. Savukārt, lai būtu zināms par šī likuma īstenošanu atbildīgais valdības orgāns, likumā atsavināto zemes gabalu robežu un platību noteikšana tika deleģēta satiksmes ministram.⁶⁹³

Saeimas deputāts J. Purgals, piedaloties debatēs par šo likumprojektu, gan aizrādīja, ka tas nonāk pretrunā ar piespiedu atsavināšanas likumu. Nebija konkretizēti atsavinātie nekustamie īpašumi, attaisnojot to ar jaunbūvējamās dzelzceļa līnijas steidzamību, kādēļ ne Saeima, ne arī Ministru kabinets laikā nebija izdarījuši vajadzīgos likumdošanas priekšdarbus. Proti, deputāts atzīmēja, ka, atceļot Krievijas civillikuma normas par nekustamas mantas piespiedu pagaidu ieņemšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām, kā arī attiecībā uz šīs mantas līdzlietošanu (līdzdalības tiesības) valsts vajadzībām, ticis radīts likuma robs. Tāpēc J. Purgals ierosināja pieņemt attiecīgu pārejas formulu: „Uzdot valdībai izstrādāt likumprojektu par nekustamas mantas piespiedu pagaidu ieņemšanu un līdzlietošanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām.” Šī pārejas formula Saeimā tika pieņemta vienbalsīgi.⁶⁹⁴ Taču jau 1925. gada 15. decembra Saeimas sēdē tika nolasīts Ministru kabineta raksts, kurā paskaidrots, ka pārejas formulā minēto jautājumu noregulēšanai jauna likuma izstrādāšana būtu lieka, jo šo jautājumu jau regulē: 1) Rīkojums par valdības tiesību ņemt pagaidu lietošanā privātu īpašumu (Lik. kr. 1921. g. 153) un 2) Likums par

⁶⁹¹ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. VII sesija (22 sēdes). (No 1925. gada 20. janvāra līdz 1925. gada 3. aprīlim.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 549. sl.

⁶⁹² Valdības Vēstnesis, 1925. gada 9. jūnijs, Nr. 125.

⁶⁹³ Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. VIII sesija (27 sēdes). (No 1925. gada 21. aprīļa līdz 1925. gada 29. maijam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 1088.-1089. sl.

⁶⁹⁴ Turpat, 1089.-1092. sl.

nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Ministru kabineta rakstam pievienotajā satiksmes ministra rakstā un arī Tieslietu ministrijas atzinumā norādīts, ka minētajam valdības 1921. gada 5. augusta rīkojumam vēl arvien esot likumīgs spēks un abi minētie normatīvie tiesību akti nodrošinot likumīgu pamatu valdības rīcībai visos gadījumos, kad ir nepieciešams piespiedu kārtā pagaidām ieņemt vai līdzlietot privātu nekustamu mantu.⁶⁹⁵

Liepājas-Glūdas dzelzceļa līnija bija pirmā no jauna uzbūvētā dzelzceļa līnija Latvijas Republikā. Satiksme tika atklāta pa posmiem, sākot ar 1927. gada augustu, bet visā līnijā kustība tika uzsākta 1929. gada 25. septembrī.⁶⁹⁶ Dzelzceļa līnija, lai zemju īpašnieki ciestu pēc iespējas mazāk, tikusi plānota pa nederīgākām zemēm. No visas atsavināšanai pakļautās zemes ap 700 ha aizņēma privātās, bet 250 ha veidoja valsts zemes. Privātīpašniekiem piederošo zemes gabalu skaits, par kuriem bija jāvienojas par atlīdzību, sniedzās līdz 330, savukārt atsavināto zemes gabalu platība svārstījās no 0,15 līdz 17 ha. Līdz 1928. gada 1. aprīlim ar 58 zemes īpašniekiem jau bija noslēgti pirkšanas-pārdošanas līgumi. Savukārt 54 privāto zemju īpašnieki vēlējās atsavinātos gabalus apmainīt pret valsts zemi.⁶⁹⁷

Minētais 1925. gada likums par nekustamo īpašumu atsavināšanu dzelzceļu vajadzībām bija nozīmīgs ar to, ka tieši šis normatīvais tiesību akts tika izmantots par paraugu citos vēlākajos dzelzceļa vajadzībām īstenotajos ekspropriācijas gadījumos.

Vismaz vienā gadījumā šīs dzelzceļa līnijas vajadzībām atsavinātā nekustamā īpašuma novērtēšanas lieta nonāca līdz Senātam, kurš 1929. gada 23. septembrī izskatīja Satiksmes ministrijas sūdzību par Liepājas apgabaltiesas 1928. gada 29. decembra lēmumu saskaņā ar Liepājas-Glūdas dzelzceļa būves valdes atsavināšanas nodaļas lūgumu aprakstīt Jēkabam Kinstleram piederošo atsavināmo zemes gabalu Sātiņu pagasta Redenieku mājās.⁶⁹⁸ Senāts konstatēja, ka visos gadījumos, kad vienošanās starp īpašnieku un attiecīgo resoru nav panākta, uz attiecīgā resora pieprasījuma pamata nekustamu mantu apraksta un novērtē vietējais miertiesnesis, piemērojot civilprocesa likumu. Miertiesneša lēmumi savukārt ir pārsūdzami Apgabaltiesas administratīvā nodaļā, kura tos caurlūko kārtībā, kāda paredzēta likumā par administratīvām tiesām. Taču, ņemot vērā Likuma par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām sešto pantu, kā arī turpmākos 7. un 15. pantus, redzams, ka pie šādu lietu caurskatīšanas jāņem vērā galvenokārt civilprocesa likuma noteikumi, – kā attiecībā uz pušu uzaicināšanu, tā arī uz ekspertīzes izdarīšanu, mantas novērtēšanu, dokumentu un pierādījumu

⁶⁹⁵ Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. I sesija (9 sēdes). (No 1925. gada 3. novembra līdz 1925. gada 22./23. decembrim) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 112.-113. sl.

⁶⁹⁶ Altbergs, T., Augustāne, K., Pētersone, I. Dzelzceļi Latvijā. Rīga: apgāds „Jumava”, 2009, 153., 161. lpp.

⁶⁹⁷ Leimanis, J. Liepājas Glūdas dzelzceļa būve. *Ekonomists*, 1928. gada 1. novembrī, Nr. 21., 852.-853. lpp.

⁶⁹⁸ Senāta 1929. gada 23. septembra spriedums lietā par Satiksmes ministrijas sūdzību par Liepājas apgabaltiesas 1928. gada 29. decembra lēmumu saskaņā ar Liepājas-Glūdas dzelzceļa būves valdes atsavināšanas nodaļas lūgumu aprakstīt Jēkabam Kinstleram piederošo atsavināmo zemes gabalu Sātiņu pagasta Redenieku mājās. Senāta Administratīvā departamenta spriedumi (1929). *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1934. gads, Nr.1/2, 54.-57. lpp.

pārbaudīšanu un to novērtēšanu. Senāts uzvēra, ka sacīkstes princips dotajā gadījumā loģiski atbilst tam stāvoklim, kurš rodas pie šādas atlīdzības apmēra noteikšanas, kur, no vienas puses, piedalās mantas īpašnieks, bet, no otras puses – attiecīgais resors, kuram par labu mantu atsavina. Tādēļ konkrētajā lietā norādītajam civilprocesuālajam principam pilnībā neatbilda stāvoklis, kurā Apgabaltiesa, pamatojoties uz Likuma par administratīvajām tiesām 41. pantu, pēc savas iniciatīvas ierosināja jautājumu par tādu objektu pārvērtēšanu, par kuriem ne mantas īpašnieks, ne attiecīgais resors savās pārsūdzībās iebildumus nebija cēlušī.

Strīds lietā bija par vienu no vairākiem atsavinātajiem zemes gabaliem – 0,157 ha lielu smilts-grants gabala novērtēšanu. Miertiesnesis šim gabalam bija noteicis vērtību Ls 8000 apmērā, bet Satiksmes ministrija šo summu uzskatīja par pārāk augstu, jo tā esot balstīta uz konkrētā zemes gabala vērtības pieaugumu, kurš radies sakarā ar dzelzceļa būvniecību, un līgumu, kuru īpašnieks bija noslēdzis ar dzelzceļa būvniekiem. Savukārt pats īpašnieks J. Kinstlers uzskatīja, ka zemes gabals novērtēts par zemu un tā vērtība neesot mazāka par Ls 32 000, jo tajā atrodies vismaz 40 000 kubikmetru grants.

Liepājas apgabaltiesas administratīvā nodaļa pēc ekspertīzes izdarīšanas konstatēja, ka grants nemaz nav atrodama 0,157 ha lielajā zemes gabalā, bet patiesībā atrodas uz otra, no J. Kinstlera atsavinātā ar mežu apaugušā zemes gabala 0,225 ha platībā. Secīgi īpašnieks iesniedza apgabaltiesai (apejot instanču kārtību) lūgumu noteikt viņam atlīdzību par granti, kas atrodama uz šī otrā gabala. Apgabaltiesa šādu atlīdzību arī aprēķinājusi, pieņemot, ka otrajā zemes gabalā atrodas 955,8 kubikasis grants, kuras vērtība sastādīja Ls 8 592. Taču apgabaltiesa sava sprieduma rezolutīvajā daļā apstiprināja miertiesneša spriedumu attiecībā uz grants vērtību un apmēriem 0,157 ha lielajā zemes gabalā, pieļaujot pretrunu starp sprieduma rezolutīvo daļu un tā motīviem.

Senāts aizrādīja, ka apgabaltiesa, nosakot atsavinātā 0,225 ha lielā zemes gabala grants vērtību, ņēmusi vērā tā ienesīgumu, kurš radies sakarā ar grants gabala izmantošanu pēdējā laikā (cementa izstrādāšanas ierīkošanai dzelzceļa vajadzībām), kā arī ņēmusi vērā grants cenu, kuru maksājis pats dzelzceļa būves uzņēmējs. Tātad apgabaltiesa nebija pilnā mērā ievērojusi piespiedu atsavināšanas likuma 10. pantu, kas aizliedz ņemt vērā atsavināmās mantas vērtības pieaugumu, kas ir pamatots ar īpašuma atsavināšanas mērķi. Senāts arī norādīja, ka apgabaltiesa, atsakoties novērtēt uz atsavinātā zemes gabala esošās grants vērtību vēl pirms dzelzceļa būvniecības uzsākšanas, atņēmusi pati sev iespēju novērtēt atsavinātā zemes gabala vērtību pēc tā ienesīguma piespiedu atsavināšanas likuma devītajā pantā paredzētajā kārtībā. Vairāku konstatētu pārkāpumu dēļ Senāts atcēla Liepājas apgabaltiesas 1928. gada 29. decembra lēmumu un uzdeva tiesai pārsūdzētajā daļā taisīt jaunu lēmumu.

Šajā lietā iezīmējās divi principiāli jautājumi ekspropriācijas procedūras sakarā: pirmkārt, pēc kādiem procesuālajiem principiem būtu jāizskata lietas par piespiedu kārtā atsavinātā īpašuma

atlīdzības noteikšanu, un, otrkārt – atrautā peļņa ņemama vērā tikai, novērtējot īpašumu, pēc tā ienesīguma. Peļņa līdz ar citiem ekspropriācijas rezultātā nodarītajiem zaudējumiem nav jāieskaita atlīdzības summā, kas noteikta pēc vietējām cenām un sevišķiem apstākļiem.

1929. gada 22. martā Saeima pieņēma trīs likumus:

3) Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Liepājas-Pāvilostas-Alšvangas dzelzceļa vajadzībām.⁶⁹⁹ Atjaunojamā dzelzceļa vajadzībām tika atsavināta dažādiem īpašniekiem piederoša zeme līdz 400 hektāriem līdz ar piederumiem.

4) Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas-Ērgļu-Domopoles-Krāslavas dzelzceļa vajadzībām.⁷⁰⁰ Jaunbūvējamā dzelzceļa un tā atzarojuma vajadzībām atsavināja dažādiem īpašniekiem piederošu zemi līdz 1200 hektāriem līdz ar piederumiem.

5) Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas-Limbažu-Rūjienas dzelzceļa vajadzībām.⁷⁰¹ Jaunbūvējamā dzelzceļa vajadzībām ar likumu atsavināja dažādiem īpašniekiem piederošu zemi līdz 800 hektāriem līdz ar piederumiem.

Šajos trīs likumos satiksmes ministram tika deleģētas tiesības noteikt katras atsavinātās nekustamās mantas platību un robežas. Atsavinātie īpašumi bija ierakstāmi zemesgrāmatā uz valsts vārda Satiksmes ministrijas personā.

Minēto trīs likumprojektu referents P. Ulpe Saeimas sēdē atzīmēja, ka tie ir analogiski, turklāt tajos ietverts noteikums, ka šo trīs dzelzceļu vajadzībām zeme atsavināma saskaņā ar 1923. gada Likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Tā kā neesot bijis iespējams uzskaitīt visus atsevišķos atsavināmos privātīpašumus, nolemts rīkoties tāpat, kā to darīja otrā Saeima, pieņemot likumu par Liepājas-Glūdas dzelzceļa būvi. Deputāts arī norādīja, ka Ministru kabinets ir iesniedzis attiecīgu ziņojumu, piekrītot šiem atsavināšanas likumiem un lūdzot izdarīt atsavināšanu. Juridiskā komisija atzinusi, ka 1923. gada atsavināšanas likuma noteikumi tikuši izpildīti. Visi trīs likumprojekti steidzamības kārtībā Saeimā tika pieņemti bez jebkādām debatēm un iebildumiem.⁷⁰²

6) 1931. gada 23. janvārī Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Domopoles-Kārsavas dzelzceļa vajadzībām.⁷⁰³ Jaunbūvējamā dzelzceļa vajadzībām tika atsavināta dažādiem īpašniekiem piederoša zeme līdz 230 hektāriem ar piederumiem. Pārējie likuma noteikumi bija analogiski iepriekšējiem likumiem par nekustamo īpašumu atsavināšanu dzelzceļu vajadzībām.

⁶⁹⁹ Valdības Vēstnesis, 1929. gada 26. marts, Nr. 70.

⁷⁰⁰ Valdības Vēstnesis, 1929. gada 26. marts, Nr. 70.

⁷⁰¹ Valdības Vēstnesis, 1929. gada 26. marts, Nr. 70.

⁷⁰² Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas. II sesija (18 sēdes). (No 1929. gada 22. janvāra līdz 1929. gada 22. martam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 835.-838. sl.

⁷⁰³ Valdības Vēstnesis, 1931. gada 30. janvāris, Nr. 23.

7) 1931. gada 17. aprīlī Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Valmieras šaursliežu pievedceļa vajadzībām, paredzot Valmieras šaursliežu pievedceļa akciju sabiedrības pilnā īpašumā piespiedu kārtā atsavināt Kauguru muižas Gaides mājas gruntsgabala dienvidu daļu 2217 m² platībā līdz ar piederumiem.⁷⁰⁴ No tā izriet, ka arī Latvijas Republikā par ekspropriācijas subjektu varēja būt ne tikai publisko tiesību subjekts, bet arī privātpersona (kā šajā gadījumā – akciju sabiedrība), kas īstenoja valstij vai sabiedrībai derīgo pasākumu.

8) 1933. gada 4. aprīlī Saeima pieņēma Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Alsungas-Kuldīgas dzelzceļa vajadzībām.⁷⁰⁵ Jaunbūvējamā dzelzceļa vajadzībām valsts atsavināja dažādiem īpašniekiem piederošu zemi ar tās piederumiem līdz 150 hektāru platībā. Zemes gabalu platību un robežu noteikšana piekrita satiksmes ministram.

9) 1934. gada 27. aprīlī Saeima pieņēma Likumu par atsavināmo nekustamo mantu pie dažādām dzelzceļa stacijām.⁷⁰⁶ Likums atsavināja Ogres, Jumpravas, Skrīveru, Trepes, Līksnas, Brocēnu, Rucavas, Nīcgales, Bārtas, Zvāres, Viesītes, Lones, Neretas, Vārnavas, Zasas un Geidānu stacijām vajadzīgo dažādiem īpašniekiem piederošo zemi ar tās piederumiem, kopplatībā līdz 14 hektāriem. Zemes gabalu platību un robežu noteikšanu deleģēja satiksmes ministram.

1934. gada 6. septembrī Ministru kabinets pieņēma divus likumus:

10) Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Pakalniešu (Pakalnieši-Kacēni) dzelzceļa atzarojuma vajadzībām.⁷⁰⁷ Jaunbūvējamā dzelzceļa atzarojuma vajadzībām atsavināja dažādiem īpašniekiem piederošo zemi līdz 250 hektāriem līdz ar piederumiem.

11) Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Jēkabpils-Krustpils dzelzceļa savienojuma vajadzībām.⁷⁰⁸ Jaunbūvējamā dzelzceļa savienojuma vajadzībām starp Jēkabpils un Krustpils stacijām atsavināja dažādiem īpašniekiem piederošo zemi līdz 20 hektāriem ar piederumiem.

Šiem abiem likumiem bija analogiski noteikumi attiecībā uz satiksmes ministram deleģētajiem uzdevumiem. Abu likumu ceturtais pants noteica, ka likuma realizēšana noteikta Satiksmes ministrijai saskaņā ar likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Līdz ar to arī šajos gadījumos no likumu tekstiem nevar uzzināt, vai īpašnieki spēja vienoties ar Satiksmes ministriju par atlīdzības apmēru, attiecīgi noslēdzot pirkuma līgumu, vai arī atlīdzības apmēru noteica tiesa.

12) 1938. gada 14. jūnijā Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustama īpašuma atsavināšanu dzelzceļu auto garāžas būvei.⁷⁰⁹ Likuma nosaukumā norādītajam mērķim pilnā valsts

⁷⁰⁴ Valdības Vēstnesis, 1931. gada 30. aprīlis, Nr. 95.

⁷⁰⁵ Valdības Vēstnesis, 1933. gada 12. aprīlis, Nr. 84.

⁷⁰⁶ Valdības Vēstnesis, 1934. gada 4. maijs, Nr. 98.

⁷⁰⁷ Valdības Vēstnesis, 1934. gada 13. septembris, Nr. 206.

⁷⁰⁸ Valdības Vēstnesis, 1934. gada 13. septembris, Nr. 206.

⁷⁰⁹ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1938. gada 29. jūnijs. – 26. burtn. – 146.

īpašumā tika atsavināta Marijai un Verai Ignatija meitām Muchins piederošā nekustamā īpašuma Dzirnavu ielā vēl neatsavinātā daļa platībā līdz 11 000 kvadrātmetriem.

13) 1939. gada 3. oktobrī Ministru kabinets pieņēma Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rīgas-Kuldīgas dzelzceļa vajadzībām.⁷¹⁰ Jaunbūvējamā dzelzceļa vajadzībām virzienā Tukums-Zemīte-Vāne-Kabile-Kuldīga atsavināja dažādiem īpašniekiem piederošu zemi (ar piederumiem) kopplatībā līdz 400 hektāriem.

1940. gada 12. martā Ministru kabinets pieņēma trīs likumus:

14) Likumu par nekustama īpašuma atsavināšanu dzelzceļa vajadzībām Liepājā.⁷¹¹ Dzelzceļa atzarojuma izbūvei pie labības noliktavām Liepājā valsts atsavināja Katrīnai Kulēn, Alfonsam un Gerdai Kulēn piederošu nekustamo īpašumu. Turklāt likuma trešais pants noteica, ka atsavinātā nekustamā īpašuma pārņemšanas laiks skaitāms no 1935. gada 22. oktobra. Nav skaidrs, uz kāda tiesiskā pamata konkrētais nekustamais īpašums tika pārņemts jau piecus gadus pirms likuma par īpašuma piespiedu atsavināšanas pieņemšanu, turklāt šāda rīcība nebija atbilstoša piespiedu atsavināšanas likumā noteiktajai ekspropriācijas procedūrai.

15) Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rīgas-Ērgļu-Madonas-Kārsavas un Rugāju-Bērzpils-Rēzeknes dzelzceļu vajadzībām.⁷¹² Likums minēto dzelzceļu vajadzībām atsavināja „jau aizņemtās un aizņemamās dažādiem īpašniekiem piederošās zemes ar piederumiem kopplatībā līdz 1200 hektāriem, ieskaitot šinī platībā arī zemes gabalus, kas jau atsavināti un nostiprināti uz Satiksmes ministrijas vārda”. Ar šo likumu atsavināto zemes gabalu platību un robežas noteica satiksmes ministrs. Arī šis likums ar atpakaļejošu spēku legalizēja jau aizņemto zemju pārņemšanu piespiedu kārtā, turklāt netika uzskaitītas ne personas, kuru īpašums tika pakļauts atsavināšanai, ne noteikta precīza atsavināmās zemes kopplatība, piešķirot satiksmes ministram plašas tiesības vienpersoniski lemt par privātīpašuma tiesību ekspropriāciju. No juridiskās tehnikas viedokļa nav saprotams, kāpēc likums tika attiecināts uz jau atsavinātām zemēm.

16) Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Ventspils-Popes-Dundagas dzelzceļa būvei un Ventspils-Mazirbes-Stendes dzelzceļa un tā atzarojuma pārbūvei.⁷¹³ Šis likums, tāpat kā iepriekšminētais, paredzēja „jau aizņemtās un aizņemamās dažādiem īpašniekiem piederošās zemes ar piederumiem kopplatībā līdz 550 hektāriem” atsavināšanu. Zemes gabalu platības un robežu noteikšana tika deleģēta satiksmes ministram. Piespiedu atsavināšanas likuma 15. pantā noteiktie procenti bija skaitāmi no dienas, kad nekustamais īpašums aizņemts dzelzceļa būvei.

Jāsecina, ka dzelzceļa vajadzībām nepieciešamo zemju iegūšanai Latvijas Republikā tika radīta sevišķa no vispārējās ekspropriācijas procedūras atšķirīga piespiedu atsavināšanas kārtība,

⁷¹⁰ Valdības Vēstnesis, 1939. gada 5. oktobris, Nr. 226.

⁷¹¹ Valdības Vēstnesis, 1940. gada 28. marts, Nr. 69.

⁷¹² Valdības Vēstnesis, 1940. gada 28. marts, Nr. 69.

⁷¹³ Valdības Vēstnesis, 1940. gada 28. marts, Nr. 69.

kas vēl vairāk atkāpās no privātīpašuma neaizskaramības principa, samazinot privātīpašnieku iespējas aizstāvēt likumīgās intereses. Tai pat laikā šīs atkāpes norādīja uz nepieciešamību pēc atšķirīgas ekspropriācijas procedūras vērienīgu projektu īstenošanai.

Latvijas Republikā vairākos gadījumos ar likumu tika atsavināti nekustamie īpašumi arī šoseju vai citu zemes ceļu vajadzībām.

1) 1928. gada 9. jūnijā Saeima pieņēma Likumu par zemes atsavināšanu Kuldīgas-Skrundas šosejas jaunbūves vajadzībām.⁷¹⁴ Tika atsavināts 0,8 ha liels zemes gabals no Ķerstai Jāņa m. Jansons, dzim. Bitner, piederošām Birznieku mājām Kuldīgas pagastā un 2 ha liels zemes gabals no Ilzei Jāņa m. Mālkalns pēc vīra Bumert piederošām Ligut mājām. 1928. gada 6. jūnija Saeimas plenārsēdē, referējot par šo likumu, P. Ulpe informēja, ka attiecīgās zemes nepieciešamas Skrudas-Kuldīgas šosejas jaunbūvei. Ar visiem zemes īpašniekiem, caur kuru zemēm paredzēts būvēt šoseju, esot izdevies panākt labprātīgu vienošanos, izņemot likumprojektā norādītās personas. Tāpēc nepieciešams piemērot piespiedu atsavināšanu. Saeima likumu skatīja steidzamības kārtībā un vienbalsīgi pieņēma.⁷¹⁵ Kaut gan piespiedu atsavināšanas likums paredzēja vispirms pieņemt likumu par īpašuma atsavināšanu un tikai tad uzsākt sarunas par īpašuma iegūšanu labprātīgā ceļā, šis bija viens no retajiem gadījumiem, kad likumdevējs par konkrētu īpašuma atsavināšanu lēma pēc tam, kad nebija izdevies panākt labprātīgu vienošanos.

2) 1938. gada 7. janvārī Ministru kabinets pieņēma Likumu par zemes atsavināšanu Liepājas pilsētā.⁷¹⁶ Tika atsavināts 1861,87 m² liels zemes gabals no mirušā Joseļa Īzaka dēla Dembo mantiniecei Raisai Joseļa meitai Dembo piederošā nekustamā īpašuma. Likumā nebija ietverta norāde uz piespiedu atsavināšanas mērķi. Minētais zemes gabals bija ierakstāms zemesgrāmatā uz valsts vārda Satiksmes ministrijas Šoseju un zemes ceļu departamenta personā pēc departamenta vienpusēja pieprasījuma. Tātad valsts iestāde, vēršoties zemes grāmatā uz vienpusēja pieprasījuma pamata, bija atbrīvota no pienākuma ievērot piespiedu atsavināšanas likuma 16. pantu. Šī noteikuma īstenošana varēja grozīt to brīdi, kurā uz valsti pārgāja īpašuma tiesības, attiecīgi pilnībā izslēdzot iespēju īpašniekam pat teorētiski saņemt iepriekšēju atlīdzību.

3) 1938. gada 28. jūnijā Ministru kabinets pieņēma Likumu par zemes atsavināšanu Bauskas apriņķa Skaistkalnes pagasta Skaistkalnes ciemā.⁷¹⁷ Likums atsavināja Zalmanim Gatim piederošo 64 kvadrātmetru lielu zemes gabalu. Norādes par piespiedu atsavināšanas mērķi likumā ietvertas nebija, taču bija paredzēts atsavināto īpašumu zemesgrāmatās ierakstīt uz valsts vārda Satiksmes

---

⁷¹⁴ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1928. gada 28. jūnijā. – 16. burtn. – 133.

⁷¹⁵ Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammu satura rādītājs. IX sesija (22 sēdes). (No 1928. gada 1. maija līdz 1928. gada 8. jūnijam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b. g., 728.-729. sl.

⁷¹⁶ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1938. gada 31. janvāris. – 2. burtn. – 8.

⁷¹⁷ Valdības Vēstnesis, 1938. gada 1. jūlijs, Nr. 144.

ministrijas Šoseju un zemes ceļu departamenta personā uz departamenta vienpusēja pieprasījuma pamata.

Lai arī iepriekšējos divos minētajos nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumos nebija norādīts atsavināšanas mērķis, secināms, ka tas visticamāk nebija saistīts ar ceļu būvi vai arī ar ceļu un to piederumu uzturēšanu. Pretējā gadījumā būtu piemērojams 1935. gada Likuma par zemes ceļiem 55. pants, kas paredzēja vajadzīgās zemes platības piespiedu kārtā atsavināt ar Ministru kabineta lēmumu.

Neskatoties uz to, ka gan likumu, gan arī lēmumu autoritārisma režīma laikā pieņēma Ministru kabinets, tomēr (formālā) iespēja jautājumu izlemt likumdošanas kārtībā, pieņemot likumu, nozīmēja, ka valsts nebija atkāpusies no principa, ka indivīda tiesības uz privātīpašumu vispārības labā atsavina parlaments.

KOPSAVILKUMS

Pētījuma rezultātā autore izvirza aizstāvēšanai šādas tēzes:

1. „Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību” ekvivalents ir jēdziens „ekspropriācija”. Pirmo reizi ar šādu nosaukumu tas lietots Francijas tiesībās 1810. gada 8. marta likumā. Īsā laikā to pārņēma citas kontinentālās Eiropas valstis.

Kopš 19. gadsimta jēdziens „ekspropriācija” romāņu-ģermāņu tiesību lokā tiek lietots kā tiesību institūta nosaukums. Tāpēc tā nozīmē ietilpst attiecīgā tiesību institūta pamatelementi – vispārējais labums kā mērķis, īpašuma tiesības kā objekts un atlīdzības princips.

2. Ekspropriācijas pamatojums un pieļaujamība vērtēta vēl pirms paša tiesību institūta izveidošanās. Galvenā uzmanība tika pievērsta valdnieka tiesībām atņemt vai liegt atņemt padoto privātīpašumu. Hugo Grocijs izstrādā *dominium eminens* teoriju. Tā pamatoja valdnieka tiesības atsavināt jau iegūtas padoto tiesības. Tomēr šo tiesību izmantošanai tika noteikts ierobežojums – taisnīgs mērķis (vispārējais labums). Līdz 19. gadsimtam atlīdzības princips netika uzskatīts par neatņemamu ekspropriācijas institūta elementu. Atlīdzības princips kā valsts pienākums tika noteikts tikai līdz ar ekspropriācijas pamatprincipu pozitīvizēšanu.
3. Ekspropriācijas mērķis vienlaikus ir arī tās piemērošanas attaisnojums un tiesiskais pamats. Ekspropriācijas formālais tiesiskais pamats ir likums, bet materiālais – vispārējais labums jeb valsts vai sabiedrības vajadzības. Ekspropriācijas mērķa formulēšanā var izmantot divas pieejas: vispārīgo, kad mērķis tiek izteikts ģenerālklausulas formā, un enumeratīvo, kad tiek uzskaitīti konkrēti ekspropriācijas gadījumi. Izvēloties vienu vai otru ekspropriācijas mērķa definēšanas paņēmienu, jāpievērš uzmanība, kuram tiesību subjektam ir piešķirtas tiesības izlemt par konkrētā pasākuma atbilstību vispārējā labuma jēdzienam. Ja šāda lēmuma pieņemšana ir paša likumdevēja kompetencē, par piemērotāko būtu atzīstama vispārīgā pieeja. Savukārt gadījumos, kuros šāda lēmuma pieņemšana par konkrētā pasākuma sabiedrisko nepieciešamību deleģēta izpildvarai, konkrēts ekspropriācijas gadījumu konkrēts uzskaitījums var mazināt ļaunprātīgas valsts varas izmantošanas iespēju.
4. Vispārējā labuma jēdziens un arī apzīmējums „sabiedriskās vajadzības” uzskatāmi par atklātiem normatīviem jēdzieniem, kas katrā atsevišķā gadījumā ir vērtējami no jauna un papildāmi ar konkrētu saturu. Vispārējais labums ietver sevī sabiedrībā atzītas vērtības, kas kalpo par pamatu valsts rīcības mērķu izvēlei. Vērtējot konkrēta ekspropriācijas mērķa pieļaujamību, vispirms jākonstatē kādas vērtības esamība ekspropriācijas pamatojumā. Pretējā gadījumā (ja valsts rīcības mērķis nav balstīts uz kādas vērtības aizsardzību vai nodrošināšanu),

valsts rīcības racionalitāte un tiesiskums ir apšaubāma, un iejaukšanās indivīda brīvības sfērā nevar būt attaisnojama.

5. Ekspropriācijas tiesību subjekti ir ekspropriants – persona, kurai pieder subjektīvās ekspropriācijas tiesības (kuras labā ekspropriācija tiek īstenota un kas realizē sabiedrībai vajadzīgo pasākumu), un ekspropriāts – persona, kuras īpašuma tiesības tiek atsavinātas. Subjektīvās ekspropriācijas tiesības nozīmē tiesisku spēju iegūt īpašuma tiesības uz konkrētu objektu, kas ir nepieciešams sabiedrībai vajadzīgā pasākuma īstenošanai. Šīs subjektīvās tiesības, pirmkārt, ir jānošķir no likumdošanas tiesībām – tiesiskas spējas izdot vispārīgu tiesisko regulējumu, nosakot ekspropriācijas īstenošanas mērķi, gadījumus un kārtību; otrkārt, no izpildvaras tiesībām – tiesiskas spējas vispārīgu normu piemērot attiecībā uz konkrētu ekspropriācijas gadījumu. Līdz ar to par ekspropriantu var būt gan pati valsts vai citi publisko tiesību subjekti, gan arī privāto tiesību subjekti, ja tie īsteno konkrētu sabiedrības vajadzību apmierināšanai nepieciešamo pasākumu. Ekspropriācijas subjektīvo tiesību pastāvēšana nav prezumējama visos gadījumos, kuros jebkurš tiesību subjekts realizē sabiedrībai nozīmīgu pasākumu, □ tās var tikt tieši piešķirtas tikai ar normatīvo tiesību aktu.
6. Par ekspropriācijas objektu uzskatāma nekustama lieta un ar to saistītās lietu tiesības. Lai arī ekspropriācijas institūts radīts ar mērķi iegūt sabiedrības vajadzībām nepieciešamo nekustamo īpašumu (zemi), ekspropriācijas pamatprincipi formāli var tikt attiecināti arī uz kustamām lietām vai arī bezķermeniskām lietām. Pētāmajā periodā pozitīvās tiesības ar ekspropriāciju saprata tikai nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu. Kustamu lietu iegūšanai publiskām vajadzībām pastāvēja atsevišķi tiesību institūti, piemēram, rekvizīcija. Ja rastos nepieciešamība pēc kustamu lietu vai bezķermenisku lietu ekspropriācijas, būtu veidojams atsevišķs tiesību institūts ar atšķirīgu tiesisko regulējumu.
7. Ekspropriācijas institūta elements ir atlīdzības princips, kas izriet no privātīpašuma neaizskaramības idejas. Tā 18./19.gs. tika nostiprināta pozitīvajās tiesībās. Balstoties uz vēsturiskās tiesību skolas un vācu klasiskās filozofijas atziņām, privātīpašums ir neaizskarams, jo valsts izveidošanas mērķis bija īpašuma tiesību garantēšana. Pretējās pozīcijās bija dabisko tiesību skolas ietvaros izstrādātā sabiedriskā līguma teorija, kas, atzīstot valsts izveidošanu uz sabiedriskā līguma pamata, teorētiski radīja tiesisku iespēju īpašumu atņemt. Tāpēc salīdzinājumā ar romāņu-ģermāņu tiesību loka valstīm angļu-amerikāņu tiesībās pret atlīdzības principu kā ekspropriācijas institūta elementu pastāv atšķirīga attieksme.

Privātīpašuma neaizskaramības princips nenoliedza iespēju īpašuma tiesības atsavināt, bet gan paredzēja valsts pienākumu nodrošināt atlīdzību pamatotas (t. i., saprātīgam mērķim) īpašuma atņemšanas gadījumā, tādējādi īpašuma tiesību aizsardzību attiecinot uz atsavināmo īpašuma tiesību objektā ietverto mantisko vērtību. Atlīdzības mērķis bija izlīdzināt vai

nepieļaut ekspropriācijas objekta īpašnieka nevienlīdzīgu mantisko ieguldījumu sabiedrības vajadzību īstenošanā. 19. gadsimtā Eiropā sākotnēji tika atzīts pilnas un iepriekšējas atlīdzības princips. Pilna atlīdzība tika uzskatīta par vienīgo piemēroto līdzekli indivīda mantas neaizskaramības nodrošināšanai, garantējot, ka atsavināmās vai atsavinātās lietas īpašnieka mantiskais stāvoklis ekspropriācijas rezultātā nepasliktināsies. Iepriekšējas atlīdzības mērķis bija vispirms nemaz nepieļaut indivīda mantiskā stāvokļa pasliktināšanos, izmaksājot atlīdzību pirms vai vienlaikus ar īpašuma atsavināšanu (pārņemšanu eksproprianta valdījumā).

8. Pilnas atlīdzības summu veidoja divi elementi: nekustamā īpašuma tirgus vērtība – kā primārs un objektīvs nekustamā īpašuma vērtības kritērijs; un zaudējumu atlīdzība – kā salīdzinoši subjektīvs lielums. Atlīdzināmi bija tikai tie zaudējumi un tikai tādā apmērā, kādā tie nebija iekļauti nekustamā īpašuma novērtējumā. Pilnas atlīdzības jēdziens 19. gs. tika traktēts izteikti ekonomiski, sašaurinot to līdz mantiskā aizskāruma ekvivalentam. Pilnā atlīdzībā netika iekļauta kompensācija par indivīdam nodarīto brīvības jeb nemantisku labumu aizskārumu. Ievērojot konsekvenci, pilnai atlīdzībai būtu jāietver arī personiskā aizskāruma kompensācija, kas varētu izpausties kā atsavinātā nekustamā īpašuma sevišķās vērtības vai *pretium affectionis* iekļaušana atlīdzības summā, ja ekspropriācijas rezultātā īpašniekam (fiziskai personai) ir nodarīts morāls kaitējums.
9. Krievijas impērijā ekspropriācijas pamatprincipi juridiski pirmo reizi formulēti 1767. gada 30. jūlija imperatores Katrīnas II norādījumā. Tiesību akts paredzēja, ka gadījumos, kuros vispārējais labums „prasīja” privātpersonai piederoša zemes gabala atsavināšanu, tai par nodarītajiem zaudējumiem pienākas gandarījums. Gadījumos, kad valsts ar privātpersonu nespēja vienoties par sabiedrības vajadzībām nepieciešamā nekustamā īpašuma pārdošanas cenu, atlīdzības noteikšanas jautājumi tika regulēti konkrētu gadījumu ietvaros 1809., 1821. un 1830. gadā. Izvēlētie juridiskie risinājumi kalpoja par idejisko bāzi vēlākajiem ekspropriācijas likumiem.
10. Krievijas impērijā pirmais vispārīgais ekspropriācijas tiesiskais regulējums tika iekļauts Krievijas impērijas likumu kopojuma X sējuma Pirmās daļas – Krievijas Civillikuma 1832. gada izdevumā. Ekspropriācijas institūtam tika velīti trīs panti. Tāpēc tas uzskatāms par fragmentāru tiesisko regulējumu.
11. Par pirmo ekspropriācijas likumu Krievijas impērijā uzskatāma 1833. gada 7. jūnijā imperatora Nikolaja I pavēle „Par atlīdzināšanas noteikumiem privātpersonām par valsts un sabiedriskām vajadzībām atsavināto īpašumu”. Pavēle noteica vispārīgu kārtību privāta nekustamā īpašuma atsavināšanai valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Šis likums līdz ar vēlākiem tā skaidrojumiem pilnībā tika inkorporēts Krievijas Civillikuma 1842. gada izdevumā.

12. Apkopojot visus iepriekš izdotos ekspropriācijas regulējošos normatīvos tiesību aktus un veicot atsevišķus papildinājumus, 1887. gada 19. maijā tika pieņemts jauns ekspropriācijas likums, kas līdz ar 1903. gadā izdarītajiem grozījumiem bija spēkā līdz pat Krievijas impērijas sabrukumam Pirmā pasaules kara laikā. Saskaņā ar 1919. gada 5. decembra Latvijas Tautas Padomes Likumu par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā šis ekspropriācijas likums palika spēkā jaundibinātajā Latvijas valstī līdz 1923. gadam, kad tika pieņemts jauns – nu jau Latvijas Republikas likums.
13. Krievijas impērijā tiesības uz privātīpašumu un ekspropriācijas klauzula tika nostiprināta konstitucionālā līmenī – ietverta 1906. gada 23. aprīlī apstiprināto Valsts Pamatlikumu 35. pantā, kas noteica, ka īpašums ir neaizskarams un nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedrības labumam pieļaujama tikai pret taisnīgu un atbilstošu atlīdzību. Šajā aspektā Krievijas impērijā izveidotais ekspropriācijas tiesiskais regulējums salīdzinājumā ar Latvijas Republikas starpkaru perioda tiesībām uzskatāms par tiesiskas valsts principiem atbilstošāku. Raugoties no juridiskā viedokļa, atbilstoši 1919. gada 5. decembra Latvijas Tautas Padomes Likumam par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā Krievijas impērijas Valsts pamatlikumu 35. pants vismaz zināmu laiku bija uzskatāms par spēkā esošu, jo tas nebija tieši atcelts un nebija arī pretrunā Latvijas valsts iekārtai. Pamatlikumu minētajā pantā ietverta ekspropriācijas klauzulu par atceltu var uzskatīt tikai ar Ministru kabineta 1922. gada 28. oktobra Noteikumu par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedrības vajadzībām spēkā stāšanos.
14. Baltijas gubernu vietējo tiesību un kopējo Krievijas impērijas tiesību attiecības bija atšķirīgas atkarībā no tā, vai runa bija par publiski tiesisku vai privāttiesisku normu. Publiskajās tiesībās Baltijas novada vietējās tiesības bija uzskatāmas par speciālo tiesisko regulējumu attiecībā pret kopējām Krievijas impērijas tiesībām kā vispārīgu regulējumu. Privāttiesībās kopējo Krievijas impērijas tiesību subsidiārais raksturs izpaudās citādi – tās Baltijā bija piemērojamas tikai tad, ja kādu konkrētu jautājumu nevarēja noregulēt, izmantojot pat tiesību tālākveidošanas metodi – analogiju.
15. Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta sestais punkts ietvēra ļoti nepilnīgu ekspropriācijas tiesisko regulējumu, kas noteica ekspropriācijas pamatprincipus, bet neparedzēja nekādus priekšrakstus ekspropriācijas procedūrai. Tā bija likuma nepilnība (robs). Baltvācu juridiskā doktrīna to piedāvāja risināt divējādi:
  - 1) likuma robu piedāvāja aizpildīt ar kopējām vācu tiesībām, kurām Baltijā bija tiesību palīgavota statuss. Līdz 18. gadsimtam Vācijas valstiņu tiesībās ekspropriācijas principi tika saistīti ar *dominium eminens* teoriju un attiecīgi atzīti par vispārīgām valsts tiesībām. Līdz ar to

ekspropriācijas tiesības nebija ieskaitāmas tajā kopējo vācu tiesību daļā, kas kā subsidiāro tiesību avots bija izmantojams Baltijā;

2) otra likuma roba aizpildīšanas iespēja paredzēja kombinēt 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā ietvertu regulējumu ar Baltijas vietējo civilprocesu, tādējādi iegūstot pietiekami plašu ekspropriācijas regulējumu.

Atsaucoties uz Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma 868. panta 1. piezīmes formulējumu vācu valodā, tika piedāvāta iespēja ekspropriācijas lietas regulēt, piemērojot Baltijas novada vietējo spēkā esošo un deducēto civilprocesu nevis Krievijas 1864. gada civilprocesa nolikumu, kā to noteica minētās piezīmes teksts krievu valodā. Šādu iespēju izslēdza Valsts padomes 1870. gada 16. novembra lēmums, nosakot, ka Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma krievu teksts uzskatāms par vadošo iepretim vācu tekstam.

Ar Vidzemes zemnieku likumu tiesības veikt nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu bija piešķirtas tikai tām personām, kas piederēja muižniecības kārtai. Līdz ar to atbilstoši Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma XXII pantam šīs tiesības analogijas ceļā nevarēja tikt piemērotas citos gadījumos. Muižnieku tiesības nebija pamata atzīt arī par vispārīgu zemes tiesību normu. Baltijas vietējo civillikumu kodifikācijas tehnikas principi šādu tēzi neapstiprināja – kā 868. panta 2. piezīmes tiesību avots bija norādītas nevis zemes tiesības, bet gan 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likums.

16. Baltijas guberņu vietējās tiesībās nebija noteikta ekspropriācijas procedūra, tāpēc nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām Baltijā bija veicama, pamatojoties uz kopējām Krievijas impērijas tiesībām – piemērojot Krievijas Civillikuma normas. 1889. gada 9. jūlijā šī tēze tika arī normatīvi noteikta Baltijas vietējo civillikumu kopojuuma 868. panta 1. piezīmē.
17. Ekspropriācijas īstenošana Krievijas impērijā pilnībā bija nodota likumdevēja un administratīvās varas kompetencē, nevienā posmā neiesaistot tiesu varas iestādes. Jautājumu par kāda konkrēta pasākuma (uzņēmuma) atzīšanu par valsts vai sabiedrības vajadzībām atbilstošu izlēma imperators, kuram arī piederēja neatsavināmas augstākās valsts varas tiesības veikt konkrēta nekustama īpašuma piespiedu atsavināšanu. Atsavināmā nekustamā īpašuma novērtēšana un atlīdzības noteikšana tika veikta administratīvā kārtībā, nododot to īpašu novērtēšanas komisiju kompetencē. Tās bija izveidojamas attiecīgajā apriņķī un to sastāvā ietilpa kārtu un valsts administrācijas pārstāvji, sākot ar 1887. gadu, arī vietējais miertiesnesis. Galīgo lēmumu par atlīdzības apmēru līdz 1857. gadam pieņēma imperators, vēlāk atsevišķos gadījumos galīgā lēmuma pieņemšana tika deleģēta attiecīgam ministram.
18. Krievijas impērijas ekspropriācijas tiesībās *expressis verbis* bija paredzēta „atbilstoša atlīdzība”, bet kopš 1887. gada – „taisnīga un atbilstoša atlīdzība”. Sistēmiski tulkojot Krievijas

civillikumā ietvertu ekspropriācijas tiesisko regulējumu, var secināt, ka Krievijas impērijas tiesības noteica pilnas un iepriekšējas atlīdzības principu ekspropriācijas vispārīgās kārtības gadījumā. Par pilnu atlīdzību bija atzīstama, jo tās apmērā bija ierēķināma kā atsavinātā nekustamā īpašuma vērtība, tā arī ekspropriācijas rezultātā nodarītie zaudējumi. Par iepriekšējās atlīdzības principa esamību liecināja tiesību norma, kas paredzēja ekspropriācijai pakļautā īpašuma pārņemšanu tikai pēc atlīdzības izmaksas.

19. Krievijas impērijas tiesībās, sākot ar 1860. gadu, bija spēkā divas ekspropriācijas kārtības – vispārīgā un sevišķā (dzelzceļa vajadzībām). Būtiskākā atšķirība starp šiem noteikumiem attiecās uz atsavināmā nekustamā īpašuma pārņemšanas brīdi. Sākot ar 1860. gadu, ekspropriācijai pakļautais nekustamais īpašums varēja tikt pārņemts uzreiz pēc novērtēšanas komisijas lēmuma pieņemšanas, savukārt kopš 1872. gada īpašuma pārņemšana bija pieļaujama uzreiz pēc aprakstīšanas, – vēl pirms novērtēšanas uzsākšanas. Tādējādi sevišķā kārtība paredzēja atteikties no atlīdzības iepriekšējās izmaksas principa.
20. Baltijas novadā muižniekiem bija piešķirtas tiesības noteiktos gadījumos veikt zemes piespiedu atsavināšanu. Šādas tiesības bija noteiktas 1845. gada 23. janvāra „77 pantu” papildinājumos 1819. gada zemnieku likumam, 1849. gada 9. jūlija Vidzemes zemnieku pagaidu likumā un 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumā. Šīs muižniekiem noteiktās tiesības neietilpa ekspropriācijas jēdziena izpratnē, bet bija uzskatāmas par dzimtbūtniecisko attiecību „mantojumu”. Īpašuma piespiedu atsavināšanas noteikumi, kas bija ietverti 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā, Latvijas Republikā kā tiesiskās vienlīdzības principam neatbilstošas tiesību normas nebija piemērojamas arī pirms Latvijas Civillikuma spēkā stāšanās 1938. gada 1. janvārī.
21. Krievijas impērijas 19. gs. beigās īstenotā rusifikācijas politika izpaudās arī ekspropriācijas tiesiskajā regulējumā. 1886. gadā Baltijā tika ieviesta īpaša ekspropriācijas kārtība vienas konfesijas – pareizticīgo baznīcu, draudžu un skolu vajadzību apmierināšanai. 1886. gada 10. februārī apstiprinātie „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās” liecina par likumdevēja nolūku stiprināt pareizticības pozīcijas Baltijā. Minētais normatīvais tiesību akts Latvijas Republikā nebija piemērojams kā neatbilstošs Latvijas tiesiskai iekārtai.
22. Latvijas Republikā ekspropriācijas institūtā izpaudās tiesību kontinuitātes princips. Formāli Latvijas Republikas 1923. gada 15. maija Likums par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām bija pilnīgi jauns normatīvais tiesību akts, kurš atcēla iepriekš spēkā esošos attiecīgos Krievijas Civillikuma pantus. Taču tiesību iekšējā kontinuitāte tika saglabāta.

23. Latvijas Republikas 1923. gada Likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām *expressis verbis* nebija noteikti atlīdzības apmēra noteikšanas pamatprincipi – ne pilna un iepriekšēja, ne arī piemērota un taisnīga. Turklāt Satversmes Sapulcei nepieņemot Latvijas Republikas Satversmes II daļu, ekspropriācijas klauzula netika nostiprināta konstitucionālā līmenī. Par galveno (vienīgo) taisnīgas atlīdzināšanas instrumentu palika ekspropriācijas process. Likumdevējs bija atteicies no atlīdzības tiesiskuma materiālu kritēriju nosaukšanas.
24. Latvijas Republikā sabiedrības vai valsts vajadzībām nepieciešamo nekustamo īpašumu varēja atsavināt tikai uz atsevišķa likuma pamata. Būtisks ekspropriācijas tiesību jauninājums bija atteikšanās no nekustamā īpašuma novērtēšanas un atlīdzības noteikšanas administratīvā kārtībā. Šie jautājumi tika nodoti tiesu varas kompetencē.
- Ekspropriācijas lietas pirmajā instancē bija piekritīgas vietējam miertiesnesim, kurš veica atsavinātā nekustamā īpašuma aprakstīšanu un novērtēšanu. Par otro instanci bija noteikta apgabaltiesas administratīvā nodaļa, bet galīgā instance – Senāts. Tiesu praksē radās neskaidrības par ekspropriācijas lietās piemērojamiem procesuālajiem principiem – vai šīs lietas bija izskatāmas civilprocesuālajā kārtībā (piemērojot sacīkstes principu), vai tomēr piemērojot administratīvā procesa principus, kas pieļāva pierādījumu vākšanu un jautājumu ierosināšanu pēc pašas tiesas iniciatīvas. Izmantojot vēsturisko, sistēmisko un teleoloģisko interpretācijas metodes, secināms, ka ekspropriācijas lietas bija pakļaujamas administratīvajai jurisdikcijai ar visiem no tā izrietošajiem procesuālajiem principiem. Pakļaujot ekspropriācijas lietas civilprocesuālajiem principiem, persona tiek piespiesta sacensties ar valsti arī pēc tam, kad tai jau tā piespiedu ceļā īpašums ticis atņemts. Sacīkstes principa piemērošana nav uzskatāma par piemērotāko līdzekli taisnīgai valsts pienākuma (atlīdzības piešķiršanas) īstenošanai, jo tas taisnīgas atlīdzības noteikšanu padara atkarīgu no privātpersonas spējām pierādīt savus uzskatus par atsavinātā nekustamā īpašuma vērtību un nodarīto zaudējumu apmēru.
25. Kā izņēmums Latvijas Republikā starpkaru periodā tika ieviesta administratīvā ekspropriācija – sākot ar 1928. gadu Likumā par zemes ceļiem paredzēta sevišķa ekspropriācijas kārtība, kas minētajā likumā noteikto mērķu sasniegšanai Ministru kabinetam piešķīra tiesības veikt konkrētu nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu.
26. Latvijas Republikā starpkaru periodā divos gadījumos tika ieviestas fikcijas attiecībā uz nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. 1928. gadā pieņemtais Pilsētu zemju likums piešķīra privātpersonai tiesības prasīt sava nekustamā īpašuma atsavināšanu saskaņā ar vispārējo ekspropriācijas procedūru tajos gadījumos, ja, īstenojot kādu minētajā likumā noteiktā mērķa sasniegšanai nepieciešamu pasākumu, konkrētajam

nekustamajam īpašumam tika nodarīts pārmēru liels zaudējums. Šis ir viens no gadījumiem, kad Latvijas Republikas ekspropriācijas tiesības paredzēja plašāku privātīpašnieka tiesisko interešu respektēšanu salīdzinājumā gan ar vispārīgo ekspropriācijas kārtību, gan arī ar Krievijas impērijas tiesībām.

Arī otra fikcija bija ietverta Pilsētu zemju likumā. Šajā gadījumā ekspropriācijas institūts pretēji tā mērķim un principiem tika izmantots kā formāls līdzeklis agrārās reformas mērķu sasniegšanai.

27. Latvijas Republikas starpkaru periodā ekspropriācijas praksē konkrētu sabiedrībai vajadzīgu pasākumu īstenošanai bieži vien tika izdarītas ievērojamas atkāpes no vispārīgā ekspropriācijas tiesiskā regulējuma, tādējādi sašaurinot privātīpašuma tiesību aizsardzības līmeni un pārkāpjot tiesiskās vienlīdzības principu. Pētot nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanas praksi, konstatējama tendence arvien palielināt administratīvās varas kompetenci ekspropriācijas lietās, attiecīgi sašaurinot tiesu varas kompetenci. Atsevišķos nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumos atlīdzības apmēra noteikšana tika uzticēta Zemes vērtēšanas virskomisijai, Zemes ierīcības komitejai, īpaši sastādītai administratīvai komisijai vai pat ministram vienpersoniski. Savukārt šo lēmumu pārsūdzības iespējas tika sašaurinātas, nosakot, ka lēmumus varēja pārsūdzēt tikai kasācijas kārtībā Senāta administratīvajam departamentam.

Praksē sevišķa, no vispārīgās ekspropriācijas kārtības atšķirīga procedūra, tika radīta arī dzelzceļa vajadzībām nepieciešamo zemju iegūšanai, kas paredzēja lielākas atkāpes no privātīpašuma neaizskaramības principa. Likumos par sabiedrības vajadzībām nepieciešamo nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanu netika noteikti ne konkrēti atsavināmie objekti, ne arī to īpašnieki. Tā vietā atsavināmo zemes gabalu robežu un platību noteikšana tika deleģēta satiksmes ministram.

Anotācija

Promocijas darbā veikts pētījums par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību (ekspropriācijas) institūta izcelšanos un attīstību tagadējās Latvijas teritorijā laika posmā līdz 1940. gadam. Autore pierāda hipotēzi, ka dažādos vēstures periodos ekspropriācijas institūts atspoguļo atšķirīgas privātpersonas un sabiedrības (valsts) vērtībattiecības, atšķirīgā līmenī aizstāvēt indivīda tiesības uz īpašumu vai dodot priekšroku pēc iespējas ērtākai un efektīvākai sabiedrības vajadzību īstenošanai.

Pētījums aptver divus Latvijas tiesību vēstures posmus – Krievijas impērijas periodu, kad tika ieviests ekspropriācijas tiesiskais regulējums, un Latvijas Republikas starpkaru periodu. Promocijas darbā analizēti arī ekspropriācijas institūta teorētiski filozofiskie aspekti, kas bija tiesiskā regulējuma pamatā.

Pētījumā secināts, ka starp Latvijas Republikas starpkaru perioda ekspropriācijas tiesisko regulējumu un Krievijas impērijas ekspropriācijas tiesībām, neskatoties uz to, ka formāli Latvijas Republikā tika pieņemts jauns ekspropriācijas likums, saskatāmas noteiktas kontinuitātes iezīmes. Tomēr jaundibinātā Latvijas valsts ekspropriācijas tiesiskajā regulējumā atbilstoši laika garam izdarīja arī papildinājumus un grozījumus. Nozīmīgākās novitātes bija:

- 1) atteikšanās no nekustamā īpašuma novērtēšanas un atlīdzības noteikšanas administratīvā kārtībā, nododot atlīdzības apmēra noteikšanu tiesu varas kompetencē;
- 2) atteikšanās no pienākuma izmaksāt atlīdzību par atsavināto īpašumu pirms tā pārņemšanas eksproprianta valdījumā;
- 3) kā izņēmums Latvijas Republikā tika ieviesta administratīvā ekspropriācija – likumā noteiktos gadījumos tiesības veikt konkrētu nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu tika piešķirtas Ministru kabinetam.

Promocijas darbs ir pirmais apjomīgais pētījums Latvijas tiesību zinātnē par ekspropriācijas institūta ģenēzi un evolūciju Latvijā. Tāpēc tas lielā mērā balstīts uz tiesību vēstures pirmavotiem – normatīvajiem tiesību aktiem un tiesību prakses materiāliem. Darbā izmantots arī plašs juridiskās literatūras klāsts dažādās valodās, kā arī ievērojamu tiesību filozofu oriģināldarbi.

Abstract

A study has been conducted within the doctoral thesis examining the origination and development of the institute of compulsory alienation of immovable property for the needs of the state or the public upon compensation (expropriation) within the territory of the modern-day Latvia up to 1940. The author proves the hypothesis that in various periods of legal history, the expropriation institute has depicted differing value relations between a private person and the society (the State), by defending an individual's rights to property at a differing level or by giving preference to satisfying the needs of the society as conveniently and effectively as possible.

The study covers two stages in the history of law of Latvia – the period of the Russian Empire, when the legal framework was established for expropriation, and the interwar period of the Republic of Latvia. The dissertation also analyses theoretically–philosophical aspects of the expropriation institute serving as the basis of legal regulation.

The thesis proposed in the doctoral paper is that features of continuity can be observed between the legal framework of expropriation during the interwar period of the Republic of Latvia and the expropriation law of the Russian Empire era, regardless of the fact that officially a new expropriation law was passed in the Republic of Latvia. The newly founded State of Latvia introduced additions and amendments to the legal framework of expropriation relevant for that particular point in time. The most significant novelties were:

- (1) doing away with real estate valuation and determining compensation in an administrative procedure, by entrusting the judicial power with determining the extent of compensation;
- (2) giving up the duty to pay a compensation for the expropriated property before taking it over in the possession of the expropriator;
- (3) as an exception, administrative expropriation was introduced in the Republic of Latvia, namely, in cases stipulated in law, the Cabinet of Ministers was granted the rights to perform compulsory alienation of immovable property.

This doctoral thesis is the first study of the scale in the Latvian law science covering the origin and evolution of the expropriation institute in Latvia. Therefore, the study to a great extent is based on the prime sources of the history of law, i.e. regulatory enactments and legal practice materials. In writing the thesis, an extensive range of legal writings in a number of languages and original works of prominent philosophers of law has been used.

Annotation

In der Promotionsarbeit ist die Herkunft und Entwicklung des Instituts der Enteignung (Expropriation) – der Entzug des Eigentums an einer unbeweglichen Sache für staatliche oder öffentliche Bedürfnisse gegen eine Entschädigung, auf dem Gebiet des heutigen Lettlands bis zum Jahr 1940 erforscht. Die Autorin beweist die Hypothese, dass in verschiedenen historischen Zeiträumen das Institut der Expropriation unterschiedliche Wertverhältnisse der Privatperson und der Öffentlichkeit (des Staates) widerspiegelt, indem auf einer unterschiedlichen Stufe das Recht des Individuums auf das Eigentum geschützt wird oder der Vorzug möglichst leicht zu verwirklichender und wirkungsvoller Zufriedenstellung der Bedürfnisse der Öffentlichkeit gegeben wird.

Die Forschung umfasst zwei Zeitabschnitte in der Geschichte des Rechts in Lettland – die Zeit des Russischen Kaiserreichs, wenn die rechtliche Regelung der Expropriation eingesetzt wurde, und die Regelung der Republik Lettland in der Zwischenkriegszeit. In der Dissertation sind auch die theoretisch - philosophischen Aspekte des Instituts der Enteignung, die der rechtlichen Regelung zugrunde gelegt wurden, untersucht.

In der Dissertation wird die These aufgestellt, dass zwischen der rechtlichen Regelung der Expropriation der Republik Lettland in der Zwischenkriegszeit und dem Enteignungsrecht des Russischen Kaiserreichs Merkmale der Kontinuität zu finden sind, ungeachtet dessen, dass formell in Republik Lettland ein neues Expropriationsgesetz verabschiedet wurde. Der neu gebildete Staat Lettland hat entsprechend dem Zeitgeist Ergänzungen und Änderungen in der rechtlichen Regelung der Expropriation vorgenommen. Die wichtigsten Novitäten:

- 1) Verzicht auf die Bewertung der Immobilie und Festlegung der Entschädigung in Verwaltungsordnung, indem die Festlegung der Höhe der Entschädigung den Gerichten anvertraut wurde;
- 2) Verzicht auf die Verpflichtung, die Entschädigung für die enteignete Immobilie vor ihrer Übernahme in den Besitz des Enteigners zu zahlen;
- 3) als Ausnahme wurde in Republik Lettland die Administrativenteignung eingeführt – im Gesetz festgelegten Fällen wurde das Recht, Enteignung von konkreten Immobilien durchzuführen, dem Ministerkabinett zugesprochen.

Die Promotionsarbeit ist die erste umfangreiche Forschungsarbeit in die Rechtswissenschaft Lettlands über die Genese und Evolution des Enteignungsinstituts in Lettland. Aus diesem Grund stützt sich die Forschung vorwiegend auf die Urquellen der Geschichte des Rechts – auf die Normativakten und Judikatur. In der Arbeit sind auch viele Quellen aus der Fachliteratur in verschiedenen Sprachen sowie Originalwerke bedeutender Philosophen aus dem Bereich Recht zu Hilfe gezogen.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS, NORMATĪVO AKTU UN JURIDISKĀS PRAKSES SARAĶSTS

Literatūra

1. Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1873.
2. Ady, J. Ersatzansprüche wegen immaterieller Einbußen. *Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht*, 136. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004.
3. Altbergs, T., Augustāne, K., Pētersone, I. Dzelzceļi Latvijā. Rīga: apgāds „Jumava”, 2009.
4. Apals, G., Bērziņš, J., Butulis, I. u.c. Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000.
5. Aristotelis. Nikomaha ētika. Rīga: „Zvaigzne”, 1985.
6. Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
7. Balodis, R. Valsts un baznīca. Rīga: Nordik, 2000.
8. Becker, L.C. Property Rights: Philosophic Foundations. London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1977.
9. Beseler, G. System des gemeinen deutschen Privatrechts. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866.
10. Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997.
11. Broks, J. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004.
12. Bukovskis, V. Piezīmes pie jautājuma par kārtu atcelšanu Latvijā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920.g., Nr.1.
13. von Bunge, G. F. Das curländische Privatrecht, wissenschaftlich dargestellt. Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1851.
14. von Bunge, G. F. Das liv- un estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1847.
15. Būmanis, A. Civiltiesības. (Pēc doc. A. Būmaņa k-ga lasītām lekcijām L.U. 1923./24. mācības gadā). Rīga : [b.i.], 1924.
16. Bynkershoek, C. Questions of Pulic Law. Book II, Chapter XV. Pieejams: <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-215.htm> [aplūkots 20.12.2012.]

17. Cicero, Marcus Tullius. De Officiis. Translated by Walter Miller. Cambridge: Harvard University Press, 1913. Pieejams: http://www.constitution.org/rom/de_officiis.htm#book1 [aplūkots 07.12.2012.]
18. Cipeliuss, R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001.
19. Cipeliuss, R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: Izdevniecība AGB, 1998.
20. Compulsory acquisition / expropriation. No: Multilingual Thesaurus on Land Tenure. English version. Edited by Gérard Ciparisse. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2003. Pieejams: <http://www.fao.org/docrep/005/X2038E/x2038e07.htm> [aplūkots 28.10.2012.]
21. Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.
22. Dalloz, D., Dalloz, A. Jurisprudence générale. Répertoire méthodique et alphabétique de législation, de doctrine et de jurisprudence en matière de droit civil, commercial, criminel, administratif, de droit des gens et de droit public. Tome XXIII. Paris: au Bureau de la Jurisprudence générale du Royaume, 1852.
23. Die Expropriation nach provinziellem Recht. *Baltische Monatsschrift*. 19. Band. Neuer Folge 1. Band. Riga: Verlag von H. Brutzer & Co, 1870.
24. Dietze, G. Problematik der Menschenrechte. Berlin: Duncker und Humblot, 1995.
25. Disterlo, B. Par dažiem jautājumiem Latvijas likumdošanas laukā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924.g., Nr.10.
26. Dišlers, K. Dažas piezīme pie Disterlo raksta: „Juridiskas piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes” // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1923, Nr. 9/10.
27. Dišlers, K. Latvijas administratīvā procesa ievadjautājumi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1936.g., Nr.1.
28. Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Administratīvo tiesību kursa vispārīgā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
29. Dišlers, K. Latvijas pagaidu konstitūcija. Vispārīgas piezīmes. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920.g., Nr. 2/3.
30. Dišlers, K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
31. D.L. Zwangsenteignung und Provinzialrecht. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Dritter Jahrgang. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1871.
32. von Dorneth, J. Die Russificirung der Ostseeprovinzen. Leipzig : Duncker & Humblot, 1887.
33. Ducmane, K. Sava nauda savā Latvijas Bankā. Pieejams: <http://lv.lv/index.php?menu=doc&id=182548> [aplūkots 2011.gada 23.augustā].

34. Dörner, H., Ebert, I., Eckert, J. [et al.] Bürgerliches Gesetzbuch: Handkommentar. Schriftleitung, Professor Dr. Reiner Schulze. 2. Auflage. Baden-Baden: Nomos, 2002.
35. Ekspropriācija. No: Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 2005.
36. Ekspropriācija. No: Latvijas Padomju enciklopēdija. 3. sējums (Dže – Hain). Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983.
37. Eminent domain (law). Britannica Online Encyclopedia. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2090/EBchecked/topic/185870/eminent-domain> [aplūkots 20.01.2013.]
38. Enteignung. D. Enteignungszweck. No: Deutsches Rechts-Lexikon. Band I A – F. Herausgeber Dr. Horst Tilch. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992.
39. Enumerationsprinzip. Pieejams: <http://de.wikipedia.org/wiki/Enumerationsprinzip> [aplūkots 20.11.2012.]
40. Erdmann, C. Das Verhältniß des baltischen Privatrechts uz seinen Subsidiarrechten. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Zehnter Jahrgang. Dorpat: Verlag von K. Mattiesen, 1891.
41. Frenzel, M. Das öffentliche Interesse als Voraussetzung der Enteignung. Berlin: Duncker & Humblot, 1978.
42. Förster, F. Theorie und Praxis des heutigen gemeinen preussischen Privatrechts auf der Grundlage des gemeinen deutschen Rechts. Vierte, veränderte Auflage. II Band. Berlin: Druck und Verlag von G. Reimer, 1882.
43. Gerber, K. F. von. System des Deutschen Privatrechts. Zehnte verbesserte Auflage. Jena: Mauke's Verlag, 1870.
44. Gierke, O. Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1905.
45. Gierke, O. Political Theories of the Middle Ages. Translated with an Introduction by Frederic William Maitland. Cambridge: University Press, 1913.
46. Gregor, M. Kant's Theory of Property. *The Review of Metaphysics*. Vol. 41, No. 4 (Jun., 1988), p. 757. □ 787. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/20128661> [aplūkots 23.01.2013.]
47. Grimm, D. Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluß der Industrialisierung. Buch: Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. IV. Eigentum un industrielle Entwicklung. Wettbewerbsordnung und Wettbewerbsrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1979.
48. Grotius, H. Drei Bücher über das Recht des Krieges und Friedens, in welchem das Natur- und Völkerrecht und das Wichtigste aus dem öffentlichen Recht erklärt werden. Aus dem Lateinischen des Urtextes übersetzt, mit erläuternden Anmerkungen und einer

- Lebensbeschreibung des Verfassers versehen von J. H. v. Kirchmann. Erster Band. Berlin: Verlag von L. Heimann, 1869.
49. Grotius, H. *The Rights of War and Peace*, edited and with an Introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. Vol. 2. Indianapolis: Liberty Fund, 2005. Pieejams: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1947&chapter=121280&layout=html&Itemid=27 [aplūkots 20.12.2012.]
  50. Grūtups, A. Kalniņš, E. *Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
  51. Grünhut, C.S. *Das Enteignungsrecht*. Wien: Alfred Hölder (Beck'sche Universitätsbuchhandlung), 1873.
  52. Gönsch, M., Heldt, C. *Gabler Wirtschaftslexikon. Stichwort: summarisches Verfahren*. Pieejams: <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Archiv/10698/summarisches-verfahren-v6.html> [aplūkots 2011. gada 2. augustā].
  53. Hefe, O. *Taisnīgums. Filosofisks ievads*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.
  54. Hegel, G. W. F. *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Mit einem Vorwort von Eduard Gans. Vierte Auflage der Jubiläumsausgabe. [Bd. 7]* Stuttgart-Bad Cannstatt: b.v. 1964.
  55. Huebner, R. *A History of German Private Law*. Translated by Francis S. Philbrick; with an editorial preface by Ernest G. Lorenzen and introductions by Paul Vinogradoff and by William E. Walz. Originally published: Boston: Little, Brown and Company, 1818. Reprinted: New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2000.
  56. Hösch, U. *Eigentum und Freiheit. Ein Beitrag zur inhaltlichen Bestimmung der Gewährleistung des Eigentums durch Art. 14 Abs. 1 Satz 1 GG*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
  57. *Interese. No: Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots, 2005.
  58. J. G. Īpašuma piespiedu atsavināšana publiskām vajadzībām. *Pašvaldības Balsis*. Mēnešraksts komunālpolitikai, 1939. g. septembris, Nr. 9
  59. Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa*. Rīga: Izdevniecība „Zvaigzne”, 1972.
  60. Kalniņš, V. *Romiešu civiltiesību pamati. 1977.gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums, papildināts ar Dr. iur. Jāņa Rozenfelda ievadvārdiem*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.
  61. Kant, I. *Die Metaphysik der Sitten*, in: *Kant's gesammelte Schrifften*. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band VI. Erste Abtheilung: Werke. Sechster Band. Kant's Werke Band VI. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten*. Berlin: Druck un Verlag von Georg Reimer, 1907.

62. Kant, I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Dritte Auflage. Herausgegeben und mit Einleitung sowie einem Personen- und Sachregister versehen von Karl Vorländer. Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, 1906.
63. Kants, I. Mūžīgu mieru. Grām.: Kants, I. Kas ir apgaismība? Sakārtojis un no vācu valodas tulkojis Igors Šuvajevs. Rīga: Zvaigzne ABC, [b. g.]
64. Kelly, J.M. A Short History of Western Legal Theory. Oxford: Clarendon Press, 1992.
65. Kersten, J. Georg Jellinek's System – Eine Einleitung. Buch: Jellinek, G. System der subjektiven öffentlichen Rechten. Herausgegeben von Jens Kersten. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
66. Kēnigs, M. Cilvēktiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
67. Kolomijceva, J. Īpašuma nodošana uz atsavināšanas darījuma pamata. *Jurista vārds*, 2012.gada 9.oktobris, Nr. 41 (740).
68. Kreft, F. Öffentlich-rechtliche Ersatzleistungen. Eigentum, Enteignung, Entschädigung. 2., neubearbeitete Auflage. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1998.
69. Krūklands, J. Piezīmes pie Pilsētu zemju likuma. *Tieslietu ministrijas vēstnesis*, 1929.gads, Nr. 9/10.
70. Labums. No: Eiropas Savienības terminu vārdnīca. Pieejams:
<http://termini.lza.lv/term.php?term=labums&list=labums&lang=LV> [aplūkots 26.11.2012.]
71. Labums. No: Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams:
<http://www.tezaurs.lv/sv/?w=labums> [aplūkots 26.11.2012.]
72. Lafont, A. (1931). Die Subjekte der Enteignung mit besonderer Berücksichtigung der Nebenberechtigten (Bundesgesetz vom 20. Juni 1930): Inauguraldissertation. Bern: Juristische Fakultät der Universität Bern.
73. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998.
74. Latvijas civillikuma vēsture kopš pagājušā gadu simteņa. Senatora K. Ducmaņa referāts Rīgas juristu biedrības sanāksmē. *Brīvā Zeme*, 1937.gada 17.jūnija, Nr. 157.
75. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
76. Latvijas tiesību vēsture (1914 – 2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Apsītis R., Blūzma V., Jundzis T. u.c. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2000.
77. Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 2000.

78. Lazdiņš, J. 1918.gada 18.novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. // *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*. Nr. 3 (71), 2008.
79. Lazdiņš, J. Komentārs; Valdības formula (Formula Regimnis) (1617). Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561 – 1795). Rīga: Juridiskā koledža, 2006.
80. Lazdiņš, J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā Zinātne*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, 703. sēj.
81. Layer, M. Principien des Enteignungsrechtes. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1902.
82. Leimanis, J. Liepājas Glūdas dzelzceļa būve. *Ekonomists*, 1928.gada 1.novembrī, Nr. 21.
83. Levits, E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, 08.05.2003, nr. 68 (2833).
84. Locke, J. The Second Treatise of Civil Government. Pieejams:
www.constitution.org/jl/2ndtreat.htm [aplūkots 27.05.2011.]
85. Malahovska, L. Latvijas transporta vēsture. 19.gs. otrā puse – 20.gs. sākums. Rīga: b.i., 1998.
86. Meļķis, E., Millers, V. Garlība Merķeļa politiskie uzskati. Rīga: Izdevniecība „Liesma”, 1972.
87. Meyer, G. Das Recht der Expropriation. Leipzig: Verlag der Serig'schen Buchhandlung (E. G. Hermann), 1868.
88. Mirow, M. C. The Social-Obligation Norm of Property: Duguit, Hayem, and Othersp. *Florida International University Legal Studies Research Paper Series*, 2010, november, No. 10-60, p.191. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1662226> [aplūkots 27.12.2012.]
89. Montesquieu, C. L. de. Des Herrn von Montesquieu Werk vom Geist der Gesetze. Nach der neuesten und vermehrten Auflage aus dem Französischem übersezt und mit vielen Anmerkungen versehen. Erster Band. Prag: [b.i.], 1785.
90. Montesquieu, C. The Spirit of Laws. Pieejams: http://www.constitution.org/cm/sol_26.htm#015 [aplūkots 2010.gada 22.janvārī].
91. Mucenieks, P. Valdības tiesība izdot noteikumus ar likuma spēku. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924.g., Nr.12.
92. Neimane, I. Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. Nobeigums. *Jurista vārds*, 2004. gada 14. decembris, Nr. 48 (353).
93. Osipova, S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
94. Osipova S. Pētījums „Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums”. Pieejams:
<http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> [aplūkots 2011.gada 17.janvārī].
95. Osipova, S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.

96. Ockermann, J. (1974). Die soziale Bindung des Eigentums in der Bundesrepublik Deutschland, ihrer Nachbarländern und der Vereinigten Staaten von Amerika. Eine Untersuchung der Rechtsordnungen im Hinblick auf die Beschränkung des Eigentums im Interesse der Allgemeinheit: Inaugural-Dissertation. Köln: Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität zu Köln.
97. Osten-Sakens, O. Mūsu likumdevējam. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1928.g., Nr. 12.
98. Pauly, W. Georg Jellinek's „System der subjektiven öffentlichen Rechte“. Buch: Georg Jellinek – Beiträge zu Leben und Werk. Herausgegeben von Stanley L. Paulson und Martin Schulte. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
99. Plakane, I. Pamattiesību ierobežošana Satversmē. *Jurista Vārds*, 08.04.2003, Nr. 14 (272).
100. Pleps, J. Pamattiesību katalogs starpkaru periodā. *Jurista vārds*, 2008. gada 23. decembris, Nr. 48 (553).
101. Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.
102. Puchta, G. F. *Juristic Encyclopædia. Book: Outlines of the Science of Jurisprudence. An Introduction to the systematic Study of Law. Translated and Edited from the Juristic Encyclopædias of Puchta, Friedländer, Falck and Ahrens by W. Hastie.* Edinburgh: T. T. Clark, 1887.
103. von Pufendorf, S. The Two Books on the Duty of Man and Citizen According to the Natural Law. Pieejams: http://www.constitution.org/puf/puf-dut_215.htm [aplūkots 20.12.2012.]
104. Reynolds, S. Before eminent domain: toward a History of Expropriation of Land for the Common Good. B.v.:The University of North Carolina Press, 2010.
105. Riekstiņš, J. Ekspropriācija (1940. – 1959.g.). Rīga: Ievanda, 1998.
106. Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des deutschen Enteignungsrechts. Leipzig: Verlag von E.Bidder, 1875.
107. Rozek, J. Die Unterscheidung von Eigentumsbindung und Enteignung: eine Bestandsaufnahme zur dogmatischen Struktur des Art. 14 GG nach 15 Jahren “Naßauskiesung”. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998.
108. Rozenfelds, J. Lietu tiesības. 4.labotais, papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011
109. Röhl, K.F., Röhl, H.C. Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3., neu bearbeitete Auflage. B.v.: Carl Heymanns Verlag, 2008.
110. Rubenis, A. Imanuels Kants. Ķerras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim. B.v.: Izdevniecība „Minerva”, 2006.
111. von Rummel, C. Die Quellen des Curländischen Landrechts. Band I. Instructorium des Curländischen Processes. Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1844.

112. Rūthers, B., Fischer, C., Birk, A. *Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre*. 6., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2011.
113. Schmidt, O. *Der ordentliche Civilproceß nach livländischem Landrecht*. Dorpat: Verlag von K. Matiesen, 1880.
114. Sinaiskis, V. *Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995.
115. Stein., L. *Innere Verwaltungslehre. Drittes Hauptgebiet. Die wirthschaftliche Verwaltung (Volkswirtschaftspflege). Erster Theil. Die Entwährung*. Stuttgart: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1868.
116. Stoebeck, W.B. A General Theory of Eminent Domain. *Washington Law Review*, Vol. 47, Number 4, August 1972.
117. Stolleis, M. *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Band 2: Staatsrechtslehre und Verwaltungswissenschaft 1800 bis 1914*. München: C. H. Beck, 1992.
118. Šilde, Ā. *Latvijas vēsture. 1914 – 1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 1976.
119. Švarcs, F. *Latvijas 1937.gada 28.janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011.
120. Švābe, A. *Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi*. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*.- 1933.g., Nr. 11/12.
121. Švābe, A. *Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā*. Rīga: b.i., 1930.
122. Thiel, A. *Das Expropriations-Recht und das Expropriations-Verfahren: Nach dem neuesten Standpunkt der Wissenschaft und der Praxis*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1866.
123. Torgāns, K. *Cēloniskais sakars kā kaitējuma atlīdzības priekšnoteikums*. Grām.: Torgāns, K. *Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
124. Treijs, R. *Iznākušas liecības par ekspropriāciju Latvijā*. *Diena*, 1998.gada 17.septembris. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/iznakusas-liecibas-par-ekspropriaciju-latvija-10327121> [aplūkots 12.11.2012.]
125. Uerpmann, R. *Das öffentliche Interesse: seine Bedeutung als Tatbestandsmerkmal und als dogmatischer Begriff*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.
126. *Vajadzība*. No: *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=vajadz%C4%ABba> [aplūkots 26.11.2012.]
127. *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Sast. P. Valters. 2. papildinātais izdevums. Rīga: Divergens, 2001.

128. de Vattel, E. *The Law of Nations or Principles of the Law of Nature*. A new edition, revised, corrected and enriched with many valuable Notes never before translated into English. London: G.G. and J. Robinson, 1797.
129. Vedins, I. *Zinātne un patiesība*. Rīga: Avots, 2008.
130. Vērtēšanas pamatprincipi. Pieejams: <http://kadastralavertiba.lv/profesionali/pamatprincipi/> [aplūkots 10.12.2012.]
131. Viitanen, K. Just Compensation in Expropriation? Pieejams: http://www.fig.net/pub/fig_2002/Js26/Js26_viitanen.pdf [aplūkots 28.10.2012.]
132. Vildbergs, H., Messeršmits, K., Niedre, L. *Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.
133. Vispārējs. No: Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=visp%C4%81r%C4%93js> [aplūkots 26.11.2012.]
134. Williams, H. Kant's Concept of Property. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 27, No. 106 (Jan., 1977), p. 32 □ 40. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2218926> [aplūkots 23.01.2013.]
135. Willoweit, D. *Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*. 6. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2009.
136. Zamuels, V. Strīdus lietu piekritība par agrārās reformas izvešanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926.g., Nr. 1.
137. Zemes gabals pasta krājkases nama celšanai. *Tēvijas Sargs*, 1937.gada 23.jūlijs, Nr. 30 (143).
138. von Ziegenhorn, C. G. *Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen*. Königsberg: den Johann Jacob Kanter, 1772.
139. Zippelius, R. *Rechtsphilosophie. Ein Studienbuch*. 6., neubearbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011.
140. Азаркин, Н.М. *Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций*. Москва: Юридическая литература, 2003.
141. Андреева, Г. Н. *Экономическая конституция в зарубежных странах*. Москва: Наука, 2006.
142. Анненков, К. *Система русского гражданского права. Второе издание, пересмотренное и дополненное. Том II. Права вещных*. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1900.
143. Башмаков, А.А. *Основные начала ипотечного права*. Либава: Издание Лито-Типографии М. Петерсона, 1891.
144. Беляевъ, П.И. *Обще-имперский законъ и местныя остзейския узаконения*. *Журналь Министерства Юстиции*. Год четвертый. № 9, ноябрь, 1898.

145. Васьяковский, Е. В. Учебникъ гражданскаго права. Выпуск II. Вещное право. С.-Петербургъ: Издание юридическаго книжнаго магазина Н.К. Мартинова, Коммиссионера Государственной Типографіи, 1869.
146. Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданскаго права. Казань: Типографія Императорскаго Университета, 1891.
147. Владимирскій – Буданов, М.Ф. Обзор истории русскаго права. Москва: Издательскій дом „Территория Будущаго”, 2005.
148. Всемирная история государства и права: Энциклопедическій словарь. Под ред. А.В. Крутских. Москва: ИНФРА-М, 2001.
149. Высоцкий, К. Церковно – имущественное право по русскому законодательству. Журналъ гражданскаго и уголовнаго права. Издание С-Петербургскаго Юридическаго Общества. Годъ семнадцатый. 1887. Книга первая. Январь. С.-Петербург: Типографія Правительствующаго Сената, 1887.
150. Гамбаров, Ю. С. Добровольная и безвозмездная деятельность въ чужомъ интересе вне договарнаго отношенія и не по предписанію закона. Выпускъ первый. Общественный интересъ въ гражданскомъ правѣ. Москва: Типографія А. И. Мамонтова и Ко, 1879.
151. Гегель, Г. В. Ф. Философія права. Москва: Издательство „Мысль”, 1990.
152. Дювернуа, Н.Л. Пособіе къ лекціямъ по гражданскому праву. Часть особенная. Выпускъ первый. (Права вещныя. Право авторское и промышленное). С.-Петербург: Типографія М. М. Стасюлевича, 1899.
153. Градовскій, А.Д. Начала русскаго государственнаго права. Том II. Органы управления. С.-Петербург: Типографія М. Стасюлевича, 1876.
154. Гроций, Г. О правѣ войны и мира. Три книги въ которыхъ объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичною право/Переводъ с латинскаго А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательскій центр „Ладомир”, 1994.
155. Фонъ-Иеринг, Р. Цель въ Правѣ. Первый томъ. Санктпетербургъ: Издание Н.В. Муравьева, 1881.
156. Градовскій, А.Д. Начала русскаго государственнаго права. Том I. О государственномъ устройствѣ. Москва: Издательство „Зерцало”, 2006.
157. Исаев, И. А. История государства и права Россіи. Учебник. Третье издание, переработанное и дополненное. Москва : Юристъ, 2004.
158. Историческій очеркъ развитія желѣзныхъ дорогъ въ Россіи съ ихъ основанія по 1897.г. включительно. Выпускъ первый. С.-Петербургъ: Типографія Министерства Путей Сообщенія, 1898.

159. Исторический очерк развития железных дорогъ въ России съ ихъ основания по 1897.г. включительно. Выпускъ второй. С.-Петербургъ: Типография Министерства Путей Сообщения, 1899.
160. Къ истории православия въ Прибалтийскомъ крае. Очеркъ съ приложениемъ некоторыхъ официальныхъ документовъ. Составилъ Б. Добрышинъ. С.-Петербургъ: Государственная Типография, 1911.
161. Козлихин, И. Ю., Поляков, А. В., Тимошина, Е. В. История политическx и правовыхъ учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, Издательство юридического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2007.
162. Краткий обзор иностранных законодательствъ по вопросу об отчуждении. В.в.: b.i., b.g.
163. Ллойд, Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? Москва: Книгодел, 2004.
164. Маттеи, У. , Суханов, Е. А. Основные положения права собственности. Москва: Юристъ, 1999.
165. Милов, Л.В., Цимбаев, Н.И. История России XVIII – XIX веков. Под редакцией академика РАН Л.В. Милова. Москва: Эксмо, 2008.
166. Нерсесянц, В.С. Философия права. Учебник для вузов. Москва: Издательство НОРМА, 1998.
167. Пахман, С.В. История кодификации гражданского права. Москва: Издательство «Зерцало», 2004.
168. Помещик. Толковый словарь Ушакова. Рееjams: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/957470> [aplūkots 2011. gada 2. augustā].
169. Прудон, П. Ж. Что такое собственность? или исследование о принципе права и власти. Подгот. текста и коммент. В. В. Сапова. Москва: Республика, 1998.
170. Радбрух, Г. Введение в науку права. Разрешенный авторомъ переводъ. со второго переработаннаго издания М. М. Островской и И.З. Штейнберга; со вступительной статьей Б. Кистяковского. Москва: Труд, 1915.
171. Радбрух, Г. Философия права. Москва: „Международные отношения”, 2004.
172. Российское законодательство X – XX веков. Том 6. Законодательство первой половины века XIX. Ответственный редактор доктор юурическихъ наук, профессор О.Н.Чистяков. Москва: Юридическая литература, 1988.
173. де Сальвиа, М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав

- уловека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
174. Салов, В.В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1902.
175. Синайский, В.И. Основы гражданского права в связи с частью III свода узаконений действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II, Вещное прав; обязательное право; семейное право; наследственное право. Рига: Вальтерс и Рапа, 1926.
176. Синайский, В. И. Русское гражданское право. Выпуск I. Общая часть. Вещное право. Авторское право. Издание второе, исправленное и дополненное. Киевъ: Типо-Литография „Прогресс”, 1917.
177. Федорова Н.А. Принудительное отчуждение (экспроприация). Pīejams: <http://www.stolypin.ru/enciklopediya/prinuditelnoe-otchuzhdenie> [aplūkots 06.11.2012.]
178. Шершеневич, Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Восьмое издание. С.-Петербург: Издание Бр. Башмаковых, 1910.

Normatīvie akti

1. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 1998, 23. okt.
2. Eiropas Padomes 1950. gada 4. novembra Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144 (858/859), 1997, 13. jūn.
3. Likums par nekustama īpašuma atsavināšanu dzelzceļa vajadzībām Liepājā. Valdības Vēstnesis, 1940.gada 28.marts, Nr.69.
4. Likums par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rīgas-Ērgļu-Madonas-Kārsavas un Rugāju-Bērzpils-Rēzeknes dzelzceļu vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1940.gada 28.marts, Nr.69.
5. Likums par nekustamu īpašumu atsavināšanu Ventspils-Popes-Dundagas dzelzceļa būvei un Ventspils-Mazirbes-Stendes dzelzceļa un tā atzarojuma pārbūvei. Valdības Vēstnesis, 1940.gada 28.marts, Nr.69.
6. Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu valsts vajadzībām Rīgas apriņķa Ropažu pagastā. Valdības Vēstnesis, 1939.gada 22.novembris, Nr.265.
7. Likums par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rīgas-Kuldīgas dzelzceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1939.gada 5.oktobris, Nr.226.
8. Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Ludzas pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1939.gada 20.janvāris, Nr.16.

9. Likumu par nekustama īpašuma domājamo daļu atsavināšanu Rīgas pilsētā. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1938.gada 24.decembris, 44.burtnīca, Nr.216.
10. Likums par dalīta īpašuma tiesību atcelšanu. Valdības Vēstnesis, 1938.gada 16.decembrī- Nr. 286.
11. Likums par zemes atsavināšanu Bauskas apriņķa Skaistkalnes pagasta Skaistkalnes ciemā. Valdības Vēstnesis, 1938.gada 1.jūlijs, Nr.144.
12. Likums par nekustama īpašuma atsavināšanu dzelzceļu auto garāžas būvei. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1938.gada 29.jūnijs, 26.burtnīca, Nr.146.
13. Likums par nekustama īpašuma atsavināšanu Rīgas pilsētā. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1938.gada 25.februāris, 5.burtnīca, Nr.39.
14. Likums par nekustama īpašuma atsavināšanu Rēzeknes pilsētā. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1938.gada 25.februāris, 5.burtnīca, Nr.38.
15. Likums par zemes atsavināšanu Liepājas pilsētā. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1938.gada 31.janvāris, 2.burtnīca, Nr.8.
16. Pārgrozījumi likumā par nekustamu īpašumu atsavināšanu un servitūtu nodibināšanu Ķeguma spēka stacijas vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1937.gada 6.decembris, Nr. 277.
17. Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1937.gada 25.septembrī- 24.burtnīca, Nr. 154.
18. Likums par Civillikuma spēkā stāšanās laiku un pārejas laika noteikumiem. Valdības Vēstnesis.- 1937.gada 21.septembris - Nr. 213.
19. Likums par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rīgā Pasta krājokļa nama novietošanai. Valdības Vēstnesis, 1937.gada 26.jūlijs, Nr.164.
20. Likums par nekustamā īpašuma atsavināšanu Krāslavas pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1937.gada 3.jūlijs, Nr.145.
21. Likumu par nekustamā īpašuma atsavināšanu Valkas pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1937.gada 3.jūlijs, Nr.145.
22. Likums par zemes ierīcību. Valdības Vēstnesis, 1937.gada 29.maijs, Nr. 117.
23. Likums par nekustamā īpašuma atsavināšanu Valmieras pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1937.gada 7.aprīlis, Nr.76.
24. Likumu par nekustama īpašuma atsavināšanu Rīgas pilsētā. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1937.gada 15.marts, 6.burtnīca, Nr.33.
25. Civillikums. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.- 1937.gada 6.martā- 5.burtnīca, Nr. 29.

26. Likums par nekustamu īpašumu atsavināšanu Rēzeknes pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1937.gada 2.februāris, Nr.26.
27. Likums par nekustama īpašuma atsavināšanu Cēsu pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1936.gada 6.oktobris, Nr.227.
28. Likumu par nekustamu īpašumu atsavināšanu Finanšu ministrijas un Kara muzeja jaunceltņu novietošanai. Valdības Vēstnesis, 1936.gada 10.septembris, Nr.205.
29. Likums par nekustamu īpašumu atsavināšanu un servitūtu nodibināšanu Ķeguma spēka stacijas vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1936.gada 8.augusts, Nr.177.
30. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu un servitūtu nodibināšanu artilērijas poligona vajadzībām Rīgas apriņķī. Valdības Vēstnesis, 1936.gada 7.jūlijs, Nr.149.
31. Papildinājumi likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.- 1936.gada 10.jūnijā- 9.burtnīca, Nr. 78.
32. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas-Jūrmalas pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1936.gada 23.maijs, Nr.115.
33. Likums par zemes ceļiem. Valdības Vēstnesis, 1935.gada 26.jūnijs, Nr.140.
34. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Pakalniešu (Pakalnieši-Kacēni) dzelzceļa atzarojuma vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1934.gada 13.septembris, Nr.206.
35. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Jēkabpils-Krustpils dzelzceļa savienojuma vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1934.gada 13.septembris, Nr.206.
36. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Balvu, Daugavpils, Jaunjelgavas, Jēkabpils, Liepājas, Ogres, Rēzeknes, Rīgas un Rīgas Jūrmalas pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1934.gada 5.jūlijs, Nr.146.
37. Likums par atsavināmo nekustamo mantu pie dažādām dzelzceļa stacijām. Valdības Vēstnesis, 1934.gada 4.maijs, Nr.98.
38. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Ainažu, Bauskas, Daugavpils, Jaunjelgavas, Jēkabpils, Kārsavas, Krustpils, Rēzeknes, Rīgas, Valkas un Viesītes pilsētās. Valdības Vēstnesis, 1934.gada 28.februāris, Nr.47.
39. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Alsungas-Kuldīgas dzelzceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1933.gada 12.aprīlis, Nr.84.
40. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi. (Zemnieku privāttiesības). Otrais, izlabots un papildināts izdevums. Rīga: b.i., 1932.
41. Civīlprocesa nolikums. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1932.gada izdevums. Rīga: b.i., 1932.
42. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Valmieras šaursliežu pievedceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1931.gada 30.aprīlis, Nr.95.

43. Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas pilsētā. Valdības Vēstnesis, 1931.gada 30.marts, Nr.72.
44. Likumu par nekustamas mantas atsavināšanu Balvu, Jēkabpils, Rēzeknes un Valmieras pilsētās. Valdības Vēstnesis, 1931.gada 30.marts, Nr.72.
45. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Balvu, Jēkabpils, Rēzeknes un Valmieras pilsētās. Valdības Vēstnesis, 1931.gada 30.marts, Nr.72.
46. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Domopoles-Kārsavas dzelzceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1931.gada 30.janvāris, Nr.23.
47. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas-Limbažu-Rūjienas dzelzceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1929.gada 26.marts, Nr.70.
48. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Rīgas-Ērgļu-Domopoles-Krāslavas dzelzceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1929.gada 26.marts, Nr.70.
49. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Liepājas-Pāvilostas-Alšvangas dzelzceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1929.gada 26.marts, Nr.70.
50. Likums par zemes atsavināšanu Kuldīgas-Skrundas šosejas jaunbūves vajadzībām. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.- 1928.gada 28.jūnijā- 16.burtnīca, Nr. 133.
51. Likums par 1914.-1918.g. kara laikā dzelzceļu būvei un izbūvei aizņemtās nekustamās mantas piespiedu atsavināšanu. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.- 1928.gada 28.jūnijā- 16.burtnīca, Nr. 132.
52. Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par zemes ceļiem. Valdības Vēstnesis, 1928.gada 25.maijs, Nr.116.
53. Pilsētu zemju likums. Valdības Vēstnesis, 1928.gada 22.marts, Nr.67.
54. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu ielas ierīkošanai Rīgas pilsētā starp Daugavu un Tvaika ielu. Valdības Vēstnesis, 1928.gada 23.februāris, Nr.44.
55. Vietējo civillikumu kopoījums (Vietējo likumu kopoījuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927.g.31.decembrim, un ar dažiem paskaidrojumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. Izdevums, 1928.
56. Noteikumi par pareizticīgās baznīcas stāvokli. Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums.- 1926.gads - 17.burtn. - 150.
57. Likums par nekustamas mantas atsavināšanu Liepājas-Glūdas dzelzceļa vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1925.gada 9.jūnijs, Nr.125.
58. Likums par Krievu-Baltijas vagonu fabrikas akciju sabiedrības, Kazimira Škultecka, Jāņa (Johana) Birna un Grietas Roman nekustamas mantas atsavināšanu valsts vajadzībām. Valdības Vēstnesis, 1925.gada 7.marts, Nr. 53.

59. Likums par zemes ceļiem. Valdības Vēstnesis, 1925.gada 10.februāris, Nr.32.
60. Likums par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām. Likumu un noteikumu krājums.- 1923. gada 2. jūnijs – 8.burtnīca, Nr.59.
61. Noteikumi par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedrības vajadzībām. Valdības Vēstnesis.- 1922.gada 1.novembris - Nr. 246.
62. Rīkojums par valdības tiesību ņemt pagaidu lietošanā privātu īpašumu. Likumu un valdības rīkojumu krājums.- 1921. gada 24. augusts – 15.burtn.- Nr.153.
63. Likums par administratīvajām tiesām. Valdības vēstnesis, 1921.gada 21.marts, Nr.64.
64. Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1920.g., Nr.4, 183.
65. Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā. Likumu un valdības rīkojumu krājums.-1919.gada 31.decembris – 13.burtn.- Nr.154.
66. Likums par Ministru kabineta tiesību izdot pagaidu rīkojumus. Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un rīkojumu krājums.-1919.gada 10.augustā – Nr. 7.
67. Der Verfassung des Deutschen Reichs. Vom 11. August 1919. *Reichsgesetzblatt*, Jahrgang 1919, Nr. 152. Pieejams : <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1919&page=1561&size=45> [aplūkots 01.04.2012.].
68. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Съ продолжениемъ 1912 – 1914 г.г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ. Составиль Члень Рижскаго Окружнаго Суда В. Буковский. Томъ I. Рига: Типография Г. Гемпель, 1914.
69. Сводъ законовъ Российской империи. Полный текстъ всехъ 16 томовъ, согласованный съ последними продолжениями, постановлениями, изданными въ порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями. Въ пяти книгахъ. Книга первая. Томы I – III, С-Петербургъ: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912.
70. Сводъ учреждений и уставовъ путей сообщения. Сводъ Законовъ Российской Империи. Издание неофициальное. Полный текстъ всехъ 16 томовъ, согласованный съ последними продолжениями, постановлениями, изданными въ порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями. Въ пяти книгахъ. Книга четвертая. Том XII, Часть 1-я., С-Петербургъ: Русское Книжное Товарищество «Деятель», b.g.
71. Полный сводъ законовъ Российской империи. Все 16 томовъ со всеми относящимся къ нимъ Продолжениями и съ дополнительными узаконениями по 1 Ноября 1910 года. Книга 2. Томы IX – XVI. С.-Петербургъ: Издание юридического книжнаго магазина И.И.Зубкова подъ фирмою «Законоведение», 1911.
72. Высочайше утвержденные Основные Государственные Законы. III Полн. собр. зак. – т. XXVI - № 27805.

73. Сводъ действующихъ постановленийъ объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург: Государственная типография, 1905.
74. Vidzemes zemnieku likumi. Pēc 1860.gada 13.novembrī Visaugstāki apstiprinātiem likumiem un tiem likumu nosacījumiem un noteikumiem, kuri vēl izdoti kā viņu pārgrozījumi un papildinājumi, Vidzemes gubernatora ģenerālmajora V.D. Šurovcova uzdevumā sastādījis Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisijas pastāvīgais loceklis īstens valsts padomnieks E.V. Jakobi. Tulkojis I. Dre, cand.jur. Rīga: [b.i.], 1899.
75. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербургъ: Издание Кодификационного отдела при Государственномъ Совете, [b.g.].
76. Сводъ действующихъ въ Прибалтийскихъ губерняхъ законоположений о гражданскомъ судопроизводстве съ алфавитнымъ указателемъ на русскомъ и немецкомъ языкахъ. Издание неофициальное. Рига: Издание Н.Киммеля, 1890.
77. Высочайше утвержденныя Правила о порядке отчуждения и занатия частныхъ недвижимыхъ имуществъ для надобностей православныхъ церквей, молитвенныхъ собраний, кладбищъ, причтовъ и школъ въ Прибалтийскихъ губерняхъ. III Полн. собр. зак. – т. VI - № 3507.
78. Законы Гражданские. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887.
79. III Полн. собр. зак. – т. XXIII - № 22905.
80. III Полн. собр. зак. – т. IX - № 6188.
81. III Полн. собр. зак. – т. VII - № 4470.
82. II Полн. собр. зак. – т. LIII - № 58514.
83. Уставъ Общества Либаво-Роменский железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. LII - № 57390.
84. II Полн. собр. зак. – т. LI - № 55878.
85. Именной, данный на имя Министра Путей Сообщения «Объ отчуждении изъ частнаго владения земель и другихъ имуществъ подь устройство Риго -Тукумской железной дороги». II Полн. собр. зак. – т. L - № 54754.
86. Именной, данный Министру Путей Сообщения «Объ отчуждении частныхъ земель и другихъ имуществъ подь устройство ветви Балтийской железной дороги отъ станции Тапсъ до города Дерпта». II Полн. собр. зак. – т. L - № 54455.

87. Высочайше утвержденные концессия и Устав Общества Риго-Тукумской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVIII - № 52211.
88. Высочайше утвержденные Правила для разрешения постройки железных дорогъ. II Полн. собр. зак. – т. XLVIII - № 52068.
89. Именной, данный Министру Путей Сообщения «Объ отчуждении изъ частнаго владения земель и другихъ имуществъ, потребныхъ для довершения устройства Митавской железной дороги и ея принадлежностей». II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 51036.
90. Именной, данный Министру Путей Сообщения «Объ отчуждении изъ частнаго владения земель и другихъ имуществъ, потребныхъ для довершения устройства Балтийской железной дороги и ея принадлежностей». II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 51035.
91. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50823.
92. Уставъ Общества Либавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50639.
93. Уставъ Общества Митавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50638.
94. Уставъ Общества Балтийской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVII - № 50523.
95. Именной, данный Управляющему Министерствомъ Путей Сообщения «Объ отчуждении изъ частнаго владения земель и другихъ имуществъ подь устройство Мюльграбенской ветви Риго - Динабургской железной дороги». II Полн. собр. зак. – т. XLVI - № 50275.
96. Высочайше утвержденные концессия на Ландварово-Роменскую железную дорогу. II Полн. собр. зак. – т. XLVI - № 49570.
97. Уставъ Общества Либавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLVI - № 49370.
98. II Полн. собр. зак. – т. XLV - № 48921.
99. Уставъ Общества Балтийской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLV - № 48903.
100. Высочайше утвержденная концессия на Либавскую железную дорогу. II Полн. собр. зак. – т. XLIV - № 47242.
101. Уставъ Общества Рижско-Митавской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XLII - № 44675.
102. II Полн. собр. зак. – т. XL - № 41820.
103. Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Keisers Alexander II. St.Petersburg: Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864.
104. Законы гражданские. Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Санктпетербург: Въ Типографии Втораго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1864.
105. Likkumi Widsemes semneekeem. Apstiprināti 13tā Nowemebrī 1860tā gaddā no pascha augsta Keisera Aleksandera II godihbas. Rihgā: W. F. Häcker, 1862.

106. Высочайше утвержденное Положение о крестьянахъ Лифляндской губернии. II Полн. собр. зак. – т. XXXV- № 36312.
107. II Полн. собр. зак. – т. XXXV - № 36210.
108. Положение о Рижско – Митавской железной дороге. II Полн. собр. зак. – т. XXXIV - № 35021.
109. Уставъ Общества Рижско – Динабургской железной дороги. II Полн. собр. зак. – т. XXXIII - № 32713.
110. II Полн. собр. зак. – т. XXXI- № 30693.
111. Высочайше утвержденное Лифляндское Крестьянское Поземельное Уложение. II Полн. собр. зак. – т. XXIV - № 23385.
112. Сенатский, по Высочайшему повелению «О обеспечении сооружения железныхъ дорогъ, предпринимаемыхъ компаниями частныхъ лицъ». II Полн. собр. зак. – т. XXII - № 21332.
113. Законы Гражданские. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1857 года. Том десятый. Часть I. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857.
114. II Полн. собр. зак. – т. XXIX - № 28405.
115. II Полн. собр. зак. – т. XXVII - № 25944.
116. Законы о состоянияхъ. Сводъ местныхъ узаконений губерний остзейскихъ. Часть вторая. Санктпетербургъ: Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845.
117. Учреждения. Сводъ местныхъ узаконений губерний остзейскихъ. Часть первая. Санктпетербургъ: Въ Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845.
118. Законы Гражданские и Межевые. Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Издание 1842 года. Часть первая и вторая. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.
119. Основные законы и учреждения государственныя. Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Издание 1842 года. Часть первая. Санктпетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.
120. II Полн. собр. зак. – т. IX - № 7328.
121. Высочайше утвержденный Уставъ Евангелическо – Лютеранской Церкви въ России. II Полн. собр. зак. – т. VII - № 5870.

122. II Полн. собр. зак. – т. VII - № 5464.
123. Именной, данный Сенату «О правилах вознаграждения частных лиц за имущества их, отходящая на Государственное или общественное употребление.» II Полн. собр. зак. – т. VIII - № 6249.
124. Законы Гражданские и Межевые. Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Часть первая. Санктпетербург: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1832.
125. II Полн. собр. зак. – т. V - № 4173.
126. Высочайше утвержденное положение Комитета Министровъ. «О назначении владельцамъ удовлетворения за отбираемую у нихъ въ казну собственность». I Полн. собр. зак. – т. XXXVII - № 28646.
127. Общее учреждение министерств. I Полн. собр. зак. – т. XXXI - № 24686.
128. I Полн. собр. зак. – т. XXX - № 23553.
129. Code civil des français: éd. originale et seule officielle. Paris: Imp. de la République, 1804. Pieejams: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517/f138.image> [aplūkots 12.11.2012.].
130. French Civil Code. Pieejams: http://www.napoleon-series.org/research/government/code/book2/c_title02.html#chapter1 [aplūkots 12.11.2012.].
131. Образование Государственного Совета. I Полн. собр. зак. – т. XXXI - № 24064.
132. Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten. Pieejams: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> [aplūkots 12.11.2012.].
133. Erklärung der Rechte des Menschen und des Bürgers. Buch: Heer, F. Freitag, S., Günther, K. Für eine Gerechte Welt. Große Dokumente der Menschheit. Darmstadt: Primus Verlag, 2004.
134. Генераль-Прокурорский Наказ при Комиссии о составлении проекта новаго Уложения, по которому и Маршалу поступать. I Полн. собр. зак. – т. XVIII - № 12.950
135. I Полн. собр. зак. – т. VI - № 3890.
136. Valdības formula Kurzemes un Zemgales hercogistē. Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561 – 1795). Rīga: Juridiskā koledža, 2006.
137. The Institutes of our Lord Justinian. Book I, Title I, Sec. 3. Pieejams: http://www.constitution.org/sps/sps02_j1-1.htm [aplūkots 05.12.2012.]

Juridiskās prakses materiāli

Tiesu prakse (nolēmumi)

1. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005.gada 16.decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103.
2. Senāta Civilā kasācijas departamenta 1936.gada 20.novembra spriedums lietā № 1320. Valdības Vēstnesis, pielikums, 1936.g. 22.oktobris, nr. 241.
3. Senāta 1929.gada 23.septembra spriedums lietā par Satiksmes ministrijas sūdzību par Liepājas apgabaltiesas 1928.gada 29.decembra lēmumu saskaņā ar Liepājas-Glūdas dzelzceļa būves valdes atsavināšanas nodaļas lūgumu aprakstīt Jēkabam Kinstleram piederošo atsavināmo zemes gabalu Sātiņu pagasta Redenieku mājās. Senāta Administratīvā departamenta spriedumi (1929). *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1934.gads, Nr.1/2.
4. Senāta Apvienotās Sapulces 1929.gada 15.marta spriedums. *Jurists*, 1929.g., Nr. 4 (11).
5. Senāta apvienotās sapulces spriedums 1926.gada 8.oktobrī par Jelgavas apgabaltiesas 1924.g. 29.novembra iesniegumu Nr. 38079 dēļ piekritības strīdus izšķiršanas starp tiesu iestādēm un Zemkopības ministriju Jekaterinas Karjakinā prasības lietā pret Zemkopības ministriju par īpašuma tiesībām uz nekustamu īpašumu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1928.g., Nr. 12.
6. Senāta Civilā kasācijas departamenta 1925.gada 31.janvāra spriedums. Latvijas Dzelzceļu virsvaldes pilnvarnieka juriskonsulta Melnbārda lūgums par Rīgas Apgabaltiesas sprieduma atcelšanu Jēkaba Reipolta prasībā pret Dzelzceļu virsvaldi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929.g., Nr. 11/12.
7. Rīgas apgabaltiesas administratīvās nodaļas spriedums 1924.gada aprīļa mēneša 15./16.dienā, akts nr. 69. LNA LVVA, 1536.f., 40a apr., 1077.l.
8. Schweizerisches Bundesgericht, Urteil vom 1. März 1972 i. S. Neth und Felber gegen Baukonsortium Kreuzbühl, Gemeinderat Meggen und Regierungsrat des Kantons Luzern (BGE 98 I a 43), S. 49. Pieejams: <http://www.bger.ch/index/jurisdiction/jurisdiction-inherit-template/jurisdiction-recht/jurisdiction-recht-leitentscheide1954.htm> [aplūkots 05.12.2012.]
9. Дело общества Закавказкой ж.д., 1888.г. № 51. Гражданская практика Кассационного Сената за 1885-1892 годы. С.-Петербург: Типография Правительствующаго Сената, 1892.
10. Отзыв Министру Путей Сообщения. Ведомство православнаго исповедания. По части юрисконсульта при обер-прокуроре святейшаго синода. Июня 17 дня 1898 года. № 138. В.в.: b.i., b.g.
11. Решение Гражданскаго кассационнаго департамента Сената. Дело № 472. Систематический сводъ решений кассационныхъ департаментовъ Сената. 1866-1871 г. Съ подлиннымъ текстомъ решений, извлеченными изъ нихъ тезисами и критическимъ

разбором ихъ. Томъ второй. Решения гражданскаго кассационнаго департамента.
Составленъ А. Думашевскимъ. Санктпетербургъ: Типография А.М. Котомина, 1872.

Citi prakses materiāli

12. Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammu satura rādītājs. VIII sesija (19 sēdes). (No 1931. gada 20. janvāra līdz 1931. gada 24. martam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b.g.
13. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammu satura rādītājs. IX sesija (22 sēdes). (No 1928. gada 1. maija līdz 1928. gada 8. jūnijam.) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b.g.
14. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. VIII sesija (39 sēdes) (no 1928. gada 20. janvāra līdz 1928. gada 30. martam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b.g.
15. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. I sesija (9 sēdes). (No 1925. gada 3. novembra līdz 1925. gada 22./23. decembrim) Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b.g.
16. Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. II sesija (45 sēdes) (no 1923. gada 10. aprīļa līdz 1923. gada 21. jūlijam). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, b.g.
17. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu satura rādītājs. (213 sēdes) (no 1920. gada 1. maija līdz 1922. gada 3. novembrim) Sastādījis H. Kārklīņš, Saeimas stenogrāfiskā biroja vadītājs. Rīgā: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1925.
18. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920-1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [Kompaktdisks]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
19. Представление Министерства путей сообщения 1903г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имуществъ, временное занятие ихъ и установление права участия въ пользование ими. б) За убытки, причиненные при изысканияхъ./Корректируемый экз./ В.в.: b.i., 1903.
20. Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10 Февраля 1886 г. „О мерах обезпечению православныхъ церквей, причтов и школъ Прибалтийскихъ губерний соответственными помещениями и об отводе земельныхъ участковъ подъ православныя кладбища” // Отчетъ по Государственному совету за 1886 год. Санктпетербургъ: b.i., 1888.
21. Опись дель архива Государственного совета. Томъ десятый. Дела Государственного совета съ 1883 года по 1888 годъ. С.-Петербургъ: Государственная Типография, 1913.

Likumprojekti

22. Latvijas Republikas Satversmes II daļas (8.nodaļas) redakcija ar trešajā lasījumā pieņemtajiem labojumiem. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920-1922). Latvijas

Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [Kompaktdisks]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.

Arhīva materiāli

23. LR Ārlietu ministrijas 1924. gada 22. septembra vēstule Nr. J.5/37736. LNA LVVA, 1536.f., 40a apr., 1077.l.
24. Rīgas hipotēku biedrības pilnvarnieka zvērināta advokāta Georga Rizenkampfa 1924. gada 15. maija Lūgums Rīgas Apgabaltiesas Administratīvai nodaļai lietā ar Ārlietu ministriju (lieta nr. 69/24). LNA LVVA, 1536.f., 40a apr., 1077.l.
25. Ārlietu ministrijas 1924. gada 12. aprīļa Papildinājums pie apelācijas sūdzības lietā par Rīgas hipotēku biedrības nama Valdemāra ielā 3 novērtēšanu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
26. Ārlietu ministrijas 1924. gada 4. februāra Apelācijas sūdzība lietā par Rīgas pilsētas IX iec. miertiesneša š.g. 5.janvāra lēmumu attiecībā uz Rīgas hipotēku biedrības nama novērtēšanu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
27. Rīgas hipotēku biedrības pilnvarnieka zvērināta advokāta Georga Riezenkampfa 1924. gada 4. februāra Pārsūdzība lietā par hipotēku biedrības nama Valdemāra ielā 3 novērtēšanu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
28. Rīgas pilsētas 9. iecirkņa miertiesas 1923. gada 22. decembra tiesas sēdes protokols. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
29. 1923.gada 13.decembra III Papildu ekspertīzes akts pie 13. oktobra ekspertīzes akta attiecībā uz Rīgas Hipotēku biedrības namu. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
30. 1923.gada 23.novembra II Papildu ekspertīzes akts pie 13. oktobra 1923.g. izdarītās ekspertīzes attiecībā uz Rīgas Hipotēku biedrības nekustamo īpašumu Rīgā, Valdemāra (Nikolaja) ielā nr. 3. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
31. 1923.gada 1.novembra Papildu ekspertīzes akts pie 13. oktobra 1923.g. Rīgas Hipotēku biedrības novērtēšanas akta. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
32. 1923.gada 13.oktobra Rīgas Hipotēku biedrības novērtēšanas akts. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
33. Ārlietu ministrijas 1923. gada 14. septembra vēstule Nr. 1/12006/36330 adresēta Rīgas 9. iecirkņa miertiesnesim. LNA LVVA, 1536. f., 40a apr., 1077. l.
34. LVVA, 412. f., 2. apr., 1199. l.
35. LVVA, 412. f., 2.apr., 1192. l.
36. Livländisches Landraths – Collegium. Riga, Ritterhaus, den 11ten August 1875, № 1304. LNA LVVA, 3716. f., 1.apr., 26. l.

37. Acte der Commission zur Expropriirung der für die Riga – Tuckumer Eisenbahn erforderlichen im Rigaschen Kreise belegenen Gebäude und Grundstücke, Vol. I. LNA LVVA, 3716. f., 1.apr., 26.l.
38. Дело по отчуждению земель и строений въ Дубельнь и Майоренгофъ подь Риго – Тукумскую железную дорогу. LNA LVVA, 3716. f., 1.apr., 26a. l
39. Копия съ отношения Департамента Железныхъ Дорогъ, Г-ну Лифляндскому Губернатору омы 18 Августа 1878 г. за № 10986. LVVA, 3716. f., 1.apr., 27. l.
40. Acte der Commission zur Expropriirung der für die Riga – Tuckumer Eisenbahn erforderlichen im Rigaschen Kreise belegenen Gebäude und Grundstücke, Vol. II. LNA LVVA, 3716. f., 1.apr., 27. l.

PIELIKUMI

**Krievijas impērijas 1887. gada 19. maija ekspropriācijas likumā noteiktās vispārīgās
ekspropriācijas kārtības un
Latvijas Republikas 1923. gada 15. maija Likuma par nekustamas mantas piespiedu
atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām**

salīdzinošā tabula

1887. gada 19. maijā pieņemtais likums „Par atlīdzību par nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanu, to pagaidu ieņemšanu un līdzdalības tiesību noteikšanu tajos” ⁷¹⁸	1923. gada 15. maijā pieņemtais Likums par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām ⁷¹⁹
<p>575. Nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana, tāpat kā tā pagaidu ieņemšana vai līdzdalības tiesību noteikšanas, kad tas ir nepieciešams kādam valsts vai sabiedriskam labumam, ir pieļaujama ne citādāk, kā par taisnīgu un atbilstošu atlīdzību.</p>	<p>1. pants. Nekustamas mantas piespiedu atsavināšana, valsts vai sabiedriskajām vajadzībām, pieļaujama vienīgi pret atlīdzību un tikai uz atsevišķa likuma pamata. Ministru kabineta iesniegumā Saeimai par atsavināšanu pievedami vajadzīgie dati, kuri apzīmē atsavināmo mantu, kā arī apstākļi, kuru dēļ piespiedu atsavināšana ir nepieciešama.</p>
<p>576. Visi gadījumi, kad nepieciešama īpašuma piespiedu atsavināšana, pagaidu ieņemšana vai līdzdalības tiesību noteikšana, nosakāmi ar Viņa Augstības vārda pavēli. Pavēļu projektus Visaugstākā izskatīšanai caur Valsts padomi iesniedz attiecīgie ministri un atsevišķu daļu galvenie pārvaldnieki. Iesniegumā izklāsta ziņas, kas norāda uz uzņēmuma vispārīgā derīguma nozīmi un uz piespiedu atsavināšanas vai nekustamo īpašumu tiesību ierobežošanas nepieciešamību. Ja tiek prasīta atsavināšana, atkāpjoties no vispārīgās kārtības (594. un sekojošo pantu kārtībā), šādas atkāpšanās nepieciešamību iesniegumā paskaidro.</p>	<p>3. pants. Resors, uz kura ierosinājuma notiek atsavināšana, pēc attiecīgā likuma izdošanas, sper soļus, lai panāktu labprātīgu vienošanos ar nekustamās mantas īpašnieku, piesolot viņam pēc sava ieskata taisnīgu atlīdzību.</p>
<p>577. Pēc Visaugstākā pavēles izdošanas priekšniecība sāk sarunas ar īpašnieku par īpašuma cenu. Priekšniecība, samērojot cenu ar īpašuma vērtību un novērtēšanas noteikumiem, iesniedz savu viedokli Viņa Augstības izlemšanai noteiktā kārtībā vai pabeidz lietu saskaņā ar 588. panta noteikumiem.</p>	<p>2. pants. Atlīdzība par atsavināmo nekustamo mantu nosakāma naudā.</p>
	<p>4. pants. Pēc likuma izdošanas par nekustamās mantas atsavināšanu, uz attiecīga resora paziņojuma pamata zemes grāmatās vai vecākā notāra reģistrā ierakstāma atzīme par aizliegumu nekustamo mantu atsavināt vai apgrūtināt.</p>

⁷¹⁸ III Полн. собр. зак. – т. VII – № 4470.

⁷¹⁹ Likumu un noteikumu krājums. – 1923. gada 2. jūnijs – 8. burtn. – 59.

<p>579. Ja atlīdzības apmērs noteikts labprātīgas vienošanās ceļā, par atsavināmo īpašumu noteiktajā kārtībā slēdzams pirkuma līgums.</p>	<p>5. pants. Ja atlīdzība noteikta uz labprātīgas vienošanās pamata, tad par atsavināmo nekustamo mantu noslēdzams attiecīgs līgums.</p> <p>Uz vienošanās pamata atsavinātās nekustamās mantas vērtību var atlīdzināt, apmainot atsavināto mantu pret citu.</p>
<p>580. Ja prasītā cena tiek atzīta par neatbilstošu patiesajai vērtībai, veicama īpašuma aprakstīšana un novērtēšana.</p> <p>581. Aprakstīšanu civilprocesa nolikumā noteiktajā kārtībā veic vietējās policijas amatpersona, pieaicinot divus vai trīs lieciniekus, galvenokārt no kaimiņu īpašumiem. Uz aprakstīšanu uzaicināms īpašnieks vai viņa pilnvarots pārstāvis, nosakot sešu mēnešu termiņu, skaitot no pavēstes saņemšanas dienas. Viņu neierašanās noteiktajā termiņā aprakstīšanas procesu neaptur.</p>	<p>6. pants. Ja vienošanās nav panākta, tad uz attiecīgā resora paziņojuma pamata nekustamo mantu apraksta un novērtē vietējais miertiesnesis, piemērojoties civilprocesa likumu 1102.-1126. un 1845. pantam, pieaicinot ekspertus civilprocesa likumu 123. panta kārtībā.</p> <p>Pie aprakstīšanas un novērtēšanas uzaicināmi īpašnieks un tās iestādes priekšstāvis, kuras vajadzībām nekustamo mantu atsavina.</p> <p>7. pants. Ieinteresētām pusēm pie nekustamās mantas aprakstīšanas un novērtēšanas ir atļauts dot paskaidrojumus un iesniegt dokumentus. Viņu neierašanās neaptur lietas gaitu.</p>
<p>582. Novērtēšanu veic komisija, kuru vada apriņķa muižniecības priekšnieks un kuras sastāvā ietilpst vietējais miertiesnesis, zemstes priekšnieks; vai pilsētas tiesnesis, apriņķa ispravņiks, apriņķa zemstes valdes priekšnieks vai tās loceklis un nodokļu inspektors. Atsavinot īpašumus, kas atrodas pilsētā, zemstes valdes priekšnieka vai locekļa vietā uzaicināms viens no pilsētas valdes locekļiem vai pilsētas domes noteikts deputāts. Ja sabiedrībai derīga pasākuma īstenošanai nepieciešama zeme, kas pieder valstij [fiskam], Imperatora Augstības kabinetam, garīgām iestādēm, komisijā pieaicināmi pārstāvji no attiecīgā resora.</p>	
<p>583. Ministriju un galveno pārvalžu vajadzībām valstij iegūstamo privātpašumu aprakstīšana un novērtēšana veicama, piedaloties tā resora deputātam [pārstāvim], kura pienākums ir sekot novērtēšanas komisijas rīcības pareizībai un likuma prasību neievērošanas gadījumā nekavējoties ziņot vietējai priekšniecībai, kuras vadībā notiek novērtēšana, un personai vai iestādei, kuras rīkojumā viņš iecelts par deputātu, vienlaikus savus secinājumus izklāstot arī novērtēšanas aktos. Vietējā priekšniecība pārliecinās par deputāta izteikto piezīmju pamatotību un, līdzdarbojoties deputāta priekšniecībai, nodrošina komisijas rīcības atbilstību likumā noteiktajai kārtībai.</p>	
	<p>8. pants. Pēc aprakstīšanas nekustamā manta nekavējoties pāriet tās iestādes valdīšanā, kuras vajadzībām mantu atsavina.</p>

584. Veicot novērtēšanu, ievērojami šādi noteikumi:

- 1) Par novērtēšanas komisijas sēdes norises laiku iesaistītās puses tiek informētas ar pavēsti.
- 2) Pusēm personīgi vai ar pilnvarota pārstāvja starpniecību ir tiesības kā rakstiski, tā mutiski iesniegt komisijai paskaidrojumus.
- 3) Pušu neierašanās uz komisijas sēdi neaptur novērtēšanas procesu.
- 4) Komisijai ir tiesības pieaicināt ekspertus tehnisku jautājumu noskaidrošanai un norīkot vienu vai vairākus locekļus apkārtnes apskatei un apkārtējo ļaužu aptaujāšanai.
- 5) Novērtējums tiek veikts vai pēc īpašuma ienesīguma, vai pēc vietējām cenām un sevišķiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas.
- 6) Īpašuma novērtēšana pēc ienesīguma tiek veikta pēc īpašnieka pieprasījuma, pamatojoties uz viņa sniegtajām ziņām un datiem, kurus komisija atzinusi par ticamiem. Šajā gadījumā īpašuma cena nosakāma, kapitalizējot ar 5% vidējo tīro ienākumu par pēdējiem 5 gadiem pirms novērtēšanas.
- 7) Visos gadījumos, izņemot iepriekšējā punktā minētos, novērtēšana tiek veikta pēc vietējām cenām un sevišķiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas.
- 8) Atsavinot daļu no nekustamā īpašuma, atlīdzībai jā sastāv ne tikai no šīs daļas cenas, bet no visas summas, par kādu kritusies īpašuma atlikušās daļas vērtība pēc piespiedu atsavināšanas. Jāņem vērā, vai īpašnieks līdz ar nekustamā īpašuma daļas atņemšanu zaudē tikai ienākumus no tās vai arī šim gabalam ir tādas īpašības, kuru zaudēšanas rezultātā atlikusī īpašuma daļa vairs nenes platībai atbilstošu labumu; jāņem vērā, vai pilnībā atsavinātās būves nes atsevišķus ienākumus, kā, piemēram, dzīvojamā māja, veikaliņš u. tml., vai arī tie ir galvenās mājas piederumi, piemēram, šķūnis, pagrabs u. tml., kuriem ir zināma ietekme uz kopējo ienākumu samazināšanos.
- 9) Novērtēšanā nav ņemams vērā īpašuma vērtības pieaugums, kas radies tā pasākuma dēļ, kuram šo īpašumu atsavina.
- 10) Īpašnieks var prasīt īpašuma atsavināšanu pilnā apmērā, ja atlikusī neatsavinātā daļa kļūst īpašniekam nederīga.
- 11) Neatkarīgi no novērtēšanas procesa gaitas uzņēmējam ir pienākums uz sava rēķina norādītajās vietās ierīkot un uzturēt tiltus, ceļus, aizsprostus, pārbrauktuves, ūdens notekas u. tml. būves, kuru ierīkošana ir nepieciešama to zaudējumu un neērtību novēršanai, kas var rasties no pasākuma īstenošanas, kura dēļ tiek veikta atsavināšana.

9. pants. Novērtēšana izdarāma pēc vietējām cenām un tiem sevišķiem apstākļiem, kādos attiecīgā manta atrodas, vai arī pēc tās ienesīguma.

Nekustamā manta novērtējama pēc ienesīguma tikai uz īpašnieka pieprasījumu, uz viņa iesniegto paziņojumu un datu pamata, ja miertiesnesis tos atzīst par dibinātiem. Šinī gadījumā nekustamās mantas cena nosakāma, kapitalizējot ar pieciem procentiem vidējo tīro ienākumu par pieciem pēdējiem gadiem pirms novērtēšanas vai par visu valdīšanas laiku, ja īpašnieks to valdījis mazāk par pieciem gadiem.

10. pants. Novērtējot atsavināmo mantu, nav ņemama vērā nepelnītā vērtības pieaugšana, kas stāv atkarībā no mērķa, kuram mantu atsavina.

11. pants. Īpašniekam ir tiesība prasīt nekustamas mantas atsavināšanu pilnā apmērā, ja neatsavinātā daļa paliek nederīga vai mazvērtīga.

17. pants. Neatkarīgi no atlīdzības, atsavinātās mantas ieguvējai iestādei uz sava rēķina jābūvē tilti, ceļi, dambji, pārbraucamās vietas un citas tamlīdzīgas izbūves, kuras nepieciešamas zaudējumu un neērtību novēršanai, kas var celties no mērķa izvešanas, kura dēļ izdarīta atsavināšana.

<p>12) Par visām darbībām komisija sastāda protokolu, kurā tiek izklāstīts pamatojums novērtēšanas veida izvēlei, kā arī sniegti visi dati, ar kuriem pamatota īpašuma vērtība un atlīdzības apmērs.</p> <p>13) Komisija lēmumu pieņem ar balsu vairākumu; ja balsis sadalās līdzīgi, izšķirošā ir komisijas priekšsēdētāja balss.</p> <p>14) Komisijas lēmums tiek nolasīts klātesošajām pusēm, bet klāt neesošajiem tiek nosūtīta lēmuma kopija. Klātesošām pusēm lēmuma kopija tiek izsniegta pēc pieprasījuma.</p>	
<p>585. Par komisijas lēmumu puses savus iebildumus un piezīmes var iesniegt divu nedēļu laikā no lēmuma paziņošanas.</p>	
<p>586. Ja komisija, izskatījusi iebildumus un piezīmes, atzīst tos par pamatotiem, veicama pārvērtēšana; pēc tās izdarīšanas un izsludināšanas iebildumi vairs nav pieņemami un visa lietvedība iesniedzama priekšniecībai tālākai virzībai; pievienojot iesniegtos iebildumus un piezīmes, jāpaskaidro iemesli, kāpēc komisija nolēmusi veikt pārvērtēšanu vai arī apstiprinājusi sākotnējo novērtējumu negrozītā veidā.</p>	
<p>587. Pēc novērtēšanas pabeigšanas lieta iesniedzama vietējam gubernatoram nodošanai tai ministrijai vai galvenajai pārvaldei, kura bija norīkojusi novērtēšanu. Lietai pievienojams gubernatora viedoklis.</p>	
	<p>12. pants. Miertiesnesis, pamatojoties uz ekspertu atzinumu un citiem konstatētiem datiem, noteic atlīdzības lielumu, kuru pasludina pusēm, nosakot dienu, kad viņas var noklausīties motivētu lēmumu.</p> <p>Lēmumā uzrādāms likums, uz kura pamata izdarīta piespiedu atsavināšana, un tie dati, kurus miertiesnesis ņēmis par pamatu, noteicot atlīdzības lielumu.</p> <p>Motivēta lēmuma norakstus izsniedz pusēm uz viņu pieprasījumu.</p>
	<p>13. pants. Miertiesneša lēmumu puses var pārsūdzēt apgabaltiesas administratīvā nodaļā viena mēneša laikā, skaitot no motivēta lēmuma pasludināšanas dienas.</p> <p>Sūdzības iesniedzamas miertiesnesim, pieliekot norakstu pretējai pusei.</p> <p>Atsavināmās nekustamās mantas īpašnieka sūdzība apliekama ar likumā paredzēto zīmognodokli.</p>
	<p>14. pants. Caurlūkojusi sūdzību un uzklauzījusi puses, ja tās ieradušās tiesas sēdē, apgabaltiesa var</p>

	<p>pieļaut nekustamas mantas pārvērtēšanu un pierādījumu pārbaudīšanu, pēc kam taisa galīgu lēmumu, kuru var pārsūdzēt Senātā likuma par administratīvām tiesām 56. un sekojošo pantu kārtībā.</p>
<p>588. Ja īpašniekam noteiktā atlīdzības summa nepārsniedz trīs tūkstošus rubļu un tās izmaksai nav jāpieprasa sevišķs kredīts, un, ja īpašnieks un uzņēmējs [pasākuma īstenotājs] nav cēlušies iebildumus pret novērtējumu, lieta pabeidzama ar attiecīgā ministra vai galvenā pārvaldnieka apstiprinājumu. Pretējā gadījumā, pēc lietas izskatīšanas ministrijas padomē vai galvenajā pārvaldē tā kopā ar priekšniecības viedokli iesniedzama izskatīšanai Valsts padomē un pēc tam noteiktā kārtībā nododama galīgai apstiprināšanai Viņa Augstībai.</p>	
<p>589. Kad pieņemts galīgais lēmums, no summas, kas paredzēta darbiem vai uzņēmumam, īpašniekam nekavējoties izmaksā par īpašumu noteikto atlīdzību un papildus 6% gadā, skaitot no īpašuma pārņemšanas dienas līdz samaksas dienai, savukārt pats īpašums pāriet tā resora priekšniecības pārziņā, kurš ierosinājis tā iegūšanu.</p> <p>Pie tam jāievēro šādi noteikumi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ja pastāv strīds par tiesībām uz atlīdzības saņemšanu vai tās apmēru; ja īpašumam noteikti aizliegumi vai citu likumisku iemeslu dēļ atlīdzība nevar tikt izmaksāta nekavējoties vai pilnībā, strīdīgā atlīdzības daļa iemaksājama gubernas valdē vietējai valsts kasei valdības vai valdības garantētos procentu papīros [vērtspapīros] glabāšanai līdz izņemšanai, kam šī atlīdzības daļa būtu izmaksājama; 2) atlīdzība par mūža valdīšanā atrodošos īpašumu iemaksājama valsts kasē iepriekšējā punktā norādītā kārtībā; ienākumi no procentu papīriem izmaksājami mūža valdītājam, bet kapitālsumma izsniedzama īpašniekam pēc mūža valdīšanas tiesību izbeigšanas; 3) atlīdzība par zemes gabaliem, kas atsavināti no majorāta muižas sastāva, pārvēršama par nekustamā īpašuma neaizskaramo kapitālu vai pievienojama tādām kapitālam; 4) pēc atlīdzības izmaksāšanas vai tās iemaksas valsts kasē uz atsavināto nekustamo īpašumu nostiprināmas īpašuma tiesības. 	<p>15. pants. Kad lietā par nekustamās mantas atsavināšanu lēmums ir stājies likumīgā spēkā, tad tās īpašniekam izmaksājama piespriestā atlīdzība līdz ar sešiem procentiem gadā, skaitot no nekustamās mantas pārņemšanas dienas līdz samaksas dienai.</p> <p>Pie tam jāievēro sekojoši nosacījumi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ja tiesības uz atlīdzības saņemšanu visumā vai daļai nav noskaidrotas, tad nenoskaidrotā atlīdzības summa un tāpat arī hipotekārajiem kreditoriem pienākošās summas noguldāmas valsts kasē valsts vērtspapīros vai skaidrā naudā uz procentiem līdz minēto tiesību noskaidrošanai resp. hipotekāro kreditoru pieprasījumam; 2) atlīdzība par mūža valdīšanā atrodošos nekustamo mantu iemaksājama valsts kasē iepriekšējā punktā norādītā kārtībā, pie kam ienākumi no vērtspapīriem resp. procenti no iemaksātās summas izdodami nekustamās mantas mūža valdītājam, bet kapitālsumma izsniedzama nekustamas mantas īpašniekam, pēc mūža valdīšanas tiesību izbeigšanas; 3) nekustamas mantas dzimts valdītājs vai dzimts nomnieks bauda visas pēc šī likuma īpašniekam piederošās tiesības, un viņam izmaksājama piespriestā atlīdzība, novelkot no tās virsīpašniekam pienākošos ikgadējo nomu, kapitalizējot to ar 5 procentiem; 4) personas, kurām ir tiesība uz norādīto atlīdzību, un personas, kurām ir tiesība uz procentiem 2. punktā paredzētā kārtībā, uz savstarpējas vienošanās pamata var lūgt valsts kasi pārdot uz viņu vārdu iemaksātos valsts vērtspapīrus un par saņemto summu iegādāties citas naudas vērtības; 5) atlīdzības summa īpašniekam, kura dzīvesvieta

	<p>nav zināma, iemaksājama valsts kasē šī panta 1. punktā norādītajā kārtībā un uzglabājama tur, kamēr ierodas īpašnieks resp. viņa mantinieki;</p> <p>6) atsavināmo nekustamo mantu apgrūtinošās lietu tiesības resp. atzīmes dzēšamas, ja iestāde, kuras vajadzībām izdarīta atsavināšana, neizsaka vēlēšanos tās atstāt.</p> <p>16. pants. Pēc atlīdzības samaksas resp. atlīdzības summas iemaksas valsts kasē, iestāde, kuras vajadzībām izdarīta atsavināšana, iesniedz attiecīgai zemes grāmatu nodaļai resp. vecākam notāram tiesas lēmuma norakstu kopā ar nekustamas mantas aprakstu un plānu nekustamas mantas pārvešanai uz jaunā īpašnieka vārda.</p>
<p>590. Ja atsavinātā nekustamā īpašuma daļa vēlāk atzīta par nevajadzīgu, ja pasākums nenotika vai tika pārtraukts, bijušajam īpašniekam ir tiesības:</p> <p>1) desmit gadu laikā, skaitot no atsavināšanas dienas, to izpirkt, atmaksājot saņemto atlīdzību;</p> <p>2) pēc šī termiņa notecēšanas uz priekšrocību tiesības pamata nopirkt to par summu, kura nosakāma, veicot atsavināmā zemes gabalu jaunu novērtēšanu piespiedu atsavināšanai paredzētā kārtībā, ja nav iespējams panākt labprātīgu vienošanos.</p>	<p>18. pants. Ja atsavināto nekustamo mantu vai tās daļu ieguvējs vēlāk atzītu par nevajadzīgu, tad bijušais īpašnieks var:</p> <p>1) piecu gadu laikā, skaitot no atsavināšanas dienas, iegūt atpakaļ šo mantu, atmaksājot saņemto atlīdzību, un</p> <p>2) pēc šī termiņa notecēšanas uz priekšrocību tiesības pamata iegūt atsavināto mantu par summu, kura, ja nav panākta vienošanās, nosakāma no jauna, novērtējot atsavināto mantu šinī likumā paredzētā kārtībā.</p>
<p>591. Par pārdodamajiem zemes gabaliem pēc guberņas valdes rīkojuma izsludināms vietējā guberņas ziņotājā un „Valdības Vēstnesī”. Bijušajiem īpašniekiem par to paziņo ar pavēstēm, kuras nosūtāmas uz dzīvesvietu vai uz īpašuma atrašanās vietu, norādot pārdodamā zemes gabala cenu un nosakot mēnesi ilgu termiņu atsaukšanas došanai. Šo termiņu skaita no pavēstes saņemšanas dienas.</p>	<p>19. pants. Par atpakaļnododamo nekustamo mantu uz attiecīgas iestādes rīkojumu izsludināms „Valdības Vēstnesī”. Bez tam bijušajiem īpašniekiem par to pēc iespējas jāpaziņo ar pavēstēm, uzrādot atpakaļnododamās mantas cenu un nosakot sešu mēnešu ilgu termiņu atsaukšanai, skaitot no pavēstes saņemšanas dienas vai izsludināšanas „Valdības Vēstnesī”.</p>
<p>592. Ja īpašnieks nevēlas maksāt pavēstē norādīto summu, viņš var izmantot 590. pantā norādītās tiesības, bet uzņēmējam ir tiesības nojaukt visas viņas celtās būves sešu mēnešu laikā, skaitot no akta noslēgšanas dienas.</p>	<p>20. pants. Bijušais īpašnieks, kurš nevēlas maksāt pavēstē uzdoto resp. izsludināto cenu, var izlietot šī likuma 18. pantā minētās tiesības, bet attiecīgai iestādei ir tiesības noārdīt atpakaļnododamā mantā visas viņas celtās izbūves sešu mēnešu laikā, skaitot no atpakaļpārdošanas akta noslēgšanas dienas.</p>
<p>593. Ja puses par cenu panāk labprātīgu vienošanos, par zemes gabalu noslēdzams pirkuma līgums; kad tas tiek izpirkts par to cenu, par kuru bija atsavināts, vai tiek pārdots par summu, kas noteikta jaunas novērtēšanas ceļā, pēc naudas samaksāšanas izdarāma īpašuma tiesību nostiprināšana.</p>	